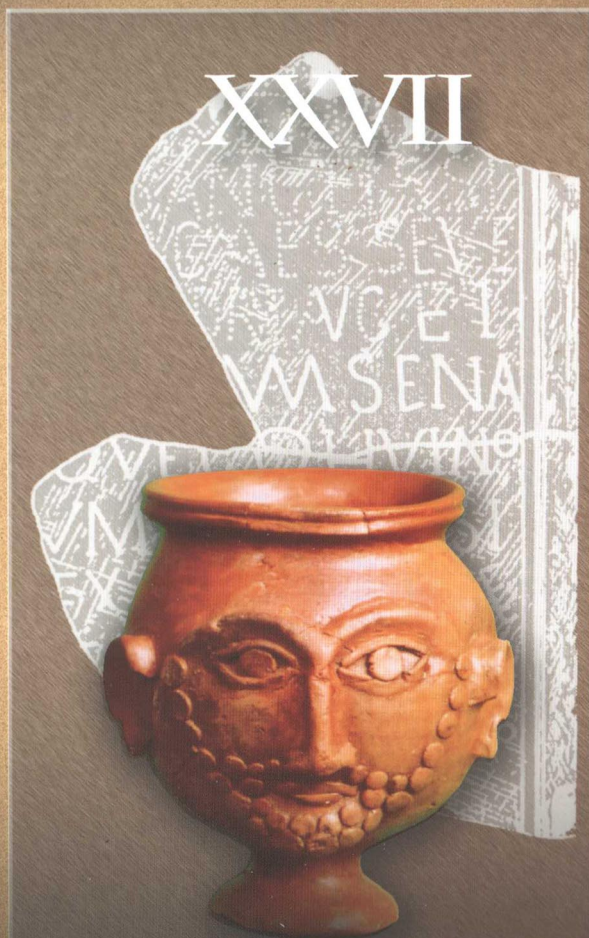

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA

editura
c2design

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA
XXVII

Brașov, 2004

CVMIDAVA

Fondat 1967

Colegiul de redacție:

Radu Ștefănescu – redactor responsabil

Ionel Bauman

Dinu Crăciun secretariatul de redacție

Cristina Tănase

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului de Istorie Brașov. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

Hystory Museum's annual. All the correspondence will post to: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-268/472350.

CVMIDAVA

Jahrbuch des Gesichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt. Anschrift der Redaktion: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

Annuaire de Musee d'Histoire de Brașov. Toute correspondance sera envoyee a l'adrese: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. N. Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-268/472350.

Fotografia vasului de pe copertă a fost realizată de Terezia Simon

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

CVMIDAVA XXVII

Brașov, Editura C2 design, 2004

396 p, il.; 24 cm

ISBN 973-8424-28-3

*Editura **C2 design**, Brașov, tel/fax: 0268-410612*

*Coperta: **Adriana Seculin***

*Machetare, prelucrare poze: **Adriana Seculin, Mioara Asmarandei***

*Tipografia **BRASTAR Print***

str. Dorobanților nr. 6, 500009 Brașov, tel./fax 0268-475737

Contents

Ionel Bauman, Florin Moței "Archaeological Prospect from Cristian-Măgurice" (Brasov county)	15
Alin Frânculeasa "Neo-eneolithic , Anthropomorphic and Zoomorphic Fine Arts from Patrimony of Prahova History and Archaeological Museum"	26
Alexandru Stănescu "The military marriage in Daco-Roman Age. Epigraphic Certifies"	47
Lavinia Carmen-Avram "Social and Juridical Statute of Banat Aristocracy" (XIV-XVII centuries)	57
Raluca Maria Frâncu "Collection of Guild Documents and ledgers from Sibiu History Museum"	74
Nicolae Teșculă "Sighișoara Guilds at History museum. Preliminary Study"	85
Iacob Mârza, Zevedei – Ioan Drăghiță "Italians at Alba Iulia in the Principality Age" (1541-1691)	99
Olga Beșliu "Graphic Representations of Medieval Monuments from Sibiu, disappeared in the XIX century"	109
Adriana Antihi "Testimonies of Horology Craft belonging to the Patrimony of Sighișoara History Museum"	126
Constantin Băjenaru " The Manuscript of Matei Pisariul from Mândra"	137
Iulian Marius Șchiopu "St. Nicholas" Church from Făgăraș"	143
Aurelia Cozma "Samuel von Brukental – Homo Europaeus (1721-1803). Projects in Agriculture"	153
Mariana Daneș "A Textile Piece from the XVIII Century in the Collection of History Museum"	157
Andrei Gheorghievici "Ghigiu Monastery as an Hermitage Place in Prahova County"	161
Adonis Mihai "Considerations upon the Beginning of the Romanian Education at Sighișoara" (the end of the XVIII and XIX c.)	169
Valer Rus "Romanians as Seen by Hungarians, Plastic Images from the second half of the XIX century"	182
Măriuca Radu "Meseriașul Român"- the first economical magazine in Transylvania"	193

Ligia Drăghici	
<i>Tehnologie nouă – noi tehnici de restaurare a patrimoniului pe suport papetar</i>	<i>369</i>
Valerica Sârghie	
<i>Gravura în aramă (tehnici și etape) – importantă sursă documentară în procesul de restaurare a hărților vechi</i>	<i>374</i>
Mary-Claudia Staicu	
<i>Restaurarea unei piese metalice din secolul al XX-lea</i>	<i>380</i>
George Iacobeanu	
<i>Cană de vecinătate (Aspecte privind strategia restaurării)</i>	<i>386</i>
Dinu Crăciun	
<i>Gândirea medievală în hărți. Mapamondul de la Hereford (Recenzie)</i>	<i>394</i>

Cuprins

Ionel Bauman, Florin Moței <i>Sondajul arheologic de la Cristian – Măgurice (jud. Brașov).....</i>	15
Alin Frânculeasa <i>Plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neo-eneolitică din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova.....</i>	26
Alexandru Stănescu <i>Căsătoria militarilor în Dacia romană. Atestări epigrafice (I)</i>	47
Lavinia-Carmen Avram <i>Statutul social-juridic al nobilimii din Banat (secolele XIV-XVII)</i>	57
Raluca Maria Frâncu <i>Colecția de documente și registre de breaslă de la Muzeul de Istorie Sibiu</i>	74
Nicolae Teșculă <i>Breslele sighișorene reflectate în expozițiile Muzeului de Istorie Sighișoara. Studiu preliminar</i>	85
Iacob Mârza, Zevedei - Ioan Drăghită <i>Italiani la Alba Iulia în epoca Principatului</i>	99
Olga Beșliu <i>Reprezentări grafice ale monumentelor medievale sibiene dispărute în secolul al XIX-lea</i>	109
Adriana Antihi <i>Mărturii ale meșteșugului orologiei, aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara</i>	126
Constantin Băjenaru <i>"Sbornicul" lui Matei Pisariul din Mândra</i>	137
Iulian Marius Șchiopu <i>Biserica "Sfântul Nicolae" din Făgăraș</i>	143
Aurelia Cozma <i>Samuel von Brukenthal – Homo Europaeus (1721-1803). Proiecte în domeniul agriculturii</i>	153
Mariana Daneș <i>O piesă textilă de secol XVIII în colecția Muzeului de Istorie</i>	157
Andrei Gheorghievici <i>Mănăstirea Ghigiu, vatră de sihăstrie pe teritoriul județului Prahova</i>	161
Adonis Mihai <i>Considerații privind începuturile învățământului românesc la Sighișoara (sfârșitul secolului al XVIII-lea și secolul al XIX-lea)</i>	169
Valer Rus <i>Români văzuți de maghiari. Imagini plastice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	182

Măriuca Radu <i>Meseriașul român (1886-1889) – prima revistă cu caracter economic din Transilvania</i>	193
Emil Stoian <i>Ioan Cavaler de Pușcariu, fiu al Branului</i>	198
Dorina Negulici <i>Serbările de la Putna din 1904 în documente maghiare</i>	208
Aurelia Cozma, Mariana Daneș <i>Medalionul unui colecționar sibian – Carl Engber</i>	232
Elisabeta Marin <i>Arhiva brașoveană: 1916; 1936</i>	235
Titus N. Hașdeu <i>Inima Reginei Maria</i>	273
Cristina Tănase, Ionuț Tănase <i>Comunitatea evreilor din Brașov. Scurt istoric</i>	277
Claudiu Munteanu <i>Monede antice, medievale și moderne intrate în colecția numismatică a Muzeului Brukenthal</i>	282
Dan Ivănuș <i>Bancnote românești din colecția Muzeului de Istorie</i>	288
Natalia Deleanu <i>Tablouri pendente în colecția de artă franceză a pinacotecii Brukenthal – compoziție, structură, semnificație</i>	292
Ioan George Andron <i>Despre "țehiul" croitorilor români din Șchei</i>	301
Gherghina Boda <i>Albume de cusături și broderii la expoziția Astrei</i>	311
Ioan – George Andron <i>Aspecte ale economiei agrare tradiționale în comuna Crizbav</i>	318
Elena Băjenaru <i>Arta picturii pe sticlă la familia Tămaș</i>	326
Voica Istrate <i>Activitatea secției Marketing Cultural – Relații publice (2002-2004)</i>	334
Mihaela Voinea <i>Parteneriatul Muzeu – Școală. Rolul complementar al instituțiilor muzeale în domeniul educației non-formale</i>	340
Adriana Elisabeta Mincă <i>Organizarea fondului de carte veche, hărți și stampe</i>	348
Niculina Ciotloș <i>Depozitarea bunurilor muzeale din Muzeul de Istorie Sighișoara</i>	355
Nicoleta Rossi <i>Proiect de consolidare profilactică a colecției de picturi în tempera pe suport lemnos aparținând Muzeului de Artă Brașov</i>	365

Valer Rus	
<i>Les roumains vus par le hongrois. Des images plastiques de la deuxième demie du XIX-e siècle</i>	182
Măriuca Radu	
<i>L'artisan roumain (1886-1889) – la première revue au caractère économique de Transylvanie.....</i>	193
Emil Stoian	
<i>Ioan chevalier de Pușcariu, fils de Banat</i>	198
Dorina Negulici	
<i>Les fêtes de Putna en 1904 dans les documents hongrois.....</i>	208
Aurelia Cozma, Mariana Daneș	
<i>Le médaillon d'un collectionner de Sibiu – Carl Engber</i>	232
Elisabeta Marin	
<i>L'archive de Brașov: 1916 ; 1936</i>	235
Titus N. Hașdeu	
<i>Le cœur de la Reine Maria.....</i>	273
Cristina Tănase, Ionuț Tănase	
<i>La communauté de juifs de Brașov. Court récit historique</i>	277
Claudiu Munteanu	
<i>Monnaies antiques, médiévales et modernes entrées dans la collection numismatique du Musée Brukenthal</i>	282
Dan Ivănuș	
<i>Billets roumaines de la collection du Musée d'Histoire</i>	288
Natalia Deleanu	
<i>Des tableaux pendants dans la collection d'art française de la pinacothèque Brukenthal – composition, structure, signification</i>	292
Ioan George Andron	
<i>De la corporation des tailleurs roumains de Șchei</i>	301
Gherghina Boda	
<i>Albums de coutures et broderies à l'exposition d'Astra</i>	311
Ioan-George Andron	
<i>Aspects sur l'économie agraire traditionnelle dans la commune Crizbav</i>	318
Elena Băjenaru	
<i>L'art de peinture sur le verre chez la famille Tamaș</i>	326
Voica Istrate	
<i>L'activité du département Marketing Culturel- Relations publiques (2002-2004)</i>	334
Mihaela Voinea	
<i>Le partenariat Musée – École. Le rôle complémentaire des institutions muséales dans le domaine d'éducation non- formelle</i>	340
Adriana Elisabeta Mincă	
<i>L'organisation du fond du livre vieil, cartes et estampes</i>	348

Ionel Bauman, Florin Moței

<i>Le sondage archéologique à Cristian-Măgurice (département de Brașov)</i>	<i>15</i>
---	-----------

Alin Frânculeasa

<i>La plastique anthropomorphe et zoomorphe de l'époque néo-énéolithique du patrimoine du Musée Départemental d'Histoire et Archéologie de Prahova</i>	<i>26</i>
--	-----------

Alexandru Stănescu

<i>Le mariage des militaires dans Dacia Romaine. Mentions documentaires épigraphiques (I)</i>	<i>47</i>
---	-----------

Lavinia-Carmen Avram

<i>Le statut social juridique des nobles de Banat (XIV-XVII siècles)</i>	<i>57</i>
--	-----------

Raluca Maria Frâncu

<i>La collection de documents et registres de corporation du Musée d'Histoire de Sibiu</i>	<i>74</i>
--	-----------

Nicolae Teșculă

<i>Les corporations de Sighișoara réfléchies dans les expositions du Musée d'Histoire de Sighișoara. Étude préliminaire.</i>	<i>85</i>
---	-----------

Iacob Mârza Zevedei – Ioan Drăghiță

<i>Italiens à Alba Iulia dans l'époque du Principat</i>	<i>99</i>
---	-----------

Olga Beșliu

<i>Représentations graphiques des monuments médiévales de Sibiu disparues dans le XIX- ème siècle</i>	<i>109</i>
---	------------

Adriana Antihi

<i>Témoignages du métier d'horlogerie, trouvés dans le patrimoine du Musée d'Histoire de Sighișoara</i>	<i>126</i>
---	------------

Constantin Băjenaru

<i>Le 'manuscrit' de Matei Pisariul de Mandra ;</i>	<i>137</i>
---	------------

Iulian Marius Șchiopu

<i>L'église "St. Nicolas" de Făgăraș;</i>	<i>143</i>
---	------------

Aurelia Cozma

<i>Samuel von Brukenthal – Homo Europaeus (1721-1803). Projets dans le domaine d'agriculture</i>	<i>153</i>
--	------------

Mariana Daneș

<i>Une pièce textile de XVIII –e siècle dans la collection du Musée d'Histoire</i>	<i>157</i>
--	------------

Andrei Gheorghievici

<i>Le monastère Ghigiu, lieu d'ermitage sur le territoire de département de Prahova</i>	<i>161</i>
---	------------

Adonis Mihai

<i>Considérations sur les débuts de l'enseignement Roumain à Sighișoara (fin de XVII-e siècle et XIX-e siècle)</i>	<i>169</i>
--	------------

Valerica Sârghie

<i>"Brass Gravure (techniques and stages) – An Important Documentary Source in the Restoration Procedure of the Old Maps"</i>	374
---	-----

Mary-Claudia Staicu

<i>"Restoration of a Metal Piece from XX century"</i>	380
---	-----

George Iacobeau

<i>"Neighborhood Cup (Aspects of Restoration Strategy)"</i>	386
---	-----

Dinu Crăciun

<i>"Medieval Thought in Maps. Map of the World from Hereford (Review)."</i>	394
---	-----

Traducerea în limba engleză a fost făcută de Dinu Crăciun.

Emil Stoian "Ioan Knight of Pușcariu, the son of Bran"	198
Dorina Negulici "Celebrations at Putna in Hungarian Documents from 1904"	208
Aurelia Cozma, Mariana Daneș "The Medallion of an Antiquary in Sibiu –Carl Engber"	232
Elisabeta Marin " The Archive of Brasov:1916;1936"	235
Titus N. Hașdeu "The Heart of the Queen Maria"	273
Cristina Tănase, Ionuț Tănase "The Community of Jews in Brasov. A Brief Historic"	277
Claudiu Munteanu "Antique, Medieval and Modern Coins entered in the Numismatic Collection of Brukenthal Museum"	282
Dan Ivănuș "Romanian Banknotes in the Collection of History Museum"	288
Natalia Deleanu "Pair Paintings in the French Art Collection of the Brukenthal Picture Gallery – Composition, Structure, Signification "	292
Ioan George Andron "About Romanian Tailors' Guild from Schei"	301
Gherghina Boda "Albums of Sewing and Embroideries at Astra Exhibition "	311
Ioan-George Andron "Aspects of the Traditional Agrarian Economy in Crizbav"	318
Elena Băjenaru " The Art of Painting on Glass to Tămaș Family."	326
Voica Istrate "The Activity of Marketing Cultural Department – Public Relations (2002-2004);	334
Mihaela Voinea "Museum-School Partnership. Complementary role of the Museum Institutions in the non-formal education"	340
Adriana Elisabeta Mincă "The Organizing of Old Book, Maps and Engravings Fund"	348
Niculina Ciotloș " The Depositing of the Museum Deeds of History Museum in Sighișoara"	355
Nicoleta Rossi "Prophylactic Consolidation Project of the Wooden-Support Tempera Painting Belonging to the Art Museum of Brasov "	365
Ligia Drăghici "New Technology – New Restoration Techniques of the Patrimony on Paper Support"	369

Voica Istrate

<i>Die Tätigkeit der Abteilung Cultural Marketing – Public Relations im Geschichtsmuseums der Kreises Braşov – Kronstadt in den Jahren 2002-2004</i>	<i>334</i>
--	------------

Mihaela Voinea

<i>Die Partnerschaft zwischen Muzeum und Schule. Die ergänzende Rolle der musealen Institutionen auf dem Gebiete der non-formalen Erziehung</i>	<i>340</i>
---	------------

Adriana Elisabeta Mincă

<i>Die organisierung der Bestände von alten Büchern, Landkarten und Stichen</i>	<i>348</i>
---	------------

Niculina Ciotloş

<i>Die Ausbewahrung von Museumsgütern beim Geschichtsmuseum Sighişoara - Schäßburg</i>	<i>355</i>
--	------------

Nicoleta Rossi

<i>Ein Project zu vorbeugenden Konsolidierung der Sammlung von Tempera-Malereien auf Holzgrund beim Kunstmuseum in Braşov-Kronstadt</i>	<i>365</i>
---	------------

Ligia Drăghici

<i>Neue Technologie – neue Restaurierungstechniken der Museumsgüter aus Papier und Karton</i>	<i>369</i>
---	------------

Valerica Sârghie

<i>Der Kupferstich und seine Techniken und Etappen – eine wichtige dokumentarische Grundlage bei der Restaurierung von alten Landkarten</i>	<i>374</i>
---	------------

Mary-Claudia Staicu

<i>Die Restaurierung eines Metallgegenstandes aus dem 20. Jahrhundert</i>	<i>380</i>
---	------------

George Iacobeau

<i>Aspekte betreffend die Strategie zur Restaurierung einer Nachbarschaftskanne</i>	<i>386</i>
---	------------

Dinu Crăciun

<i>Das mittelalterliche Denken in alten Landkarten. Die Weltkarte von Hereford (Buchbesprechung)</i>	<i>394</i>
--	------------

Traducerea în limba germană a fost făcută de Gernot Nussbächer.

Adonis Mihai <i>Betrachtungen betreffend die Anfänge der rumänischen Schulwesens in Sighișoara – Schäßburg am Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts.....</i>	169
Valeriu Rus <i>Die Rumänen – von den Ungarn gesehen. Bildliche Darstellungen aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.....</i>	182
Măriuca Radu <i>Die Zeitschrift "Meseriașul român" (Der rumänische Handwerker) 1886-1889 – die erste rumänische wirtschaftliche Zeitschrift aus Siebenbürgen</i>	193
Emil Stoian <i>Ioan Cavaler de Pușcariu, ein Sohn der Gemeinde Bran – Törzburg</i>	198
Dorina Negulici <i>Die Feierlichkeiten von Putna im Jahre 1904 zum Gedenken an 400 Jahre seit dem Tod des Moldauer Fürsten Stephan des Großen dargestellt in ungarischen Dokumenten</i>	208
Aurelia Cozma, Mariana Daneș <i>Lebensbild eines siebenbürgischen Sammlers – Carl Engber</i>	232
Elisabeta Marin <i>Das Archiv der Stadt Brașov - Kronstadt 1916 - 1936.....</i>	235
Titus N. Hașdeu <i>Das Herz der Königin Maria von Rumänien</i>	273
Cristina Tănase, Ionuț Tănase <i>Kurze Geschichte der jüdischen Gemeinde von Brașov - Kronstadt</i>	277
Claudiu Munteanu <i>Antike, mittelalterliche und moderne Münzen in der Münzsammlung des Brukenthalmuseums in Sibiu - Hermannstadt</i>	282
Dan Ivănuș <i>Rumänische Banknoten in den Sammlungen des Geschichtsmuseums</i>	288
Natalia Deleanu <i>Pendant-Bilder in der Sammlungen französischer Kunst in der Brukenthal – Pinakotek - Kompositionen, Strukturen, Bedeutung</i>	292
Ioan - George Andron <i>Über die "Zeche" (Zunft) der rumanischen Schneider aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt – Șcheii Brașovului</i>	301
Gherghina Boda <i>Näh – und Stickalben auf der Astra-Ausstellung</i>	311
Ioan – George Andron <i>Aspekte der traditionellen Landwirtschaft in der Gemeinde Crizbav – Krebsbach (Kreis Brașov - Kronstadt).....</i>	318
Elena Băjenaru <i>Die Glasmalerei in der Familie Tămaș</i>	326

Ionel Bauman, Florin Moței

*Die archäologische Sondierungsgrabung von Cristian – Neustadt,
Standort Măgurice (Kreis Brașov - Kronstadt)..... 15*

Alin Frânculeasa

*Die antropomorphe und zoomorphe Plastik aus der späten
Jungsteinzeit aus dem Besitz des Kreismuseums Prahova
für Archäologie und Geschichte 26*

Alexandru Stănescu

*Die Heirat der Militärangehörigen im römischen Dazien in
epigraphischen Zeugnissen(I) 47*

Lavinia-Carmen Avram

*Der sozial-juridische Status der Adligen aus dem Banat im
14. – 17. Jahrhundert 57*

Raluca Maria Frâncu

*Die Sammlung von Zunfturkunden und Zunftregistern
des Geschichtsmuseums von Sibiu - Hermannstadt..... 74*

Nicolae Teșculă

*Die Zünfte aus Sighișoara – Schäßburg in den Ausstellungen
der Schäßburger Geschichtsmuseums. Einleitende Studie 85*

Iacob Mârza, Zevedei - Ioan Drăghiță

*Italiener in Alba Iulia - Weißenburg in der Zeit des
siebenbürgischen Fürstentums 99*

Olga Beșliu

*Zeichnerische Darstellungen von mittelalterlichen Baudenkmalern
aus Sibiu – Hermannstadt, die im 19. Jahrhundert abgetragen wurden 109*

Adriana Antihî

*Zeugnisse betreffend das Uhrmacherhandwerk im Besitz
des Geschichtsmuseums in Sighișoara – Schäßburg 126*

Constantin Băjenaru

*Der "Sbornik" (Sammlung von Heiligenlegenden) des
Matei Pisariul aus Mândra (Kreis Brașov - Kronstadt) 137*

Iulian Marius Șchiopu

Die Kirche des Heiligen Nicolaus in Făgăraș - Fogarasch 143

Aurelia Cozma

*Samuel von Brukenthal – Homo Europaeus (1721-1803).
Vorhaben auf dem Gebiete der Landwirtschaft 153*

Mariana Daneș

*Eine Textilie aus dem 18. Jahrhundert in der Sammlung
des Geschichtsmuseums in Sibiu - Hermannstadt..... 157*

Andrei Gheorghievici

Das Kloster Ghigiu, eine Einsiedlei auf dem Gebiet des Kreises Prahova 161

Niculina Ciotloș	
<i>La déposition des biens muséales du Musée d'Histoire de Sighișoara</i>	<i>355</i>
Nicoleta Rossi	
<i>Projet de consolidation prophylactique de la collection de peintures à tempera sur support ligneux appartenant au Musée d'Art de Brasov</i>	<i>365</i>
Ligia Drăghici	
<i>Technologie nouvelle – nouvelles techniques de restauration du patrimoine sur support papetier.....</i>	<i>369</i>
Valerica Sârghie	
<i>Gravure en cuivre (techniques étapes) – une importante source documentaire dans le processus de restauration des cartes vieux.....</i>	<i>374</i>
Mary-Claudia Staicu	
<i>La restauration d'une pièce métallique du XX-e siècle</i>	<i>380</i>
George Iacobeau	
<i>Tasse de voisinage (Aspects concernant la stratégie de restauration)</i>	<i>386</i>
Dinu Crăciun	
<i>La pensée médiévale en cartes. La mappemonde de Hareford (Compte-rendu)</i>	<i>394</i>
<i>Traducerea în limba franceză a fost făcută de Andreea Popa.</i>	

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA CRISTIAN MĂGURICE (JUD. BRAȘOV)

Ionel Bauman, Florin Moței

În perioada 1-20 septembrie 2003, în punctul *Măgurice* de pe raza comunei Cristian, a fost efectuat un sondaj arheologic care a avut ca scop îmbogățirea informațiilor privind evoluția comunităților umane care au locuit în această zonă.

Comuna Cristian a intrat de multă vreme în literatura de specialitate, pe raza comunei cât și în împrejurimi, fiind atestate numeroase artefacte datate încă din neolitic, perioadă din care provin materiale ceramice care aparțin culturii Cucuteni-Ariușd-Tripolie¹.

Numeroase sunt și fragmentele ceramice decorate cu creștături, împunsături făcute cu unghia și linii incizate care aparțin culturii Coțofeni².

Din perioada epocii bronzului provine un important depozit format din 12 seceri turnate din bronz³, precum și ceramică ce aparține culturilor Schneckenberg și Wietenberg⁴.

Secolului III a.Cr. îi aparține un mormânt de incinerare în urnă⁵. Este posibil ca în zonă să mai existe și alte astfel de monumente.

În colecțiile Muzeului Județean de Istorie Brașov se păstrează și o cană cu cioc (oinochoe) din bronz, piesă de import provenită din lumea romană⁶.

Cele mai importante descoperiri arheologice din zonă aparțin secolului IV p.Cr., perioadă din care datează trei așezări. Săpăturile efectuate în aceste situri au dus la descoperirea unui important material arheologic ce a contribuit la cunoașterea culturii Sântana de Mureș - Cerneahov în Țara Bârsei.

Așezarea din punctul *Măgurice* este situată pe un monticul înalt de aproximativ 10 m poziționat între fosta haltă Măgurele și Cristian (planșa 6). Zona este cunoscută din punct de vedere arheologic încă de la sfârșitul secolului XIX sub denumirea de *Bachel* (*Pârâiaș*), de către colaboratorii Muzeului Săsesc al Țării Bârsei. Nu este exclus ca o parte din deranjările ce au afectat monticulul să fie urmarea unor *cercetări* întreprinse la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX de către unii *pasionați* în ale arheologiei.

Monticulul a fost puternic deranjat, chiar distrus în proporție de aproximativ două treimi de lucrările efectuate la o carieră de piatră și a construcției liniei de cale ferată Brașov-Zărnești de la începutul sec. XX. Suprafața rămasă a fost deranjată de diverse gropi săpate în scopuri militare sau pentru extragerea lutului.

În toamna anului 2002, împreună cu acad. Alexandru Vulpe, am efectuat o perieghetză cu scopul de a surprinde materiale arheologice într-o zonă în care se manifestă o puternică efervescență industrială, materializată prin construirea unei fabrici germane de rulmenți și a noii fabrici de uleiuri *Lubrifin*. Practic, punctul *Măgurice* se află prins între aceste două unități industriale. Cu ocazia perieghetei

au fost recoltate materiale (ceramică) apărute în urma deranjărilor, care aparțineau culturii Cucuteni – Ariușd - Tripolie. În urma acestei cercetări de teren s-a luat hotărârea de a se efectua un sondaj arheologic în vara anului următor.

Din colectiv au făcut parte Ionel Bauman, Florin Moței, Dinu Crăciun, Lucica Sász (M. J. Istorie Brașov) și elevi de la Colegiul Național *Unirea*. Inițial se avea în plan trasarea a două secțiuni, dar din cauza vremii nefavorabile, cât și a începerii anului școlar, nu s-a putut lucra decât la una singură.

Secțiunea, trasată pe direcția E – V, a avut dimensiunile de 20 x 2 m, suprafață care a fost împărțită în carouri de 2 x 1 m. În afara deranjamentelor amintite, se mai adaugă și inconvenientul că terenul în cauză a fost folosit ca teren agricol, efectuându-se arături adânci care au amestecat materialul arheologic din stratul de cultură. Acesta a fost motivul pentru care nu s-a putut surprinde nici o delimitare între nivelul eneolitic și cel de epoca bronzului, perioade din care provin artefactele descoperite. De asemenea nu s-a putut evidenția nici un complex de locuire (locuințe, gropi, vetre), deși au fost descoperite fragmente de chirpic și lipitură de vatră pe spatele cărora se păstrează urmele de la pietrele care au format *patul* pe care a fost construită instalația de foc (vatra). Nici la o răzuire atentă nu au putut fi identificate urme de gropi de par sau de locuințe adâncite (bordeie). Doar între metrii 16 și 18, la adâncimea de -0,15 și -0,30 m, a apărut o aglomerație de material ceramic, care putea da de bănuț existența unui complex. Din păcate, la demontare, această presupunere nu a fost confirmată.

Materialul descoperit a constatat, în cea mai mare parte, din ceramică aflată în stare fragmentară (aproximativ 6000 fragmente). Acesta a fost curățat în laboratorul de restaurare, fiind păstrat în depozitul de arheologie al M. J. Istorie Brașov. În urma prelucrării materialului nu au putut fi reîntregite decât două vase de mici dimensiuni (planșa VII, 1 – 2).

Materialul ceramic poate fi împărțit în două categorii: ceramică eneolitică și ceramică din epoca bronzului.

Ceramica eneolitică aparține culturii Cucuteni - Ariușd - Tripolie. Este lucrată cu mâna, fie din pastă fină, omogenă, din lut bine ales, ca degresant fiind folosit nisip fin sau din pastă grosieră cu nisip aspru și cioburi pisate în compoziție. Apar diverse nuanțe, de la roșu-cărmiziu la brun sau negru. Unele fragmente păstrează urme de ardere secundară, în special pe suprafața interioară. Din păcate, din cauza solului acid, nu s-au păstrat urme de la pictură, ceea ce face dificilă o încadrare în etapele cronologice ale culturii. Se remarcă totuși câteva fragmente ceramice de culoare cărmizie sau neagră cu decor specific pre-cucuteni (planșa 8, nr.1-2). Destul de frecvente sunt și fragmentele ceramice lucrate dintr-o pastă cu nisip aspru și cioburi pisate în compoziție, decorate cu împunsături (planșa 2, nr. 6, 11) sau registre de linii paralele situate în general pe și sub buză (planșa 2, nr.1-5, 8-11; planșa 1, nr.1-2, 6-8). Acestea pot fi încadrate în ceramica cucuteniana de tip „C”⁷. Ca forme sunt fragmente de la pahare-cupe, castroane cu buza ușor evazată, vase tronconice sau bitronconice, vase cu formă amforoidală. Unele vase erau prevăute cu tortițe (planșa 1, nr.10-11) sau cu butoni (planșa 3, nr.6).

Ceramica de epoca bronzului este mai puțin reprezentată, remarcându-se câteva fragmente specifice culturii Schneckenberg (planșa 1, nr.4; planșa 2, nr. 9)⁸.

Din lut au fost lucrate figurine antropomorfe (planșa 4, nr. 1-2; planșa 7, nr. 3) sau zoomorfe (planșa 4, nr.3-6; planșa 7, nr.4), aflate în stare fragmentară. A fost descoperit un fragment de la o greutate de la războiul de țesut și o pintaderă de lut.

Din silex au fost confecționate unelte (24 piese, majoritatea fragmentare). Sunt reprezentate gratoarele lucrate pe lame de silex albăstrui sau negru-cafeniu (planșa 5, nr. 3, 9, 13) și răzuitoarele (planșa 4, nr. 4, 7, 10, 12, 14).

Au apărut și câteva nuclee de silex de culoare negru-cafeniu. De remarcat, este descoperirea unui percutor lucrat dintr-o rocă dură de culoare roșatică (planșa 3, nr. 13) pe a cărei suprafață se observă urmele unor debitări special lucrate pentru a asigura o prindere mai bună a uneltei. Din piatră sunt confecționate și trei fragmente de râșniță cu urme de folosire, patru fragmente care provin de la frecătoare.

Materialul osteologic este extrem de sărac, fiind descoperite doar câteva fragmente de os de bovid.

Sondajul arheologic din punctul *Măgurice* demonstrează existența unei comunități umane care a locuit aici probabil într-o așezare sezonieră în perioada neolitică și epoca bronzului. Rezultatele obținute nu au demonstrat necesitatea continuării cercetărilor.

Summary

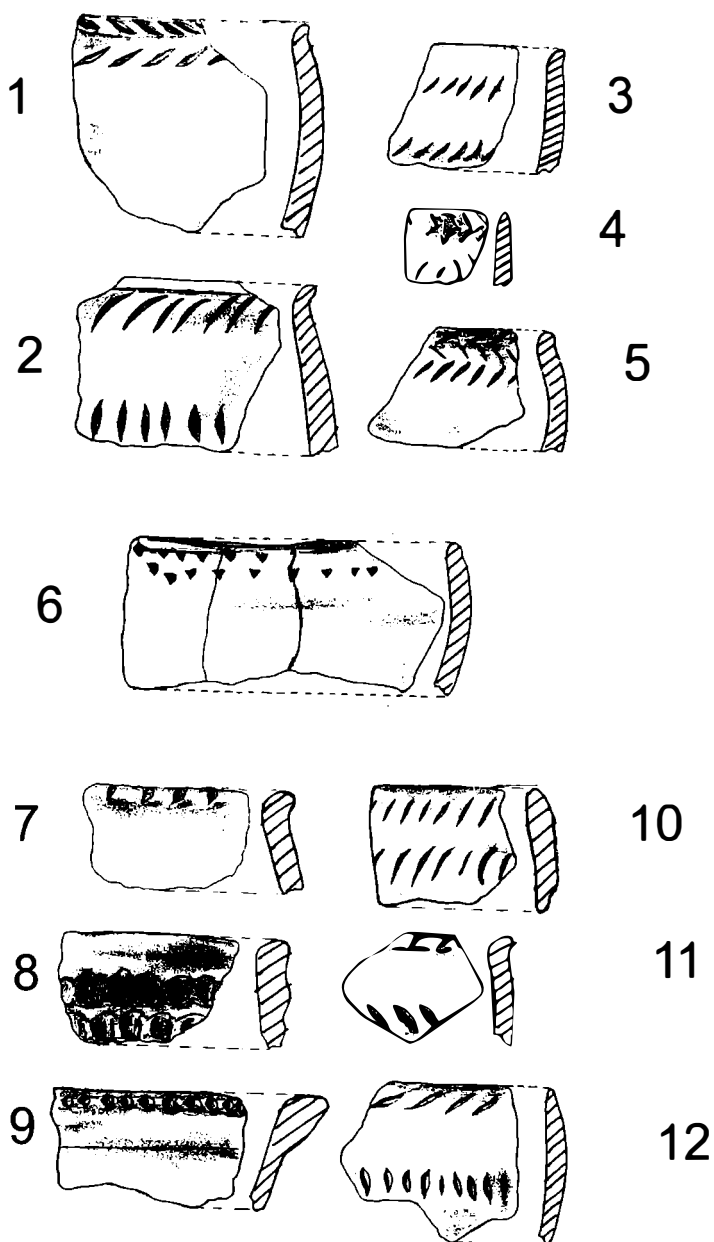
During the period 1- 20 September 2003, in Cristian county – „Măgurice” point, was made an archeological prospect.

In this location, in was discovered material from Eneolithic period (Cucuteni – Ariușd – Tripolie culture) and Bronze Age (Schneckenberg).

Note:

1. Mariana Marcu, *Săpăturile arheologice de la Cristian, în Cumidava*, I, 1970, p. 43.
2. Ibidem.
3. Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 56-57, planșa 40, nr.6-7.
4. Periegheză efectuată în toamna anului 2002, cu ocazia săpării unei conducte de gaz care traversa zona, trecând la aproximativ 20 m de punctul Măgurice.
5. Julius Teutsch, *Aus der Urzeit des Burzenlandes*, in *Das sächische Burzenland einst und jetzt*, Brașov, 1925.
6. Mariana Marcu, op.cit., p.43.
7. Ann Dodd-Oprîtescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, in *SCIV(A)*, 31, 4, 1980, p. 547-558.
8. Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, Tafel XIV, nr. 1-4.

PLANȘA 1

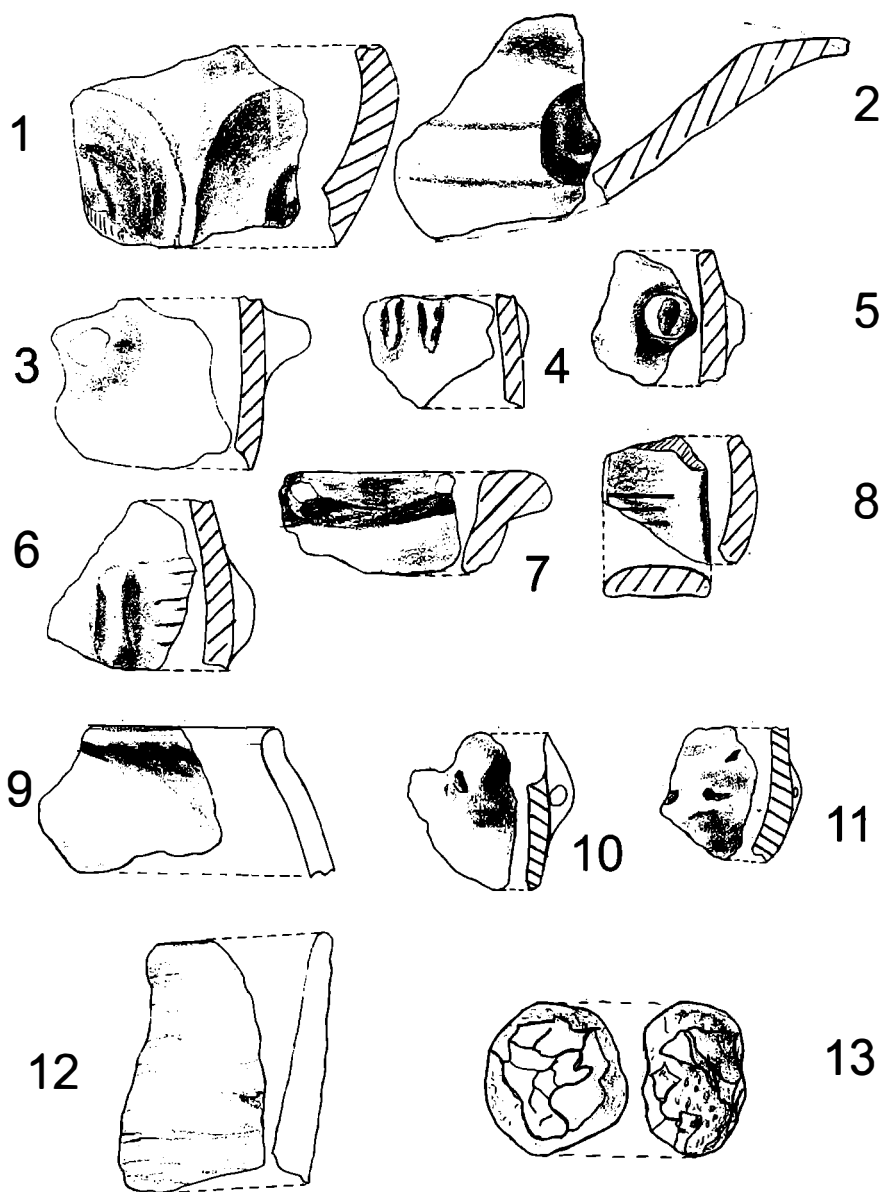

Scara : 1/ 2

1 - 7 , 10 -12 Ceramică eneolitică

8 - 9 Ceramică epoca bronzului

PLANȘA 2

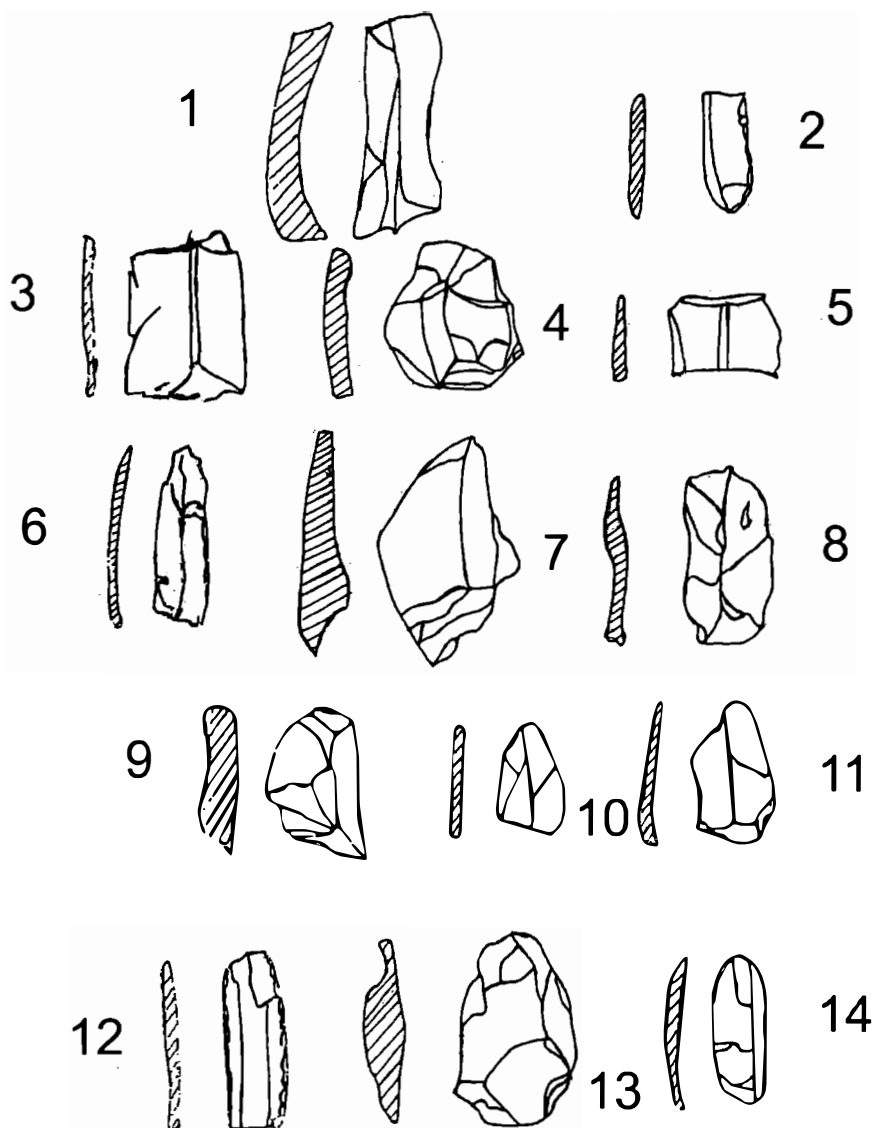

Scara : 1 / 2

1 - 12 ceramică eneolitică

13 Percutor

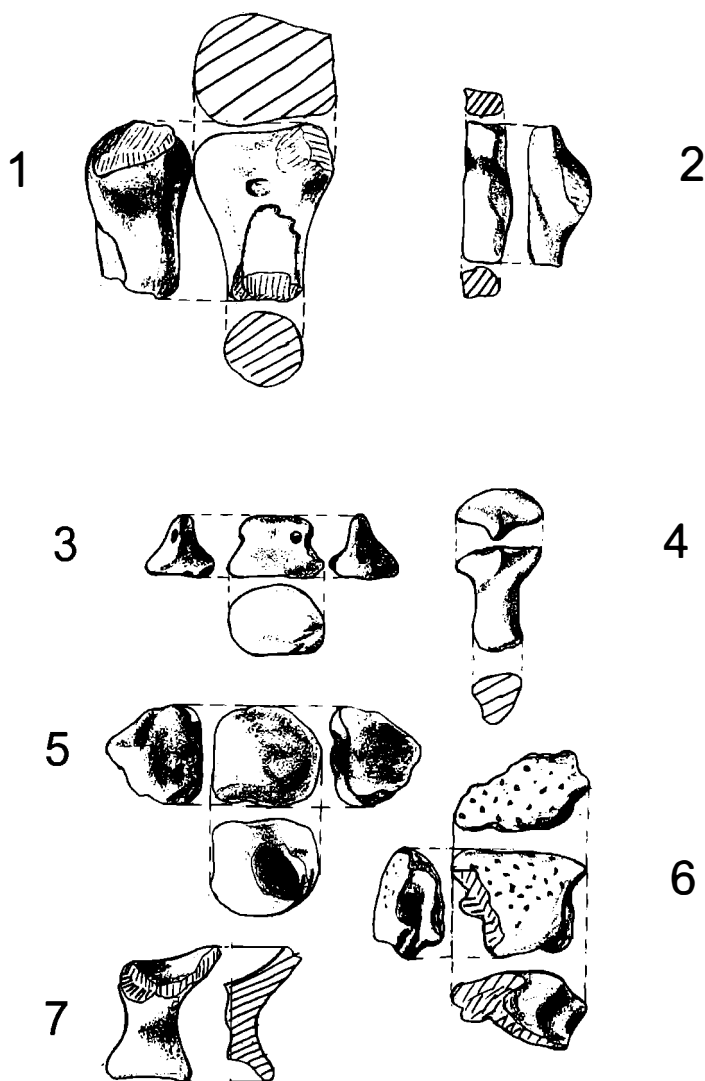
PLANȘA 3

Scara : 1 / 1

1 - 14 Piese silex

PLANȘA 4

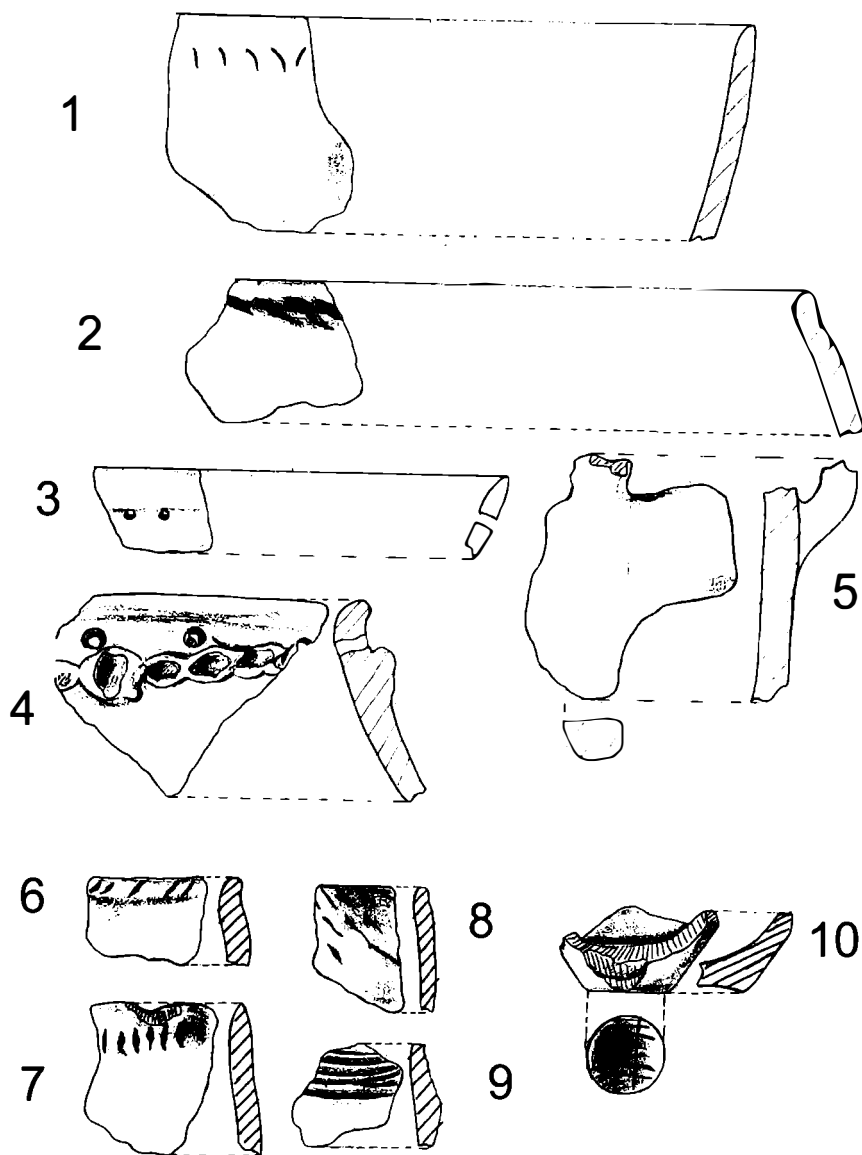
Scara : 1 / 1

1 - 2 Idoli antropomorfi

3 - 6 Idoli zoomorfi

7 Picior vâscior

PLANȘA 5

Scara 1 / 2

1 - 3, 5 -10 Ceramică eneolitică
4 Ceramică epoca bronzului

PLANȘA 6

A

SOL VEGETAL

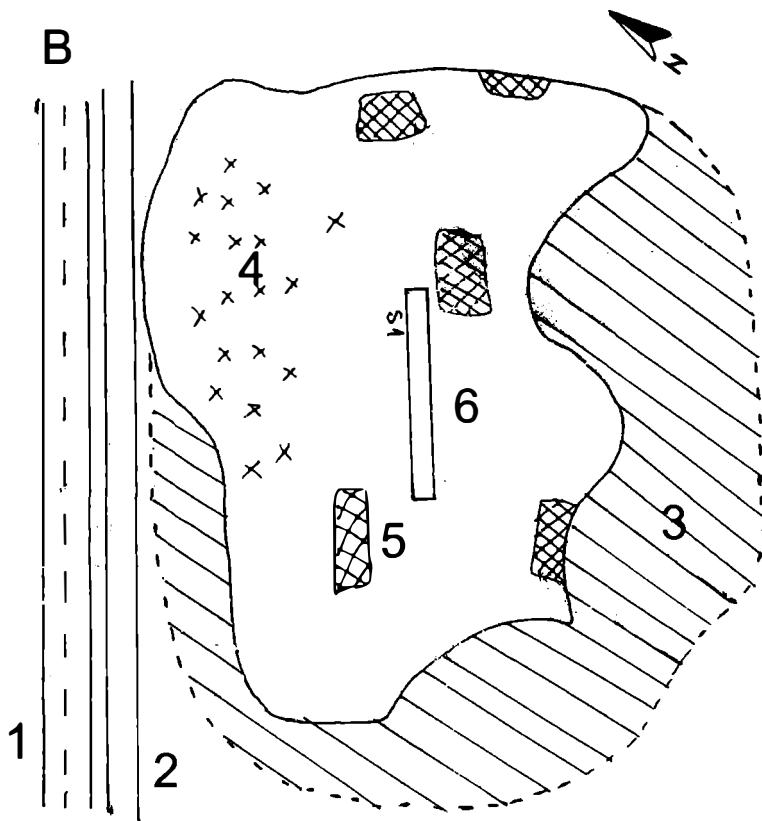

STRAT CULTURĂ

STÂNCĂ

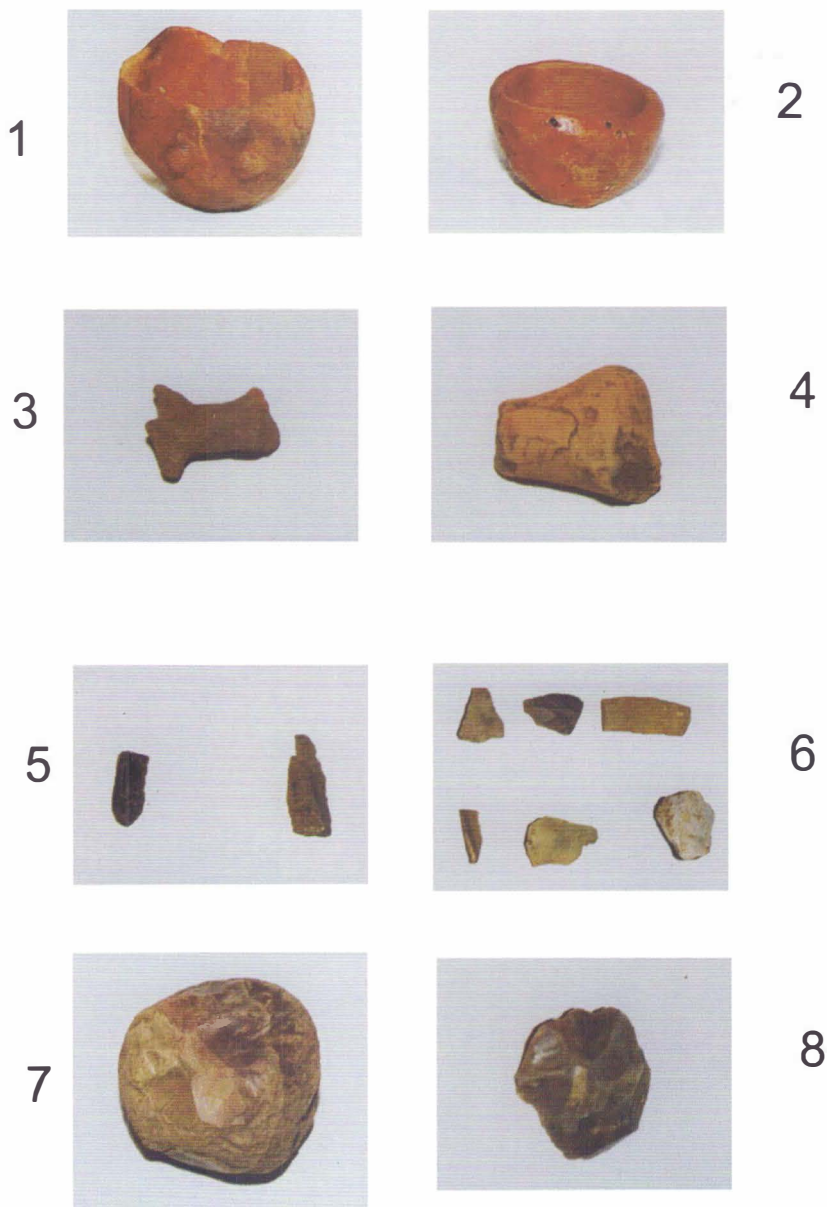
B

A Profil perete sudic

B Cristian - Măgurice . 1- Șosea; 2 - Cale ferată; 3 - Carieră;
4 - Arbori; 5 - Gropi; 6 - Secțiune

PLANȘA 7

1 - 2 Ceramică
 3 - 4 Idoli
 5 - 8 Piese silex

PLANȘA 8

1

2

3

4

5

6

7

8

1 - 8 Ceramică

PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ DIN EPOCA NEO-ENEOLITICĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA

Alin Frânculeasa

Introducere

Analiza unor loturi de piese încadrate categoriei plasticii neo-eneolitice, aflate în patrimoniul unor muzee, are tradiție în publicistica arheologică românească^{1,2}. Sunt abordate cu preponderență piesele provenite din achiziții, donații, dar și cele recuperate în urma unor cercetări arheologice de suprafață, cercetări sistematice nevalorificate prin publicare, piese apărute în reviste de popularizare sau fără mare circulație. O caracteristică principală a acestor piese, este lipsa unui context arheologic clar de descoperire (stațiune arheologică, stratigrafie, complex). De asemenea, de cele mai multe ori aceste piese stau uitate în depozitele instituțiilor de profil.

În acest studiu, vom prezenta plastica antropomorfă și zoomorfă, datată în epoca neo-eneolitică, aflată în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova. Piesele provin din achiziții, donații, cercetări arheologice sistematice sau de suprafață. Majoritatea pieselor sunt inedite sau sunt redată în publicații cu o circulație restrânsă. Câteva piese sunt deja intrate în circuitul științific. Remarcăm, publicarea unui lot consistent de piese antropomorfe și zoomorfe eneolitice, descoperite în așezarea de la Mălăiești jud. Prahova³. De asemenea, au fost publicate astfel de piese descoperite în siturile arheologice din județul Prahova, de la Târgșoru Vechi⁴, Lapoș⁵, Apostolache⁶, Budureasca⁷, Colceag⁸, Boboci⁹. Numărul relativ mic al pieselor descoperite în Prahova, evidențiază caracterul restrâns al cercetării epocii neo-eneolitice în acest județ.

Din punct de vedere metodologic, în organizarea tipologică a materialului analizat, ne-am raportat în special la ultimele monografii ce abordează astfel de piese descoperite pe teritoriul României¹⁰. Piesele sunt clasificate în două categorii distincte, respectiv reprezentări antropomorfe și reprezentări zoomorfe. Cele două categorii de reprezentări sunt clasificate în două tipuri, respectiv modelări plastice și recipiente. Reprezentările antropomorfe sunt clasificate în funcție de materialul din care sunt modelate, respectiv lut, os, piatră. Statuetele antropomorfe din lut sunt clasificate în funcție de poziția în care sunt reprezentate, respectiv verticală sau șezând.

De un real folos ne-a fost arhiva muzeului, de unde am extras date importante, necesare acestui studiu. Totuși nu am putut stabili un context arheologic minimal pentru toate piesele.

I. REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE

I.A. Statuete din lut:

I.A.I. Statuete în poziție verticală

1. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, are baza cilindrică formată prin lipirea labelor. Picioarele sunt lipite, sunt sugerate separat printr-o șanțuire verticală. Piesa prezintă două perforații laterale pe corp în zona bazinului, dar și una orizontală pe piept. Statueta are capul rupt din vechime, fundul este bine profilat. Are culoare negricioasă, este arsă secundar. Dimensiuni: h: 112 mm, l: 15 mm. Loc de descoperire: com. Apostolache "La Povarnă", jud. Prahova. Datare: cultura Gumelnița-apectul cultural Stoicani-Aldeni. Donație C. Micu, 1972. Număr de inventar: 64-52834; (pl. 1/1)

Bibliografie: V. Teodorescu, 1974, p. 11, fig. a.

2. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, arsă secundar. Are două perforații laterale în zona umerilor, o "agățătoare" orizontală în zona pieptului, fesele profilate. Picioarele sunt unite, reprezentate separat printr-o șanțuire. Are gâtul înalt cu partea inferioară mai groasă. Dimensiuni: l: 70,5 mm, l: 26,8 mm. Loc de descoperire: com. Apostolache "La Povarnă", jud. Prahova. Datare: cultura Gumelnița-aspect cultural Stoicani-Aldeni. Donație C. Micu, 1972. Număr de inventar: 64-28522; (pl. 3/1)

Bibliografie: V. Teodorescu, 1974, p. 11, fig. b.

3. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, plată, fragment. Are reprezentați sânii prin două mici proeminențe aplicate, iar în zona umerilor sunt prezente două perforații. Gâtul este conic, capul și picioarele sunt rupte din vechime. Pasta este omogenă, fină, cenușie, piesa este arsă secundar. Loc de descoperire: com. Apostolache "La Povarnă", jud. Prahova. Dimensiuni: h: 52,5mm, l: 18,2mm; Datare: cultura Gumelnița-aspectul cultural Stoicani-Aldeni. Donație C. Micu, 1972. Număr de inventar: 64-28521; (pl. 2/4)

Bibliografie: V. Teodorescu, 1974, p. 11, fig. c.

4. Statuetă antropomorfă din lut, feminină, în poziție verticală. Nasul este tras din pastă, ochii subliniați prin perforații, sexul printr-un triunghi incizat. Statueta este incizată pe tot corpul. Fesele sunt bine reliefate, separate printr-o incizie adâncă. Pastă omogen amestecată, are culoarea roșiatic-cărmizie, este arsă secundar. Piesa are analogii cu o statueta descoperită la Popești (jud. Argeș)¹¹. Dimensiuni: h: 68 mm, l: 18 mm.. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție. Inedit. Număr de inventar: 64-52835; (pl. 1/2)
5. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, are reprezentați genunchii realist. Prezintă incizii în zona bazinului, picioarele sunt lipite, individualizate printr-o incizie, fundul bine profilat. Are culoarea cărmizie, este arsă secundar, pasta este relativ omogenă. Dimensiuni: h: 55 mm, l: 28,5mm. Datare: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-19614; (pl. 4/3)

6. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, fragmentară, plată, are reprezentat nasul bine reliefat, patru perforații laterale grupate câte două lateral nasului, mâna stângă întinsă lateral. Dimensiuni: h: 67 mm, l: 28 mm. Achiziție. Inedit. Număr de inventar: 64-3002; (pl. 2/2)
7. Statuetă antropomorfă din lut, în poziție verticală, cu cocoasă, brațele întinse lateral, baza cilindrică. Are reprezentat un singur sân printr-o proeminență conică, capul este rupt din vechime. Dimensiuni: h: 43 mm, l: 23 mm. Date: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-78/5; (pl. 1/3)
8. Statuetă antropomorfă din lut, modelată din profil, are fundul profilat, capul rupt din vechime. Este pătrată în secțiune, culoarea negricioasă, pasta relativ bine amestecată. Dimensiuni: h: 65 mm, l: 21 mm. Loc de descoperire: com. Aldeni jud. Buzău. Piesa are analogii cu piese din lotul publicat de E. Comșa¹². Date: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-21106; (pl. 4/2)
9. Statuetă antropomorfă fragmentară, reprezentând partea inferioară a unei statuiete, poziție în picioare. Sunt redată gleznele prin mici proeminențe, labele picioarelor sunt unite formând baza cilindrică. Piesa este realizată din două părți ce au fost lipite. Pasta este relativ bine frământată, culoarea cenușie, arsă secundar. Dimensiuni: h: 58 mm, l: 17 mm. Loc descoperire: Urlați "La motopompă" jud. Prahova, cercetare de suprafață A. Frânculeasa, 2002. Date: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-69575; (pl. 6/1-2)
10. Statuetă antropomorfă din lut, poziție în picioare, fragmentară, reprezentând partea inferioară respectiv picioarele, ce sunt lipite, despărțite printr-o șanțuire. Are reprezentate gleznele prin mici proeminențe, prezintă o perforație aproximativ paralelă cu zona gleznelor în partea frontală. Labele picioarelor sunt unite formând o bază cilindrică. Are culoarea cenușie, pastă este omogenă bine amestecată. Dimensiuni: h: 45 mm, l: 32 mm. Date: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-19613; (pl. 6/3-4)
11. Statuetă antropomorfă din lut, fragmentară. Prezintă perforații în zona umerilor, o perforație orizontală în zona pieptului. Picioarele sunt lipite, reprezentate separat printr-o șanțuire, fundul este bine profilat: Pastă este omogenă bine amestecată, are culoarea cărămidă. Dimensiuni: h: 65 mm, l: 24 mm. Statueta are analogii cu o piesă descoperită la Aldeni, jud. Buzău¹³. Inedit. Număr de inventar: 64-28520; (pl. 3/2)
12. Statuetă antropomorfă, fragmentară, reprezentând partea inferioară a unei statui ce era realizată din două bucăți. Este decorată cu incizii, ce sunt încrustate cu ocră de culoare albă. Pastă este omogenă bine amestecată, în care apare sporadic pleavă, culoarea cafeniu-negricioasă. Statueta este arsă secundar. Dimensiuni: h: 88 mm, l: 41 mm. Are analogii cu o piesă descoperită la Vidra¹⁴, atât în ce privește forma, cât și decorul. Date: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-21113; (pl. 4/1)
13. Statuetă antropomorfă din lut, fragment, modelată din profil. Este decorată cu incizii fine, are culoare cenușie-negricioasă. Dimensiuni: h: 45 mm, l:

18,2 mm. Loc de descoperire: com. Ghinoaica, jud. Prahova. Cercetare V. Teodorescu. Datare: cultura Precucuteni. Inedit. Număr de inventar: 64-20294; (pl. 3/3)

14. Statuetă antropomorfă din lut, fragmentară, poziție verticală. Este decorată cu incizii pe tot corpul, are culoare cărămidie. Pasta este fină, omogen amestecată, arsă secundar. Dimensiuni: h: 91 mm, l: 19,8 mm. Datare: cultura Cucuteni, faza A. Achiziție. Inedit. Număr de inventar: 64-20621; (pl. 2/1)

15. Statuetă antropomorfă, fragment, modelată din profil. Are fundul bine profilat, culoarea cenușie. Piesa este arsă secundar. Dimensiuni: h: 29 mm, l: 16 mm, Budureasca 3 "La greci" jud. Prahova. Cercetare sistematică: V. Teodorescu. Datare: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-20164; (pl. 4/4)

16. Statuetă antropomorfă din lut, masculină. Capul este rupt din vechime, brațele sunt reprezentate printr-o ușoară prelungire a umerilor, fundul bine profilat. Pasta este frământată omogen, culoarea cenușie. Dimensiuni: h: 55 mm, l: 28,8 mm. Datare: cultura Cucuteni. Inedit. Număr de inventar: 64-78; (pl. 2/3)

I.A.I.A. Statuete în poziție verticală cu rochie clopot

17. Statuetă antropomorfă, în picioare, cu "rochie-cloche", fragmentară. Are reprezentați sânii prin mici proeminente, brațele întinse lateral. Baza este tronconică. Pasta este fină omogenă, culoarea cenușiu albicioasă. Dimensiuni: h: 37 mm, l: 38 mm. Săpături de salvare, 1985, Boboci "Băile Boboci" jud. Prahova. Datare: cultura Gumelnița. Număr de inventar: 64-45493; (pl. 5/3)

Bibliografie: Peneș M., Paveleț E., 2001, p. 11, fig. 1/3.

18. Statuetă antropomorfă din lut, în picioare, cu "rochie-cloche", are capul rupt din vechime. Sânii sunt redați prin două proeminente trase din pastă, brațul stâng întins lateral, cel drept este rupt. Are două incizii paralele în zona gâtului, incizii pe corp pe ambele fețe prin care se sugerează o rochie. Baza este tronconică, are culoarea roșiatică, arsă secundar, pastă fină omogenă. Dimensiuni: h: 52 mm, l: 32 mm. Loc de descoperire: com. Seciu jud. Prahova, 1976, cercetări de suprafață. Datare: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-14438; (pl. 5/2)

I.A.II. Statuete în poziție șezând

19. Statuetă antropomorfă din lut, poziție șezând, cu steatopigie pronunțată. Este decorată cu incizii adânci, fesele sunt separate printr-o incizie adâncă verticală. Dimensiuni: h: 54,5 mm, l: 22, 5 mm. Datare: cultura Precucuteni. Achiziție, colecție Șt. Nicolaescu¹⁵. Inedit. Număr de inventar: 64-75209; (pl. 5/1)

I.A.III. Cap antropomorf

20. Cap de statueta antropomorfă din lut, culoarea cenușiu-negricioasă, pasta relativ omogenă. Are formă discoidal-ovală, axa lungă fiind cea orizontală, plat la spate. Prezintă câte patru perforații în lobii urechilor, nasul este

reliefat, tras din pastă, gura este marcată prin trei împunsături, ochii sunt reprezentați prin linii imprimate ușor oblice. Gâtul este scurt, are formă conică, oval în secțiune. Dimensiuni: h: 30 mm, l: 37 mm. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție Șt. Nicolaescu¹⁶. Inedit. Număr de inventar: 64-75208

21. Cap de statueta antropomorfă din lut, partea superioară este plată, romboidală în suprafață, gâtul conic, rotund în secțiune. Are reprezentați ochii prin perforații laterale. Prezintă câte trei fine incizii paralele în zona gâtului atât pe partea din față, cât și spate. Piesa reprezintă probabil o apucătoare. Dimensiuni: h: 34 mm, l: 30 mm. Achiziție, colecție Șt. Nicolaescu¹⁷. Inedit. Număr de inventar: 64-75207; (pl. 5/4)
22. Cap de statueta antropomorfă, are reprezentat nasul tras din pastă, gura marcată printr-o creștătură, ochii marcați prin două perforații. Este ars secundar, are culoarea cenușiu roșatică, pastă este relativ bine frământată. Dimensiuni: h: 28 mm, l: 22 mm. Loc descoperire: Urleți "La motopompă" jud. Prahova, cercetare de suprafață A. Frânculeasa, 2002. Datare: cultura Gumelnița. Inedit. Număr de inventar: 64-69574; (pl. 5/5)

I.B. Statuete din os:

23. Statueta antropomorfă plată din os. Corpul este împărțit în trei zone distincte, pentru a sugera capul, trunchiul și picioarele. Capul este hexagonal, are reprezentate ochii, nasul, gura, prin mici adâncituri incizate, în zona urechii drepte prezintă patru perforații, în zona umerilor sunt două perforații. Ombilicul este subliniat printr-o mică adâncitură. În zona coapselor sunt 20 de mici adâncituri, genunchii sunt reprezentați prin câte trei adâncituri. Picioarele sunt separate printr-o incizie. Dimensiuni: h: 106 mm, l: 26,4 mm. Loc de descoperire: com. Uzun "Măgura", jud. Giurgiu. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție I. Drăgan¹⁸. Inedit. Număr de inventar: 64-4119; (pl. 7/1)
24. Statueta antropomorfă plată din os, puternic schematizată, cap hexagonal. Prezintă o perforație în partea inferioară, în zona pelviană se observă o incizie orizontală. Dimensiuni: h: 42 mm, l: 11,3 mm. Loc de descoperire: com. Uzun "Măgura", jud. Giurgiu. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție I. Drăgan¹⁹. Inedit. Număr de inventar: 64-45420; (pl. 7/5)
25. Statueta antropomorfă plată din os. Corpul este împărțit în trei zone distincte pentru a sugera capul, trunchiul și picioarele. Este schematizată, are capul hexagonal, trapezoidală în secțiune. Piesa pare că se află în stadiu de prelucrare. Dimensiuni: h: 67 mm, l: 17,8 mm. Loc de descoperire: com. Uzun "Măgura", jud. Giurgiu. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție I. Drăgan²⁰. Inedit. Număr de inventar: 64-45418; (pl. 7/2)
26. Statueta antropomorfă plată din os. Corpul este împărțit în trei zone distincte pentru a sugera capul, trunchiul și picioarele. Capul are formă hexagonală. Piesa se află în curs de prelucrare. Dimensiuni: h: 68,8 mm., l: 27,5 mm. Loc de descoperire: com. Uzun "Măgura", jud. Giurgiu. Datare: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție I. Drăgan²¹. Inedit. Număr de inventar:

64-45417; (pl. 7/4)

27. Statuetă antropomorfă plată din os. Corpul este împărțit în trei zone distincte, pentru a sugera capul, trunchiul și picioarele. Piesa se află în curs de prelucrare, este arsă secundar. Dimensiuni: h: 63 mm, l: 17,8 mm. Loc de descoperire: com. Uzunu "Măgura", jud. Giurgiu. Date: cultura Gumelnița. Achiziție, colecție I. Drăgan²². Inedit. Număr de inventar: 64-45419; (pl. 7/3)

I.C. Statuetă din piatră:

28. Statuetă antropomorfă din piatră, plată, confecționată dintr-un șist local de culoare verzuie. Are brațele întinse lateral, este cioplită pe margini pe ambele fețe. S-a încercat perforarea în zona pieptului. Dimensiuni: h: 64 mm. Loc de descoperire: com. Lapoș "Poiana Roman" jud. Prahova, 1959, cas. A, „1, adâncimea -0,15 m. Cercetare sistematică Fl. Mogoșanu. Date: la Lapoș au fost descoperite fragmente ceramice și câteva unelte din piatră șlefuite neolitice. Împreună cu piesa au fost descoperite materiale medievale, între care și o pipă turcească²². Număr de inventar: 64-18857 ; (pl. 7/6)

Bibliografie: Mogoșanu Fl, 1962, p. 148-fig. 6, 149; Teodorescu V., 1974, p. 10, fig. b.;

I.D. Vas antropomorf:

29. Vas antropomorf, fragmentar. Se păstrează integral labelle picioarelor ce susțin vasul. Acestea sunt redatate natural, inclusiv degetele. S-a conservat foarte puțin din vas. Vasul are culoarea cenușie, ceramica este omogen amestecată, este arsă secundar. Dimensiuni: h: 23 mm, F: 54 mm. Achiziție colecție Șt. Nicolaescu²³. Inedit. Număr de inventar: 64-75210; (pl. 6/6)

II. REPREZENTĂRI ZOOMORFE

II.A. Statuete zoomorfe:

30. Statuetă zoomorfă reprezentând un porc. Gura este redată printr-o mică creștătură orizontală, are reprezentată coada printr-o mică proeminență, trasă din pastă, picioarele posterioare sunt rupte. Pasta este omogenă, cenușie. Dimensiuni: h: 20mm, l: 39mm; achiziție-colecție Nicolaescu Șt.²⁴. Inedit. Număr de inventar: 64-4400; (pl. 8/4)
31. Figurină zoomorfă, reprezintă o cornută. Are reprezentate coarneau, coada, ugerul. Picioarele sunt unite, atât cele anterioare, cât și cele posterioare. Este arsă secundar, are culoarea roșiatică. Dimensiuni: h: 48 mm, l: 70 mm. Loc de descoperire: Budureasca jud. Prahova, cercetări sistematice conduse de V. Teodorescu. Inedit. Număr de inventar: 64-18995; (pl. 8/1)
32. Statuetă zoomorfă reprezentând un porc. Are culoare cenușie, slab arsă, pastă relativ omogenă, fiind utilizat ca degresant ceramică pisată. Dimensiuni: h: 33 mm, l: 80 mm. Loc de descoperire: com. Apostolache "La Povarnă", jud. Prahova, gr. 1, adâncime -0,35 m. Săpături de salvare 1974, D. Lichiardopol²⁵. Date: cultura Gumelnița, aspectul cultural Stoicani-Aldeni; Număr de inventar: 64-18897; (pl. 8/3)

Bibliografie: Lichiardopol D., 2001;

33. Fragment statueta zoomorfă reprezentând cu cap de ovidu. Are culoarea albicioasă, se conservă urme de ocru roșu. Are reprezentată gura printr-o ușoară crestătură. Pasta este relativ omogenă. Dimensiuni: h: 55 mm, l: 43. Loc de descoperire: com. Cernătești jud. Buzău. Inedit. Număr de inventar: 64-54035 ; (pl. 8/2)

34. Statueta zoomorfă fragmentară reprezentând un cap de cornuță. Fața este prelungă, are reprezentate coarnele trase din pastă. Pastă este omogenă, are culoare albicioasă. Piesa reprezintă mai curând p protomă zoomorfă. Loc de descoperire: sat Boboci "Băile Boboci", jud. Prahova, săpături de salvare 1985, cercetare M. Peneș. Dimensiuni: L: 36 mm, l: 33mm. Date: cultura Gumelnița. Număr de inventar: 64-45494; (pl. 8/5)

Bibliografie: Peneș M., Paveleț E., 2001, p. 11.

35. Fragment statueta zoomorfă, reprezentând un picior. Are culoarea brun, pastă este omogenă. Loc de descoperire: sat Boboci „Băile Boboci”, jud. Prahova săpături de salvare 1985, cercetare M. Peneș. Dimensiuni: L: 41 mm. Date: cultura Gumelnița. Număr de inventar: 64-45493; (pl. 6/5)

Bibliografie: Peneș M., Paveleț E., 2001, p. 11.

II.B. Vase zoomorfe:

36. Vas zoomorf, reprezentând un arici. Țepii ariciului sunt sugestiv redați prin proeminente conice trase din pasta. Culoarea este cenușiu-cărmizie, este ars secundar. Are redată coada. Pasta este omogen frământată, se observă pe suprafața vasului urme de pleavă. Picioarele sunt conice cu baza mică în jos. Piesa nu are cap, acesta era probabil mobil, folosit în loc de capac. Dimensiuni: h: 55 mm, l=63 mm; Achiziție²⁶. Inedit. Număr de inventar: 64-5912; (pl. 9/1)

37. Vasul reprezintă o cornuță, probabil bovină. Capul este alungit spre bot și lărgit spre frontal. Ochii sunt redați imediat sub frunte, printr-o incizie fină orizontală. Sunt bine individualizate urechea dreaptă, coada, greabănul, gâtul. Deasupra urechilor poate fi remarcată baza coarnelor, despărțite de o incizie perpendiculară. Urechea stângă, parțial urechea dreaptă, sunt rupte din vechime. Capul a fost modelat separat, atașat de vas, prin introducerea gâtului protomei într-un mic orificiu, ce se afla plasat central, imediat deasupra zonei diametrului maxim al vasului. Gâtul este scurt, masiv, oval în secțiune. Ulterior a fost aplicat atât pe cap, dar și pe toată suprafața vasului, un strat de lut pentru omogenizarea suprafeței întregului vas. Recipientul este ovoidal. În partea dorsală (zona spatelui), are un orificiu (o deschidere circulară), plasat aproximativ central, orificiu ce are diametrul de 50 mm. Acest orificiu ce are buza dreaptă, rotunjită și o canelură de jur-împrejur, era probabil acoperit cu un capac. Picioarele, zona inferioară, sunt rupte din vechime, zona superioară este modelată pe pântecul vasului. Coada este trasă din pastă. Are două perforații în zona spatelui și una în zona greabănului, piesa putând fi suspendată. Pe și în interiorul vasului se depusese o crustă calcaroasă de culoare albicioasă. După curățare s-a observat că vasul are culoarea crem-maronie, uneori cenușiu-negricioasă datorită arderii

secundare. Partea inferioară a vasului este plată, este arsă secundar, ceea ce sugerează folosire lui deasupra unei surse de încălzire. De asemenea vasul este ars secundar în zona coarnelor, dar și pe spate. Se poate observa că arsura secundară ce acoperă parțial fruntea și zona coarnelor coborând spre ceafă, are formă circulară, sugerând intenționalitatea acestei acțiuni. Pasta este relativ grosieră-neomogenă, peste care s-a aplicat un strat fin de lut. Degresantul utilizat este ceramica pisată și nisipul. Pe tot corpul se observă crăpături fine, datorită exfolierii stratului superior de lut. Dimensiuni: L.max: 227 mm, l.max:114 mm, h.max: 108 mm. Vasul are analogii apropiate cu piese descoperite la Ariușd²⁷ sau Traian - Dealul Fântânilor²⁸, cultura Cucuteni. Donație²⁹. Număr de inventar: 64-23287; (pl. 10)

Bibliografie: Ciupercă B., 2000, p. 5;

38. Cap de cervideu. Piesa este redată prin îmbinarea a trei fațete distincte. Se pot observa nasul, gura printr-o tăietură, urechile ce sunt redată schematic, baza coarnelor. Gâtul troncoidal este gol în interior, se păstrează doar pe o mică porțiune laterală. Dimensiuni: lungimea capului pe linia antero-posterioară este de 6,6 cm, diametrul maxim al gâtului este de cca 6,8-7 cm. Lutul din care a fost realizată piesa conține cioburi pisate. Culoarea piesei cafeniu deschis, în ruptură are culoarea neagră. Loc de descoperire: com. Târgșoru Vechi "La mănăstire" jud. Prahova, cercetări arheologice sistematice, 1958, SI A6, „2, -2,10 m. Datare: cultura Gumelnița. Credem că prin prezența gâtului tronconic, gol în interior, piesa era probabil un capac, având analogii cu piesa descoperită la Vidra³⁰, sau ar putea face parte dintr-un vas zoomorf. Număr de inventar: 64-18898 ; (pl. 9/2)

Bibliografie: V. Teodorescu, 1961, p. 635; idem, 1974, p. 11, fig. d;

Concluzii finale

Lipsa contextului arheologic primar pentru majoritatea pieselor, face dificilă o interpretare care să iasă eventual din cadrul mai vechilor sau noilor concluzii istoriografice. De aceea ne vom limita în acest studiu să valorificăm publicistic un lot de piese spectaculos și valoros, mai ales din punct de vedere muzeistic.

Abstract

The analysis of some certain batch curios wage-classed to the neo-eneolithic plastic, finded in some museums patrimony, has a tradition in the romanian archeological journalism. In this study, we will present the antropomorphic and zoomorphic plastic, dated in neo-eneolithic epoch, finded in the Patrimony of Prahova District Museum of History and Archeology. The curios source from acquisitions, donations, systematically archeological researches or surfaces researches. There are presented 38 batch, most of them novelty. There are presented although so much antropomorphic curios representations, how much zoomorphic curios. We notice three special pieces represented from zoomorphic pottery.

Note:

- ¹ Berlescu N., 1964; Marinescu-Bîlcu S., Barbu I., 1967; Popovici D. N., Simiciuc C., 1979-1980; Popușoi E., 1985-1986; Buzdugan C., Rotaru M., 1986; Comșa E., 1994; Andreescu R. R., 1997; Diaconescu M., 2001; Grigoraș L., Paveleț E., 2003;
- ² Comșa E., Georgescu V., 1983, p. 338-339, 341, 346;
- ³ Teodorescu V., 1961, p. 635; idem, 1963, p. 260; idem, 1972, p. 11; Comșa E., 1995, p. 25;
- ⁴ Mogoșanu Fl., 1962, p. 148-fig. 6, 149; Teodorescu V., 1972, p. 10;
- ⁵ Teodorescu V., 1972, p. 11;
- ⁶ Teodorescu V., Peneș M., 1984, p. 34;
- ⁷ Ciupercă B., 2000;
- ⁸ Peneș M., Paveleț E., 2001, p. 11;
- ⁹ Comșa E., 1995; Monah D., 1997; Andreescu R. R., 2002;
- ¹⁰ Cioflan T., Rotaru E., 1988, p. 50, fig. 1;
- ¹¹ Comșa E., 1994, p. 111;
- ¹² Grigoraș L., 2000, p. 16-fig. 3; Grigoraș E., Paveleț E., 2003, p. 11-12, 28-fig. 3;
- ¹³ Andreescu R. R., 2002, pl. 2/7;
- ¹⁵ Conform ofertei de vânzare înaintate de Șt. Nicolaescu MIAP, cu nr. 186 din data de 9 XI 1958 (Act aflat în arhiva MIAP);
- ¹⁶ *ibidem*;
- ¹⁷ *ibidem*;
- ¹⁸ Colecție achiziționată de MIAP, conform ofertei de vânzare din data de 20 XI 1959 și ale referatelor realizate și semnate de D. Berciu în data de 14 XI 1959 și D. V. Rosetti, în data de 17 XI 1959 (Acte aflate în arhiva MIAP); la această colecție făcea probabil referire D. Berciu
- ¹⁹ *ibidem*
- ²⁰ *ibidem*
- ²¹ *ibidem*
- ²² *ibidem*
- ²³ Conform ofertei de vânzare înaintate de Șt. Nicolaescu MIAP, cu nr. 186 din data de 9 XI 1958 (Act aflat în arhiva MIAP);
- ²⁴ Conform procesului verbal nr. 23 din 22. IV. 1960 (act aflat în arhiva MIAP);
- ²⁵ Lichiardopol D., 2001, p. 5;
- ²⁶ Conform actului de vânzare-cumpărare nr. 122, proces verbal nr. 13 din data de 27 III 1962 (act aflat în arhiva MIAP), vânzătorul era profesor la școala din com. Dobrotești, jud. Teleorman;
- ²⁷ Laszlo Fr., 1924, p. 22, pl. XII;
- ²⁸ Dumitrescu Vl., 1974, p. 223, fig. 223;
- ²⁹ Conform actului de donație nr. 264, din data de 5 mai 1989, încheiat între MIAP și Vasile Lucian și Tudor Laurențiu, domiciliați în com. Colceag (act aflat în arhiva MIAP);
- ³⁰ Dumitrescu Vl., 1974, p. 254, fig. 281;

Bibliografie:

- Andreescu Radian Romus**, 1997, *Plastica gumelnițeană din colecțiile Muzeului Național de Istorie a României*, în C. A., X, p. 309-322;
- Andreescu Radian Romus**, 2002, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București;
- Andreescu Radian Romus**, 2002, *Reprezentări antro-po-zoomorfe în cultura Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen*, în C. C. D. J., XIX, p. 107-111;
- Berciu Dumitru**, 1956, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în M. C. A., II, 491-562;
- Berlescu Natalia**, 1964, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de Istorie a Moldovei*, în Arh. Mold., II-III, p. 67-104;
- Buzdugan Constantin, Rotaru M.**, *Figurine antropomorfe de os descoperite în centrul Moldovei*, în RMM, XXIII, 7, p. 52-54;
- Cioflan Teodor, Rotaru Elena**, 1988, *Figurine antropomorfe neolitice descoperite la Popești, județul Argeș*, în RMM, XXV, 4, p. 49-52;
- Ciupercă Bogdan**, 2000, *Piese de excepție din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova. Vas zoomorf "broasca țestoasă", Colceag, județul Prahova*, în Ghid de informații culturale, an I, nr. 9, p. 5;
- Comșa Eugen**, 1994, *Figurine neolitice din așezarea de la Fulga (jud. Buzău)*, în S. C. I. V. A., 45, 2, p. 105-122;
- Comșa Eugen**, 1995, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică*, București;
- Comșa Eugen, Georgescu Vasile**, 1983, *Așezarea neolitică de tip Aldeni II de la Mălăieștii de Sus (jud. Prahova)*, în S. C. I. V. A., 34, 4, p. 334-348;
- Diaconescu Maria**, 2001, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, în Hierasus, XI, p. 7-36;
- Dumitrescu Vladimir**, 1974, *Arta preistorică în România*, București;
- Grigoraș Laurențiu, 2000, *Aldeni*, în Buzău- Mică enciclopedie istorică, Buzău, p. 15-19;
- Grigoraș Laurențiu, Paveleț Eugen**, 2003, *Catalogul statuetelor antropomorfe și zoomorfe eneolitice depozitate în Muzeul Județean Buzău*, în Musaios, VIII, p. 9-35;
- Laszlo Francisc**, 1924, *Les types de vases peints d'Ariusd (Erosd)*, în Dacia, I, p. 1-27;
- Lichiardopol Dan**, 2001, *Arheologia prahoveană-mai mult de un secol de cercetare arheologică, pliant al Expoziției permanente-"Arheologia prahoveană, un secol de cercetare arheologică"*, Catalog vernisajul expoziției, 6 p.;
- Marinescu-Bîlcu Silvia, Barbu Ionescu**, 1967, *Catalogul sculpturilor eneolitice din muzeul regional Oltenița*, Sibiu;
- Mogoșanu Florea**, 1962, *Șantierul de la Lapoș*, în M. C. A., VIII, p. 145-151;
- Monah Dan**, 1997, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra-Neamț;
- Peneș Marinela, Paveleț Eugen**, 2001, *Așezarea eneolitică de la Boboci, com. Jugureni, jud. Prahova*, în Musaios, VII, p. 9-15;
- Popovici Dragomir Nicolae, Simiciuc C.**, 1979-1980, *Figurinele de lut din vechile colecții ale muzeelor din județul Suceava, II*, în Suceava, VI-VII, p. 643-648;
- Popușoi Eugenia**, 1985-1986, *Plastica neolitică din colecțiile muzeului din Bîrlad*, în A. M. M., VII-VIII, p. 13-56;

Teodorescu Victor, 1961, în Popescu D., Constantinescu N., Diaconu Gh., Teodorescu V., 1961, *Şantierul arheologic Târgşor*, în M. C. A., VII, p. 631-644;

Teodorescu Victor, 1974, *Momente din istoria judeţului Prahova*, în Tradiţii de luptă şi înfăptuiri socialiste, p. 9-37, Ploieşti;

Teodorescu Victor, Peneş Marinela, 1984, *Matricea de incidenţă a siturilor arheologice de la Budureasca (Budureasca 1-Budureasca 31) jud. Prahova, oglindă a continuităţii mult milenare de viaţă, a unităţii culturale şi a densităţii paleodemografice în zonă*, în A. M. I. A. P., I, p. 11-50;

Abrevieri:

- A. M. I. A. P. – Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti;
- A. M. M. – Acta Musei Meridionalis, Vaslui;
- Arh. Mold. – Arheologia Moldovei, Bucureşti;
- C. A. – Cercetări arheologice, Bucureşti;
- C. C. D. L. – Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi;
- Dacia – Dacia. Recherches et decouvertes archeologique en Roumanie;
- Hierasus – Hierasus, Muzeul Judeţean Botoşani;
- M. C. A. – Materiale şi cercetări de Arheologie, Bucureşti;
- Musaios - Musaios, Buletin ştiinţific al Muzeului Judeţean Buzău;
- S. C. I. V. (A.) – Studii şi cercetări de istorie veche (şi antică);
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei.

1

2

3

Planşa 2

1

2

3

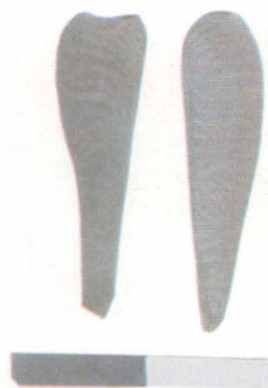
4

1

2

3

Planşa 4

1

2

3

4

1

2

3

4

5

Planşa 6

1

2

3

4

5

6

Planşa 8

1

2

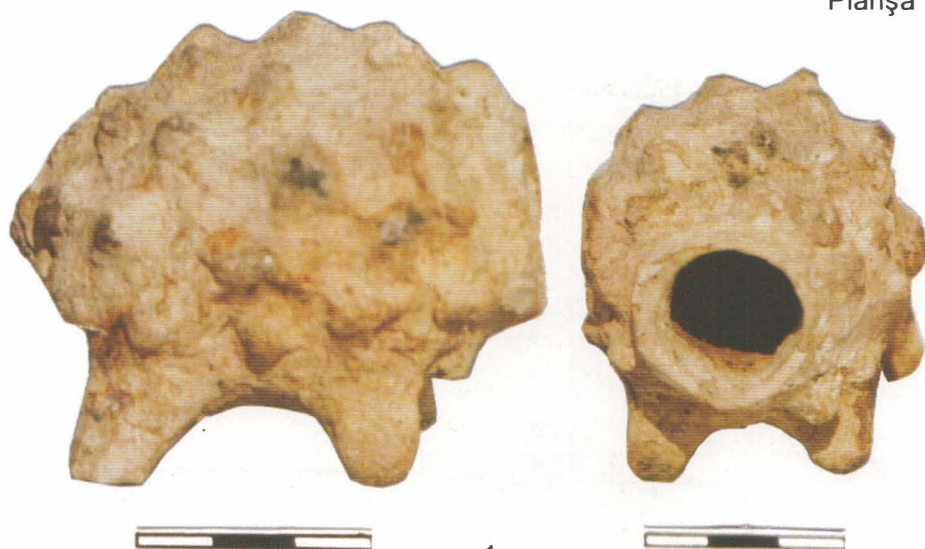
3

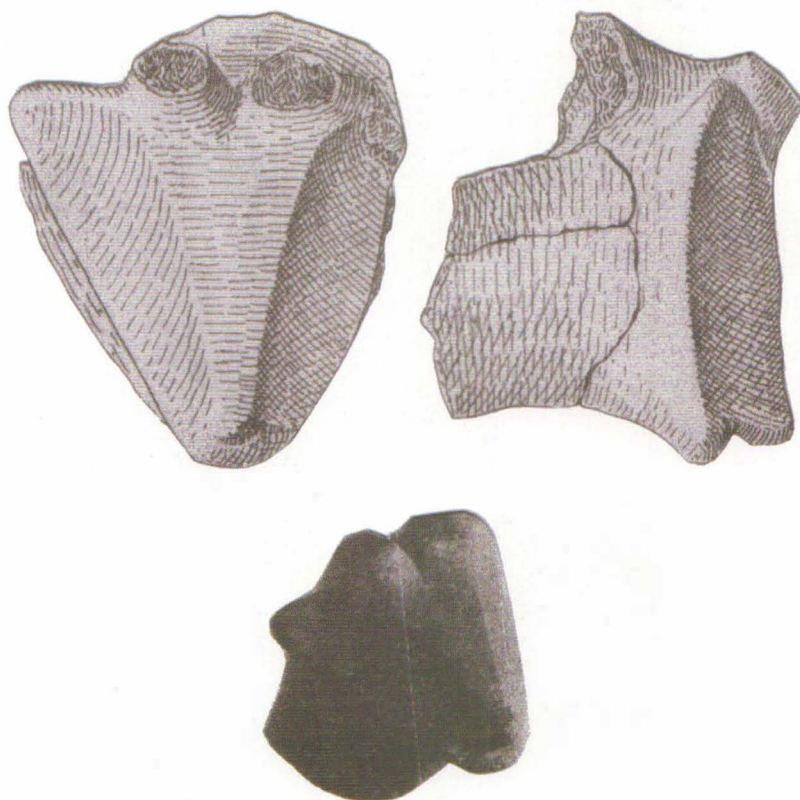
4

5

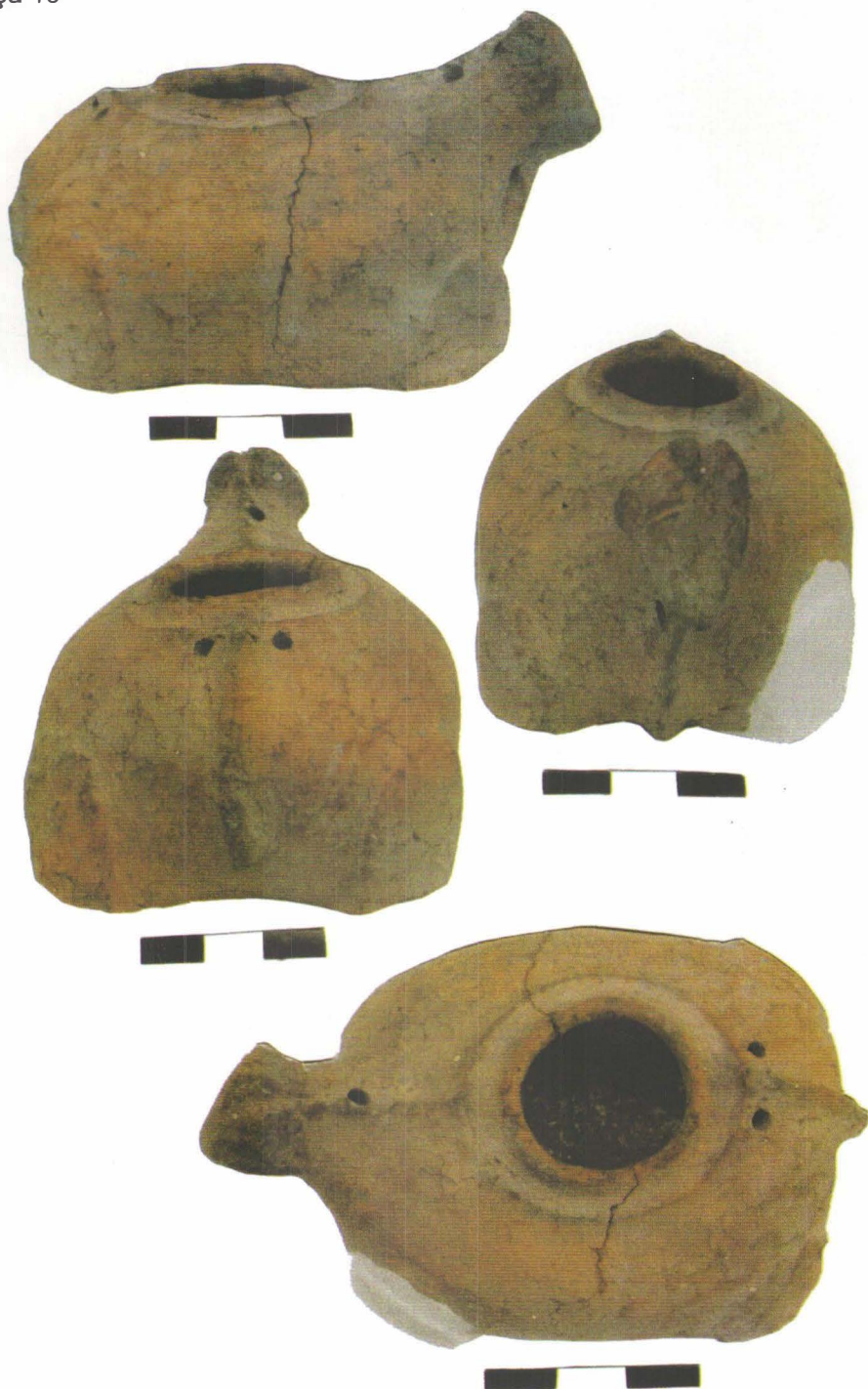

1

2

Planşa 10

CĂSĂTORIA MILITARILOR ÎN DACIA ROMANĂ.

ATESTĂRI EPIGRAFICE (I)

Alexandru Stănescu

Cercetarea de față a pornit de la premisa că familia și instituțiile sale sunt aceleași în întreg teritoriul stăpânit de Roma, prin urmare diversele aspecte și procese care caracterizează evoluția familiei în timpul Principatului, pot fi regăsite sau măcar semnalate în Dacia. Dificultatea acestui demers a constat în faptul că pentru societatea romană din Dacia, singurele izvoare care au putut fi utilizate au fost inscripțiile.

Studierea surselor literare și juridice privind familia din Imperiului Roman în secolele II-III p.Ch., au condus concluzia că definitoriu pentru determinarea universului familial al celor care sunt menționați în inscripțiile din provincia Dacia, este tipul de uniune conjugală în care trăiesc, rapid s-au conturat trei instituții ale familiei, cu legi proprii, care oferă cadre de existență și avantaje diferite, instituția căsătoriei, instituția concubinatusului și *contuberniumul*.

Aceste forme de uniuni conjugale oferă condiții personale diverse, cei mai avantajați fiind cei care trăiesc în căsătorii legale și cei mai defavorizați, aceia care au încheiat sau sunt rodul unor coabitări cu persoane de condiție servilă.

Căsătoria legală *iustum matrimonium* constituia apanajul cetățenilor, care trebuiau să facă dovada că împlinesc condițiile de fond: să aibă același *status*, să fi depășit vârsta minimă pentru încheierea căsătoriei, să fie de acord să încheie această uniune conjugală. Pe lângă acestea mai erau și alte condiții ca necesitatea unei dote, pentru femeile de măritat.

Nici una dintre vechile forme de căsătorie moștenite din timpul Republicii, *confarreatio*, *coemptio* și *usus*, nu mai sunt atestate în momentul cuceririi și nici ulterior atât la nivelul Imperiului, cât și la scara provinciei. Forma de căsătorie deja impusă în momentul cuceririi Daciei era *iustum matrimonium*, care lua aspectul unui fapt social constând în manifestarea cotidiană a dorinței de a conviețui a celor doi parteneri conjugali, se păstrează însă condițiile de fond și *iustum matrimonium* rămâne o formă de căsătorie specifică numai cetățenilor. *Iustae nuptiae* sunt atestate și în inscripțiile din Dacia, cercetarea acestora a condus la concluzia că pot fi considerați uniți în *iustum matrimonium* toți cetățenii care apar în izvoarele epigrafice ca soț și soție, chiar și atunci când unul dintre soți este libert.

Condiția legală a copiilor, dacă apar și ei în textul epigrafei, este un alt indicator al statutului juridic al uniunii conjugale a părinților, pentru că dacă tatăl nu are *conubium* cu mama și copiii nu se bucură de condiția de cetățeni, sau nu poartă gentilicul patern, atunci uniunea conjugală a părinților nu este o căsătorie legală ci un *concubinatus*.

Căsătoria legală era de preferat din cauza avantajelor pe care le oferea în plan social și legal, astfel soția legală și copii legitimi puteau fi chemați la succesiunea bărbatului și dacă nu exista testament, prin așa-numita succesiune *ab intestato* sau *successio legitima*. Soția legală era onorată cu epitetul de *matrona* sau *mater* și participa la viața socială a soțului, luând parte și la onorurile acesteia.

De altfel majoritatea atestărilor de uniuni conjugale din Dacia reprezintă cazuri de *iustum matrimonium*.

Concubinatul era o altă formă de uniune conjugală, fără efecte în plan legal, dar care nu diferea în linii mari de *iustum matrimonium*. Concubinatul apărea atunci când din varii motive, cei doi parteneri conjugali nu puteau încheia o uniune conjugale validă.

Concubinatul poate avea forme diferite în funcție de condiția celor care l-au încheiat: a) concubinată militar încheiat între un militar și o femeie cetățeană sau peregrină; b) *matrimonium secundum leges moresque peregrinorum* - concubinată după tradiția națională a peregrinilor, care l-au încheiat (aici pot fi incluse concubinatele cetățenilor cu peregrini, dar și concubinatele militarilor peregrini din trupele auxiliare); astfel de uniuni conjugale sunt atestate în număr relativ mare în Dacia, dacă ar fi să luăm în calcul numai căsătoriile militarilor.

Probabil că o datare mai strânsă ar elimina unele dintre aceste uniuni libere, este vorba concubinatele militarilor din secolul al III-lea, care primesc de la Septimius Severus dreptul de a se căsători în timpul cât se aflau sub arme; de asemenea după *constitutio antoniniana* toate uniunile conjugale ale peregrinilor și ale cetățenilor cu peregrini se transformă în căsătorii legale.

Căsătoria militarilor constituie un domeniu care a dat naștere la numeroase controverse între cercetători fie ei arheologi sau juriști. Unii autori ca J.B. Mispoulet¹ afirmă că trebuie făcută diferența dintre statutul legionarilor și pretorienilor și cel soldaților din trupele auxiliare care nu au cetățenie și nici *conubium*, dar nu exista o interdicție privind căsătoria. Paul Meyers considera căsătoria militarilor drept un concubinaj datorită faptului că dispărea conviețuirea, fără de care *iustum matrimonium* nu exista, pentru că nu se putea manifesta *affectio maritalis* a celor doi parteneri conjugali². Alți cercetători ca Pietro Tassitro³, Stella Maranca⁴ și Carlo Castello⁵, susțineau că nu exista, pe timpul Principatului, nici o interdicție privind căsătoria militarilor în timpul serviciului militar.

Eddoardo Volterra considera legăturile conjugale ale soldaților ca fiind *matrimonium iuris gentium* care se transforma în urma primirii cetățeniei și a lui *ius conubii* în *iustum matrimonium*⁶.

Brian Campbell⁷, și Max Käser⁸ considerau că a existat o interdicție privind căsătoria soldaților, care a fost modificată de Claudius în anul 44 d.Hr. și anulată în mod irevocabil de către Septimius Severus. Toate legile care privesc armata, atestă privilegiile de care se bucurau militarii în domeniul dreptului privat, mai ales în domeniul dreptului testamentar,⁹ este firesc ca restricțiile impuse militarilor în ceea ce privește căsătoria să stârnească mirarea.

Ideea că ar exista o interdicție privind căsătoria militarilor a apărut datorită interpretării unui pasaj din *Caius*, în care acesta, vorbind despre motivele care permit desfacerea unei căsătorii, amintea serviciul militar alături de boală și bătrânețe :“ *vel senectutem, aut valetudinem, aut militiam satis commode retineri matrimonium non possit*”¹⁰.

Unii dintre cercetătorii moderni, susțin că nu exista în timpul Principatului o interdicție privind dreptul la căsătorie al soldaților, dar că serviciul militar era un impediment serios în păstrarea uniunii conjugale, dăunând dorinței de conviețuire și conștiinței de a fi căsătorit a celor doi parteneri¹¹.

Carlo Castello aducea în sprijinul acestei afirmații unele texte juridice, din a căror interpretare rezultă faptul că soldații încheiau legături matrimoniale recunoscute legal, în timp ce militarilor căsătoriți înainte de intrarea în armată le era recunoscută căsătoria¹².

Interdicția privind căsătoria a fost instituită de Augustus, care a urmărit disciplinarea soldaților după haosul din timpul războiului civil, această măsură ia lovit mai ales pe soldații din legiuni care au pierdut *ius conubii*, unul dintre principalele drepturi ale cetățenilor romani.

Măsura nedreaptă luată de Augustus a fost modificată de Claudius¹³ și în cele din urmă modificată de către împărații din dinastiile ulterioare, începând cu Hadrian, care într-o scrisoare din 119 d. Hr., destinată prefectului Egiptului îi cerea acestuia să interpreteze cu mai multă libertate regulile stricte impuse de predecesori¹⁴ și terminând cu Septimius Severus care a acordat *conubium* soldaților¹⁵.

Situația legală a căsătoriilor soldaților era decisă de guvernatori, care puteau să aplice dispoziția privind interzicerea căsătoriei din timpul lui Augustus, sau orice altă dispoziție a împăraților, nefiind obligați să aplice decât măsurile care priveau în mod expres provincia lor¹⁶.

Restricțiile imperiale privind căsătoria militarilor, aveau un caracter general privind întreaga armată și au fost aplicate în toate provinciile, aceasta nu ia împiedicat pe soldați să trăiască în concubinaj cu femei libere (cetățene sau peregrine), pe care le tratau ca pe niște soții legitime.

Inițial interdicția privind căsătoria era generală și se aplica tuturor categoriilor de soldați, în domeniul legal consecințele erau importante pentru că soldații cetățeni pierdeau nu doar *ius conubii*, dar și *ius spes proli* (dreptul de avea copii) fiind constrânși la celibat, cetățenii celibatari erau dezavantajați de legile iuliene în domeniul testamentar, capacitatea lor de moștenire fiind limitată.

Situația căsătoriilor soldaților trebuie discutată în funcție de statutul personal al fiecăruia și unitatea în care aceasta prestează serviciul militar, din acest punct de vedere se disting două situații:

a) *concupinatus* specific militarilor care sunt *cives Romani* (legionarii și pretorienii);

b) căsătorii de tip peregrin (*matrimonia secundum leges moresque peregrinorum*) încheiate de soldații din trupele auxiliare (*peregrini*) ale căror uniuni conjugale sunt nerecunoscute de către dreptul roman pentru că nu îndeplinesc cel puțin una dintre condițiile de fond pentru ca o uniune conjugală să fie socotită legală

Căsătoria militarilor cetățeni

Legionarii și pretorienii erau în mod obligatoriu cetățeni romani, cu toate acestea, uniunile lor conjugale sunt socotite *concupinatus* - chiar și în cazul în care femeia era cetățeană și se bucura de *ius conubium*- copiii erau nelegitimi și

urmau condiția mamei, în familia căreia intrau cu drepturi depline, statutul copiilor depindea de condiția juridică a mamei în momentul conceperii. Copiii soldaților erau considerați nelegitimi¹⁷, ei își dovedeau cu greu calitatea de succesori ai taților, din punct de vedere legal fiii naturali nu puteau fi *heredes*¹⁸, din această cauză a apărut obiceiul ca soldații să facă declarații neoficiale despre naștere în care să recunoască copilul născut, acesta rămânea însă rodul unei relații nerecunoscută legal¹⁹. În cazul în care agnații sau tatăl militarului nu se prezentau la succesiune, averea acestuia era proprietatea fiseului.

Pentru ca averea acumulată de soldați (*peculium castrense*) să nu fie moștenită de agnați sau de fisc, aceștia au recurs la subterfugiu legal, acordarea de donații înainte de plecarea în campanie femeilor cu care trăiau, sau camarazilor cu anumite clauze, care priveau femeia și copii defunctului.

În secolele I-II p.Ch. căsătoriile legionarilor și pretorienilor deveneau *iustum matrimonium* abia la terminarea serviciului militar, când prin *honestia missio* soldatul primea și *conubium* sau *ius conubi*.

Concubinatus se transforma într-o căsătorie validă din punct de vedere legal (*iustae nuptiae*), copiii rezultați din această relație erau recunoscuți ca legitimi²⁰, dar tatăl nu avea *patria potestas* asupra copiilor care au fost concepuți înainte de acordarea lui *ius conubium*, *iustum matrimonium* nu avea efecte juridice asupra copiilor născuți anterior²¹. Astfel copiii născuți după ce veteranul și soția acestuia au primit *ius conubium*, sunt nu doar cetățeni, dar sunt și *alieni iuris*, adică persoane aflate sub *patria potestas*.

Veteranii puteau însă primi *patria potestas* asupra copiilor născuți înainte *missio*, ca un privilegiu acordat în mod expres de împărat, de acest privilegiu se bucurau mai ales pretorienii și legionarii, dar nu și soldații peregrini din trupele auxiliare²².

Inscripțiile funerare din Dacia în care apar militari din diverse legiuni cu familiile lor, atestă mai ales cazuri de *iustum matrimonium*. Diferența dintre inscripțiile puse de familiile veteranilor și cele puse de familiile militarilor decedați în timpul serviciului militar, constă în faptul că cele care aparțin veteranilor, atestă un *iustum matrimonium*, pentru că veteranii se bucurau de *ius conubii*. În epitafurile puse de veterani și de familiile lor²³, membrii acestora, au nume care atestă condiția de *civis Romanus*, fiii și fiicele moștenesc numele și cetățenia de la *pater familias*, aceasta este o dovadă că provin din *iustae nuptiae*.

Dăm ca exemplu inscripția IDR III 2. 452:

Ulpiae Procil-/lae uix(it) an(nis) XXVI / L(ucius) Val(erius) Rufus uet(eranus) / ex b(eneficiario) co(n)s(ularis), dec(urio) col(oniae) /5/ coniugi b(ene)m(erenti) p(osuit) / L(ucio) V(alerio) Rufo uet(erano) / leg(ionis) XIII G(eminae) ex b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) dec(urioni) col(oniae) quaest(ori) II viro /10/ uix(it) an(nis) LXV Valeri Rufinus et Proculeianus / fili / statuendum curaverunt.

Traducere: Zeilor Manes. Ulpiei Procilla (care) a trăit 26 de ani. Lucius Valerius Rufus, veteran, fost beneficiar al consularului, decurion al coloniei, soției sale care a binemeritat a pus (acest epitaf). Lui Lucius Valerius Rufus, veteran din legiunea a XIII-a Gemina, fost beneficiar al consularului, decurion al coloniei, cvestor, duumvir, a trăit 55 de ani. Valerii Rufinus și Proculeianus, fiii s-au îngrijit să se facă.

Lucius Valerius Rufus veteranus ex beneficiarius consularis și decurio coloniae

pune epitaf în calitate de soț, Ulpiei Procilia, moartă la 26 ani. Mulți ani mai târziu fii săi, Lucius Valerius Rufinus și Lucius Valerius Proculeianus, adăugă un epitaf pentru tatăl lor. Fiind vorba de un veteran fiii acestuia sunt cetățeni și poartă gentiliciul tatălui lor, semn că provin dintr-un *iustum matrimonium*.

În ceea ce privește natura uniunilor libere ale legionarilor aflați încă sub arme, inscripțiile nu oferă o imagine exactă a realității, pentru că militarii își puteau considera și trata soțiile ca și cum ar fi fost legitime.

Astfel un rol important îl are datarea, care situând monumentele înainte sau după Septimius Severus atestă fie concubinaj fie *iustum matrimonium*. Majoritatea inscripțiilor funerare privindu-i pe militarii din legiuni, îi prezintă ca fiind deja veterani, astfel situația lor matrimonială este schimbată radical, textele funerare atestând situații de *iustum matrimonium* și nu de *concubinatus*.

Putem însă să presupunem că aceste iustae nuptiae ale legionarilor veterani, au fost inițial simple uniuni libere și că numai după onesta missio prin conubium s-au transformat în căsătorii valide din punct de vedere legal.

Exemple de uniuni libere ale legionarilor cu femei din Dacia romană sunt relativ numeroase în izvoarele epigrafice.

IDR II 34.

Iulius Stratus
(cent. leg. IV Flaviae)

uniune liberă

Aelia Adaucta
(cetățeănă)

IDR II 36 . Marcius Domitius
(cent. leg.V Macedonicae)

uniune liberă

Flavia Valentina
(cetățeănă)

IDR II 39 .

C. Valerius Victorinus
(bf. trib leg. V Macedonicae)

uniune liberă

Aurelia Calliroe
(cetățeănă)

IDR II 201 .

Probus
(cent. leg.)

uniune liberă

Apollonia
(cetățeănă)

IDR III 5. 108.

Iulius Alexander
(act. leg. leg. XIII Gem)

uniune liberă

Aelia Vicentia
(cetățeănă)

IDR III 5. 506.

Aurelius Sabinus
(*primus pilus*)

uniune liberă

.....
(cetățeănă)

IDR III 5. 594.

Longinus
(bf. cos)

uniune liberă

Valeria Rufina
(cetățeană)

IDR III 5. 605.

Marcus Ulpius Flavinus
(*optio signiferorum leg. XIII G.*)

uniune liberă

Titia Maximi
(cetățeană)

CIL III 1124.

Aurelius. Marius
(*optio sign. leg. XIII Gem*)

uniune liberă

Severia Secundina
(cetățeană)

N.Gudea, V. Lucăcel, Monumente din Muzeul de istorie și artă Zalău, p.16, nr16.

Cassius Martialis
(bf. cos)

uniune liberă

Iulia Iustina
(cetățeană)

M.Bărbulescu, Ana Cătinaș, EN, 2, 1992, p.117-118, nr 5, fig 10.

Marcus Pollius Hispanus
(*cent. leg V Mac*)

uniune liberă

Caecidia Marcia
(cetățeană)

CIL III 881.

Caius Iulius Antigonius
(*cent. leg V Mac*)

uniune liberă

Flavia Apollinaria
(cetățeană)

CIL III 909.

Aurelius Victor
(*libr. leg.*)

uniune liberă

Ulpia Flaviana
(cetățeană)

CIL III 935.

Aurelius Crito
(*tesserarius LVM*)

uniune liberă

Aelia [...]ida
(cetățeană)

Toate exemplele de mai sus demonstrează faptul că serviciul militar constituie unul dintre principalele mijloace de obținere a cetățeniei romane și contribuie astfel la extinderea continuă a corpului cetățenesc. Odată cu *honesta missio* militarii eliberați din serviciu primesc dreptul de a se căsători și concubinajele în care au conviețuit le sunt confirmate ca matrimonii legale. Prin urmare societatea romană nu

este în secolele II-III p.Ch. o societate închisă, din moment ce permite modificarea statului familial și a condiției legale a unor indivizi, aflați pe trepte inferioare ale ierarhiei sociale din cauza lipsei unor drepturi rezervate numai cetățenilor romani.

Dechiderea și mobilitatea socială sunt atât de mari încât chiar și legăturile matrimoniale ale sclavilor sau ale unor cetățeni romani cu sclavi, își modifică forma transformându-se din *contubernia* în *iustae nuptiae*. Astfel de situații sunt atestate de inscripțiile din Dacia și sunt ilustrate de căsătoriile patronilor cu libertele eliberate în vederea căsătoriei, dar și de căsătoriile libeților.

Societatea romană din Dacia prezintă un tablou complex al instituțiilor cu caracter matrimonial, practic nu lipsește nimic din ceea ce este atestat în Imperiu, prin urmare și fenomenele negative care influențează aceste instituții familiale trebuie să se fi manifestat și pe aceste meleaguri. Disoluția familiei și a instituției căsătoriei legale (*iustum matrimonium*) în lumina izvoarelor epigrafice se întrevăd însă mai greu, dată fiind calitatea și respectabilitatea categoriei, care apare cel mai adesea în inscripții și care se constituie într-o elită provincială.

Resume

La plus importante institutions privée du droit romain était le *matrimonium*, qui donnait des droits à femme marié (*honor matrimonii*) et la légitimité aux enfants. Les lois d'Auguste ont mis dans une infériorité légale les citoyens qui servaient dans les légions par l'interdiction de se marier. Cette question a déclenché beaucoup de controverses entre les historiens et les juristes dans ce qui concerne l'efficacité de lois impériales.

Aujourd'hui la plupart de chercheurs admet le fait que l'empereur Septime Sévère a renoncé aux interdictions qui regardaient le mariage de soldats; ainsi que après l'an 200 après Jésus-Christe nous pourrions considérer les mariages des soldats comme des unions valides de point de vue légal.

Dans ce qui concerne la situation de la Dacie romaine on peut dire qu'il y a des attestations des unions conjugales des légionnaires qui ne sont que relativement datées (les IIIème-IIIème siècles après J. Chr.) et sont toujours présentées comme des liaisons valides dans les inscriptions funéraires et votives. Mais en respectant la règle qui est généralement acceptée on peut en les considérer comme des concubinages quand l'homme (*maritus*) est mentionné pendant le service militaire.

On peut admettre que les attestations de familles des vétérans indiquent toujours des cas de *iustum matrimonium* parce que dans ce moment là les vétérans avaient obtenus déjà le droit de se marier (*ius conubii*) avec leurs femmes. Le caractère d'élite urbaine de la classe qui a mis des inscriptions dans la Dacie romaine et la respectabilité de celle-ci ne permet pas de déceler quelles sont les liaisons invalides de point de vue légal, parce que tous les soldats qui ont mis des inscriptions ont présenté leurs familles comme des familles de citoyens où les enfants ont hérité le nom de leurs pères.

Le *ius conubii* qui était accordé parcimonieusement par l'Etat Romain a permis toujours l'augmentation du nombre de citoyens romains. La admission des nouveaux citoyens dans le corps de la cite peut constituer une preuve de la mobilité sociale de la société romaine de premières trois siècles de notre ère.

Note

- ¹ J.B Mispoulet, „Le mariage des soldats romains”, în *R.Ph.* VII, 1884, reed.1973, p. 113-126 combate teoria propusă de Th. Mommsen și acceptată de toți savanții timpului, după care Augustus reorganizând armata ar fi interzis militarilor să se căsătorească.. Savantul francez susținea că această teorie contrazice întreaga politică demografică a lui Augustus și este contrazisă de izvoarele epigrafice în care apar soldații și familiile lor.
- ² P. M. Meyer, *Der römische Konkubinat nach den Rechtquellen und den Inschriften*, Leipzig,1895, reed. în 1966, p.16.
- ³ Tassitro Pietro, „Il matrimonio dei soldati romani” , în *Studi e documenti di Storia e Diritto*,22,1901, Roma, p. 3-82.
- ⁴ Stella Marranca, „Il matrimonio dei soldati romani”, în *Studi e Documenti di Storia e Diritto*, 24, 1903, p. 313 –335.
- ⁵ Carlo Castello, „Sul matrimonio dei soldati”, în *RISG*, XV,1940, Roma, p. 37 -100.
- ⁶ Ed.Volterra, „Sulla condizione dei figli dei peregrini cui veniva concessa la concitadinanza romana”, în *Studi in onore di Antonio Cicu*, II, Milano, p. 648-649.
- ⁷ Brian Campbell, „The Marriage of the Roman Soldiers”, *JRS*, LXVIII,1978 , p. 153.
- ⁸ Max.Käser, *Römisches Privatrecht*, München, 1989, p. 261.
- ⁹ Mario Amelotti, *Il testamento romano attraverso la prassi documentale*,vol.I, Florența,1966, p.81 „ si considera che ai soldati è dato testare *quomodo velint vel quomodo possint*, nel senso che è loro concesso non tanto una forma straordinaria di testamento, quanto un intero regime testamentario privilegiato”.
- ¹⁰ *Caius*, D. 24,1, 61.
- ¹¹ Brian Campbell, *op. cit.*, p. 153 sqq; Carlo Castello, *Sul matrimonio dei soldati*,*RISG*, XV,1940,p.37, sqq; J.B. Mispoulet, „Le mariage des soldats romains”, în *R. Ph.*,VIII,1884, p. 113 sqq.
- ¹² Carlo Castello, *op.cit.*, interpretează un text al *Papinianus*, (D.23,35) ca fiind atestarea clară a faptului că militarii se pot căsători legal în timp ce se află sub arme „ *Filius familia miles matrimonium sine patris voluntate non contrahit*”, Castello aduce ca argument faptul că tatăl nu poate să-și dea consimțământul, decât în cazul în care căsătoria fiului este un *matrimonium iuris civilis*.
- ¹³ Brian Campbell, *op.cit.*, p. 154.
- ¹⁴ *Apud* Brian Campbell, *op.cit.*, p. 154. Vezi și J. H. Jung, „Das Eherecht der römischen Soldaten” în *ANRW*, II, 13, p. 302 sqq.
- ¹⁵ Max Käser, *op. cit.*, 244.
- ¹⁶ Edd.Volterra, „L'efficacia delle costituzioni imperiale emanate per le provincie e l'istituto dell' expositio”, în *Studi in onore di Enrico Besta*, I, 1939, p.452, savantul italian susține că epistolele LXV și LXVI ale lui Plinius cel Tânăr, în care guvernatorul întreba dacă dispoziții imperiale mai vechi privind Asia și Spartase pot aplica și în Bithynia, atestă faptul că, dacă o constituție nu este emanată pentru întreg imperiul, atunci ea privește doar provincia pentru care a fost dictată.
- ¹⁷ După cum demonstrează procesele verbale ale unor judecăți efectuate de prefectul Egiptului Rutilius Lupus, *apud* Brian Campbell, *op.cit.*, p. 155. Vezi și J. H. Jung, *op.cit.* p. 312, care oferă ca exemplu pe *praefectus Aegypti* Eudaemon, care în anul 142 d.Hr., a refuzat cererea unui soldat, Octavius Valens *civis Alexandrinus* de a-i recunoaște pe cei trei fii ai acestuia, ca fiind cetățeni alexandrinii, pentru că erau născuți în timpul serviciului militar. Eudaemon concluziona că tuturor membrilor

trupelor staționate în Egipt le-a fost interzis să se căsătorească, deci n-aveau posibilitatea de a avea copii legitimi.

¹⁸ Fiii nelegitimi, erau peregrini pentru că întotdeauna urmau condiția mamei, ei pierdeau și drepturile succesoriale în virtutea principiului că nu pot exista raporturi succesoriale între un cetățean și un peregrin n.a.

¹⁹ Brian Campbell, *op.cit.*, p. 155 oferă ca exemplu cuvintele unui soldat din Cohors II Thebarorum din Egipt, care a făcut declarație la nașterea fiicei lui în timpul serviciului militar "Soldatul știe că fiica lui e nelegitimă, așa că el face declarația privată nașterii ei, dar știe doar vag de ce ... din cauza unor opreliști militare".

²⁰ Giovanni Pugliese, „Il diritto romano”, *Storia di Roma*, vol. III, Torino, 1992, considera că „l'effetto praticamente il più importante del *matrimonium iustum* era la legittimità dei figli, la quale talvolta veniva riconosciuta retroattivamente, se il *conubium* veniva attribuito ai genitori successivamente al concepimento dei figli (come per esempio al padre veterano o nel caso di errore di un coniuge sulla cittadinanza del altro coniuge)”.

²¹ Ed. Volterra, în *Studi in onore di Antonio Cicu*, II, Milano, 1951, p. 665-666.

²² *Idem*, „Un'osservazione in tema di *tollere liberos*”, în *Festschrift Fritz Schultz*, vo I.I., Weimar 1951, p. 391, Volterra susține că formula „*proinde liberos tollant, ac si ex duobus civibus Romanis natos*” de pe unele diplome militare descoperite mai ales în Italia, cele două Moesii, Pannonia și Norricum, are o semnificație specială corespunzând unei anumite instituții romane, prin care se acorda unor soldați deja cetățeni și dreptul de a—și legitima fii născuți înainte de *missio* printr-o fictiune juridică, ce imita actul prin care cetățeni romani uniți în *iustae nuptiae* își recunosteau copii (*tollere liberos*). Volterra adaugă că textul, care cuprinde această formulă, nu apare pe diplomele militare ale sudaților peregrini, ai căror fii primesc cetățenia dar nu sunt plasați și sub *patria potestas*. Vezi și Ed. Volterra, „Ancora in tema di *tollere liberos*”, în IURA III, 1952, p. 217 sqq.

²³ Alba-Iulia (APULUM): CIL III, 987, C. Iulius Frontonianus veteranus ex beneficiarius consularis legionis V Macedonicae, Carteia Maxima coniux și Iulia Frontina filia; CIL III 1008, L. Silius Maximus vet. leg. I Adiutricis p.f. magister primus in cannabis și Silia Ianuaria, Silius Firminus filii. CIL III 1091, P. Ael. Fronto veteranus ex beneficiarius consularis, Aelia Frontonia coniux;

CIL III 1124, *Aur. Marius optio signifer leg. XIII Geminae, Severia Secundina coniux și libertii: Mariana, Bonasa și Marinianus*; CIL III 1184, *P. Ael. proclus veteranus legionis. XIII Geminae, Aelia Procla filia ?*; CIL III 1191, *Aurelius Sbinus primus pilus, Aurelia Priscilla coniux*; CIL III 1194, *Valerius Constans veteranus legionis. XIII Geminae, coniux Floria Ingenua coniux și mater, M. Mociuncius Valentinus librarius legati Augusti legionis XIII Geminae*; CIL III 1196, *Sentius Flaccus veteranus. legionis XIII Geminae decurio coloniae Dacicae Sarmizegetusae și C. Sentius Flaccinus filius et heres*; CIL III 1202, *M. Ulpus Flavinus optio signifer legionis XIII Geminae, Ulpia Titia Maximilla coniux*; CIL III, 1204 : *P. Urbicius Spectatus pater și fili : C. Urbicius Condunus miles legionis XIII Geminae, Urbicia Ingenua și Urbicius Senilis*; Apolud de Sus : IDR III 4.13 : ...veteranus ex beneficiarius legionis XIII Geminae, 70 ani, are calitatea de soț, în inscripție apare și o *coniux infelicissima și fili...*? Celei (SUCIDAVA) IDR II 204 : Crispinus Firmus veteranus legionis I Italica și soție Aurelia Severa; Drobeta-Turnu-Severin (DROBETA) IDR II, 34 : *Iulius Stratus (centurio) legionis IV Flaviae, Aelia Adaucta soția și Iulia Grata filia*; IDR II, 36 *Marcus Domitius (centurio) leg. V Macedonicae și Flavia Valentina soție*; IDR II, 38 *Marcus Valerius Alexander veteranus leg. V Macedonicae și Ulpia Marcianasoție*; IDR II, 39 *C. Valerius Victorinus veteranus ex beneficiaries consularis legionis V Macedonicae și Aurelia Calliroe soție*; IDR II, 41 *C. Iulius Melcidianus veteranus ex beneficiarius consularis .leg. V*

Macedonicae soț și *Ulpia Marcellina* soție; Rahău IDR III/4,8 *Titus Flavius Rufus veteranus legionis XI Claudiae piaae fidelis, domo Amasia*, *Iulia Maxima* este soția și copii *Flavia Venusta*, *Flavius Maximus* et *Flavius Rufinus*; Reșca (ROMULA) IDR II, 352 *Aelius Valerianus veteranus ex duplicarius* decedat la 60 de ani, *Aelius Titianus veteranus* decedat la 70 ani, *Aelius Valerianus* decedat la 50 ani, și fii : *Aelius Candidinus tesserarius legionis XIII Geminae* și *Aelius Veteranus*. Turda (*Potaissa*) CIL III, 910 *M. Statius Priscinius pater și primus pilus* și *M. Statius Priscianus filius* ; I. Téglaș, *Arch, Ert.* XXXIV, 1904, p.411. *Valerius Maximus veteranus* este căsătorit cu *Valeria Marcella*, cei doi au o fiică măritată *Valeria Maximilla* cu *Aelius Tertius veteranus ex decurio*, aceștia au trei copii : *Aelius Terentius*, *Aelia Valeria*, *Aelius Maximianus*; IDR III/2, 401 *Iulius Priscus veteranus* și *Claudia Serena* soție.

STATUTUL SOCIAL-JURIDIC AL NOBILIMII DIN BANAT (SEC.XIV-XVI)

Lavinia-Carmen Avram

1. Aspecte generale.

Istoriografia nobilimii românești din Transilvania urmează întru totul evoluția istoriografiei vieții sociale și, în cadrul acesteia, cursul general al istoriografiei românești.

Într-o incursiune în istoriografia problemei putem observa tendința de a prezenta societatea românească medievală într-un mod unilateral. Totodată, în urma cercetărilor vom observa faptul că această societate românească medievală a fost prezentată de unii istorici maghiari ca fiind incapabilă să genereze acea elită socială, idee ce a fost preluată și de către istoriografia marxistă românească. Acest lucru a prejudiciat o bună bucată de vreme reșezarea realităților sociale specifice voievodatului transilvan în adevăratele lor cadre de manifestare.

Astfel, în acest capitol vom încerca să dovedim identitatea acestei elite, să-i prezentăm caracteristicile, ocupațiile și relațiile atât cu conducătorii cât și cu supușii săi.

Pentru a prezenta originea acestei elite transilvănene ne vom baza pe o serie de documente, documente ce ne prezintă într-o lumină nouă și chiar mai colorată, am putea spune, formele specifice ale acestei feudalități tradiționale românești din diferitele arii geografice ca Banatul, Hațegul, Maramureșul, zone în care influența elementelor exterioare s-a produs într-o mai mică măsură.

Identitatea acestei elite care apare adesea în documente sub numele de *nobiles Valachi* trebuie definită în funcție de rolul ei la nivelul comunității bănățene. Astfel suntem nevoiți să oferim o definiție clară a statutului social-juridic al acestei elite.

Într-o formă restrânsă Ioan Drăgan definea *nobilimea românească* ca fiind elita medievală a poporului român din Transilvania istorică și părțile răsăritene ale regatului Ungariei, care a reușit să obțină recunoașterea oficială a statutului nobiliar. Însă într-o formă mai largă el cuprindea și cnezii și voievozii, cu alte cuvinte și feudalitatea românească preexistentă cuceririi maghiare, stăpânitoare de pământ și supuși, cu autoritate juridică și militară asupra celorlalți români¹.

2. Stăpânirea asupra pământului.

Proprietatea asupra pământului a reprezentat un element important al statutului nobiliar în Evul Mediu. Pretutindeni în teritoriile integrate regatului ungar, în perioada arpadiană au fost asimilați, în mod tacit, cu nobilii toți proprietarii de pământ, fără să se țină cont de modul în care s-a ajuns la această postură. În Banat

instituția comitatului regal de la începuturile sale existențiale a fost mai îngăduitoare cu formele mai vechi de organizare în cnezate a populației autohtone. Acest lucru s-a datorat legăturilor mai strânse ale Banatului cu sudul Dunării, cu regiunile de peste Carpați, cu Vidinul ortodox, dar și datorită poziției sale geografice care era una mărginașă, motiv pentru care nobilimea regatului a manifestat o oarecare reticență în a obține posesiuni în acest spațiu geografic. De aceea credem că actele de dăruire a moșiiilor în regiunea Banatului lipsesc cu desăvârșire cel puțin până la 1212².

Cnezatul ca drept de stăpânire a reprezentat relația socială cea mai importantă din societatea feudală bănățeană. Stăpânirea pământului a însemnat pentru deținători atât drepturi politice cât și o poziție socială.

Într-o primă fază, cnezul la români a fost căpetenia unei comunități mai largi, dar și păstrătoare a conștiinței unei descendențe comune. Astfel cnezul a putut fi căpetenia unei comunități, el având unele atribuții – de la cele judecătorești la cele militare. Cnezatul era, așadar, o dregătorie și nu o stăpânire, atribuțiile cnezului, ca șef, fiindu-i încredințate de comunitate și nu rezultate din calitatea sa de stăpân al pământului acestuia.

Odată ajunși în rândurile elitei regatului, urmașii cnezilor bănățeni s-au comportat la fel ca nobilimea din societatea medievală. Ca supuși ai regelui, pe de-o parte, și ca stăpâni de pământ, pe de altă parte, nobilii români bănățeni s-au folosit în primul și-n primul rând de documentul scris și de dreptul regatului, încadrându-se legilor anarhiei feudale. Trebuie să menționăm faptul că principalul scop al tuturor acțiunilor a fost pământul, pentru că stăpânirea lui reprezenta mijlocul de obținere a producției. Proprietatea funciară i-a oferit acestuia (cnezului) statutul privilegiat în cadrul structurilor statului.

Cercetările efectuate până acum sunt de acord cu definirea cnezatului ca formă tradițională de stăpânire a pământului. Ioan Drăgan afirma că, *proprietatea cnezială sau cnezatul (kenezatus) constituie elementul fundamental de legătură dintre cnez și nobil*³.

Trebuie să menționăm că la nobilii români coexistă două tipuri de stăpânire a pământului, ambele fiind nobiliare. Primul este cel nobiliar tipic care există pe tot cuprinsul regatului, cel de-al doilea este cel românesc care este continuator al celui cnezial. Nobilii români stăpâneau ambele tipuri de posesiuni concomitent sau chiar numai unul singur. Trebuie să menționăm faptul că primele acte oficiale acordate cnezimii române au fost confirmări în vechile drepturi strămoșești, deținute ab antiquo cu drept cnezial (*more keneziatus*) și este de regulă ereditară, moștenită și nu de una donativă. Astfel dania regală este de fapt recunoașterea stăpânirii. Nobilul român poate fi donat și cu cnezate sau posesiuni românești, altele decât cele ereditare, obținute prin căsătorie, cumpărare sau alte aranjamente.

Confirmarea stăpânirilor cneziale, întâlnită mai ales după mijlocul veacului al XIV-lea lasă să se întrevadă și caracterul de *dominium al stăpânirilor cneziale*⁴. Existența unui *dominium*, folosit de cnezi în calitate de stăpâni ai pământului conferă acestora dreptul de jurisdicție.

O chestiune aparte o reprezintă stăpânirea cnezială bazată pe consolidarea de sate. Din consultarea mai multor izvoare referitoare la acest tip de stăpânire, cercetările actuale au subliniat câteva din elementele definitorii ale stăpânirii

nobilizare românești:

- caracterul ereditar ;
- caracterul nobiliar *de facto*;
- grevarea de obligații specifice, pe care le putem împărți în trei categorii:

dări, slujbe și ultima cuprinzând rânduiele, învoieli, condiții⁵.

Astfel, pe parcursul a mai bine de un secol de istorie asistăm la procesul de asimilare juridică și socială a cnezimii bănățene cu nobilimea regatului, perioadă în care specificul de stăpânire asupra pământului se schimbă foarte puțin, familiile nobile bănățene continuând să-și exercite stăpânirea ereditară asupra pământului.

Cu timpul, pe lângă aceste stăpâniri ereditare nobilii români bănățeni au beneficiat și de danii regale, danii pe care le-au obținut datorită meritelor militare. Acest fenomen este sesizabil din a doua jumătate a veacului al XV-lea și se explică prin evoluția feudalității bănățene în relațiile sale cu puterea centrală. La început regalitatea s-a mulțumit să răsplătească serviciul militar cnezilor români prin confirmarea scrisă asupra stăpânirilor lor strămoșești, acest lucru ducând la formarea acelor patrimonii ale unor familii nobile bănățene. Prin formarea acestora încep să fie semnalate actele de donație propriu-zise, acte ce vin să completeze toate stăpânirile funciare ale nobililor români.

Trebuie să precizăm faptul că stăpânirea românească este **devălmașă**, ea păstrându-se ca atare și după confirmarea regală. Membrii devălmășiei sunt numiți în acte „frați devălmași” (*fratres condivisionales*)⁶.

De regulă, dania cu drept nobiliar nu privea doar pe beneficiarul aflat în serviciul regal, ci pe toți membrii devălmășiei: rude de sânge și copărtași, toți obținând statutul de nobil. Astfel, s-au bucurat de o donație regală, în 1463 Ștefan, Mihail și Gheorghe de Mâtnic *egregii viri*, cărora Matia Corvin le-a dăruit moșia Beregsăul Mare din comitatul Timiș pentru că au participat la campaniile militare din Banat și Bosnia⁷. La scurt timp, în 1464, nobilii români Petru Deș de Temeșel și Nicolae de Balwtha sunt atestați ca fiind stăpânii districtului Fârdea din același comitat Timiș, comitat ce era alcătuit din 16 comune românești⁸. Tot pentru meritele aduse în timpul luptei antiotomane doi membrii ai familiei Fiat, Ioan și Francisc, au primit ca danie pădurea Lozna de lângă Caransebeș⁹.

O altă problemă cu care s-au confruntat nobilii români bănățeni în calitatea lor de stăpâni de pământuri a fost aceea de a evita pierderea acestora, pierdere ce avea ca efect ignobilarea lor. În cele mai multe cazuri, o asemenea situație s-a întâmplat, în mod legal, fie printr-o hotărâre judecătorească, fie prin dreptul de retragere al suveranului sau printr-o confiscare realizată datorită delictelor de înaltă trădare. Însă, de cele mai multe ori, depozedarea se realiza în mod ilegal, ea realizându-se pe baza unor false denunțuri. Convingătoare sunt depozedările înregistrate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cum a fost cea din 1376, când sub acuzația de infidelitate, fiul lui Lehaci, Vladislav, va fi depozedat de moșia Bolvașnița din districtul Mehadia, care *părăsind calea credinței a fugit în părțile Țării Românești spre batjocura maiestății noastre și s-a alăturat dușmanului nostru*¹⁰. Vinovăția fiind dovedită, depozedarea a rămas definitivă, moșia confiscată fiind donată altor cinci cnezi români drept mulțumire pentru aportul adus în luptele împotriva Serbiei și Bulgariei.

Un alt caz cunoscut cercetării a fost cel al nobilului român Lado de Bizerea, căruia i s-au confiscat în 1429 moșiile din districtul Sebeș sub acuzația de infidelitate față de rege. Această acuzație se pare că a fost formulată de nepotul său, Nicolae de Bizerea, cel care, în 1433, a fost dăruit de însuși Sigismund de Luxemburg cu moșiile confiscate de la unchiul său¹¹. Problema a fost din nou dezbătută câțiva ani mai târziu de către fiul lui Lado, Ladislau, care a reușit să dovedească în 1439 că acuzația adusă tatălui său a fost neîntemeiată, fapt care adus la redobândirea moșiilor părintești¹². Urmând un scenariu mai vechi, Nicolae de Bizerea contestase dreptul de stăpânire al lui Ladislau asupra moșiilor conferite de rege, recurgând din nou la invocarea unei pretinse infidelități față de coroană. Cazul ajunge iarăși în fața curții regale, ocazie în care Ladislau înfățișează și el unele documente care ar fi atestat o vină asemănătoare a unchiului petent. În fine, din dorința dragostei frățești (*ob carissime eciam fraternitatis zelum*), nevoind să-și ignobileze nepotul prin lipsirea sa de moșii (*nolentes ipsum Ladislaum, filium Lado, penitus ignobilitari*), Nicolae de Bizere și vărul său au hotărât să-i dăruiască moșiile lor Lachkaan și Apadia Mică cu condiția restituirii acestora în cazul morții sale fără urmași¹³.

Un alt lucru care a determinat regalitatea să retragă dreptul de stăpânire a fost cel al infracțiunii de omor. Un astfel de caz cunoaște și familia nobilului Ludovic Fiat de Armeniș care, după ce a comis în 1494 crima asupra nobilului Petru Kain, va obține cu greu iertarea regelui, motiv pentru care a fost obligată să-și zălogească toate moșiile pentru a-și răscumpăra viața. În 1501 fratele acestuia, Ladislau Fiat, îi va răscumpăra moșiile înstrăinate, ferindu-l astfel de decăderea din nobilitate¹⁴.

Trebuie să menționăm că una din modalitățile de stăpânire a pământului, ce este caracteristică atât cnezimii cât și nobilimii românești din Banat, este condizionalitatea (stăpânirea în devălmășie). Pentru a prezenta situațiile specifice principalelor familii nobile bănățene, dar și diferența notabilă a modului de distribuire a stăpânirilor funciare între membrii componenți ai familiei, prezentăm următorul tabel, tabel ce prezintă, pe cât posibil, o imagine a raportului stabilit în interiorul fiecărei familii între stăpânirile sale și descendenții care le dispută din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până în secolul al XVI-lea¹⁵.

Familia nobilă română	Numărul de moșii	Numărul generațiilor	Numărul total de membri	Numărul membrilor pe fiecare generație
Bizerea de Caransebeș	36	6	25	Gen. I-1; gen. II-1; gen. III-4; gen. IV-6; gen. V-8, gen. VI-5
Deș de Temeșel	20	5	17	Gen. I-1; gen. II-5, gen. III-7, gen. IV-3, gen. V-1
Fiat de Armeniș	40	6	20	Gen. I-1; gen. II-5; gen. III-3; gen. IV-2; gen. V-4, gen. VI-5
Gârliște de Rudăria	22	6	17	Gen. I-2; gen. II-4; gen. III-3; gen. IV-4; gen. V-2; gen. VI-3
Măciș de Tincova	33	5	40	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-10; gen. IV-22; gen. V-3
Mâtnic de Ohaba Mâtnic	20	7	60	Gen. I-1; gen. II-3; gen. III-15; gen. IV-11; gen. V-15; gen. VI-5; gen. VII-10

Racoviță de Caransebeș	15	7	15	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-1; gen. IV-1; gen. V-4; gen. VI-1; gen VII-3.
------------------------	----	---	----	---

În cazul altor familii nobile bănățene stăpânirea în indiviziune nu a creat probleme, excepție făcând cazurile în care unii membrii mai înstăriți ai familiei au încercat să aducă unele beneficii familiei, profitând de conjunctura vremii. Un astfel de caz cunoaștem la Nicolae de Bizerea care a profitat de dizgrația adusă unchiului său Lado de Bizerea cât și de faptul că familia Racoviță nu avea un moștenitor și s-a înstăpânit, pentru scurt timp, de moșiile acestora. Un alt caz este cel al lui Găman de Bizerea care, la sfârșitul secolului al XV-lea, va profita de dreptul său de *protimisis* (dreptul de prescumpărare și răscumpărare) și va lua ca zălog sau va răscumpăra împrumuturile făcute de rudele sale. Acestea sunt doar câteva cazuri cu ajutorul cărora ne putem face o imagine despre nobilul care a manifestat un deosebit interes pentru a-și consolida și extinde stăpânirile sale funciare, folosindu-se pentru atingerea scopului propus de orice mijloace, legale și chiar și ilegale.

Ceea ce este interesant este faptul că această stăpânire în indiviziune se putea realiza nu numai în cadrul aceleiași familii ci și între persoane cu statut social-juridic diferit sau între familii nobile diferite. Asemenea înfrățiri pe moșie au fost încheiate în 1458 între nobilii Nicolae de Bizerea și Iacob de Racoviță¹⁶, în 1467 între Lado de Armeniș și frații Ladislau Zayk, Ștefan și Sandrin de Mâtnic¹⁷ sau între frații Ladislau și Ludovic Fiat de Armeniș și Iacob de Măcicaș¹⁸.

Stăpânirea asupra pământului a fost protejată cu ajutorul unui sistem de legi, reguli și cutume care au avut ca scop conservarea moșiei cât mai mult timp în posesia deținătorilor de drept și a urmașilor lor legitimi. Astfel, din acest punct de vedere, foarte important a fost și dreptul la moștenire.

Dreptul de moștenire s-a bazat, ca regulă generală, pe filiația pe linie masculină care a fost importantă pentru conservarea fondului funciar moștenit în familiile nobile. Generalizarea în materie succesorală a principiului masculinității a fost determinat în special din considerente militare, prestarea serviciului militar fiind unul din caracteristicile fundamentale ale nobilului; astfel, din acest punct de vedere, motivația prin care femeile au fost scoase de la dreptul de moștenire a fost formulată astfel: *femeile și fetele nu obișnuiesc și nu pot ostăși cu armele și lupta cu dușmanii (mulieras autem et puellae armis militare, cum hostibusque decertare non solent, neque possunt)*¹⁹. Prin acest principiu succesoral, stăpânirile nobililor au fost ferite de fărâmițarea excesivă, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de dreptul feudal occidental, feudalii români nu cunoșteau primogenitura, ceea ce înseamnă că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale²⁰. De exemplu, un cneaz cu cinci fii lăsa cnezatul său celor cinci urmași care aveau dreptul să-l posedă în devălmășie. În același mod procedau și clanurile nobile maghiare. Din acest motiv proprietatea s-a fragmentat, astfel că un cneaz a ajuns să dețină o pătrime, o optime sau chiar o șaisprezecime dintr-un cnezat. Totodată regula de moștenire stabilea că la moartea unui nobil moșiile sale vor trece în posesia moștenitorilor direcți, iar în lipsa acestora, ascendenților sau rudelor colaterale până la gradul patru. Un exemplu în acest sens este cel de la 1428²¹ când, în urma morții nobililor

Roman și Mihail de Măciș, moșiile lor au fost împărțite ascendenților și rudelor colaterale, din simplul motiv că nici unul dintre ei nu avea descendenți direcți.

Mai rar întâlnită a fost adopția, ca modalitate de întregire a filiației, posibilă mai ales în cazurile rare de lipsă de moștenitori. O astfel de situație s-a creat în 1465²², când nobilul George Vița și soția sa, l-au înfiat pe Nicolae Himfy de Remetea, care era de fapt propriul lor ginere. Ceea ce ne stărnește curiozitatea este de ce Vița l-a adoptat pe Himfy când el mai avea încă trei fii. Este posibil ca să nu fie vorba despre o adopție propriu-zisă, ci de o adopție prin care nobilul Himfy să nu fie ignobilat.

Tot legat de stăpânirea pământului sunt și multiplele conflicte ce au dus la îndelungate procese. Acestea au apărut datorită necesității de conservare, consolidare și sporire a patrimoniului funciar. Exemplificative sunt pentru Banat numeroasele procese ce au avut loc în perioada secolelor XV-XVI. Cauzele acestor conflicte au fost numeroase: uzurpări de pământuri, disputarea unor moșii cu o apartenență insuficient clarificată în actele de proprietate, separarea bunurilor patrimoniale în cadrul unor familii puternic ramificate, hotărniciri litigioase, împărțirea bunurilor succesoriale, dreptul de moștenire al fetelor, zalogiri care au ocolit dreptul de protimis, etc.

Cele mai multe conflicte i-au avut ca protagoniști pe nobilii români bănățeni. Documentele prezintă conflicte între nobili și cnezi, între nobili și orășeni și chiar între nobili și iobagi, toate fiind soluționate conform vechilor legi românești. Asemenea cazuri sunt cele dintre nobilii și cnezii români, cazuri ce au devenit delicate din momentul în care nobilii au fost recunoscuți oficial, prin acte scrise, în timp ce cnezii au continuat să stăpânească moșiile pe baza vechiului drept *more keneziatu*, fără să aibă confirmarea regală. Importante în acest sens sunt procesele din anul 1428²³ și 1448²⁴ care i-au avut ca protagoniști pe familia Deș de Temeșel și cnezii din satul Kiralymezei și respectiv familia Măciș cu iobagul Negrilă al nobilului George de Racovița.

Nu lipsite de importanță sunt și conflictele dintre nobilimea română și comunitățile urbane ale ținutului, în cadrul cărora s-au desfășurat două grupuri de interese. Una era reprezentată de feudalitatea românească bănățeană, iar de cealaltă parte se aflau influențele comunități urbane (Caransebeș, Lugoj) față de care regalitatea maghiară a manifestat o permanentă atenție, atenție ce este concretizată prin seria de privilegii²⁵ acordate de-a lungul secolelor XV-XVI. Dintre aceste conflicte cele mai îndelungate au fost cele care l-au opus pe nobilii de Mâtnic comunității urbane a Caransebeșului.

Din cele relatate putem observa faptul că documentele nu indică și deznodământul acestor litigii, însă ele sunt importante prin simplul fapt că ne oferă o imagine asupra existenței și evoluției elitelor sociale române bănățene, elite care își dispută stăpânirile funciare în buna tradiție a anarhiei feudale.

Totodată, ca stăpâni de pământuri, nobilii români au avut și unele obligații feudale, cele mai importante fiind cele militare, obligații militare care le-au adus de foarte multe ori numeroase scutiri. Formularea acestor obligații în diferitele documente acordate cnezilor și nobililor români este foarte vag deoarece are un caracter general, în cadrul lor vorbindu-se despre *respectarea acelor rânduieli, prevederi, dări, învoieli, îndatorințe precum și slujbe ori obligații ale slujbelor...prin care au obișnuit să-și țină și să-și stăpânească moșiile și bunurile lor...nobilii*

români (fragment din documentul emis la 6 februarie 1439 de rege nobilului Lațcu de Delinești)²⁶.

Din informațiile oferite de documente putem deduce faptul că legătura care a făcut din proprietatea nobiliară românească o continuatoare a celei cneziale, a determinat în același timp și transferarea obligațiilor specifice impuse cnezilor români de stăpânire asupra stăpânirilor deținute de cnezii înnoilați. Din datele pe care le deținem aflăm că din ansamblul obligațiilor datorate de feudații locali au fost incluse censual, quinquagesima, felurite daturi și bineînțeles slujbele militare. Toate acestea erau prestate banilor Severinului sau castelanilor cetății regale.

În concluzie putem afirma că pentru această elită socială bănățeană, continuatoare a vechilor stăpâniri cneziale, proprietatea funciară a reprezentat motivul existenței sale. Prin aspectele sale definitorii elita socială din Banatul evului mediu completează imaginea unei feudalități locale active care a avut un cuvânt de spus în fruntea comunității românești bănățene care a format-o.

3. Stăpânirea asupra supușilor

Un alt element care întărește statutul social-juridic al nobililor români bănățeni este legat de stăpânirea supra supușilor iobagi, iobagi care le lucrau pământul și care aveau obligația de a da dări stăpânilor lor. Informații concrete despre existența iobagilor ne sunt cunoscute în momentul în care aceștia se intersectează cu interesele feudaților locali. Astfel, sunt semnalate cazuri de răpire a iobagilor de către feudații locali sau tentativele de strămutare forțată de pe un domeniu pe altul. Ceea ce ne atrage atenția, în mod special, este faptul că, în unele cazuri, anumiți iobagi sunt atestați ca părți în cadrul unui proces alături de nobilii români, fapt ce subliniază un alt tip de raporturi dintre stăpânii și supușii Banatului medieval.

Aducerea unui iobag nou pe o moșie era o adevărată expediție, expediție ce era realizată de un om de nădejde. Aceasta intra în atribuțiile cneazului. Chiar dacă reușea să plece cu noul iobag după împlinirea formelor legiuite cum ar fi: *plata terragiului* (plata dării de pământ) și primirea încuviințării de plecare, acesta era pândit pe drum de diferite primejdii. O astfel de expediție, cu urmărirea în goană a căruței ce transporta pe iobagul cel nou și având ca epilog stâlcirea cneazului îndrăzneț și rănirea fratelui acestuia de către oficialul nobilului vecin, s-a petrecut în satul Barcea și a culminat cu ridicarea samavolnică a patru boi din cireada moșiei²⁷.

Această realitate a fost prezentată de actele care, la sfârșitul secolului al XIII-lea (în 1298)²⁸ și la mijlocul secolului al XIV-lea (în 1351)²⁹, au acordat acest drept de strămutare oricărui țăran liber sau dependent. Desele războaie și epidemii au dus la răpirea mâinii de lucru, fapt ce a provocat dese încalcări a acestor hotărâri. Toate acestea au dus și la dese conflicte dintre nobilii care au căutat să ademenească prin diferite metode iobagii de pe moșiile altor nobili. Mai pe scurt, am putea afirma că acest drept de strămutare a iobagilor a constituit, pe la mijlocul secolului al XV-lea, mai mult un drept al feudaților puternici prin care aceștia își atrăgeau iobagii altora pe propriile lor moșii³⁰. Pentru Banat, concludent este cazul familiei nobiliare Himfy, care prin faptul că a adus unele servicii regalității, a obținut

unele favoruri din partea acesteia. Astfel, un document din 1405 atestă faptul că Pippo de Ozora, comite de Timișoara, interzice castelanilor din Caraș să-i mai reclame pe iobagii care au fugit de pe domeniile cetății regale din zonă și s-au stabilit pe moșiile nobilului Ștefan, fiul lui Petru Himfy de Remetea³¹. Aceste acte abuzive au atras riposta celorlalți nobili, emblematic fiind *procesul Voya* din 1363-1378, proces în care câștig de cauză a avut în cele din urmă tot familia nobiliară Himfy. O altă formă de a riposta împotriva acestei familii, era cea de a atenta la bunurile acesteia, documentele informându-ne despre câteva cazuri în care cnezii români au sechestrat și strămutat forțat unul sau mai mulți iobagi de pe pământurile familiei nobile de Remetea. Un astfel de caz este și cel din 1376, în care Ștefan, fiul lui Chep de Ghertenis, își aduce pe moșia sa un iobag din Remetea. În plângere se arată că strămutarea s-a realizat în „*ziua de sf. Dumitru*”, fără a se îndeplini și a se plăti cuvenitul *terragiu*. Deci această ademenire a iobagului se făcuse fără îndeplinirea formelor legale. Ceea ce este interesant în acest caz este faptul că, deși acest caz s-a petrecut în 1376, el este adus la cunoștința autorităților abia în 1377 și atunci direct judeului Curții, care poruncește o anchetă. Este, de asemenea ciudat că și de această dată ancheta avea să mai aducă încă un fapt nou, necuprins în reclamația inițială, anume că Ștefan, fiul lui Chep de Ghertenis, a dat foc și a ars fără nici un motiv o claie de fân a stăpânului din Remetea. Trebuie să menționăm faptul că mărturia lui Ștefan de Ghertenis e din aprilie 1377, iar plângerea împotriva lui apare abia în iulie, și e făcută de Ștefan, fiul lui Petru Himfy. Acest lucru ne duce la concluzia că Petru Himfy era mort la data aceea, procesul fiind continuat de văduva acestuia, cu sprijinul reginei³².

Anul 1437 reprezintă momentul unic din cele mai violente mișcări sociale ale evului mediu transilvan. În Banat ecourile răscoalei sunt mai puțin cunoscute, însă documentele atestă o revenire a violențelor îndreptate împotriva aceleiași familii nobiliare Himfy, violențe care probabil au fost provocate de tensiunile sociale din sânul Transilvaniei. Din acest an datează și plângerea nobilului Frank, fiul lui Himfy de Remetea, adresată vicecomitelui de Caraș prin care nobilul în cauză își manifestă teama că Petru, cnezul din Gornia, împreună cu iobagii săi ar intenționa să-l prade sub pretextul că niște animale aparținând nobilului ar fi provocat daune pe moșiile lor³³.

Acești iobagi nu apar numai cu rol pasiv, ca obiect de ceartă între nobili și nici doar cu rol secundar de instrument docil al răfuieților dintre stăpânii lor. Uneori ei apar și ca factor activ, fie împotriva semenilor, fie împotriva stăpânirii. Astfel, în 1372, un iobag de pe moșia Cenei e luat în prinsoare de slujbașul de Saswar – Avram Diacul – și ținut închis la locuința acestuia pentru a fi predat judecății ca tâlhar obștesc (*publicum latronem*) prins asupra faptului. Iobagii de pe acea moșie, strângând și pe alții, au venit înarmați cinci zile după aceea, la locuința lui Avram și spărgând ușile noaptea spre ziua, l-au slobozit pe iobagul închis, ridicând armele și hainele ce le-au putut găsi și doi cai. În plângerea sa nobilul adaugă că aceștia au vrut chiar să-l omoare și înseamnă numele căpitanului mișcării în vederea pedepsirii lor³⁴.

Tot importante pentru această problemă sunt și documentele care relatează o astfel de relație între nobilii români și supușii lor. Un astfel de document este și cel din 1448, care mărturisește despre un proces mai puțin obișnuit între patru nobili

români, toți membrii familiei Măciș, și un iobag. Acest proces s-a desfășurat în fața adunării nobililor districtului Sebeș, întrunită în scaun de judecată la 8 august 1448, cu participarea lui Mihail de Ciorna, banul Severinului și a avut ca și cauză o neînțelegere în legătură cu dreptul de stăpânire asupra „muntelui” Selye pe care îl reclamau atât cei din familia Măciș cât și iobagul Negrilă al nobilului George de Racovița³⁵. Deși era un proces diferit de celelalte proceduri tradiționale s-a respectat: au fost aleși opt nobili ca jurați asesori, jurați care bineînțeles au dat câștig de cauză familiei nobiliare Măciș. E categoric faptul că procesul nu a fost corect, dar și mai important este faptul că acești nobili de Măciș nu aveau actul de stăpânire asupra terenului, lucru ce rezultă din prezența celor opt nobili în funcția de jurați. Totodată, prin cele aflate, tindem să credem că iobagul a avut totuși un motiv pentru care și-a cerut dreptul de stăpânire asupra acelui teren. Ceea ce ne intrigă este cum au ajuns cele două părți să se confrunte pe această problemă, când iobagul prin statutul său nu avea dreptul de a deține o stăpânire funciară.

Pentru a nu pierde forța de muncă, pe la mijlocul secolului al XV-lea, vechiul drept de liberă strămutare a iobagilor a fost încălcat frecvent de către stăpânii de pământ. În sens opus, o problemă vitală pentru dezvoltarea orașelor medievale a reprezentat creșterea numărului populației productive, aspect pe care statutele lui Sigismund de Luxemburg și decretul din Pesta (1458) dat de Matia Corvin, au încercat să-l reglementeze. Important în acest sens este documentul dat pe seama târgurilor Caran și Sebeș la 29 ianuarie 1458, prin care Matia Corvin cere ca iobagii nobililor din districtul Sebeș și din alte districte ale Ungariei să fie liberi și să se stabilească – fără nici o piedică și cu toate bunurile lor – în târgurile Caran și Sebeș, după plata terragiului și al celorlalte obligații datorate către stăpânii feudali³⁶. Hotărârea lui Matia Corvin nu reprezintă decât una din numeroasele măsuri luate de regalitate în favoarea întăririi orașelor în perioada în care puterea centrală se confrunta cu anarhia lumii feudale interne. În două documente același Matia Corvin afirma că „gloria regilor stă în mulțimea popoarelor, în frumusețea și tăria țărilor, în bogăția și integritatea orașelor”³⁷.

O altă situație subliniază legăturile avute de iobagi cu nobilii lor, este cea din anul 1489, când conform documentului, nobilul George Găman de Bizerea cheamă pe doi nobili din familia Măciș pentru rezolvarea unei probleme. În urmă cu 20 de ani nobilul Mihai de Măciș și mama sa au zălogit iobagului nobilului Găman de Bizerea o cingătoare femeiască. La moartea iobagului nobilul se vede pus în situația de a rezolva această problemă, chemându-i pe cei doi nobili la trei scaune de judecată la care aceștia nu s-au prezentat. Din acest motiv nobilul George Găman de Bizerea se declară posesorul de drept al cingătoarei, adunarea certificând acest lucru³⁸.

4. Dreptul de judecată

Un alt aspect important, ce a rezultat din statutul de privilegiat al nobililor români, a fost acela al jurisdicției asupra supușilor lor, drept ce a rezultat din acel „ius Keneziale” – dreptul de judecată al cnezilor români, drept deținut în baza tradiției lor de stăpâni de pământuri. Autonomia ținutului bănățean a permis dănuirea în timp a unor forme ale dreptului românesc. Putem afirma că nobilimea românească a

Banatului medieval, de origine cnezială, a preluat și prezervat cele două aspecte originare: stăpânirea asupra pământului și jurisdicția rezultată din ea. De-a lungul secolelor XIV-XVI denumirea dată vechiului drept juridic apare sub diferite forme ca: *juxta legem olahorum, jure volachiae, juxta ritum volachiae* sau *juxta antiquam et approbatum legem districtum volachicalum universorum*³⁹.

În urma actului de recunoaștere a nobilității, acceptat la început în mod tacit de regalitatea arpadiană în cazul cnezilor români și recunoscut pe urmă de către Angevini cnezilor, putem afirma că pe lângă atribuțiile judiciare moștenite din legea cutumiară a obștilor sătești anterioare cuceririi maghiare, feudalilor români le-au fost recunoscute și acele atribute care au rezultat din normele de drept occidental, înfăptuite de regalitate și reglementate în anii 1222, 1342 și 1365, prin care se garanta libertatea ca „nobilii și moștenitorii și urmașii lor precum și oricare dintre dâșzii să aibă deplină putere la fel ca ceilalți nobili ai țării noastre de a judeca pe oamenii, iobagii și slujitorii lor fără moșie în toate pricinile și capetele de pricină, afară doar de hoții, tâlharii la drumul mare și crime”⁴⁰. Pentru Banat singurul document care cuprinde consemnarea jurisdicției cneziale asupra supușilor lui Ioan și Bogdan de Mătnic, pentru toate cauzele minore, este cel din 1352⁴¹. În privința jurisdicției la care au fost supuși feudalii români bănățeni în urma săvârșirii unor delictе, știm că ei se judecau în fața scaunelor de judecată districtual sau comitatense, scaune ce erau prezidate de dregătorii locali (castelani, comiți, bani ai Severinului), dar și de voievodul Transilvaniei sau chiar de regele Ungariei (1428)⁴². În fapt, diploma dată de regele Ladislau al V-lea, în anul 1457, recunoaște autonomia juridică a românilor din Banatul medieval. Textul acestei diplome ne spune că „pe nobilii valahi și pe cnezii din aceste districte (e vorba de cele 8 districte privilegiate), nu poate să-i judece decât comitele lor temporar ales, iar dacă nu vor fi mulțumiți cu judecata lui, ei au dreptul să se adreseze Curiei regale și împotriva sentinței date de Curie, au dreptul să apeleze la rege”⁴³. Tot din această diplomă aflăm că pentru încasarea pedepselor în bani și a cheltuielilor de judecată, nu se permite să se sechestreze calul de călărie, armele și păsările. În ceea ce privește executarea pedepselor în bani, acest lucru nu se va putea face numai în prezența unui jude al acestor valahi. Din textul diplomei rezultă că regele a confirmat anumite libertăți, prerogative și drepturi în această diplomă din cuvânt în cuvânt, sub aceleași condiții cu care au fost acordate și de regii anteriori: „...omnia et singula eorundum Volachorum et Keneziorum privilegia, super quibuscunque eorundum libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus, et servitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt”⁴⁴.

Dacă jurisdicția individuală de care s-au bucurat cnezii și nobilii români este prea puțin atestată documentar, nu putem să susținem același lucru și în legătură cu instanțele de judecată care au funcționat în districtele bănățene. Aceste adunări obștești au fost cele mai importante instituții autohtone, instituții ce erau formate din foruri de judecată ce se bazau pe vechiul drept românesc⁴⁵. Studiile realizate asupra adunărilor cneziale și nobiliare românești subliniază originea acestora, care era anterioară cuceririi maghiare. Caracterul românesc al acestor *universitas nobilium et keneziorum* este prezentat de întreaga informație de care beneficiem,

iar rolul jucat de nobilii români bănăţeni în cadrul lor este dat de cele aproximativ 90 de acte care adevăresc activitatea acestor instanţe de judecată pe parcursul secolelor XIV-XVI la nivelul Banatului Cărahşan⁴⁶. De altfel, desfăşurarea în timp a acestor adunări, începând cu anul 1363⁴⁷, subliniază evoluţia feudalităţii române de la statutul de cnezi, la cel de cnezi nobili şi apoi de nobili.

În privinţa instanţelor de judecată precizăm, conform datelor existente în documente, că în satele libere, cneazul judeca atât cauzele civile dintre locuitorii satului cât şi pe cele penale, cu excepţia a trei cauze: „latrocinium, fufisum et incendiarium”⁴⁸. Aceste cauze se judecau la scaunul de judecată. La scaunele de judecată, care erau conduse de ban, de viceban sau de vre-un castelan, adunarea nobililor şi a cnezilor valahi judeca cauzele mai importante. Este clar că această instanţă de judecată feudală a populaţiei române din Banat era prezidată de clasa dominantă din acea vreme şi că această clasă apăra mai mult interesele clasei din care făcea parte. Atunci când trebuia să apere interesele populaţiei vre-unui district avem de a face cu o instituţie care avea un caracter progresist pentru acea vreme şi anume adunarea obştească a nobililor şi cnezilor valahi. Din documente reiese că această adunare protestează împotriva unor dări care au fost impuse populaţiei vre-unui district din anul 1369, în care protestul este făcut de „*Universitas Keneziorum et aliorum olahorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperus de civitate eiusdem fideles vestri*”, fiind adresat banului de Severin⁴⁹.

Membrii adunării stabilesc titlul de proprietate asupra unei cetăţi dacă acest titlu s-a pierdut sau a fost distrus. Această „*Universitas Keneziorum et Nobilium*” avea drepturi foarte mari. Totodată adunarea aceasta avea dreptul şi puterea de a corecta un act regal. Astfel, dacă la început această adunare avea un caracter progresist, sub influenţa organizării comitatense, ea va ajunge cu timpul în mâna nobililor, aceştia fiind conduşi de un reprezentant al puterii centrale.

Aceste instituţii funcţionau pe districte, cel mai adesea separat (reunind frunţaşii câte unui district), dar şi colectiv (grupând mai multe districte), fapt ce aminteşte de formele vechi de organizare administrativ-politică românească, peste care regalitatea a fost nevoită să suprapună aceste districte.

În ceea ce priveşte alcătuirea acestor adunări, remarcăm faptul că din şapte solidarizări româneşti atestate pentru secolul al XIV-lea, în trei dintre ele, din 1363, 1376, 1390-1392⁵⁰, sunt menţionaţi cnezii; cea din 1369 îi cuprinde pe cnezii şi pe ceilalţi români din districtul Sebeş şi doar o singură adunare îi reunea numai pe nobilii români şi pe „oamenii de altă stare”⁵¹. Cele mai spectaculoase au fost cele din 1452⁵² şi 1457⁵³, adunări ce au reunit elitele sociale din cele şapte districte şi mai apoi opt districte ale Banatului de deal şi de munte. De exemplu la adunarea din 1452 au făcut parte din cele şapte districte româneşti reunite, următorii: Ioan de Silişte, Blasiu de Gârlişte, Andrei Dan de Caransebeş, Dionise şi Ioan de Mâtnic, Fiat de Armeniş, Petru Fodor de Serkd, Nicolae Vizeş de Zaldobagh, Ioan, zis fiul Voievodului de Mehadia, Mihai Deş de Temeşel, etc.⁵⁴. formula aceasta a participării la adunările cnezilor şi nobililor din mai multe districte este posibil să fi fost dictată în unele cazuri de necesităţile practice ale proceselor judiciare, dar este posibil să fi fost ecoul unei unităţi iniţiale pe care au avut-o aceste regiuni înainte de pătrunderea în zonă a autorităţii regale⁵⁵. Este firesc ca adunările districtuale sau

„orășenești” ale Caransebeșului să fi fost mai numeroase, mai prestigioase și mai active, deoarece Caransebeșul era cel mai important dintre districtele românești. Această opinie este întărită și de conținutul documentului de la 1452 „*ad opidum Sebes vocatum, sedem scilicet indiciarum principalem septem sedium nobilium Walachialium...*”, document ce atestă întrunirea adunării pentru a adevăra dania și dreptul de stăpânire a nobililor Mihail de Ciorna și Nicolae de Bizerea asupra castrului Dranko⁵⁶.

Cum erau organizate aceste adunări și modul cum se desfășurau judecățile nu ne este foarte cunoscut datorită lipsei de documente referitoare la această problemă. Ceea ce știm este că aceste adunări sunt prezentate sub formula unei consultări a populației cu scopul de a rezolva litigiile ivite, dar și din necesități de altă natură, decizia finală aparținând reprezentanților regalității. Ele durau mai multe zile îndeplinind pe lângă funcția judiciară și alte funcții care ne-au fost producătoare de acte⁵⁷. Aproape toate hotărârile adunărilor au fost întărite cu sigiliul districtului Caransebeș (**Planșa 1**) sau în lipsa acestuia cu sigiliul nobililor participanți la aceste scaune de judecată. Acest lucru dovedește gradul destul de larg al autonomiei acestor instituții românești, fiind cunoscut faptul că emiterea unor astfel de acte revenea bisericii catolice prin cancelariile Capitulilor ce funcționau în diferite zone. Aceste adunări au corectat și completat diferite acte regale, cum au fost cele ale familiei Măciacăș.

Ținând cont de cele relatate, considerăm că un mijloc fundamental de apărare și perpetuare a autonomiei au fost adunările cneziale și nobiliare românești. Acestea au vegheat ca moșiile să rămână în stăpânirea românilor, ca districtele să nu aibă conducere proprie, ca din cele opt mai importante să nu se înstrăineze vreunul și s-au îngrijit de includerea feudalilor români în stăpânirea moșiilor lor. Această ultimă sarcină a adunărilor a fost și un mod prin care au putut să controleze stăpânirea celui mai valoros bun al evului mediu, și anume pământul. Când s-au aflat în postura de scaune de judecată, adunările bănățene au slujit justiția feudală, aplicând principiile dreptului românesc în pricini cum ar fi: vânzarea bunurilor mobile, probarea actului de vânzare, apărarea drepturilor rudelor și vecinilor în cazul înstrăinărilor, dreptul fetelor la zestre și daruri de nuntă, zălogirea moșiilor, etc.. Astfel, putem spune că aceste adunări au realizat la nivelul districtelor privilegiate acea conducere românească care a asigurat acea personalitate distinctă a Banatului medieval. Este cert că activitatea elitelor bănățene la nivelul districtelor privilegiate a făcut din Banat o *Valachie Cisalpină*, iar din Caransebeș „o reședință a nobililor”⁵⁸, un cuib de nobili aș putea chiar spune.

5. Statutul femeii nobile

O parte importantă a legii civile se referea la dreptul femeii nobile. Femeia era considerată majoră la vârsta de 12 ani, moment când putea să decidă anumite acțiuni juridice. Cu timpul se adaugă altele până la vârsta de 16 ani, la maturitate, când dobândește drepturi depline.

Femeia nobilă avea acest statut doar dacă era născută din tată nobil. Dacă se căsătorea cu nenobil urmașii săi nu erau socotiți nobili adevărați. Statutul unei femei nenobile căsătorite cu un nobil nu era precizat în lege, dar ea devenea de

facto de condiție nobilă. Urmașii ei erau recunoscuți ca nobili adevărați. Conform codului Tripartit, fiica nu era din perspectivă juridică socotită moștenitor, la fel ca băieții. Acest lucru din simplul fapt că ea nu participa la succesiunea tuturor bunurilor paterne, ci era numai urmaș (*posteritas*). Femeia moșteneala la egalitate cu fratele: averea cumpărată din banii tatălui sau mamei, cea provenită din sfertul de fiică, obținută ca homagiu sau în urma unui act de *praeeficium*. Toate celelalte drepturi de proprietate dobândită priveau dreptul masculin de moștenire, femeia fiind îndreptățită doar la un sfert – „sfertul de fiică” – din posesiunile paterne⁵⁹.

În ciuda acestui drept de proprietate femeile erau foarte des menționate în actele de proprietate, chiar și în cele de dănie. De exemplu, la moartea unuia dintre membri de seamă ai familiei de Gârliște, fără urmași pe linie masculină, au fost aleși în 1544 opt nobili „frați și prieteni” care au împărțit moștile și alte bunuri imobiliare în mod egal între toți frații și surorile. De fapt, Tincova⁶⁰.

În realitate, practica curentă utilizată în legislația succesorală a găsit modalitatea de participare *de iure* și a fetelor la moștenirea părintească imobiliară prin procedura juridică numită *praeffectio*. Aceasta prevedea ca dreptul de moștenire să fie transferat asupra fetelor, care erau preschimbate din punct de vedere juridic în bărbați, cu scopul de a avea acces egal la averea părinților. O asemenea procedură s-a realizat întotdeauna cu acordul regelui, la solicitarea venită, în prealabil, din partea nobilului. Exemplul îl găsim într-un document din anul 1534, din care aflăm că nobilul Ladislau Fiat de Armeniș a cerut regelui Vladislav II dreptul de a transmite posesiunile sale moștenitorilor de ambele sexe.

Văduva nu putea dispune de averea soțului decât în calitate de mamă a urmașilor masculini ai acestuia. Ea avea dreptul ca la moartea acestuia să primească o dotă și la darurile de nuntă. Dota exprima chiar căsătoria, fiind concepută ca un fel de răsplată pentru pierderea virginității. Aceasta consta într-o sumă proporțională cu averea soțului decedat. Dota, în bani sau în avere mișcătoare, putea fi reclamată și de rudele apropiate dacă femeia deceda. De exemplu Cristina, fiica lui Nicolae de Bizerea, pretindea la 1500 dota și darurile de nuntă din bunurile părintești. Văduva unui bărbat care nu avea copii și nici un testament era moștenitoarea bunurilor acestuia, ea putând folosi averea acestuia atâta timp cât nu se recăsătorea.

În concluzie putem afirma că nobilii au încercat prin toate măsurile posibile să-și păstreze intactă averea, chiar dacă asta însemna să fie administrată și de o femeie.

Social and Juridical Statute of Banat aristocracy (XIV-XVI c.) (Summary)

This is an article in which we try to present the identity of the noble peoples from the Banat area, to show you their characteristic occupations with the relations with conductors but also with their smaller peoples.

For present the origin of these peoples we will see the documents in which will see the specific forms of these noble peoples.

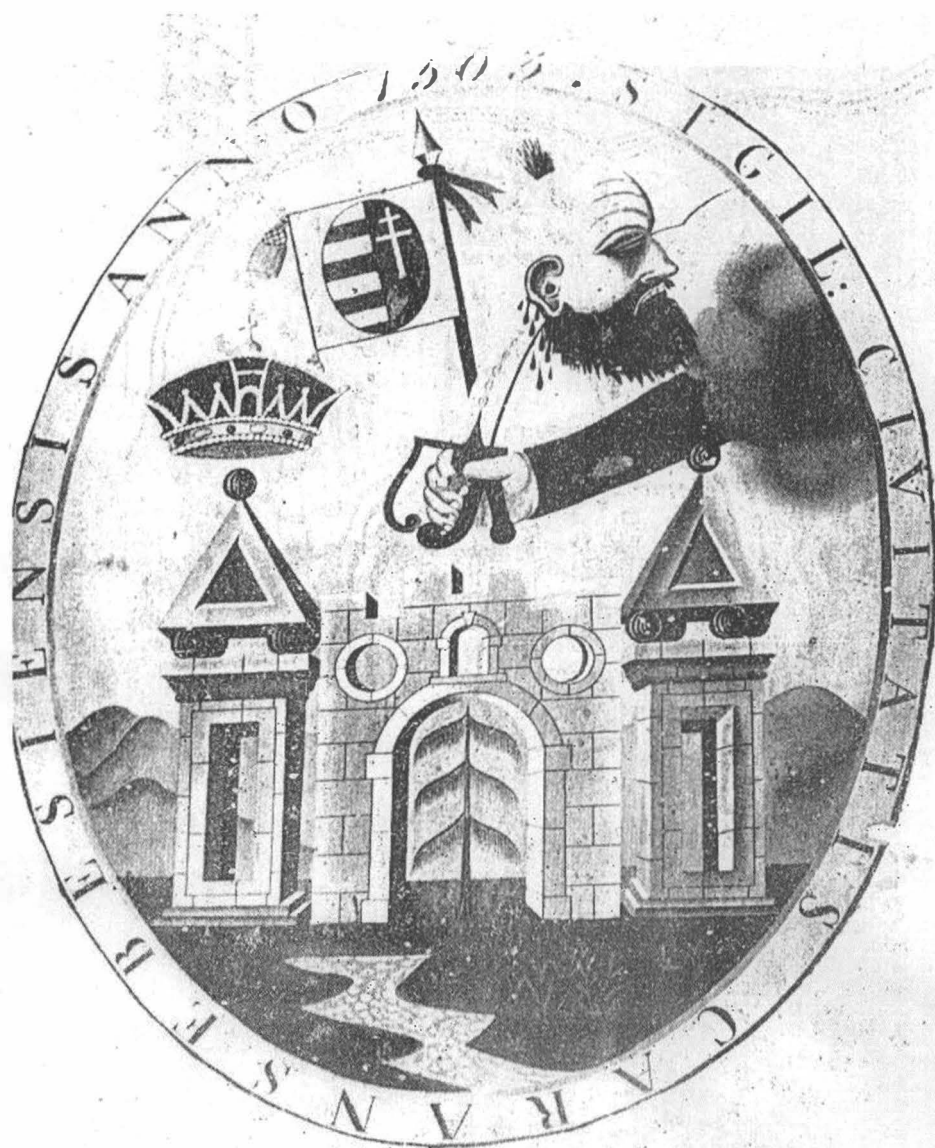
- ¹ DRĂGAN, IOAN, *Nobilimea românească din Transilvania – o problemă controversată în istorografia română*, în *Nobilimea română din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 6.
- ² ANDEA, AVRAM, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.
- ³ DRĂGAN, IOAN, *Cnezi și nobili români în vremea Corvineștilor*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdely roman nemesseg)*, Satu Mare, 1997, p. 114.
- ⁴ ȚICU, DUMITRU, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 481; POP, I.A., *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statu, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 50-51.
- ⁵ DRĂGAN, IOAN, *Cnezi și nobili în vremea Corvineștilor*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 119-120.
- ⁶ Idem, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 134.
- ⁷ FENEȘAN, COSTIN, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 37.
- ⁸ HURMUZAKI, EUDOXIU, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, București, 1887, p. 161, nr. 140.
- ⁹ Idem, *op. cit.*, II/3, p. 309, nr. 226.
- ¹⁰ FENEȘAN, COSTIN, *Districtul Mehadia la sfârșitul secolului XIV*, în *Banatica*, V, 1979 p. 266.
- ¹¹ BOLDEA, LIGIA, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI*, Editura Banatica, Reșița, 2002, p. 64.
- ¹² HURMUZAKI, EUDOXIU, *op. cit.*, I/2, p. 638, 646, 652, nr. 539, 549, 553.
- ¹³ FENEȘAN, COSTIN, *Familia românească Bizerea și moșiile ei de pe Valea Pogăniciului (1433-1447)*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 273.
- ¹⁴ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, p. 481, nr. 385.
- ¹⁵ BOLDEA, LIGIA, *Nobilimea românească...*, p. 67-68.
- ¹⁶ FENEȘAN, COSTIN, *Documente medievale...*, p. 40, nr.2.
- ¹⁷ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, p.176, nr.155.
- ¹⁸ *ibidem*, p.183, nr.164.
- ¹⁹ PASCU, ȘTEFAN, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 19, *Apud* BOLDEA, LIGIA, *Nobilimea românească din...*, p. 74.
- ²⁰ POP, I.A., *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 51.
- ²¹ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, I/2, p.556, nr.465.
- ²² BOLDEA, LIGIA, *Nobilimea românească din...*, p. 77.
- ²³ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, p. 553, nr. 464.
- ²⁴ *ibidem*, II/2, p. 511, nr. 410; POP, I.A., *op. cit.*, p. 147.
- ²⁵ FENEȘAN, COSTIN, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI*, în *Banatica*, II, 19733, p. 157-163.
- ²⁶ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, I/II, p.649, nr.551; FENEȘAN, COSTIN, *Familia românească Bizerea și moșiile ei de pe Valea Pogănișului (1433-1447)*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 267.
- ²⁷ HOLBAN, MARIA, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor (1361-1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 68.

- ²⁸ HURMUZAKI, EUDOXIU, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, București, 1887, p. 539.
- ²⁹ *Documenta Romaniae Historica*, C, Transilvania, X, București, 1977, p. 91-96.
- ³⁰ FENEȘAN, COSTIN, *Noi informații privind iobăgimea din Banat din secolul al XIV-lea*, în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj Napoca, 1977, p. 226.
- ³¹ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, I/2, p. 441, nr. 364.
- ³² HOLBAN; MARIA, *op. cit.*, p. 69.
- ³³ BOLDEA, LIGIA, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Editura Banatica, Reșița, 2002, p. 42.
- ³⁴ HOLBAN, MARIA, *op. cit.*, p. 71.
- ³⁵ HURMUZAKI, E., *op. cit.*, I/2, p.748, nr. 619; DRĂGAN, IOAN, *Nobilimea românească din Transilvania între 1440-1514*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 140.
- ³⁶ FENEȘAN COSTIN, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 158.
- ³⁷ *ibidem*.
- ³⁸ POP, I. A., *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj Napoca, 1991, p. 138.
- ³⁹ CIULEI, GHEORGHE, *Procese civile judecate după "jus valachicum" în Banat*, în *Banatica*, VI, 1981, p. 225.
- ⁴⁰ ANDEA, AVRAM, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p. 77.
- ⁴¹ HURMUZAKI, EUDOXIU, *op. cit.*, p. 28, nr. 21.
- ⁴² POP, I.A., *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 68-72.
- ⁴³ CIULEI, GHE., *Autonomia juridică a românilor din Banat în Evul Mediu*, în *Banatica*, V, 1979, p. 286.
- ⁴⁴ *ibidem*.
- ⁴⁵ POP, I.A., *op. cit.*; BRĂTIANU, GHEORGHE I., *Adunări de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, București, 1996.
- ⁴⁶ POP, I.A., *op. cit.*, passim.
- ⁴⁷ *Documenta Romaniae Historica*, C, XII, p. 137-144, nr. 163.
- ⁴⁸ CIULEI, GHE., *Autonomia juridică a românilor din Banat în Evul Mediu*, în *Banatica*, V, 1979, p. 287.
- ⁴⁹ *ibidem*, p. 288.
- ⁵⁰ *Documenta Romaniae Historica*, C, XII, p. 137-144, nr. 163.
- ⁵¹ POP, I.A., *op. cit.*, p.68.
- ⁵² HURMUZAKI, E., *op. cit.*, II/2, p. 11-13, nr. 8.
- ⁵³ *ibidem*, p.92-93, nr. 80.
- ⁵⁴ POP, I.A., *op. cit.*, p.71.
- ⁵⁵ *ibidem*.
- ⁵⁶ *ibidem*, p.133.
- ⁵⁷ CIULEI, GHE., *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în *Revista de istorie*, 41, 1988, nr. 2, p. 193.
- ⁵⁸ POP, I.A., *Instituții medievale...*, p. 161.

⁵⁹ *Tripartitum*, P.I, Tit.17.4-5, *Apud* DRĂGAN, I., *Nobilimea.....*, p. 205.

⁶⁰ FENEȘAN, COSTIN, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Editura Facle, Timișoara, 1981, p.101-102.

Plansa 1

Sigiliul orașului Caransebeș din anul 1503

COLECȚIA DE DOCUMENTE ȘI REGISTRE DE BREASLĂ DE LA MUZEUL DE ISTORIE SIBIU (scurtă prezentare)

Frâncu Raluca Maria

În Evul Mediu, Sibiul a fost un cunoscut centru comercial și meșteșugăresc în Transilvania, în Țările Române, dar și pe plan european. Mărfurile executate de meșterii breslași erau comercializate în aceste spații de negustorii sibieni. Prima atestare documentară a breslelor sibiene datează din anul 1367, și se referă la breasla tăbăcarilor care a cumpărat de la greavul Peter din Ațel o piua de scoarță, cu 85 de florini¹. Acest document demonstrează înființarea breslei cu ceva timp înainte pentru că altfel nu se explică existența unui fond de 85 de florini strâns numai din cotizațiile membrilor breslei într-o perioadă scurtă de timp.

Un alt document important, atât pentru breslele sibiene, cât și pentru alte bresle transilvănene, este cel din 9 noiembrie 1376, document în care sunt prezentate statutele întocmite și aprobate de reprezentanții meșteșugarilor din cele Șapte Scaune pentru breslele din Sibiu, Sebeș, Sighișoara și Orăștie². Potrivit prevederilor din acest statut breslele au fost reconfirmate și aprobate, ceea ce susține ipoteza conform căreia breslele existau cu mult înainte de 1376, iar reglementările erau transmise urmașilor pe cale orală. După cum ne putem da seama din cercetarea documentului, breslele aveau o organizare internă foarte bine pusă la punct, astfel în fiecare an trebuia „.....până în opt zile de la Crăciun, să se aleagă doi staroști...”³, care aveau rolul de a menține ordinea și disciplina în interiorul breslei și tot ei se îngrijeau ca prevederile stipulate în statute să fie respectate, iar cei care nu le respectau să fie pedepsiți. După cum reiese din document, la Sibiu activau la aceea dată 19 bresle din care făceau parte 25 de branșe meșteșugărești, rivalizând cu orașe ca: Ulm, cu 17 bresle, Köln, cu 22 de bresle, Augsburg, cu 16 bresle.

După unirea politică a ținuturilor săsești, și breslele au început să se constituie între anii 1539-1582 în uniuni, a căror conducere a revenit Sibiului. Prin crearea acestor uniuni se pun bazele unor noi statute, în care, pe lângă vechile prevederi care se refereau la condițiile de primire a ucenicilor, durata uceniciei, disciplina calfelor, norme de producție și desfacere a mărfurilor, apar și reglementări noi. Mai precis s-a făcut o delimitare clară între abateri, unele intrau sub jurisdicția breslei, în timp ce altele erau preluate de Sfatul orășenesc. În ceea ce privește organizarea internă a breslei, starostele era ajutat de sfatul bătrânilor, de tatăl calfelor și de scribul breslei⁴.

În anul 1963, la 9 noiembrie, Muzeul de Istorie s-a îmbogățit cu o nouă colecție donată de W. Schiesser, urmașul ultimului staroste al breslei pielarilor. Existența acestei colecții a fost semnalată de către Thomas Năgler⁵, iar în cursul anului 2003 a fost inventariată de Monica Vlaicu.

Acele cuprinse în această colecție s-au păstrat sub formă de originale, copii autentificate, copii simple, copii contemporane, litografii, copii târzii, tipărituri, documente dactilografiate sau concepute și oferă informații despre activitatea breslelor sibiene începând cu anul 1520 până în prima jumătate a secolului XIX. În cadrul colecției pot fi întâlnite mai multe genuri de acte și anume: documente din perioada 1520-1889, acte contabile din anii 1815-1888 (chitanțe, devize de plată, polițe, note de plată, titluri de creanță), alături de certificate de bună purtare și învățătură din 1799-1820, scrisori de învățătură, registre de breaslă, formulare tipizate, colecționate din 1775-1888, acte care nu se referă la breasla pielarilor.

Documentele redactate majoritatea în limba germană, în limba latină, sau maghiară sunt importante nu numai din punct de vedere al informației pe care o aduc, dar și din punct de vedere diplomatic, putând fi urmărită o evoluție a modului de concepere a documentelor, dar și a sigiliilor folosite de respectiva breaslă într-o anumită perioadă de timp. Alături de privilegii, statute, memorii, sentințe, cereri, care oferă date mult mai complete, un rol important din punct de vedere informativ îl au și actele contabile.

Documentele cuprinse în această colecție nu se referă doar la breslele sibiene, sunt informații și despre problemele cu care se confruntau breslele transilvănene în general. Spre exemplu privilegiul emis de Cristofor Bathori, la Alba Iulia, în 22 martie 1597, prin care sunt întărite privilegiile acordate de regii Ungariei pantofarilor sași din Transilvania⁶. Mai există de asemenea un extras dintr-un privilegiu acordat cizmarilor din Făgăraș, document emis la Viena, la 30 octombrie 1830⁷.

Deși existau legături între marile centre meșteșugărești totuși pătrunderea meșterilor în alt oraș nu era acceptată. Un exemplu în acest sens este reproșul conducerii breslei pielarilor din Sibiu către brașoveni, care nu au fost de acord cu așezarea în oraș, pentru a-și practica meseria, a unor meșteri sibieni⁸. Totuși, în cazul unor calamități naturale breslele se ajutau, astfel interesantă este scrisoarea adresată breslei tăbăcarilor din Sibiu de breasla tăbăcarilor din Strigoni (Esztergom). Membrii acestei bresle cer ajutor material pentru că orașul lor a fost distrus de apele revărsate ale Dunării⁹.

Într-un număr însemnat de documente este întâlnit conflictul dintre pielari și pantofari sau cizmari, aceștia cumpărau pielea crudă, neprelucrată, de la măcelari, pentru a o prelucra în propriile ateliere, lăsând astfel fără obiectul muncii pe meșterii pielari¹⁰. Trebuie să menționez că aceste documente au fost emise atât la Sibiu, cât și la Buda, Bistrița, Viena. Un alt diferend este cel dintre pielarii sași și unguri, rezolvat printr-un rescript emis de principele Transilvaniei, Mihail Apafi¹¹, documentele prezentând și neînțelegerile dintre pielari și măcelari cu privire la prețul pieilor¹². În documente sunt reflectate și unele dispute între pielari și cordovani, prin care pielarii cer să se facă o delimitare clară între cele două bresle, fiecare având reglementări și statute proprii¹³.

În paralel cu meșteșugurile se dezvoltă și comerțul. Există câteva documente care atestă acest lucru, cum este ordonanța dată, la 26 martie 1745, de Johann Haller, guvernatorul Transilvaniei, prin care se cere respectarea privilegiului Uniunii breslei tăbăcarilor din Transilvania la vânzarea pieilor, față de meșterii veniți din Țara Românească sau din alte zone¹⁴. Mai există și alte documente care stipulează dreptul tăbăcarilor din Sibiu, Făgăraș, Miercurea, să-și vândă produsele în târguri

din țară¹⁵. Legat de comerț mai avem un ordin al Guberniului Transilvaniei către magistratul orașului Bistrița prin care se interzice comercializarea pieilor prelucrate la Debrecin, în favoarea produselor autohtone.¹⁶ O altă ordonanță imperială emisă la Cluj în anul 1805, descrie modul în care trebuiesc ținute târgurile, locul, durata acestora, precum și vânzarea produselor¹⁷.

În secolele XV-XVI activitatea de organizare internă a breslelor a fost intensă. Pentru a intra în breaslă condițiile nu erau drastice deoarece numărul meșterilor era destul de mic, dar se punea accent pe calitatea produsului finit. Creșterea numărului meșterilor a determinat impunerea unor condiții mai grele pentru acceptarea tinerilor în breaslă. Ucenicul trebuia să fie necăsătorit, de etnie germană, copil legitim, să aibă 14 ani și să accepte a fi supus unei perioade de încercare de una până la patru săptămâni¹⁸. La intrarea în breaslă fiecare ucenic trebuia să plătească o taxă în bani și una în natură. După ce era primit de un meșter ucenicul trecea sub autoritatea acestuia, fiindu-i asigurate: „îngrijire, adăpost, mâncare și îmbrăcăminte sumară”¹⁹. După trei sau patru ani, în funcție de breaslă, ucenicia se încheia cu primirea unei scrisori sau a certificatului de ucenic. Se intra în cea de a doua etapă, în care ucenicul devenea calfă, situația acestuia schimbându-se el fiind răsplătit pentru munca depusă. Începând cu anul 1512 a fost impusă efectuarea de către calfe a călătoriei „de studii” după care urma lucrarea de meșter. Referitor la calfe și ucenici există în cadrul colecției câteva documente: unul dintre ele este o hotărâre emisă la Viena, care îi obliga pe calfe și ucenici să aibă asupra lor o recomandare sau certificatul de călătorie²⁰. Avem chiar și un exemplu în acest sens este certificatul de călătorie eliberat pentru calfa Mathias Orles (fig.7), din Brașov, de conducerea uniunii breslei pielarilor din Transilvania²¹. Din anul 1807 Magistratul orașului Sibiu a hotărât ca meșterii să țină un registru cu calfele care lucrează la el, iar accesul în breaslă să se facă fără discriminări etnice²², ceea ce demonstrează schimbarea mentalității și prezența în unele registre a calfelor de altă naționalitate.

Colecția cuprinde și un număr important de certificate de bună purtare, acte pe care calfele le primeau după terminarea stagiului la meșter - aceste documente sunt emise, atât la Sibiu (fig.6), cât și la Cluj, Brașov (fig.3), Bistrița, Sighișoara. Ele se remarcă prin frumusețea lor, majoritatea având o gravură a orașului care le-a emis, pentru cele eliberate la Bistrița (fig.4) este cunoscut chiar și autorul gravurii, Ignatius Freundt²³.

Organizarea internă a breslei se baza pe statute, după cum am menționat și mai sus, primul statut cunoscut este cel din anul 1376. Numărul acestora crește odată cu apariția a noi bresle, numai în Sibiu, în anul 1724, își desfășurau activitatea 34 de bresle²⁴. Avem în cadrul acestei colecții și o serie de statute cum este cel al Uniunii breslei pielarilor, emis la Bistrița, în 1792²⁵, sau cel al breslei pantofarilor din Sibiu, Cluj, Mediaș și Brașov, nedatat²⁶. Nu pot fi ignorate nici proiectele de statut care se referă la: breasla pantofarilor din Sibiu, breasla țesătorilor din Sibiu, Brașov și Cisdădie²⁷, breasla pielarilor din Sibiu și Transilvania²⁸.

În cadrul colecției alături de registrele meșterilor breslași poate fi cercetat și un registru al calfelor, care datează din perioada 1842-1845²⁹.

O etapă importantă din activitatea breslelor a fost transformarea lor în cooperative, mai ales după anul 1875 când, prin decret ministerial, breslele au fost desființate³⁰. Acest moment este de asemenea surprins în documente. Spre

exemplu statutele cooperativei tăbăcarilor, document emis la Sibiu la 14 decembrie 1872, precum și proiectele de statut ale aceleiași bresle, din martie 1874³¹, de unde rezultă că transformarea a început cu câțiva ani înaintea emiterii decretului ministerial. Avem de asemenea un statut al cooperativei olarilor și un altul al „Uniunii naționale a meșteșugarilor”, în cadrul căruia este prezentat modul de organizare al uniunii, conducerea ei, atribuțiile care îi revin și scopul uniunii, document emis la Szeged la 9 septembrie 1888³².

În cadrul colecției am întâlnit câteva documente care prezintă intenția profesorului Martin Schuster, membru al „Asociației civice a meseriașilor” (*Bürger und Gewerbeverein*) din Sibiu, de a înființa un muzeu pentru meserii și industrie³³. Membrii asociației doreau ca sediul muzeului să fie la Sibiu, de aceea solicită ajutorul material președinților cooperativelor sibiene³⁴.

După cum am amintit, în cadrul acestei colecții se află și un număr mare de acte contabile, chitanțe (fig.1, 2), devize de plată, note de plată, contrachitanțe, care, în marea lor majoritate, se referă la activitatea economică a breslei pielarilor, la cheltuielile pe care membrii breslei, iar mai târziu ai cooperativei, le aveau cu întreținerea morii de tăbăcit. Prin intermediul acestor acte contabile ne putem face o imagine despre problemele cu care membrii breslei tăbăcarilor s-au confruntat, în perioada 1815-1888, dar și despre colaborarea lor cu membrii altor bresle.

Alături de problemele economice și de producție, breslele se implicau și în activitatea socială, aveau grijă de meșterii bătrâni, de văduvele acestora și chiar de copiii rămași orfani. De asemenea latura spirituală era foarte importantă, într-un document emis de Magistratul orașului Sibiu se stipulează obligativitatea meșterilor, calfelor și ucenicilor de a participa la serviciile divine³⁵, iar în cazul neparticipării sau întârzierii la o înmormântare membrii breslei erau amendați. În concluzie rolul breslelor nu se limita la activitatea economică, membrii acestora erau implicați și în activități sociale, ecleziastice, politice și militare³⁶.

Prin prezentarea Colecției de documente și registre de breaslă am încercat o trecere în revistă a celor mai importante și mai interesante documente, tocmai pentru a atrage atenția, asupra lor, celor interesați de această temă.

NOTE

¹ Monica Vlaicu, *Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune 1224 – 1557*, Sibiu, 2003, vol. II, doc. nr. 4, p. 51

² *ibidem*, doc. nr. 12, p. 64

³ *ibidem*, p. 65

⁴ *ibidem*, p. 11

⁵ Thomas Năgler, *O colecție de documente ale breslei pielarilor din Sibiu, donată Muzeului Brukenthal în St. Com.*, 13, Sibiu, 1967, pp. 209-210

⁶ Muzeul de Istorie-Sibiu, *Colecția de acte și registre a breslei pielarilor din Sibiu*, inventar, doc. M 7158 nr. 7

⁷ *ibidem*, doc M 7158 nr. 27

⁸ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 12

⁹ *ibidem*, doc M 7158 nr. 86

- ¹⁰ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 1, 2, 3, 4, 11, 16, 18, 21, 22
- ¹¹ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 15
- ¹² *ibidem*, doc. M 7158 nr. 41
- ¹³ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 62, 63
- ¹⁴ *ibidem*, doc. M 7158nr. 35
- ¹⁵ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 25, 31, 64, 111
- ¹⁶ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 73
- ¹⁷ *ibidem*, doc. M 7158 nr. 66
- ¹⁸ Monica Vlaicu, op.cit., Sibiu, 2003, vol. II, p. 11
- ¹⁹ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 268.
- ²⁰ Muzeul de Istorie-Sibiu, *Colecția de acte și registre ...*, inventar, M 7158, doc. nr. 47
- ²¹ *ibidem*, M 7158, doc. nr. 50
- ²² *ibidem*, M 7158,doc. nr. 69
- ²³ *ibidem*, M 7157, doc. nr. 1-26
- ²⁴ Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, Sibiu, 1997, p. 39
- ²⁵ Muzeul de Istorie-Sibiu, *Colecția de acte și registre*, inventar, M 7158, doc. nr. 56
- ²⁶ *ibidem*, M 7158 doc. nr. 149
- ²⁷ *ibidem*, M 7158 nr. 5
- ²⁸ *ibidem*, M 7158,doc. nr. 150, 153
- ²⁹ Thomas Năgler, *O colecție de documente...*, în *St. Com.*, 13, Sibiu, 1967, p. 210
- ³⁰ Emil Sigerus, *op. cit.*, p. 66
- ³¹ Muzeul de Istorie-Sibiu, *Colecția de acte și registre.....*, inventar, M 7158, doc. nr. 124, 125
- ³² *ibidem*, M 7158, doc. nr. 4
- ³³ *ibidem*, M 7158, doc. nr. 140, 141
- ³⁴ *ibidem*, M 7158 doc. nr. 142
- ³⁵ *ibidem*, M 7158 doc. nr. 81
- ³⁶ *ibidem*, M 7158 doc. nr. 58, 88

ABSTRACT

The collection of guild documents and registers was an act of deed which was donated to the Museum of History on the 9 th of november 1965 by W. Schiesser, descendent of the last leader of the leather dressers guild. During 2003, the documents have been catalogued and sorted out accordingly: documents (1520-1889), bookeeping registers (1815-1888), good behaviour and learning certificates, guild registres, type design form, collectioned since the 1775-1888 period, which doesn't refer to the leather dressers guild. The documents were written in german, latin and hungarian, as validity signs being used signatures, red wax seals, stamped seals or stamps.

Fig. 1 - Chitanță emisă de firma de coșerit a lui Johann Dochnal

[illegible]

Fig. 2 - Scrisoare de trăsură emisă la Viena

Fig. 3 Certificat de bună purtare emis la Braşov

Nur Bech-Meister und andere Meister der Ehrsamten Rothgerber-Zunft, in der Königl. Frey-Stadt Bistritz, in dem Groß-Fürstenthum Siebenbürgen bescheinigen hiemit, daß gegenwärtiger Gesell, Namens *Jes. Schön* von *Hermannstadt* gebürtig, so 20 Jahr alt, und von *M. A. L.* Statur auch *Wassmann* Haaren: ist bey uns allhier - Jahr und 25 Wochen in Arbeit gestanden; und sich solcher Zeit über treu, fleißig, still, friedsam und ehrlich, wie es einem jeglichen Handwerks Purschen gebühret, verhalten hat. Welches wir also attestiren, und deshalb unsere sämtliche Mit-Meister diese Gesellen nach Handwerks-Gebrauch überall zu befördern geziemend ersuchen wollen. Gegeben zu Bistritz den 11 Aprilis Im Jahr Christi 1799

Meister wo obiger Gesell
in Arbeit gestanden.

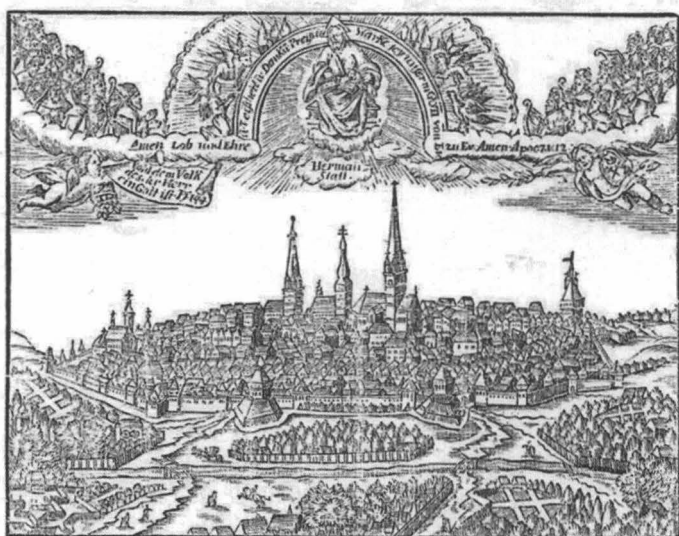
Johann Reiskner

Ältester Bechmeister
Jüngster Bechmeister

Daniel
Michael

Georg
Jonas

Fig. 4 - Certificat de bună purtare emis la Bistrița

Nur N. N. Ober- und Unter- Sechmeister des
Ehresamen Lederer-Handwerks in der Haupt- Herrmannstadt
im Groß- Fürstenthum Siebenbürgen, bescheinigen hiemit,
daß gegenwärtiger Gesell Namens Johan Teatoris
von *Pisistriz* gebürtig, so 21 Jahr alt, und von
Statur *groß* auch *schöne* Haaren ist, bey uns allhier — Jahr
24 Wochen in Arbeit gestanden, und sich solcher Zeit über treu,
fleißig, still, friedsam, und ehrlich, wie es einem ehrlichen Hand-
werks- Bursch gebühret, verhalten; welches wir auch also attesti-
ren, und deßenthalben unsere sammentliche Mit- Meister diesen Gesellen
nach Handwerks- Brauch überall zu befördern, geziemend ersuchen
wollen. Gegeben in Herrmannstadt, den 5ten Novem. Anno 1861

Zu der Zeit Ältester
Zunft-Meister.

Simon Klein
Anton Füleki
Leh. G. H. Hefner

Meister wo obiger Gesell in
Arbeit gestanden.

Anna Maria
S. L. H. H. H. H.

Fig. 5, 6 - Certificat de bună purtare emis la Sibiu

84
http://cimec.ro - http://istoriebv.ro

BRESLELE SIGHIȘORENE REFLECTATE ÎN EXPOZIȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA. STUDIU PRELIMINAR

Nicolae Teșculă

Pentru început am dori să explicăm motivele care ne-au determinat să ne aplecăm asupra breslelor sighișorene. Deși la o primă vedere am constata că studiul asupra breslelor într-un oraș medieval cum este Sighișoara este consumat de către literatura de specialitate, la o analiză mai atentă observăm că monografiile care au tratat istoricul Sighișoarei nu au reușit să facă o cercetare de profunzime asupra acestora.

De asemenea studiarea breslelor s-a dovedit o necesitate, muzeul sighișorean deținând un patrimoniu bogat în domeniul breslelor care i-au adus și numele de „muzeu al breslelor”, studiul asupra colecției breslelor sighișorene făcând parte integrantă din acest demers.

Nu în ultimul rând prin această cercetare încercăm să înțelegem mai bine modul de viață, mentalitățile specifice Evului Mediu transilvan, făcându-ne o imagine mai aprofundată asupra realităților medievale sighișorene.

Evoluția breslelor sighișorene

La nivelul Transilvaniei primele știri documentate care vorbesc despre existența meșteșugarilor sunt din 1291, când este pomenit dulgherul Iacob din Alba Iulia. Pentru Ungaria anul 1307 este primul când apar primele statute de breaslă la Cașovia, însă în Transilvania primele mențiuni ale existenței breslelor apar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.¹

Secolul al XIV-lea prin anul 1376, aduce menționarea existenței primelor statute de bresle în Ardeal. În acel an se reînnoiesc statutele din patru orașe transilvane: Sibiu, Orăștie, Sebeș și Sighișoara. Aceste statute pomenesc pentru aceste orașe prezența a 25 de branșe meșteșugărești și a 19 bresle: măcelarii, brutarii, pielarii, tăbăcarii, cizmarii, fierarii, blănarii, cojocarii, mănșarii, cuțitarii, pălărierii, funarii, țesătorii de lână, țesătorii de pânză, dogarii-butnarii, olarii, croitorii și cei care făceau pungi și traiste.²

Scaunul sighișorean menționat pentru prima dată în 1349 ocupă locul al șaselea după Sibiu, Miercurea, Sebeș, Orăștie, Nocrich, dar înainte de Cincu și Rupea. La 1376 este al doilea ca importanță în cadrul scaunelor săsești după Sibiu. Importanța sa și dispunerea reședinței la întretărirea drumurilor comerciale face ca Sighișoara să obțină privilegiul de a deține două târguri anuale: unul înainte de Postul Mare și al doilea în duminica de după Rusalii. Negustorii și meșteșugarii

sighişoreni se bucurau de scutiri de vamă având drept de a aproviziona oraşul cu sare din ținutul secuiesc și dreptul de a-și alege singuri organele de conducere locală.

Importanța comercială și strategică face să devină foarte repede un important centru meșteșugăresc după cum atestă și documentul din 1376. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuși și pintenari la 1488 și rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle, sighişoreni obținând în 1493 și privilegiul de a ține al treilea târg la sfârșitul lui octombrie³.

Dezvoltarea breslelor va face ca acestea să ajungă în jur de 40 ca număr în secolul al XIX-lea. Concurența acerbă dintre ele va duce la lupte intense, cum a fost cazul luptei dintre meșterii cizmari din Sighișoara și Saschiz pentru supremație, dar și între tăbăcarii, cizmarii, curelarii, măcelarii și pieptănarii din Sighișoara ale căror interese s-au încrucișat pentru comercializarea copitelor de vite. În cadrul disputei intervin forurile locale și centrale care prin diverse dispoziții și reglementări vor face ca întregul conflict să fie tranșat în favoarea breslei cizmarilor, una dintre breslele bine reprezentate în sfatul orașului⁴. Puterea economică crescândă va face ca acestea să devină principala forță economică și politică a populației săsești, fiecare breaslă prin starostele său ajungând să fie reprezentată în sfatul orașului. Unele dintre bresle ajung să le domine pe celelalte datorită bogățiilor acumulate, din rândul lor fiind aleși consilieri, primari și emisari diplomatici care vor acționa în numele orașului.⁵

La 1517 în primele statute orășenești se arată că doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighișoarei și anume: curelarii, aurarii, lăcătușii și croitorii. După cum arăta Richard Schuller, tâmplarii reprezentau o breaslă importantă, dovadă fiind numele unei străzi din cetate.⁶

Cea mai numeroasă breaslă va fi cea a țesătorilor care număra la 1852 aproape 500 de membri, dar și cea mai săracă și mai vulnerabilă în fața concurenței din partea manufacturilor textile.

La 1846, în Sighișoara existau în jur de 1159 meșteșugari și comercianți în frunte cu țesătorii care aveau 164 meșteri, 133 calfe și 54 de ucenici urmați de cizmari cu 125 de meșteri, tăbăcarii cu 58, pălărierii și cojocarii cu 38 de meșteri și tâmplarii cu 30 de meșteri. La 1854 avem în total 682 de meșteri și la 1883 doar 493 de meșteri din care 125 au renunțat la meseria lor.⁷

În 1872 prin „Legea pentru libertatea meseriilor” a însemnat sfârșitul breslelor din Ardeal, ele fiind înlocuite de noi forme de organizare cum ar fi așa numitele „tovărășii de meșteșugari”, iar mai apoi de corporațiile de meșteșugari cum a fost cea a argășitorilor sighişoreni care avea un statut și număra 23 de membrii.⁸

Deși desființate, tradiția lor se va păstra de către aceste asociații de meseriași care vor moșteni patrimoniul mobil al breslelor care va fi preluat de către muzee.

Breasla fierarilor. Fierăria era una dintre cele mai răspândite meșteșuguri din Ardeal. În documentele vremii meșterii fiind numiți cu termenul general de *faber*. Specializarea lor ulterioară în branșă va determina separarea din breasla fierarilor a cuțitarilor, căldărarilor, lăcătușilor, săbierilor etc. care își vor întemeia bresle separate.

Pentru Sighișoara prima știre cu referire la existența breslei fierarilor o avem

din 1478 prin statutul care atestă că breasla a fost înființată . Dintre meșterii care au ocupat funcții în conducerea orașului amintim pe Nicolaus Faber senator la 1449 și pe Jacobus Faber senator la 1488 și la 1489, villic la 1495. La Universitatea din Viena apare după 1462 în rândul studenților un anume Michael Fabri de Castrosches.⁹

La 22 decembrie 1507 regele Ladislau II, la cererea primarului Sighișoarei Antonius Polner emite un privilegiu pentru breasla fierarilor din Sibiu, Sighișoara, Brașov și Țara Bârsei prin care se stabilește monopolul acestor bresle pe teritoriul Universității Saxone. Intervenția primarului din Sighișoara denotă importanța acestei bresle în burgul de pe Târnava Mare.¹⁰

Acest privilegiu va fi reînnoit în 1526 și 1538.¹¹ Dovadă a importanței breslei este și prezența în apropierea Turnului cu Ceas a Turnului Fierarilor construit în 1631 pe bazele vechiului Turn al Bărbierilor.

Breasla fierarilor. În documentele vremii apar sub numele de *seratoris*. Se desprind de fierari undeva la mijlocul secolului al XV – lea, deoarece la 1462 în statutul breslei lăcătușilor din Cluj se arată că a fost întocmit după modelul statutului lăcătușilor din Brașov, Sibiu și Sighișoara.

Primul statut al breslei lăcătușilor și pintenarilor din Sighișoara îl avem la 1471 întocmit cu acordul magistratului.¹²

La 11 noiembrie 1504 starostele breslei obține de la magistratul orașului confirmarea statutului lor alcătuit pe vremea staroștilor Andreas Raab și Anderas Styker, cel mai probabil în 1471. În 1517 obțin privilegiul de a locui în cetate, iar la Universitatea din Viena avem un anume Mathias Seratoris ex Segerschar, la 1512.¹³

Importanța lor în cadrul burgului transilvan este dată și de existența unui Turn al Lăcătușilor aflat lângă mănăstirea călugărițelor franciscane, din păcate dărâmat în 1894 o dată cu biserica acestei mănăstiri. De asemenea lăcătușii apar menționați într-un litigiu dintre breslele din oraș pentru anii de ucenicie în 1549 , iar în 1566 un statut menționează existența frăției calfelor și ucenicilor.¹⁴

Cuțitarii. La 1376 apar menționații ca o breaslă aparte, dar pentru secolul al XV-lea nu avem nici o informație cu privire la existența lor. Totuși documentele vremii menționează pe un anume Georgius Cultilex delegat la Obștea Sașilor din 1422, apoi la Universitatea din Viena apar înmatriculați Johannes Cultellificis la 1420 și la 1474 pe Stephanus Cultifaber.¹⁵

Breasla aurarilor. Reprezentau una dintre cele mai importante bresle bucurându-se de un mare prestigiu, în documentele vremii apărând sub numele de *aurifaber*. Produsul lor era de domeniul operelor de artă, modelele lor situându-se la loc de cinste între meșterii aurari din Europa. Pentru secolele XIV și XV produsele lor sunt folosite îndeosebi de biserică și constau în cruci, potire cristelnițe și candelabre.¹⁶

În Sighișoara aurarii de timpuriu s-au organizat în breaslă, dar nu s-au păstrat documente directe în această privință. La 1393 apare menționat primul aurar sighișorean în persoana lui Nicolaus Aurifaber, la 1450 avem pe primarul Johannes Aurifaber urmat de de Petrus Aurifaber la 1465 și din nou de Johannes Aurifaber la 1456. Dintre senatorii orașului breasla aurarilor i-a dat pe Nicolaus Aurifaber la 1475 și pe Johannes Greb aurifaber la 1489, iar ca juzi ai scaunului amintim pe

Petrus Aurifaber la 1465 și Georgius Aurifaber la 1488, Nicolaus Aurifaber ajungând la 1473 villic.¹⁷

Observăm cum, încă din secolul al XV-lea, aurarii domină viața orașului împărțind cu pielarii croitorii și lăcătușii locuințele din cetate. Alte documente de care dispunem sunt: un document de excludere a unui anume Laurentius Aurifaber din Sighișoara și două statute din 1556 și 1561, documente aflate la Arhivele Statului Brașov, fondul Primăria Sighișoara.¹⁸ Importanța breslei este dată și de puternicul turn al aurarilor aflat în apropierea Bisericii din Deal și care împreună cu Bastionul Castaldo avea rolul de a apăra cea mai expusă parte a cetății și anume partea de S-V. Suferind de pe urma atacului curuților la 1704 și a unui trăsnet, este demolat la finele secolului trecut.

Richard Schuller, în monografia sa dedicată Sighișoarei, arăta că breasla la 1617 avea 17 meșteri aurari, iar la 1754 numărul lor scade la 5 și în 1819 avem un singur meșter aurar în persoana lui Michael Roth.¹⁹

Din cadrul acestei bresle se vor desprinde mai târziu ceasornicarii, primul document legat de existența lor la Sighișoara este o însemnare în socotelile orașului Brașov la 1520 care menționează pe meșterul ceasornicar Georgius din Sighișoara, care a confecționat ceasul din Turnul Bisericii Parohiale.²⁰ Dovadă a existenței meșterilor ceasornicari este și existența în cadrul colecției de orologerie a Muzeului de Istorie din Sighișoara a unui frumos mecanism confecționat de meșterul local Joseph Schuller .

Arāmarii și armurierii. Arāmarii sunt indirect menționați prin cererea de angajare a calfei de turnător Noa din Sighișoara pentru a putea fi angajat la Bistrița și apoi prin interdicția de import a produselor din cupru în 1580.²¹

Armurierii sunt strâns legați de ceea ce înseamnă tehnica de luptă . Deși crește cu timpul rolul armelor de foc, săbiile, scuturile, zalele, platoșele, continuă să joace un rol important. Dispunând de un important sistem defensiv, Sighișoara nu are din păcate menționată documentar existența unei bresle a armurierilor.

Importanța tot mai crescândă a armelor de foc va determina perfecționarea procedeelelor de turnare a aramei, cositorului, a bronzului, astfel că această tehnică se va aplica și la turnatul clopotelor. Primii meșteri turnători de clopote vor fi atestați la 1430.²²

Breasla cositorarilor. Reprezentau una din breslele importante din Sighișoara, dovadă fiind falnicul Turn al Stănarilor, care apăra zidul cetății din partea de est. Prima menționare documentară pentru Transilvania o avem în 1393, când unul din membrii consiliului orășenesc din Sighișoara este Andreas *Toppengiesser*.²³

La început fac parte din breasla turnătorilor în metale și abia în 1561 pentru calfe apare primul statut al uniunii de bresle a cositorarilor, confirmat de statutul din 1578. În 1568 o Hotărâre a Universității Saxone interzicea importul de cositor.²⁴ Tot pentru secolul al XV-lea avem pe Iakob Sigmeth din Sighișoara care învață meșteșugul la Sibiu.²⁵

Epoca de apogeu a cositoarelor este reprezentată de secolele XVII –XVIII, iar la sfârșitul secolului al XVIII-lea decade datorită concurenței faianței și a sticlei manufacturiere ultimul meșter fiind Karl Staminiek din Brașov, care moare la începutul secolului XX și era unul din puținii meșteri care și-a exercitat meseria în secolul XIX.²⁶

Breasla țesătorilor în pânză. După cum am văzut în subcapitolul precedent, au reprezentat cea mai numeroasă breaslă, dar și una din cele mai puternice magistratul orașului confirmându-le pentru prima dată statutul în 1486.

Dintre țesătorii în pânză care au ocupat funcții de conducere amintim pe: Christophorus Textor la 1474, Valentinus Textor la 1488 și Georgius Textor la 1489 toți senatori, iar la Universitatea Vieneză a studiat începând cu 1498, Marcellus Textoris de Schespurga.

Au fost printre primele bresle care au solicitat Universității Saxone măsuri contra țesătorilor nebreslași în anul 1536, iar Universitatea Saxonă a stabilit statute pentru țesători la 1589.²⁷ După cum vedem, numărul mare de membrii a indicat pentru secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea o prosperitate a acestei bresle deoarece la un moment dat pânza confecționată la Sighișoara era apreciată la curtea de la Viena în timpul Mariei Terezia, dar comanda pentru Hofburg nu s-a concretizat mai ales din cauza lipsei banilor.²⁸

Alături de țesătorii în pânză mai existau și țesătorii în lână, menționați ca având o moară în fața Porții străzii Morii la 1586.²⁹ Importanța lor pentru economia orașului este dovedită și de turnul lor de apărare (azi dispărut), a funcționat mult timp ca închisoare militară, demolat în 1858 pentru pavarea străzilor.

Breasla croitorilor. Au avut ca reprezentant în Sfatul Orașului pe Clemens Sartor, senator în 1473 și jude scăunal în 1474. La Universitatea din Viena în secolul al XVI-lea avem pe: Anthonius Sartoris de Schesspurg la 1458, Valentinus Sartoris de Schegeswar la 1466 și Thomas Sartoris de Castrosches în 1477.³⁰

Secolul următor pentru croitori a însemnat o mai mare reprezentare în conducerea orașului, astfel în statutul din 1517 ei sunt unii din privilegiații care au dreptul de a locui în cetate, tot lor le este dată spre apărare și cea de a doua poartă de acces în cetate, ceea ce dovedește încă o dată rolul jucat în viața economică și politică a Burgului de pe Târnava.

În documentele vremii sunt menționați în două procese răsunătoare contra brașovenilor la 1561 și 1574 și prin privilegiul din 1568 reconfirmat în 1577.³¹

Breasla cizmarilor. Reprezintă cea mai veche breaslă atestată documentar, la anul 1411, iar în 1474 au obținut de la magistratul orașului dreptul de a cumpăra un teren pe malul pâraului Șaeș pentru construirea unei mori de tăbăcit.

Tot pentru secolul al XV-lea s-au păstrat în lada breslei unele prevederi statutare care priveau cizmarii de pe Fundus Regius, documente datate pe la 1500. Dintre membrii breslei care au făcut parte din Sfatul Orașului amintim pe Petrus Nyze senator înainte de 1473 și pe Hieronymus Sutor senator la 1473.

La Universitatea din Viena au studiat următorii fii de meșter: Antonius Sutoris de Castrosches la 1443, Jacobus Sutoris de Castrosches în 1464, Georgius Sutoris de Schespurck in Septemcastris – 1471 și Brietius Sutoris de Schespurga la același an.³²

Pentru secolul următor avem la 1560 menționată o uniune de breaslă a cizmarilor, cumpărarea unor terenuri în 1579, 1581 și 1586. În ultimul an, terenul a fost cumpărat pentru construirea unei mori de argăsit.

La 1587 se aplică măsuri contra meșterilor extrabreslași și Sigismund Batory la 1592 acordă privilegii cizmarilor din Saschiz, iar în 1598 Universitatea Săsească hotărăște condițiile de achiziție pentru blănuri și piei.³³

Breasla cojocarilor. Ca și în alte orașe a fost una dintre cele mai vechi și cele mai bine organizate, primul statut îl avem din 1484. Două statute asemănătoare s-au păstrat în lada breslei din Saschiz și dateate în 1478 și 1479. În magistratul orașului îi avem pe: Mihael Pellifex senator la 1440, Lucas Pelifex primar (1469) și senator (1473), Petrus Pellifex la 1473 – senator, Valentinus Pellifex, villicus la 1486, 1487, 1489 și senator în 1483, 1488, 1491, 1493, Bartholomeus Pellifex la 1488 și 1489. Au studiat la Viena: Michael Pellificis de Schespurg la 1442 și Georgius Pellificis de Scheessburga la 1500.³⁴ În 1536 este pomenită o uniune de breaslă, iar apoi obține privilegiul la 1555 și 1581 și la 1550 sunt menționați într-un proces cu croitorii.³⁵

Breasla tăbăcarilor. Menționați încă din secolul al XIV-lea când sunt amintite la 1367 mori de argăsit. La 1496 la cererea tăbăcarilor din Sibiu, Sebeș, Orăștie și Sighișoara sunt reconfirmate statutele din 1376. La 1473 și 1474 avem pe Franciscus Cerdo - senator, iar la Viena în 1442 este înscris Cristoforus Cerdonis de Schesburg.³⁶ La 1571 li se reînnoiește statutul și se judecă cu cizmarii pentru o moară de argăsit.³⁷

Legați de această breaslă au fost *curelarii* reprezentați în sfatul orășenesc de Simon Corrigator sau Rimner – senator la 1473, 1474, 1483, iar la 1487 este menționat ca jude scăunel.

Breasla mănșarilor. Constituiți în breaslă aparte, dovadă fiind cele două statute, primul în 1488 având ca staroste pe meșterul Vallenten (Valentin) și al doilea din 1493 întocmit după statutele mănșarilor din Sibiu și Mediaș la cererea staroștilor breslei Johanes Fidel și Valentinus de Brassovia.³⁸

La 1568 li se reconfirmă statutul de către Universitatea Saxonă iar la 1579 li se dau norme privind achiziționarea de materii prime și produse.³⁹

Breasla frânghierilor. Frânghierii din Sighișoara făceau parte din uniunea breslelor de frânghieri în anul 1536. La ei se referă hotărâri ale Universității Saxone din 1557, 1567, 1578 privind cumpărarea cânepii. Apoi ne-au rămas procese ale breslei împotriva frânghierilor în Mediaș și Brașov în legătură cu achiziționarea de cânepă pe anii 1578, 1581 și 1588. În sfârșit, avem o procură a principesei Maria Christerna din anul 1598 privind confecționarea de frânghii pentru ocele de sare din Turda.⁴⁰

Alte bresle. Dintre breslele care au activat în Sighișoara mai amintim pe **dulgheri** atestați în anul 1540 și 1578 când cer Universității săsești un nou statut; **măcelarii** care au două statute în anul 1570; **morarii** cunoscuți mai întâi în statutul breslei din Brașov din anul 1571 redactat după modelul celor din Sighișoara, apoi prin confirmările din anul 1577 și 1597 acordate de magistratul Sighișoarei și prin statutele calfelor din 1587. În 1595 magistratul orașului emite un statut pentru morarii din scaunul Sighișoarei; **săpunarii** atestați în 1567 ca breaslă; **pieptănarii** au primit în 1589 un privilegiu de la scaunul Sighișoara. **Bărbierii** atestați în anul 1550 când au primit un privilegiu de la Universitatea Saxonă.⁴¹ Bărbierii vor fi primii medici ai orașului și primii care vor încerca să stârpească epidemiile de ciumă în Sighișoara.

Lucrarea de față a încercat să facă o prezentare a breslelor sighișorene pe perioada cuprinsă între secolele XIV – XVI, între prima atestată a prezenței breslelor în Sighișoara în 1376, continuând apoi cu dezvoltarea acestora până la finele

secolului al XVI-lea. În acest orizont cronologic observăm o evoluție ascendentă a acestor asociații meșteșugărești atât din punctul de vedere al numărului, cât și al asocierii acestora în uniuni de bresle.

Pentru Sighișoara este evidențiată și pătrunderea membrilor unor bresle potente în sfatul orășenesc, unii îndeplinind rolul de senatori și primari, totul culminând cu primul statut orășenesc atestat pentru Transilvania în anul 1517 când aveau privilegiul pentru a locui în cetate doar cele mai potente bresle și anume: aurarii, croitorii, curelarii și lăcătușii.

Competiția acerbă dintre ele va determina autoritatea centrală să organizeze uniuni de bresle care aveau drept scop a opri animozitățile și de a asigura materia primă și o piață de desfacere. Cu toate acestea între breslele înrudite apar conflicte, unele rezolvate de magistrat și altele doar de regalitate.

Desființarea breslelor meșteșugărești prin lege va determina preluarea parimoniului acestora de către asociațiile meșteșugarilor nou înființate, iar de aici în proprietatea Muzeului înființat în 1899. La toate acestea se mai adaugă și achizițiile ulterioare efectuate de către muzeu, donații ale unor moștenitori ai unor meșteri breslași, lucru care va determina cu adevărat ca muzeul sighișorean să-și facă un supranume de „muzeu al breslelor”.

Schässburger Zünfte in dem Sammlungen des Geschichtemuseums aus Schässburg (Zusammenfassung)

Der Autor des Studium versucht die Bedeutung der Schässburger Zünfte für die Geschichte der Stadt hervorzuheben. Gleichzeitig wird die Entwicklung des Zunftwesens von 1376 (erste urkundliche Erwähnung) bis am Ende des 16. Jh. verfolgt.

Der Artikel kann als einleitendes Studium zur Forschung der Zunftsammlung des Schässburger Museum betrachtet werden.

Note:

¹ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, Ed. Academiei, București, 1954, pp. 53-55;

² *ibidem*, pp. 82-87;

³ Geront Nussbecher, *Din cronici și hrisoave : contribuții la istoria Transilvaniei*. Ed. Kriterion, București, 1987, pp. 37-40; (în continuare *Din cronici...*)

⁴ Carol Diff, Julius Holitzer, *Meșteșuguri și bresle*, mss. –Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, p.8;

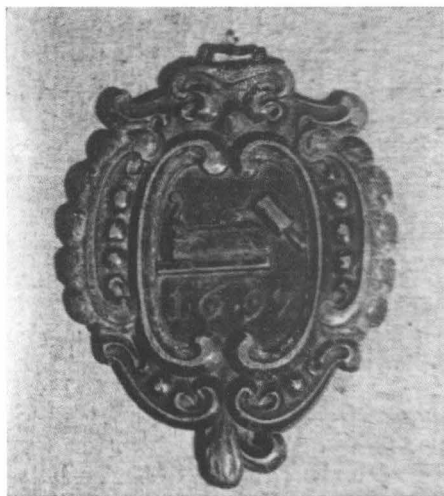
⁵ *ibidem*, p.7;

⁶ Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Markus Verlag, Schässburg, 1906, p 20;

⁷ Carol Diff, Julius Holitzer, *Op. cit.*, p.8; Adolf Hohn, „Aus der Vergangenheit der Ehrensamen Schässburger Leinweberzunft” în *Schässburger Zeitung*, „nr. 8/1901, p.29;

⁸ *Schässburg .Bild einer siebenbürgischen Stadt*, Rautenburg Verlag, 1998, p.352

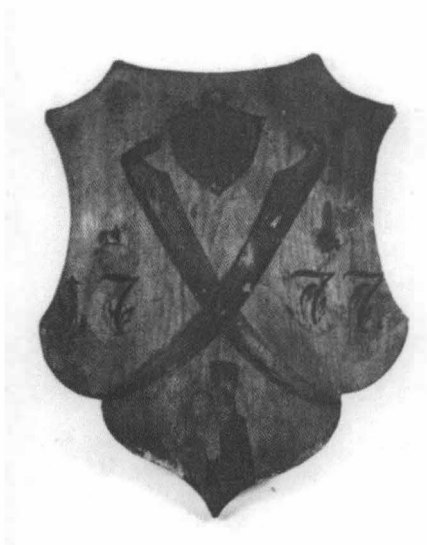
- ⁹ Gernot Nussbecher „Documente și știri documentare privind meșteșugurile din Sighișoara în secolul al XIV-lea” în *Muzeul Brukenthal –Studii și comunicări*, vol. XIV , 1969, p. 226; (în contiuare : Documenteși știri...)
- ¹⁰ Idem, *Din Cronici...*, p. 68;
- ¹¹ Idem, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente* , Ed. Aldus, Brașov , 1998, p.4; (în contiuare: *Documente privind...*)
- ¹² Idem, *Documente și știri...* , p. 227;
- ¹³ Idem, *Din cronici...* , p. 69;
- ¹⁴ Idem, *Documente privind...* , p. 44;
- ¹⁵ Idem, *Documente și știri...* , pp.227-228;
- ¹⁶ Ștefan Pascu, *Op. cit.* , p. 200;
- ¹⁷ Gernot Nussbecher, *Documente și știri...* , p. 229; Friedrich Müller , „Zur Geschichte der sächsischen Goldschmiede zunfte” în , *Sächsischer Hausfreund*, XXVII Jahrgang, Kronstadt, 1865, p 24;
- ¹⁸ Idem, *Documente privind...* , p.5;
- ¹⁹ Richard Schuller , op. cit. , p15; Friedrich Müller , op. cit., p.48;
- ²⁰ Gernot Nussbecher , *Din cronici...* , p. 70 ;
- ²¹ Idem, *Documente privind...* , p. 5;
- ²² Idem, *Din cronici...* , p. 70;
- ²³ Ana – Maria Haldner, *Colecția de Cositoare* , catalog, Sibiu, 1972, p. 5; _
- ²⁴ Adrian Șerban Chira , „Sighișoara – breasla cositorarilor” în *Marisia* , XV-XXII, 1985-1992, Tg. Mureș , p. 527;
- ²⁵ Ana – Maria Haldner, *Op. cit.* , p. 5;
- ²⁶ *ibidem*, p.6;
- ²⁷ Gernot Nussbecher, *Documente privind....* , p. 6 și de același autor *Documente și știri ...* , p. 234;
- ²⁸ Adolf Hohn, *Op. Cit.* , p.18;
- ²⁹ Gernot Nussbrcher, *Documente privind...* , p. 7;
- ³⁰ Idem, *Documente și știri ...* , pp. 234-235;
- ³¹ Idem, *Documente privind....* , p.7;
- ³² Idem, *Documente și știri ...* , pp. 231-232;
- ³³ Idem, *Documente privind....* , p. 6;
- ³⁴ Idem, *Documente și știri ...* , pp. 232-234;
- ³⁵ Idem, *Documente privind...* , p. 6;
- ³⁶ Idem, *Documente și știri...* , p. 233
- ³⁷ Idem, *Documente privind...* , p. 6;
- ³⁸ *ibidem*
- ³⁹ Idem, *Documente privind....* , p.7;
- ⁴⁰ *ibidem*
- ⁴¹ *ibidem*, p. 8

Însemnul breslei dulgherilor

Însemnul breslei croitorilor

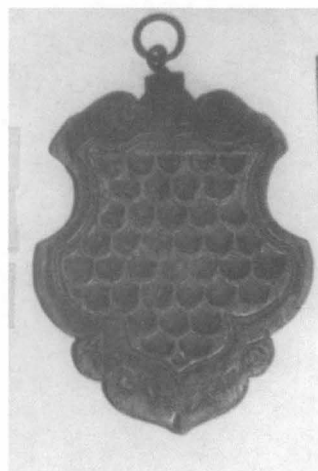
Însemnul breslei fierarilor

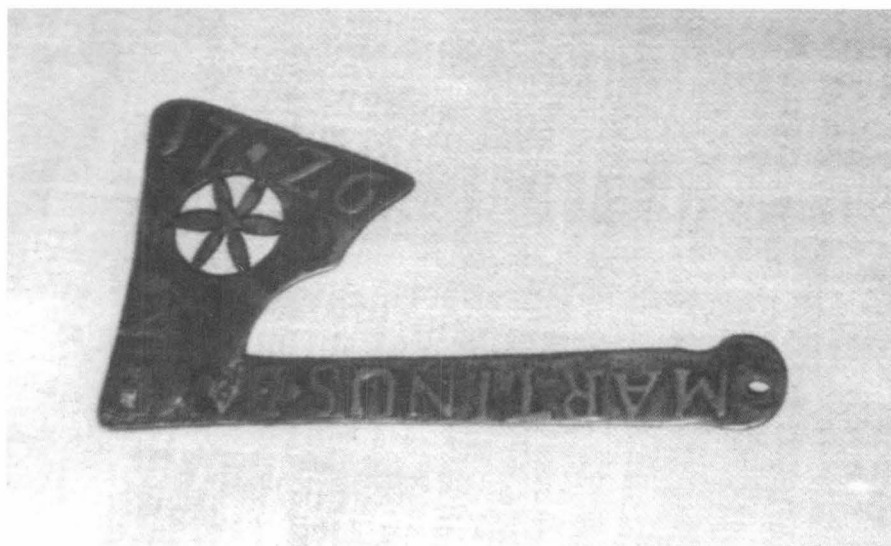
Însemnul breslei curelarilor

Însemnul breslei ceaprazarilor

Însemnul breslei cojocarilor

Însemnul breslei măcelarilor

Butoiaș cu însemnul breslei
dogarilor

Lada breslei țesătorilor

Lada breslei tâmplarilor

Lada breslei dogarilor

Călimară sec XVIII

Cutie pentru donații sec. XIX

Căni din cositor sec. XVIII

Pahare din argint aurit sec. XVIII

Instrument pentru ștanțat brăuri ornamentale
al breslei cositorarilor -secXVIII

Detaliu-instrument
pentru ștanțat brăuri
ornamentale

Convocator

ITALIENI LA ALBA IULIA ÎN EPOCA PRINCIPATULUI (1541-1691)

Iacob Mârza, Zevedei-Ioan Drăghîță

Moartea lui Ioan Zapolya (1540) a deschis problema succesiunii la tronul Ungariei, care în conformitate cu tratatul de la Oradea revenea lui Ferdinand de Habsburg. Încercările acestuia de a-și valorifica moștenirea a stârnit nemulțumirea turcilor ce ocupă Buda (1541) și transformă o parte a Ungariei în pașalâc. Transilvania, Banatul și Partium s-au constituit într-un Principat autonom sub suveranitate turcească, structură ce se menține până în 1691, când Transilvania acceptă „protecția” împăratului austriac și intră în componența Imperiului Habsburgic¹.

Stabilirea reședinței Principatului la Alba Iulia a oferit orașului prilejul unei vizibile dezvoltări, inclusiv culturală. Curtea princiară (începând cu regina Isabela și fiul ei Ioan Sigismund), alături de cea episcopală (până la desființare – 1556) au asigurat cadrul propice unor asemenea manifestări, unde s-au adunat numeroși artiști ce au fost protejați de principii și episcopii cu idei înaintate. Dorința principilor transilvăneni de a impune curții din Alba Iulia strălucirea occidentală a făcut ca aceasta să devină un focar al culturii umaniste. S-au înființat instituții de învățământ în care au activat intelectuali de respirație europeană (Martin Opitz sau Johannes Henricus Alstedius) iar moda vestică, la curtea princiară, era la ea acasă. În acest context putem constata prezența, la Alba Iulia, deloc neglijabilă a unor italieni cu instrucție și scopuri din cele mai variate.

Fără îndoială că legăturile italiano-transilvănene au avut o preistorie ce depășește perioada de care ne ocupăm în studiul de față. Vom zăbovi câteva clipe asupra ei, din dorința de a schița cadrul pe care s-au grefat influențele italienilor în epoca Principatului. Indiscutabil că Transilvania s-a făcut cunoscută în Italia prin succesele militare ale lui Iancu de Hunedoara² și Matia Corvin, dar și prin romanitatea ei, redescoperită de umaniștii italieni de talia unui Enea Silvio Piccolomini sau Poggio Bracciolini³. Cel dintâi, ajuns papă sub numele de Pius al II-lea, în capitolul II (*Despre Transilvania, despre teutoni, secui și valahii care o locuiesc*) al lucrării *Cosmographia* subliniază descendența romană a românilor, insistând asupra denumirii de *vlah*; judecățile sale de valoare fiind preluate ulterior de mulți geografi și călători italieni⁴. O altă cale de cunoaștere între cele două regiuni a fost efectuarea de studii, de către transilvăneni, în universitățile italiene. Un exemplu, la îndemână, poate fi episcopul Ladislau Géreb de Vingard care a învățat la Ferrara, fapt ce va întreține o curte puternic italianizată. În secolul al XVI-lea, printre studenții de la Padova s-au numărat și viitorul principe Ștefan Báthory, Farcaș Kowacsocsy, iar la Roma Marcellus Nagy chiar din Alba Iulia⁵. Să mai afirmăm că acum, în Transilvania, au ajuns mulți italieni angajați în diferite proiecte,

peste tot dovedind pricepere și interes, construind punți de comunicare și focare de cultură între două zone europene.

Este unanim acceptată, în istoriografia românească, afirmația potrivit căreia, influența și adevărata erupție a fenomenului italian în Transilvania, a avut loc în perioada Principatului autonom (1541-1691), când se intensifică schimburile culturale și comerciale, se trimit ambasadori în Italia (în vederea pregătirii luptei antiotomane). Acum crește numărul călătorilor și misionarilor care manifestă interes pentru spațiul transilvănean – în contextul contra Reformei – dar și al oamenilor de cultură care, de regulă, treceau (unii chiar se stabileau) pe la Alba Iulia.

Lungul șir al călugărilor, arhitecților, militarilor, curtenilor, medicilor sau muzicienilor italieni, ajunși la Alba Iulia, îl deschidem prin iezuitul Antonio Possevino (1533-1611) care a ajuns în Transilvania în primăvara anului 1583, având drept misiune consolidarea alianței antiotomane. Deși a zăbovit doar o lună, lui îi datorăm lucrarea *La Transilvania di Antonio Possevino, della Compagnie die Giesu, a Gregorio XIII pontifice massimo*, în care efectuează o utilă descriere a orașului Alba Iulia, numindu-l „*oraș străvechi*”⁶ datorită prezenței, la vedere, a numeroaselor antichități și semnalează existența Mitropoliei Române Ortodoxe. De asemenea, subliniază așezarea pitorească precizând: „[...] *acum că principele își are aici reședința sa împreună cu sfetnicii săi și garda sa, are și o oarecare strălucire cu toate că nu are prea mulți locuitori*”⁷. Aparținând aceleiași ordin religios, Ludovic (sau Aloysio cum este consemnat în unele documente) Odescalchi a făcut parte din echipa trimisă, în 1579, în mare grabă din Polonia în Transilvania, alcătuită din iezuitul italian din Cracovia, părintele Cervino și câțiva polonezi conduși de rectorul colegiului de la Vilna, Iacob Wuyek. A locuit, o vreme, la Alba Iulia, fiind duhovnicul soldaților italieni din garda princiară, predicatorul și instructorul principelui Sigismund Báthory⁸. Tot iezuit a fost și sicilianul Ferrante Capece (1549-1587), care, datorită pregătirii sale, a fost numit profesor și rector al colegiului iezuit din Cluj. Sesizează înrudirea evidentă între limbile română și italiană, subliniind că italienii pot învăța limba română în câteva luni⁹. A efectuat mai multe călătorii la Alba Iulia, după cum se constată din scrisorile sale, realizând o adevărată radiografie a curții princiare. Îl descrie pe principele minor Sigismund Báthory, dar și pe apropiații săi. De pildă, oprindu-se la Wolfgang Kowacsöcsy, notează „[...] *vorbește italiana ca un italian, a păstrat portul italian până la Crăciunul acesta*”¹⁰. Consemnarea aceasta oferă o probă a modului în care obiceiurile și moda italiene au penetrat societatea albaiană din vremea Principatului, fiind așezate la loc de cinste, căci aici s-a înfiripat o adevărată curte a Renașterii târzii. Nu omite nici problemele de ordin religios, constatând că în capitala Principatului există o mare biserică (catedrală) unde se desfășoară predici, la care asistă chiar până la 400 de oameni în frunte cu principele¹¹.

Primul nunțiu apostolic acreditat oficial pe lângă Sigismund Báthory a fost Alfonso Visconti (cca. 1550-1608). A poposit în Transilvania între 1595-1598, devenind principalul sfătuitor al principelui, calitate în care a participat la evenimentele majore din viața Principatului (campania antiotomană, discuțiile dintre Sigismund Báthory și Mihai Viteazul sau asasinarea cancelarului Transilvaniei Ștefan Josika)¹². Pe baza recomandărilor sale, papa i-a trimis principelui Transilvaniei bereta și bastonul

de mare apărător al creștinătății. Nu a reușit întotdeauna să oprească pornirile necugetate sau extravagante ale principelui ori decizia acestuia de a abdică.

Ca promotor apostolic al nunțiului Alfonso Visconti, vine în Transilvania venețianul Giorgio Tomasi, care din 1596 ocupă postul de secretar pentru limbile latină și italiană al principelui, funcție pe care o deține până la urcarea în tron a cardinalului Andrei Báthory¹³. Trimis de acesta la Roma pentru a notifica papei urcarea sa în tron, nu se știe dacă Giorgio Tomasi s-a mai înapoiat. Oricum, el a trăit la curtea din Alba Iulia trei ani (1596-1599)¹⁴. În scrierile sale, Grigorio Tomasi îi descrie pe români, marcând originea lor romană cu care se mândresc „*românii socotesc de ocară numele de valah, nevrând să fie numiți cu alt cuvânt decât romainschi și mândrindu-se că se trag din romani*”¹⁵. Se oprește și asupra reședinței princiare, unde a văzut ruinele orașului antic în care se găseau numeroase antichități și care, nota el, în vechime, s-a numit Apulum, după numele râului ce trece prin mijlocul său (Ampoi), efectuându-i și o utilă descriere: orașul „[...] este așezat pe un podiș neted, coboară într-o parte într-un fel de povârniș ce se termină cu o câmpie întinsă [...]. Înconjurul lui depășește cu puțin o milă, e cu ziduri simple și cu clădiri fără mare însemnătate; în afara palatului principelui, bisericii mare și de locașul ieziților”¹⁶.

Înainte de a deveni capitala Principatului, la începutul secolului al XVI-lea, la Alba Iulia, prin curtea episcopală, s-a conturat un adevărat centru cultural ce a promovat spiritul și artele Renașterii în Transilvania. Aici și-au desfășurat activitatea mai mulți artiști și arhitecți italieni. Între realizările lor se remarcă capela Lazo (1512) de pe latura de nord a catedralei, cea mai veche construcție în stilul renașterii păstrată în Transilvania¹⁷. Regina Isabella, nemulțumită de confortul existent, demarează lucrările de reamenajare a palatului princiar ce vor continua pe toată perioada Principatului¹⁸. Aceste eforturi, precum și necesitatea continuării lucrărilor de fortificare, au adus la Alba Iulia, mai ales în timpul Bathoreștilor (1571-1590) un însemnat număr de arhitecți italieni.

Primul arhitect italian cunoscut a fost Antonio da Bufalo (menționat în documente și Bubafus), fiind chemat de generalul Castaldo. Într-o scrisoare expediată de la Alba Iulia și datată 14 februarie 1555, se plângea că episcopul nu-i achită niște lucrări, semnându-se „*Antonius Bubafus in toto regno transilvania Majestati, sual sacratissime architectus*”¹⁹. Tot în aceeași perioadă, când sistemul de fortificații italian câștigă teren, la Alba Iulia activează Francesco da Pozzo din Milano și Andrea da Travisato, ultimul intitulându-se „*supremus magister supra caeteros magistrum mutores al lapicides in Transilvania*” (1554)²⁰. De subliniat că meșterii italieni, invitați la curte, au deținut titlul de „*fundatori*” adică de proiectanți și conducători al lucrărilor.

În 1570, cunoscutul arhitect italian al cetăților de la Győr și Eger (Ungaria), Paolo da Mirandola elaborează un proiect pentru întărirea cetății de la Alba Iulia²¹. Acest plan a fost pus în practică de arhitectul Cesare Ottaviano Baldigara, personaj menționat în două scrisori trimise de președintele Ardealului către regele Ștefan Báthory.

Urcarea în tron a lui Gabriel Bethlen (1629-1631) a însemnat începutul unei perioade de prosperitate; principele a dorit să transforme orașul într-o adevărată

capitală. Se întărește sistemul de fortificații, se lucrează la palatul princiar, la canalizare, se construiește localul Colegiului academic recent înființat. Dintre arhitecții italieni care au participat la acest efort constructiv ne vom opri asupra lui Giacomo Resti, Giovanni Landi și Antonio Castello. Primul, foarte solicitat a construit la Cluj, Oradea și Făgăraș, dar și la Alba Iulia unde participă la dimensionarea bastioanelor de la cetatea princiară sau la construirea clădirii colegiului, deținând demnitatea de arhitect al Principatului. Cel de al doilea, originar din Mantua, construiește unul din bastioanele cetății de la Alba Iulia și a avut un rol important în ridicarea castelului de la Gherla (1634). În sfârșit, de numele lui Antonio Castello se leagă edificarea monumentului funerar al principelui Gabriel Bethlen din catedrala de la Alba Iulia²².

Să-l mai amintim și pe meșterul specializat în execuția fântânilor, venețianul Ioan Fontanicy, care cunoștea probabil sistemul de aducțiune a apei pe care Gabriel Bethlen a dorit să-l aplice la Alba Iulia. Cu meșteri asemenea celui amintit mai sus, principele reușește să construiască, înainte de 1625, primul apeduct din Alba Iulia medievală care aducea apă în oraș, de la 5 km. depărtare, din locul numit astăzi „Fântâna Hoților”²³. Ioan Fontanicy, după cum mărturisește cronicarul sighișorean Kraus: *„fugise și scăpase și el în același an (1655) din Transilvania fiindcă fusese prost plătit pentru lucrările de apă de la Alba Iulia care au fost un lucru bun”*²⁴.

O curte princiară, după modelul apusean, nu ar fi fost întreagă fără medici, muzicieni și, evident, curteni. Și în aceste profesii, la Alba Iulia în timpul Principatului, sunt prezenți italieni. Dintre slujitorii lui Hipocrate ce au poposit la curtea princiară ardeleană se remarcă „ereticul” (a trecut la unitarieni) Giorgio Blandrata. Originar din Saluzzo, și-a efectuat studiile la Padova. A fost medicul reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund, dar și a lui Ștefan Báthory, fiind temut din cauza influenței pe care o avea asupra celor trei capete încoronate. De fapt, cel din urmă îl va numi, în 1574, consilierul său, după cum subliniază Pierre Lescalopier²⁵. A avut un rol esențial în acceptarea candidaturii lui Ștefan Báthory la tronul Poloniei, pentru care a fost recompensat cu un sat săsesc din apropierea Alba Iuliei²⁶. S-a preocupat de disputele religioase, reușind să convertească la unitarianism un număr însemnat de oameni, inclusiv pe Ioan Sigismund. Prozelitismul și atitudinea sa anticatolică l-au nemulțumit pe A. Possevino, care îl etichetează „vulpe” sau „eretic”, căci încearcă să-și atragă susținători prin diferite mijloace²⁷. De numele influentului medic se leagă o informație importantă privind prezența și frecvența italienilor la Alba Iulia. Este amintită o „stradă a italienilor” pe care locuia – într-o casă de piatră (cu patru încăperi) – și Giorgio Blandrata. Pe aceeași stradă, din păcate neidentificată încă pe teren – se pare că era în interiorul cetății – a primit, ca răsplată, pentru sarcinile pe care le-a îndeplinit, o locuință și muzicianul italian Pietro Busto.

În aceeași perioadă, la Alba Iulia s-a aflat, un alt medic italian Marcello Squarcilupi. De confesiune reformată, se pare că a fost medicul lui Sigismund Báthory. A dedicat o carte domnului Țării Românești, Petru Cercel – el însuși un iubitor al Italiei²⁸ – în care un pasaj este închinat conaționalului său Franco Sivori venit în solie, în 1574, la Sigismund Báthory²⁹. Alături de Giorgio Blandrata, Marcello Squarcilupi este amintit în eforturile iezuiților de ai readuce la credința catolică, ultimul făcând chiar o mărturisire orală de revenire la sentimente mai

bune față de catolicism³⁰. Șirul medicilor italieni prezenți la Alba Iulia continuă cu chirurgul Pietro Mario Quadrio, care în câteva epistole își arată dezamăgirea față de ceea ce a găsit la Alba Iulia „[...] numai laude și noroi [...]” și mai ales față de salariul destul de mic (200 florini) din care trebuia să-și întrețină întreaga familie și condițiilor improprii în care locuiește. În rândul medicilor îl putem include și pe ieziutul originar din Florența, Massimo Milanese, pe care Giorgio Blandrata l-ar fi dorit lângă sine ca sprijin la bătrânețe. A practicat meserii diverse, de la infirmier la arhitect, fiind o fire veselă și cu simțul umorului, fapt care l-a ajutat să scape cu bine de ciuma din 1586 împotriva căreia a luptat împreună cu Giorgio Blandrata care-i confirma diagnosticul presupus de ieziut³¹.

Nu-l putem omite, din succinta noastră înșiruire a medicilor italieni prezenți la Alba Iulia, pe elvețianul de origine italiană Ioannes Muraltus. Și el s-a refugiat aici datorită persecuțiilor religioase (era unitarian), fiind protejat de principele Sigismund Báthory și găzduit, împreună cu fratele său, la curtea acestuia. În scurtă vreme reușește să adune o însemnată avere, luând în arendă minele de aur și argint ale Principatului. Datorită poziției sale, Mihai Viteazul l-a trimis în solie la Ieremia Movilă, de unde revine în țară la începutul lui 1601. În același an decedează, pare-se atins de ciumă³².

Atitudinea principelui Renașterii, occidental, iubitor și protector al artelor, nu a fost străină principilor Ardealului care, la curtea din Alba Iulia, au întreținut o atmosferă de mare fast. Evident că o atenție cu totul specială s-a acordat muzicii, mai ales că, uneori, acesta era o preocupare zilnică a principilor (de pildă Andrei Báthory cânta la clavecin, iar Ștefan Báthory obișnuia să colecționeze instrumente muzicale), drept pentru care nu este de mirare că la Alba Iulia exista o orchestră de cameră, necesară pentru banchete și ceremonii, dar și un cor bisericesc. Din relatările lui Franco Sivori, la banchetul oferit de Ștefan Báthory, existau mulți muzicieni (cărora le erau rezervate două din cele șase camere de la etajul palatului princiar) cu „[...] instrumente după moda italiană [...]” și că principele avea întotdeauna lângă dânsul „[...] un număr de astfel de muzicieni bine plătiți”³³.

Pietro Busto, originar din Brescia, a ajuns la Alba Iulia, unde a locuit pe „strada italienilor”, fiind muzician de curte a lui Sigismund Báthory unde a dobândit o poziție însemnată fiind apreciat și recompensat prin locuința, pe care a primit-o din partea principelui. Cercetătorul italian, Giacomo Bascarpé, după ce a studiat arhiva și biblioteca din Brescia îl caracterizează ca un scriitor necunoscut în Italia, dar cu faimă prin alte țări îndepărtate³⁴. A aparținut grupului, de stare inferioară, în compania căruia principele se simțea în largul său. De altfel Sigismund Báthory a dovedit o atitudine mai mult decât binevoitoare oricărui italian mai răsărit. Chiar Pietro Busto îl descrie ca pe un filoitalian: „[...] vorbește bine italiana și îi plac mult obiceiurile italienești [...] dansează după moda italiană”³⁵.

Dintre muzicienii italieni, se remarcă padovanul Giovanni Battista Mosto, maestrul de capelă al principelui. A fost trompetist în celebra capelă a prințului elector de Bavaria și a venit la Alba Iulia odată cu Sigismund Báthory a cărui prieten intim va deveni. L-a însoțit în toate deplasările sale împreună cu o mică orchestră a cărei conducător a fost³⁶. Prezența acestui cunoscut compozitor în Transilvania permite identificarea căilor de penetrare a lucrărilor școlii de muzică venețiană, dar,

mai ales, a operelor lui Orlando din Lasso în spațiul ardelean. Aprecierea muzicii sale a fost, fără îndoială, principalul motiv al deciziei înmormântării lui Giovanni Battista Mosto în catedrala din Alba Iulia.

Nu a fost neglijată nici muzica religioasă, care este strâns legată de capela catedralei (condusă de un *magister cappellae*) a cărei cantor a fost organistul venețian Nicoletto Menti. Despre ceilalți membrii ai capelei, putem afirma că, în mare parte, au fost italieni. Un document din 1598 prezintă muzicienii din timpul Bathoreștilor și ne confirmă afirmația de mai sus: Petrus Paulus, Iulius Crodi, Pompeius Bononiensis, Iohanes Baptista Bonfi, Cristoghanus Polonus, Zefirus Spira, Iohannes Maria Rudolfus, Matheus Simon Ponte, Iohannes Borussus Constantinus. Grijă și aplecare pentru muzică a dovedit și Gabriel Bethlen. A adunat la curtea sa numeroși muzicieni și muzicanți, fiind gata chiar să plătească - după cum ne mărturisește G. Kraus³⁷ - 1000 de ducați anual pentru a-l aduce la Alba Iulia pe virtuosul cântăreț din lăută Iosif Bagliani³⁸.

În demersul nostru, nu-i putem omite pe italienii (care nu s-au remarcat în alte domenii de activitate – arhitectură, muzică, militari, iezuiți), ce au avut o puternică influență asupra viații politice a Principatului, denumiți de noi curteni. Ne oprim asupra fraților Genta, Simone și Fabio. Primul a fost în slujba marelui duce de Toscana, apoi a lui Ștefan Báthory, oferindu-și, în cele din urmă, serviciile lui Sigismund Báthory, atrăgându-i la curtea princiară de la Alba Iulia și pe ceilalți frați ai săi (Fabio, Gian Battista și Giorolamo). A efectuat demersuri în vederea negocierii căsătoriei între Sigismund și o nepoată a ducelui de Toscana, pentru care a redactat un raport destinat ducelui, unde descrie situația Transilvaniei. A fost numit mare camerier al principelui, care de altfel, din tabăra de la Giurgiu, îl recomandă papei pentru demnitatea de cardinal. De asemenea, a purtat o relativ intensă corespondență, mai ales cu ducele de Toscana, în care a atins probleme esențiale din istoria Transilvaniei: pregătirile pentru războiul antiotoman, plecarea lui Sigismund Báthory, cu oastea sa, spre Țara Românească³⁹.

Celălalt Genta, Fabio a fost confidentul și majordomul lui Sigismund Báthory. În 1594, după înăbușirea complotului, principele îl trimite solie la papa și la marele duce de Toscana pentru a-și justifica executarea presupușilor complotiști⁴⁰. S-a înscris în campania pentru obținerea de sprijin din partea ducatelor și republicilor italiene, dar mai ales a papalității, în lupta antiotomană. Papei Clement al VIII-lea îi înaintează un document cu titlul *Ambasciata et considerazioni anteposte dal Genta, ambasciatore del principe Sigismundo Bathori a Papa Clemente ottavo, per ottenere aiuti, l'anno 1594* în care, după ce îl asigură de ajutorul românilor din Moldova și Țara Românească, lansează ideea alungării turcilor până la Constantinopol și construirea cu sprijinul italienilor și a papalității, pe Dunăre, a unei cetăți-cheie⁴¹. După campania antiotomană din 1595, Fabio revine la Alba Iulia. Sigismund Báthory a intenționat să-l așeze în tronul Moldovei, scop pentru care, Fabio, pare-se, s-a căsătorit cu văduva lui Aron Vodă. Jucându-se cu focul, țesând intrigi și amestecându-se în viața politică a Principatului, Fabio Genta, ca și fratele său Simone, au fost uciși de generalul Basta (1601).

Din rândul curtenilor italieni, care au trecut pe la Alba Iulia, îi amintim pe Giovanni Francesco Baviera, membru al familiei della Rovere, ajuns gentilom

al lui Sigismund Báthory, Matteo Foresti, Don Cesare Vidana, Gordan Pietro Giordano și alții, toți având un rol mai mult sau mai puțin important în viața politică a Principatului.

În sfârșit, o ultimă categorie a italienilor prezenți în capitala Principatului o reprezintă militarii, destul de numeroși, din cel puțin două considerente: slăbiciunea principilor pentru italieni și pentru tot ceea ce reprezintă ei și, respectiv, campaniile militare antiotomane sau nu, la care a participat Transilvania (nevoia de mercenari).

Din această grupare, identificată de noi din motive metodologice, căci mulți militari s-au manifestat și în calitate de curteni, ne oprim, pentru început, asupra lui Giovan Andrea Gromo. Originar din Bergamo, s-a pripășit la curtea lui Ioan Sigismund, prin mama sa coborâtor al vestitei familii Sforza, a ajuns chiar comandantul gărzii principelui „[...] paznicul persoanei sale (al principelui n. n.) și colonel al italienilor”⁴². A redactat un text intitulat *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno* (sec. XVI) prin care urmărea să atragă simpatia italienilor, mai ales a papalității, asupra principelui său. Dar oferă informații și cu privire la orașul Alba Iulia, în care Traian „a locuit după ce a supus Dacia”, pe care îl prezintă astfel: „[...] este înconjurat de ziduri antice din piatră fărâmicioasă cu șanțuri nu prea late, nici prea adânci și are forma unui dreptunghi [...]”. Intra muros este locuit doar de curtea principelui, de câteva personalități, de garnizoana obișnuită și de garda personală a principelui⁴³.

În suita nunțului apostolic Alfonso Visconti, a sosit în Transilvania un alt militar de carieră ce s-a bucurat de grațiile lui Sigismund Báthory. Este vorba de Cosimo Capponi, nobil din Roma, primit la curte ca gentilom al principelui. În corespondența purtată de acesta, sunt amintiți alți italieni prezenți la curtea de la Alba Iulia: gentilomul Gasparo Turloni, cavalerul Marchion Michele venit se pare din Veneția și alții din care principele intenționa să constituie o companie de călăreți. Atitudinea proitaliană a principelui a stârnit nemulțumirea nobilimii locale care, prin cancelarul Josica, și-o arată în mod deschis, atrăgându-se atenția și asupra fățărniciei și chiar lingușirii mercenarilor italieni (mulți primeau, în calitate de gentilomi, o leafă mai mare decât a nobililor locali)⁴⁴.

Intrarea Transilvaniei în frontul antiotoman a impus participarea acestor italieni la luptele antiotomane (1595). Lor li s-au adăugat și alții, precum Alessandro di Carpagna, Gerolamo Genta sau Agostino Furlano (ultimul a salvat viața lui Sigismund Báthory care a căzut de pe cal), luptând alături de corpul italian condus de vestitul condotier Silvo Piccolomini. După victorie, datorată lui Mihai Viteazul, italienii în drumul lor de întoarcere, s-au oprit la Alba Iulia unde, Sigismund Báthory le mulțumește (prin ei și ducelui de Toscana), lăudându-le virtuțile militare⁴⁵.

Fără îndoială că șirul militarilor italieni sau de origine italiană prezenți la Alba Iulia este mult mai mare. Afirmția o putem argumenta cu câteva exemple aflate la îndemână, precum Giovanni Castaldo, ajuns general în armata habsburgică și care, printre altele, a inițiat lucrările de consolidare a fortificațiilor orașului Alba Iulia, introducând în Transilvania sistemul bastionar, sau Marco Antonio Ferrari subordonat lui Castaldo. Să-i amintim, de asemenea, pe căpitanul Vincenzo Zucconi, înrolat tot în armata habsburgică, ce este pomenit, în perioada imediată după asasinarea lui

Mihai Viteazul, la Alba Iulia, făcând parte probabil din soldații imperiali aflați alături de generalul Basta, ori pe generalul Frederic Conte Veterani ce și-a desfășurat activitatea în timpul acțiunilor habsburgice de anexare a Transilvaniei.

Așadar, se poate observa, în baza demersului nostru istoriografic, pe care nu avem pretenția de a-l socoti exhaustiv, existența multiplelor legături dintre Alba Iulia, capitala Principatului ardelean, și peninsula italică, care au fost o realitate certă, susținută prin numeroase dovezi. Prezența italienilor este sesizabilă, nu în mod evident prin numărul lor (deși în cetate s-a format o stradă numită chiar „strada italienilor”, ceea ce arată că numărul lor nu a fost de neglijat) cât mai ales prin diversitatea preocupărilor și domeniilor de competență pe care le aveau (secretari, medici, arhitecți, oameni de curte, militari, călugări), unde s-au făcut imediat cunoscuți. Fără îndoială că atitudinea principilor, evident filooccidentală și, mai precis, proitaliană, s-a constituit într-o irezistibilă atracție pentru italieni, care sperau că se vor realiza, material, în această nouă lume sau vor reuși să-și consolideze cariera.

Totodată prezența italiană a însemnat o reorientare culturală, ce a presupus o deschidere spre valorile Renașterii și Umanismului, care au penetrat nestingherit societatea transilvăneană din timpul Principatului și în mod privilegiat Alba Iulia, unde, fiecare principe a urmărit să-și consolideze prestigiul, nu numai prin ceea ce realiza, ci și prin oamenii și lucrurile cu care se înconjura. Cu alte cuvinte, principii urmăreau realizarea, în capitala Principatului, a unei curți după modelul și cu fastul occidental, italienii, mulți deveniți curteni sau oameni de încredere, ajutându-i în acest efort. Dar prezența italiană la Alba Iulia s-a datorat și ancorării Principatului în frontul antiotoman alături, printre alții, de unele state italiene și mai ales papalitate. Legăturile dintre Transilvania și lumea italiană s-au menținut mereu calde, datorită deselor schimburi de solii și cu deosebire atenției speciale de care s-a bucurat Transilvania din partea papei, toate având ca finalitate organizarea războiului antiotoman.

Mulțor italieni care au zăbovit, mai mult sau mai puțin, la Alba Iulia, le datorăm descrieri ale orașului, cetății și împrejurimilor, locuitorilor; toți au subliniat vechimea așezării, dar și legăturile imediat vizibile dintre limbile română și italiană. Relatările lor, rediscutate și reinterpretate în prelungirea problematicei identității și alterității specifică imaginarului social și mentalităților colective, la rigoare, pot deveni surse și teme de studiu cu finalități din cele mai nebănuite, având la îndemână metodologii moderne⁴⁶.

Interesul italienilor față de unele realități din epoca Principatului, cu deosebire față de mediul ambiental de la curtea princiară din Alba Iulia, ne trimite cu gândul, peste veacuri, la atitudinea culturală și politică a românilor ardeleni în Secolul Luminilor. „Mutatis mutandis”, dacă în cazul italienilor prezenți la Alba Iulia, a predominat pragmatismul imediat și îndepărtat, care nu i-a împiedicat să sesizeze romanitatea românilor și latinitatea limbii române, în situația unor elite românești, în frunte cu reprezentanții Școlii Ardelene au primat - atunci când au descoperit, fiind la studii, în Cetatea Eternă, monumente și documente⁴⁷ care mărturiseau descendența nobilă a românilor - țeluri politice și culturale specifice luptei naționale inițiată de episcopul Inochentie Micu Klein, într-un veac dominat de filosofie și rațiune.

Italians in Alba Iulia in Royal State period (1541 - 1691)

(Abstract)

The Italian presence in Alba Iulia made a cultural reorientation because of the Renaissance and humanistic values that penetrated the Transylvanian society during the royal period, and, especially Alba Iulia where each prince tried to consolidate his position, not only thorough his own work but also through his relation shays with his people. In other words, the princes intended to make up a court, right in the capital of the Royal State, after the pattern of the western society; the Italians, many of them being courtiers or men of honour, helped the princes in theirs efforts. But the frequency of the Italians in Alba Iulia was due to the integration of the Transylvanian Royal State into the antiottoman front – that included other Italian states and the Papal state. The links between Transylvania and the rest of the Italian world were always very close, due to the messenger changes and especially to the great attention of the Pope concerning the antiottoman front. Among the Italians who stayed, more or less, in Alba Iulia we can enumerate the following figures: Antonio Possevino, Alfonso Visconti, Giorgio Tomasi, Antonio da Bufalo, Giorgio Blandrata, Pietro Busto, Giovanni Battista Mosto, Simone și Fabio Genta etc.

Note:

- ¹ M. Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea. Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p. 202-216. Cf., mai ales Octavian Tătar, *Aspecte internaționale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, Hunedoara, 2001, passim.
- ² Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca, 1999, p. 56-76.
- ³ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 236.
- ⁴ Eugen Denize, *Țările române și Veneția. Relații politice (1441-1541)*, București, 1996, p. 36.
- ⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 194-196.
- ⁶ *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 153.
- ⁷ *Călători străini despre Țările Române*, I. Volum îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 550 și p. 567. Mai departe, abreviat, *Călători străini*.
- ⁸ *ibidem*, p. 468-469.
- ⁹ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 310.
- ¹⁰ *Călători străini* III. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu, Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 102.
- ¹¹ *ibidem*, p. 106.
- ¹² G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 139.
- ¹³ I. Domșa, *O descriere italiană a Transilvaniei și Țării Românești*, în *Transilvania*, 6-7/1947, p. 453.
- ¹⁴ *Călători străini*, III, p. 665.
- ¹⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 328.
- ¹⁶ *Călători străini*, III, p. 617.

- ¹⁷ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 558-559.
- ¹⁸ Vasile Moga, *De la Apulum la Alba Iulia*, București, 1987, p. 97.
- ¹⁹ Andrei Kovacs, Mircea Țoca, *Arhitecți italieni în Transilvania în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Babeș Bolyai*, Series Historica, 2/1973, p. 19-37.
- ²⁰ Gh. Anghel, *Cetățile medievale de la Alba Iulia (I)*, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 256.
- ²¹ *Alba Iulia 2000*, p. 179.
- ²² A. Kovacs, M. Țoca, *op. cit.*, p. 27-30.,
- ²³ Gh. Anghel, *Date noi în legătură cu apeductele medievale de la Alba Iulia*, în *Sargetia*, V, 1986, p. 155-162
- ²⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 46.
- ²⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 106.
- ²⁶ N. Igna, *Un medic italian la Alba Iulia în secolul al XVI-lea*, în *Apulum*, II, 1943-1945, p. 399-401. Acest autor consideră că respectivul sat a fost Blandiana.
- ²⁷ *Călători străini*, II. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu, Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970p. 576.
- ²⁸ G. Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*, București, 1995, p. 20-27.
- ²⁹ *Călători străini*, III, p. 1.
- ³⁰ *ibidem*, p. 82-84.
- ³¹ *ibidem*, p. 138-144.
- ³² Paul Cernovodeanu, N. Vătămanu, *Un medic elvețian la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563-1602)*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, p. 65-79.
- ³³ *Călători străini*, III, p.434.
- ³⁴ Viorel Cosma, *Alba Iulia. Un centru de înfloritoare cultură muzicală renascentistă*, în *Muzica*, I, 1976 p. 14.
- ³⁵ *Călători străini*, III, p. 445.
- ³⁶ V. Cosma, *op. cit.*, p. 11-13.
- ³⁷ G. Kraus, *op. cit.*, p. 45.
- ³⁸ *ibidem*, p. 18.
- ³⁹ *Călători străini*, II, p. 505.
- ⁴⁰ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 153.
- ⁴¹ G. Lăzărescu, *Prezențe italiene în Transilvania în sec. XV-XVI (II)*, în *Academica*, III, 3 (27), ianuarie, 1993, p. 31-32.
- ⁴² Aurel Decei, *Giovan Andrea Gromo, Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno (sec. XVI)*, în *Apulum*, II, 1943-1945, p. 140-214.
- ⁴³ *Călători străini*, II, p. 343.
- ⁴⁴ *ibidem*, III, p. 503-505.
- ⁴⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 155-158.
- ⁴⁶ Un exemplu în acest sens, este adevărat pentru o altă perioadă, îl oferă Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789)*, Sibiu, 2002, 340 p.
- ⁴⁷ Iacob Mârza, Zevedei-Ioan Drăghiță, *Interesul iluminiștilor români pentru antichitatea romană*, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 33-40.

REPREZENTĂRI GRAFICE ALE MONUMENTELOR MEDIIEVALE SIBIENE DISPĂRUTE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Olga Beșliu

Parafrazând titlul unei celebre lucrări privind evoluția orașelor,¹ putem spune că Sibiuul a fost de la întemeierea sa în secolul al XII-lea și până azi într-o permanentă mișcare. Sub imperiul primejdiiilor externe și-a dezvoltat continuu, în pas cu evoluția armamentului, arhitectura de apărare; odată cu diversificarea cultelor religioase practicate de cetățenii săi a crescut și numărul lăcașurilor de cult, ambele aspecte fiind susținute de permanenta evoluție demografică și economică a orașului.

Dezvoltarea arhitecturii sibiene a fost analizată de istorici și arhitecți sub diferite aspecte: al evoluției tipologice și stilistice, al dezvoltării cantitative, al importanței locale și general transilvănene.² În studiul de față ne vom opri asupra unui aspect de la mijlocul secolului al XIX-lea, dispariția unor monumente devenite inutile din punct de vedere funcțional, ce stăteau, potrivit părerii unor contemporani, în calea progresului. Din fericire, au fost artiști sibieni conștienți de valoarea istorică a acestor clădiri, turnuri de apărare, biserici și le-au imortalizat imaginea în lucrările lor. Printre ei se numără Johann Böbel (1824 – 1887), Theodor Glatz (1818 – 1871), Friedrich August Robert Krabs (1817 – 1884), Fritz Schullerus (1866 - 1898), Anna Dörschlag (1869 - 1947), Betty Schuller (1860 - 1904), Karl Eduard von Closius (1893 - 1959) etc.

Cu toate că era considerată ruda săracă a marii arte,³ grafica documentară din care fac parte lucrările la care ne vom referi s-a dezvoltat în Transilvania în secolul al XIX-lea prin activitatea unor artiști locali sau peregrini. Dominarea stilului grafic în detrimentul valorilor plastice, stângăcia artiștilor amatori, nu diminuează însă importanța acestor lucrări, valoarea lor constând în informația documentară păstrată pentru posteritate, a imaginii vechiului burg și a locuitorilor săi, a unor monumente de arhitectură militară, ecleziastică sau civilă dispărute. Multe dintre aceste lucrări au fost reproduse în lucrări referitoare la evoluția arhitectonică a Sibiului,⁴ altele însă nu au fost valorificate până în prezent. Lucrările la care ne vom referi sunt păstrate în Cabinetul de stampe al Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Arhitectura de apărare a Sibiului s-a dezvoltat de-a lungul evului mediu în succesive centuri ca o necesitate de apărare a orașului de nenumăratele atacuri. Lucrările de extindere a fortificațiilor au fost determinate de creșterea pericolului otoman la sfârșitul secolului al XIV-lea și a densității populației. Ca urmare a cuprinderii Orașului de Jos în cea de-a patra incintă fortificată, la începutul secolului al XVI-lea Sibiuul avea aproape 4 km de ziduri de fortificații și patru porți principale de acces în oraș, străjuite de puternice turnuri: Poarta Cisnădiei (Heltauertor), Poarta

Turnului (Sagtor), Poarta Ocnei (Burgertor) și Poarta Elisabeta (Poarta Gușteritei, Elisabeththor). În total, în Orașul de Sus erau peste 30 de turnuri, iar în cel de jos 29, ceea ce înseamnă aproximativ un turn la 68 m. de incintă.⁵ Materialul folosit la construirea fortificațiilor Orașului de Jos era cărămida. De aici, și de la acoperișurile acoperite cu țiglă, denumirea de "Orașul roșu" dată de turci Sibiului.

Odată cu perfecționarea artileriei, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul celui următor, apărarea porților cetății (cu excepția Porții Gușteritei) va fi întărită prin construirea unor bastioane. Ele erau platforme mari, pentagonale, în formă de pică, încinse cu ziduri din cărămidă groase de 2 metri și înalte de 10. Sub platforme erau cazemate, depozite de muniție și armament.

Puncte importante strategic, porțile de intrare în oraș au fost repartizate breslelor în 1457⁶ și apoi 1556⁷ în scopul apărării: Poarta Cisdădiei breslei măcelarilor, Poarta Turnului breslei croitorilor, Poarta Ocnei breslei cizmarilor, Poarta Elisabeta breslei cojocarilor, pentru apărarea lor fiind necesari 680 de bărbați. Peste aproape 250 de ani, în 1720, la cele patru porți ale orașului sunt angajați paznici. Ei aveau ordin din partea magistratului să repete la toabă bătaia ceasului la fiecare oră fixă.⁸

Prima ocupare a Sibiului de către generalul Bem, în 1848, a dovedit ineficiența fortificațiilor în fața noii tehnici de luptă și, ca urmare, s-a început demolarea lor. Astfel, "în anul 1872, 27 nov. s-a hotărât în ședința comunității să se dărâme tot ce mai rămăsese din zidurile și turnurile ce împrejmuiau Orașul de Jos. Acest lucru s-a întâmplat în anii '70 cu excepția unor resturi care au rămas până în 1886" relatează Johann Böbel "cronicarul" acelor evenimente.⁹ În urma protestelor cetățenilor conștienți de valoarea lor istorică și arhitectonică,¹⁰ în 1873 "comunitatea hotărăște să conserve turnurile de apărare încă existente".¹¹

Dintre fortificațiile sibiene distruse în secolul al XIX-lea, în studiul de față ne vom referi la porțile medievale ale orașului, a căror imagine s-a păstrat în grafica vremii în special datorită lui Johann Böbel.

Johann Böbel s-a născut în 7 ianuarie 1824 la Sibiu și a murit în același oraș în 24 aprilie 1887. De meserie brutar, Böbel a fost în repetate rânduri starostele breslei din care făcea parte, "judele vecinătății", membru al administrației orașului. Articolele publicate în "Tageblatt", atitudinea publică adoptată față de hotărârea de demolare a vechilor fortificații ale orașului¹², lucrările sale de grafică¹³ dovedesc o concepție mai înaintată decât a concetățenilor săi cu privire la valoarea și importanța monumentelor istorice. Prin lucrările sale, acuarele, desene în creion, fotografii acuareluate păstrate în Cabinetul de stampe al Muzeului Brukenthal, artistul nu a dorit atât să comenteze cât să consemneze transformările prin care a trecut orașul de-a lungul anilor sau la care a fost martor. Din această perspectivă, grafica lui J. Böbel se substituie cu succes fotografiei prin precizia detaliului, coloritul fin și expresivitate. Informația oferită de aceste lucrări este completată de albumul existent la Biblioteca Muzeului Brukenthal¹⁴ ce conține, 21 acuarele (unele identice cu lucrările existente la Cabinetul de stampe al muzeului) și 6 planuri topografice însoțite de texte explicative. Fără calități artistice deosebite, cu o ușoară stângăcie în redarea personajelor, lucrările lui J. Böbel se remarcă totuși prin aspectul îngrijit, atenția acordată detaliului arhitectonic și vestimentar, informația oferită fiind astfel deosebit de prețioasă.

Poarta Cisnădiei (Heltauertor) (foto 1) era situată la extremitatea de sud a străzii N. Bălcescu (fosta Heltauergasse - str. Cisnădiei). Turnul ei, "cel mai înalt și mai puternic" dintre cele existente în Sibiu,¹⁵ era dispus în exteriorul zidului de apărare. El avea trei nivele, ultimul ieșit în afară și prevăzut cu guri de turnare a păcurii. Acoperișul înalt, în patru ape, se termina printr-un turnuleț ce proteja ceasul amplasat în acel loc.

Aspectul Porții Cisnădiei, demolată în prima jumătate a secolului al XIX-lea,¹⁶ este analizat în articolele de specialitate pe baza graficii lui Johann Böbel.¹⁷ Poarta Cisnădiei, redată din interior și din exterior, are forma de după reconstrucția din 1594, când a fost distrusă de o lovitură de trăznet.¹⁸ Artistul era copil în anul demolării monumentului, sursa sa de documentare nefiind cunoscută.

Cabinetul de stampe păstrează alte trei desene¹⁹ reprezentând Poarta Cisnădiei, care completează informațiile oferite de lucrările lui Böbel. În unul dintre ele,²⁰ din păcate nesemnat și nedatat, arhitectura porții prezintă deosebiri față de reprezentările lui Böbel. În prim planul desenului artistul anonim redă în perspectivă Poarta Cisnădiei văzută din interior și adăugând, miniatural (sus, dreapta) o perspectivă din exterior. Lucrarea redă, spre deosebire de cea a lui J. Böbel, o mai mare suprafață a zonei fortificate, iar textele autorului identifică o parte din clădiri. Alături de poartă, detaliat redată, artistul anonim desenează pârau artificial ("Ausfluss heute hoch so") spre strada Cisnădiei, strada Tribunei („Quergasse”), fântâna („Brunen”) și clădirea din stânga porții, cu o arhitectură diferită față de cea redată de Böbel. În partea de sus a lucrării este desenat exteriorul porții, o parte din zidul orașului ("Stadtmauer") cu casa vămii ("Mauth Hauß"), casa administratorului cazărmii ("Verwalter Casern"), porțița spre bastionul Soldisch ("Thür auf den Soldisch") și gangul acoperit peste pârau, care apare și în lucrarea lui Böbel. Compoziția, proporțiile și detaliile de arhitectură din desenul artistului anonim sunt asemănătoare cu cele din lucrările lui Böbel, perspectiva dinspre interior este însă ușor modificată și simplificată de acesta.

Poarta Elisabeta (Poarta Gușteriței, Elisabeththor) (foto 2) se afla la capătul estic al străzii 9 Mai (Elisabethgasse, fosta str. Gușteriței). J. Böbel a fost martor la demolare, desenele și fotografiile sale acuareluate, singurele imagini păstrate în colecție ale acestui monument, permit reconstituirea aspectului său înainte²¹ și după începerea demolării²². Poarta avea două turnuri de înălțimi diferite, cel din exteriorul zidului orașului avea trei nivele, cu guri pentru păcură și deschideri pentru armele de foc, iar cel interior numai două nivele. Apărarea sa a fost încredințată breslei cojocarilor.²³

La mijlocul secolului al XVIII-lea Poarta Elisabeta era în ruină. În "1844 a fost demolat acoperișul înalt cu olane al turnului de poartă și a fost pus un acoperiș nou de către dulgherul Schuler". Zece ani mai târziu s-a început însă demolarea sa "din cauza pericolului de prăbușire". În 1853 s-a demolat turnul interior, iar în 1886 "a fost demolat și acest turn puternic [cel exterior], împreună cu restul din casa cojocarilor și casa ce a existat pe partea exterioară a turnului... și zidul cetății. Astfel a fost lărgită ieșirea din str. 9 Mai (Elisabethgasse)".²⁴

Prin Poarta Ocnei (Burgertor) (foto 3), aflată la capătul străzii Ocnei (Burgergasse), treceau comercianții veniți din Occident în drumul lor spre Țara

Românească. Prin monumentalitatea sa, ea sugera noilor veniți importanța comercială și militară a Sibiului. Imaginea acestei porți a Sibiului s-a păstrat în lucrările a trei artiști sibieni: J. Böbel (1824 – 1887),²⁵ singurul artist de la care s-au păstrat imagini ale fiecărei porți de acces în Sibiu, Fritz Schullerus (1866 - 1898),²⁶ Karl Eduard von Closius (1893 - 1959),²⁷ ultimii doi nefiind martori ai demolării. Lucrările, realizate în tehnici diferite, redau imaginea impozantei porți din trei unghiuri ceea ce întregeste informația privind arhitectura monumentului.

Turnul porții, cel mai voluminos dintre turnurile porților sibiene, era o construcție dreptunghiulară, cu trei nivele, sprijinită de șase contraforturi înalte ce susțineau un coridor de apărare, iar acoperișul era în patru ape. În pereții turnului, pe două nivele, erau deschideri de tragere pentru armele de foc. Trecerea pe sub turn era precedată de o construcție defensivă prevăzută și ea cu coridor de apărare.

În 1687 Poarta Ocnei era dărâmată din cauza șubrezeniei și reclădită în același an.²⁸ După aproape 150 de ani, în 1830, este demolată poarta exterioară, în 1856 cea interioară,²⁹ iar în 1865 este dărâmat și bastionul.³⁰

La capătul de nord al străzii Tunului (Saggasse) era Poarta Turnului (Sagtor) (foto 4). La început era o trecere pe sub turnul ce s-a clădit în a doua jumătate a secolului al XV-lea, odată cu zidul de apărare ce cuprindea Orașul de Jos. Forma lui este definitivată prin construirea bastionului cu același nume.³¹ Lucrările lui J. Böbel redau aspectul Porții Turnului văzută dinspre oraș³² și din exterior³³. O vedere mai amplă a zonei o oferă lucrarea lui Franz Xavel Resch, o vedută a orașului Sibiu cu zidul de fortificație și Poarta Turnului în plan central.³⁴ Prin parterul turnului cu trei nivele se intra în oraș, iar catul superior avea pe fiecare din cele patru laturi câte șapte guri de turnare a păcurii. J. Böbel o descria astfel: "Poarta interioară a turnului de odinioară, în forma de dreptunghi, era construită pe șase stâlpi enormi din piatră. De jur împrejur se întindea o galerie deschisă, așa cum se păstrează încă la multe biserici cetate din țara sașilor. Spre interior era un coridor de trecere înalt, boltit. Într-un colț al turnului se afla odăița paznicului de turn. Întreaga construcție a Porții Turnului era asemănătoare cu o cetate".³⁵ În 1830 s-a construit alături o poartă mare pentru înlesnirea circulației, deasupra căreia era stema orașului Sibiu și anul construirii, elemente vizibile și în lucrarea lui Böbel. În 1852 a fost demolat bastionul din fața Porții Turnului,³⁶ iar în 1858 turnul mare al Porții Turnului.³⁷

Turnul Sării (foto 5),³⁸ întrerupea în strada General Magheru centura a treia a cetății Sibiului. Alături de ea călugării dominicani și-au ridicat în 1474 biserica și mănăstirea cedată ulterior ursulinelor. În 1772 Turnul Sării este predat de oraș ursulinelor,³⁹ iar în 1890 este demolat.⁴⁰

Imaginea Turnului Preoților (ce aparținea primei incinte de apărare a Sibiului) și a Capelei Sfântul Iacob (menționată documentar în 1415),⁴¹ aflată în imediata sa apropiere, au atras atenția a trei artiști de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Betty Schuller (1860 - 1904), T. Schunn (sec. XIX) și August Spornier (activ la Sibiu pe la 1883).

Acuarela semnată de Betty Schuller (foto 6),⁴² lucrare cu certe calități artistice, și cea a lui T. Schunn⁴³ înfățișează cele două monumente înainte de demolarea lor în 1898.⁴⁴ Turnul Preoților avea două etaje, acoperișul piramidal scund și o trecere

boltită, aspect datorat unor succesive refaceri.⁴⁵ Capela Sfântul Iacob,⁴⁶ monument în stil gotic, cu absidă pentagonală, navă dreptunghiulară și puternice contraforturi, a fost pictată de A. Spörner⁴⁷ în perioada de demolare, cu acoperișul dezafectat. Lucrările de grafică prezentate se completează reciproc, reconstituind perioada de dinainte și după începerea demolării celor două monumente. Turnului Preoților și casa Gulden (casă donată orașului în 1470 de senatorul Thomas Gulden, care va adăposti al doilea sediu al primăriei Sibiului) sunt vizibile în planul secund al cromolitografiei lui J. Hoegg.⁴⁸

În 1554, când epidemia de ciumă a secerat 3.200 de vieți, comunitatea a hotărât mutarea cimitirului devenit neîncăpător, de lângă Biserica Evanghelică în afara zidurilor orașului.⁴⁹ Pentru amenajarea sa s-au achiziționat mai multe grădini de lângă Eleșteul croitorilor unde se făcea și "proba de apă" a femeilor acuzate de vrăjitorie. La noul cimitir se ajungea prin așa numita "Portiță a Leșurilor" („Leichentürlein”),⁵⁰ poartă interioară atestată la începutul sec. XVI ca "Portiță de la Pajiște", deschisă mai la vest de bastionul Haller. Poarta era situată lângă turnul frângerilor, un turn octogonal, cu acoperiș în pupitru și coridor de apărare și casa cu etaj a paznicului de turn, ambele vizibile în lucrarea lui Böbel. Poarta era legată cu colțul de nord al cimitirului printr-o punte de lemn ce trecea peste șanțul adânc al orașului. Strada ce a apărut după deschiderea cimitirului s-a numit a "Portitei Leșurilor" (azi str. Gh. Lazăr). Pentru scurtarea drumului spre cimitir, Sfatul orașului a hotărât în 1787⁵¹ să străpungă la capătul străzii dublul cordon de ziduri construind "Poarta Nouă" ("Neu Thor"). Poarta a fost demolată în 1854 împreună cu casa cu etaj a paznicului.

Ca urmare a dezvoltării economice și a sensibilei creșteri demografice,⁵² și arhitectura civilă a cunoscut majore transformări în secolele XVIII-XIX. Lotizarea fiind deja încheiată, singura posibilitate de extindere a spațiului de locuit era cea a demolării și reconstruirii unor clădiri.

Cele mai substanțiale transformări au fost cele din perimetrul Pieței Mari a orașului.⁵³ În strada Cîsnădiei - Heltauergasse (azi N. Bălcescu), stradă ce se deschide din Piața Mare, cea mai cunoscută clădire era vechiul hotel Împăratul Romanilor, situat la intersecția străzii Cîsnădiei cu vechea stradă a Balului. Istoria vestitului hotel a început în 1555, când magistratul a cumpărat o casă și a transformat-o în han, cheltuind pentru aceasta 107 fl.⁵⁴ Potrivit cronicii lui Emil Sigerus, în 1772 Philipp Calligan a închiriat hanul orășenesc "La steaua albastră",⁵⁵ iar după vizita viitorului împărat Iosif al II-lea în primăvara anului 1773, când acesta a locuit în acel hotel, i s-a dat numele de "Împăratul Romanilor". În continuarea hotelului se va construi în 1775, cu 6.200 de guldeni, o sală pentru baluri, iar în 1873 sala de dans va fi parchetată.⁵⁶ La mijlocul secolului al XIX-lea hotelul a devenit neîncăpător, ca urmare orașul cumpără în 1857 cu 25.000 de guldeni casa Wayda, pentru extindere.⁵⁷ În 1891, vechiul hotel este demolat, noul sediu fiind deschis în 7 septembrie 1895, puțin mai la est de cel vechi.⁵⁸

Clădirea ce adăpostea vechiul han era în stil gotic, cu plan neregulat, cu parter și etaj, puternice contraforturi, acoperiș în două ape și curte interioară. Situarea la intersecția a două străzi i-a determinat planul deosebit. Se remarcă spațiul cu

bovindow, similar celui de la Primăria Veche a orașului. Imaginea vechiului hotel Împăratul Romanilor a fost immortalizată în 1861 de Robert Krabs (1817 – 1884) într-o acuarelă (foto 7)⁵⁹ ce este azi reprodusă în toate lucrările ce fac referire la vestita clădire. Peste ani, în 1926, ea va servi ca sursă de inspirație unui vestit artist sibian, Hans Hermann, pentru gravura "Vechea stradă a Cisnădiei din Sibiu".⁶⁰

În secolul al XIX-lea, cu ocazia sistematizării, numeroase case din Heltauergasse (azi str. N. Bălcescu) au fost transformate.⁶¹ Singurele lucrări existente în Cabinetul de stampe al Muzeului Brukenthal ce atestă modificările suferite de clădirile de la capătul dinspre Piața Mare al străzii sunt desenele lui Gustav Kissling (foto 8,9).⁶² Ele consemnează aspectul caselor de la numerele 1-7 înainte de demolare și după construirea noilor clădiri. Locul celor trei case cu parter și etaj de la numerele 1-5, ce se aflau pe aliniamente diferite, este luat de cea notată de artist ca fiind "Transilvania",⁶³ o clădire compusă din parter și două etaje, cu ferestre mari, tripartite. De asemenea a fost refăcută și clădirea de la nr. 7, locul vechii case simple, cu un etaj fiind luat de o impunătoare clădire cu două etaje și elegante elemente decorative.

O stradă supusă unui amplu proces de transformare la începutul secolului XX este strada Alexandru Odobescu (Pempflingergasse). În 1934, datorită lărgirii drumului ce cobora din Orașul de Sus pe sub turnul de poartă adosat Primăriei Vechi, a fost demolat un întreg front de case. Dintre ele, cea numită "Casa cu Lei" a fost propusă pentru repertoriul monumentelor istorice din 1916 și trecută în lista refăcută în 1923 de Michael Csaki.

În 1934, cunoscutul istoric și etnograf sibian Emil Sigerus a fost martorul demolării clădirilor din acea zonă. El a publicat un articol cu informații istorice despre clădirea numită de localnici „Löwengrube” (Groapa cu Lei).⁶⁴ Din articolul lui Emil Sigerus cunoaștem doi dintre proprietarii casei: meșterul Johann Sebastian și fiul său.

În Muzeul de Istorie din Sibiu s-au păstrat două sculpturi provenite de la Casa cu Lei: o statuie a Prorocului Daniel și doi lei din piatră; grilaje din fier recuperate în urma demolării și fotografii document ale nefericitului eveniment.

Imaginea Casei cu Lei, clădire cu un etaj și mansardă, refăcută în secolul al XVIII-lea și a străzii Rațelor, aflată în imediata sa apropiere, ambele dispărute în 1934, a rămas în memoria colectivă și datorită artiștilor Karl Eduard von Closius (foto 10)⁶⁵ și Anna Dörschlag. Litografiile artistei sibiene⁶⁶ redau cu sensibilitate și romantism un crâmpei din insula de verdeață, vechi case și ziduri din burgul medieval (foto 11).

A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor a marcat dispariția a numeroase clădiri și monumente din Sibiu. Unele nu mai corespundeau scopului pentru care au fost construite, altele au devenit neîncăpătoare sau pur și simplu au fost înlocuite cu altele în pas cu vremurile. Puțini martori ai acestor transformări au văzut dincolo de așa zisul progres pierderea ce o înregistra orașul prin demolări. Artiștii vremii au păstrat însă imaginea acestor monumente în lucrări ce au devenit valoroase surse de documentare pentru istoria arhitecturii sibiene și pentru ulterioare restaurări. Astfel, lucrările lui Johann Böbel ce reprezintă zidul de apărare de pe strada Cetății (Harteneck) au servit la întocmirea proiectelor de

restaurare a segmentului de fortificație dintre turnurile Dulgherilor și Olarilor, lucrări ce s-au finalizat în 1967 cu refacerea unei porțiuni din zidul de incintă.⁶⁷ Arhitecți sibieni precum Paul Niedermaier, Hermann Fabini au valorificat aceste informații în studiile ce reconstituie istoria orașului medieval Sibiu.

Astfel, dincolo de frumusețea artistică a unora dintre ele, peste ani lucrările de grafică documentară ale artiștilor secolului al XIX-lea își dovedesc utilitatea chiar dacă "urbanismul își urmează cu îndărătnicie propriul său drum, indiferent la ce se întâmplă în stânga și în dreapta".⁶⁸

Lista ilustrației

Foto 1 – Johann Böbel (1824 – 1887), *Poarta Cisnădiei*

Foto 2 – Johann Böbel (1824 – 1887), *Poartă în zidul orașului Sibiu*

Foto 3 – Fritz Schullerus (1866 - 1898), (după un desen de), *Poarta cetății Sibiului*

Foto 4 – Franz Xavel Resch (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Poarta Sag*

Foto 5 – Johann Böbel (1824 – 1887), *Turnul Sării la Mănăstirea Ursulinelor*

Foto 6 – Betty Schuller (1860 - 1904), *Capela Sf. Iacob și Turnul Preoților din Sibiu*

Foto 7 – Friedrich August Robert Krabs (1817 – 1884), *Vechiul hotel Împăratul romanilor*

Foto 8 – Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Strada Cisnădiei, 1880*

Foto 9 – Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Calea Cisnădiei în 1890 cu clădirea Transilvania*

Foto 10 – Karl Eduard von Closius (1893 - 1959), *Curtea Leilor*

Foto 11 – Anna Dörschlag (1869 – 1947), *Străduța Rațelor*

MEDIEVAL MONUMENTS FROM SIBIU DESTROYED IN THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY AND THEIR GRAPHIC REPRESENTATIONS

Abstract

This study analyses the architecture of some medieval monuments destroyed in the modern period. Graphics of the Brukenthal Museum from Sibiu give us an important information about them, sometimes the only information about the building, fortifications and churches demolished in the 19th and the beginning of the 20th century. So, the graphics become a very important document for historians and architects.

- ³⁴ Franz Xavel Resch (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Poarta Sag*, tempera, 21,4 x 30,8 cm., nedată, nesemnată, inv. XIII-50 (foto 4). Lucrarea a fost executată în 1905 după un tablou în ulei din anul 1846 (însemnarea a lui J. Bielz pe dosul lucrării).
- ³⁵ J. Böbel, *Stadt Thore*, plan, pagina 18.
- ³⁶ E. Sigerus, *op. cit.*, p. 46
- ³⁷ J. Böbel, *Stadt Thore*, plan p. 21.
- ³⁸ Johann Böbel (1824 – 1887), *Turnul Sării la Mănăstirea Ursulinelor*, acuarelă și creion, 26,3 x 19 cm., semnată verso, dr. jos, cu creionul în limba germană: "Turnul Sării; la 19 august 1886, dimineața la ora 9 J. Böbel", inv. XIII-7a; Johann Böbel (1824 – 1887), *Turnul Sării la Mănăstirea Ursulinelor*, creion, 26,7 x 19 cm., semnată dr. jos "J. Böbel", dată 1886, inv. XIII-7b (foto 5).
- ³⁹ Sigerus, *op. cit.*, p. 38.
- ⁴⁰ *ibidem*, p. 56.
- ⁴¹ Al. Avram, I. Bucur, *op. cit.*, p. 38. Detalii privind istoricul și arhitectura Capelei Sf. Iacob a se vedea la Heidrun König, *Aufklärung eines alten Irrtums. Die Jakobskapelle am Huetplatz. Ein Pilgerweg (I)*, în *Hermannstädter Zeitung*, nr. 1659 / 14. Januar 2000 și *Auf den Spuren des hl. Jakob. Die Jakobskapelle am Huetplatz. Ein Pilgerweg (II)*, în *Hermannstädter Zeitung*, nr. 1660 / 21 Januar 2000.
- ⁴² Betty Schuller (1860 - 1904), *Capela Sf. Iacob și Turnul Preoților din Sibiu*, acuarelă, 20,5 x 28 cm., semnată dr. jos "B. Schuller", dată 1894, inv. XIII-9 (foto 6).
- ⁴³ T. Schunn (sec. XIX), *Capela Sf. Iacob, Sibiu*, acuarelă, 28 x 35,2 cm., semnată st. jos "T. Schunn", dată 20.VII. (18)98, inv. XV-855.
- ⁴⁴ E. Sigerus, *op. cit.*, p. 59.
- ⁴⁵ Al. Avram, V. Crișan, *op. cit.*, p. 63.
- ⁴⁶ În 1592 comitele Albert Huet a instalat în Capela Sf. Iacob biblioteca Parohiei și a Gimnaziului Evanghelic (azi Liceul Brukenthal) înființată de el; în secolul XIX capela a fost cedată școlii aflate în vestul ei și transformată în sală de clasă.
- ⁴⁷ August Spornier (activ la Sibiu pe la 1883), *Sibiu, Gimnaziul evanghelic*, acuarelă, 27,5 x 40 cm., semnată dr. jos, pe colț „A. Spornier”, nedată, inv. XV-863.
- ⁴⁸ Joseph Hoegg (1826 - ?), *Strada măcelarilor din Sibiu*, cromolitografie, 27 x 19 cm., semnată dr. jos "J. Hoegg lith", nedată, inv. XV-341.
- ⁴⁹ Sigerus, *op. cit.*, p. 18.
- ⁵⁰ Johann Böbel (1824 – 1887), *Poarta leșurilor*, fotografie acuarelată, 16 x 11,5 cm., semnată str. Jos. "J. Böbel", dată 1856, inv. XIII-57. Lucrarea înfățișează poarta interioară. Friedrich August Robert Krabs (1817 – 1884), *Poarta morților în zidul orașului*, acuarelă, 31,7 x 21,8 cm., semnată și dată verso, dr. jos "Robert Krabs pinxit anno 1861", inv. XIII-51, înfățișează această primă poartă exterioară spre cimitir, situată aproximativ în axul actualei străzi a Filarmonicii.
- ⁵¹ Sigerus, *op. cit.*, p. 41.
- ⁵² Detalii privind creșterea demografică la: Al. Avram, I. Bucur, *op. cit.*, p. 53.
- ⁵³ Despre semnificația socială a Pieței Mari din Sibiu și transformările arhitectonice suferite de-a lungul secolelor, transformări consemnate de grafica documentară, a se vedea: Olga Beșliu, *Centrul istoric al Sibiului imagine și simbol*, în *Historia Urbana*, tom. IX, 2001, nr. 1-2, p. 61-69.
- ⁵⁴ H. Fabini, *Sibiul gotic*, p. 145.
- ⁵⁵ E. Sigerus, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁶ *ibidem*, p. 38, 52.

⁵⁷ *ibidem*, p. 38, 47.

⁵⁸ *ibidem*, p. 57, 58.

⁵⁹ Friedrich August Robert Krabs (1817 – 1884), *Vechiul hotel Împăratul romanilor*, acuarelă și creion, 32,4 x 21,5 cm., semnată st. jos "R. Krabs", datată 1861, inv. XIII-77 (foto 7).

⁶⁰ Hans Hermann (1885 – 1981), *Vechea stradă Cîsnădie din Sibiu*, gravură, 29,2 x 25,2 cm., semnată dr. jos "Hans Hermann", datată 1926, inv. IX-126.

⁶¹ Pentru detalii a se vedea: Al. Avram, I. Bucur, *op. cit.*, p. 137-157.

⁶² Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Strada Cîsnădiei, 1880*, creion, 14,5 x 22,9 cm., nesemnată, nedată, inv. XV-1022 (foto 8); Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), *Calea Cîsnădiei în 1890 cu clădirea Transilvania*, creion, 14,5 x 22,9 cm., nesemnată, nedată, inv. XV-1023 (foto 9).

⁶³ Planul orașului Sibiu din 1875 confirmă aliniamentul clădirilor din cele două desene.

⁶⁴ *Siebenbürgische Deutschen Tageblatt*, nr. 18342, 10 iunie 1934.

⁶⁵ E. K. von Closius (1893 - 1959), *Curtea Leilor*, guașă, 23 x 23 cm., semnată dr. jos "Closius", datată (19)33, inv. XIII-70 (foto 10).

⁶⁶ Anna Dörschlag (1869 - 1947), *O poartă în zid*, litografie, 20,5 x 26 cm., semnată st. jos "Anna Dörschlag", datată 1923, inv. IX-53a; *Străduța Rațelor*, litografie, 24 x 18 cm., semnată st. jos "Anna Dörschlag", datată 1923, inv. IX-53b (foto 11).

⁶⁷ Al. Avram, I. Bucur, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁸ C. Sitte, *Arta construirii orașelor*, București, 1992.

Foto 1. Johann Böbel (1824 - 1887), *Poarta Cisnădiei*

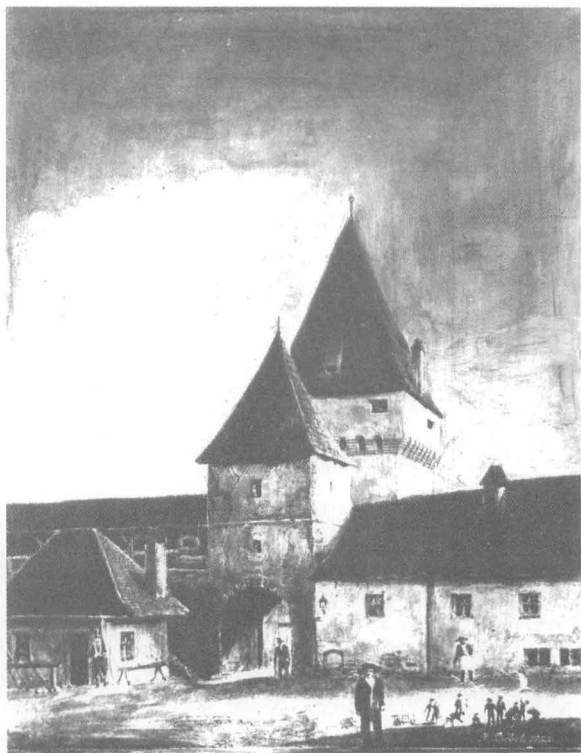

Foto 2. Johann Böbel (1824 - 1887), *Poartă în zidul orașului Sibiu*

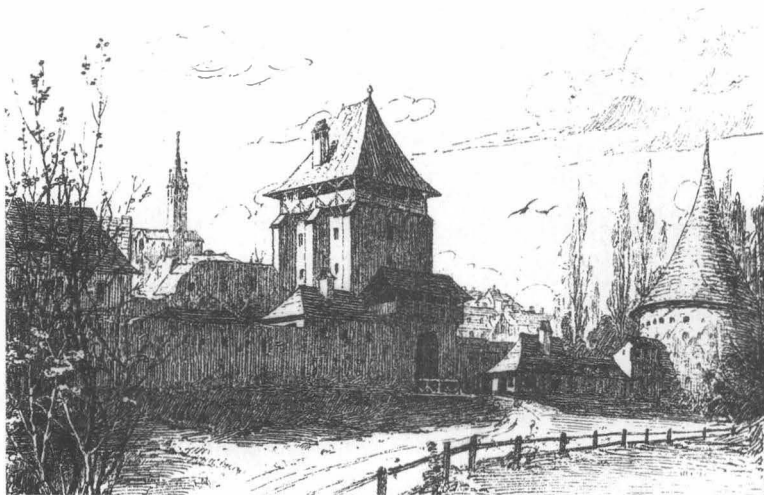

Foto 3. Fritz Schullerus (1866 - 1898),
(după un desen de), *Poarta cetății Sibiului*

Foto 4. Franz Xavel Resch (sfârșitul sec. XIX
începutul sec. XX), *Poarta Sag*

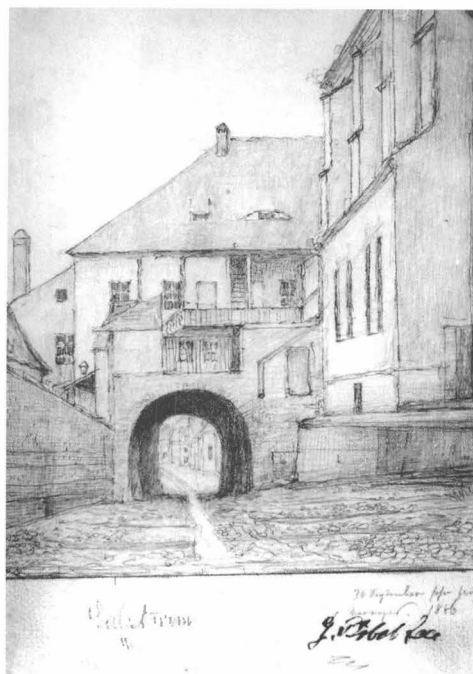

Foto 5. Johann Böbel (1824 - 1887),
Turnul Sării la Mănăstirea Ursulinelor

Foto 6. Betty Schuller (1860 - 1904),
Capela Sf. Iacob și Turnul Preoților din Sibiu

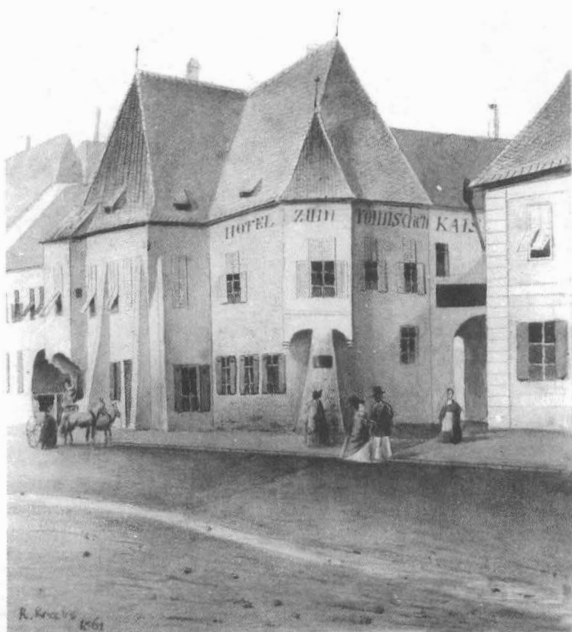

Foto 7. Friedrich August Robert Krabs (1817 - 1884),
Vechiul hotel "Împăratul romanilor"

Foto 8. Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX începutul sec. XX),
Strada Cisnădiei, 1880

Foto 9. Gustav Kissling (sfârșitul sec. XIX începutul sec. XX),
Calea Cisnădiei în 1890 cu clădirea Transilvania

Foto 10. Karl Eduard von Closius (1893 - 1959), *Curtea Leilor*

Foto 11. Anna Dörschlag (1869 - 1947), *Străduța Rațelor*

MĂRTURII ALE MEȘTEȘUGULUI OROLOGERIEI, AFLATE ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA: MEȘTERUL JOHANN KIRCHEL ȘI FIGURINELE SALE .

Adriana Antihi

Dintre orașele cu tradiții meșteșugărești aflate pe teritoriul țării noastre, Sighișoara s-a remarcat de secole și în domeniul orologeriei.

Una din cele mai caracteristice așezări ale evului mediu transilvănean, oraș-cetate situat la confluența pârâului Saes cu râul Târnava Mare, Sighișoara ni se înfățișează și astăzi ca un veritabil oraș-muzeu: cu ziduri groase și turnuri semețe, cu străduțe populate de istorie și amintiri, păstrându-și încă patina timpului, timp măsurat de orologiul din Turnul cu Ceas.

Vestitul Turn cu Ceas, situat în partea de răsărit a platoului inferior al cetății, a fost construit pentru a proteja poarta principală a orașului și găzdui Sfatul. Dubla sa funcție explică grija cu care a fost înconjurat de localnici, aspectul său sever și sărbătoresc totodată. Construită cu siguranță în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea,¹ partea de zidărie a fost consolidată în repetate rânduri și adaptată nevoilor de apărare, găsindu-și expresia deplină abia către sfârșitul secolului al XVI-lea. În partea inferioară, la nivelul solului, turnul era străbătut de două ganguri paralele boltite în semicilindru, prevăzute în ambele extremități cu porți masive din bărne de stejar ferecate cu drugi de fier. Ulterior, în sec. al XVIII-lea, porțile gangului sudic au fost zidite, în interiorul lui fiind amenajată o închisoare. Începând cu anul 2000, aceasta a fost inclusă în circuitul muzeal cu o mică expoziție în care se pot vedea câteva obiecte interesante: lanțuri pentru mâini și picioare ale celor condamnați, un jug de tortură, scară de tortură, piatră de 6 kg care era atârnată la gâtul celor acuzați de înșelătorie și care erau legați la stâlpul infamiei din piața cetății, reproduceri după *Constitutio Criminalis Theresiana* (1769), un adevărat cod penal din timpul Împărătesei Imperiului habsburgic Maria Tereza (1740-1780).

Judecând după partea de zidărie, Turnul cu Ceas se înfățișează ca un uriaș paralelipiped vertical, deasupra căruia acoperișul cu fleșa prelungă, decorat cu țigle smălțuite apare aerian și grațios. El nu a fost turnul unei bresle, ci turnul autorității publice, exprimată prin cele 4 turnulețe aflate la colțurile acoperișului simbolizând însemnul autonomiei judiciare a orașului și prin orologiul cu care era prevăzut.

Sighișoara este menționată în documentele vremii ca unul dintre primele centre din Transilvania unde a existat un mecanism de ceas lucrat din lemn încă din 1604², prevăzut cu două cadrane: unul orientat spre Orașul de Jos și celălalt spre interiorul Cetății. Inițial, acest orologiu arăta numai orele, dar în anul 1648 ceasornicarul Johann Kirchel a instalat un indicator al minutelor și a perfecționat sistemul de semnalizare sonoră, ca să fie bătute și sferturile de oră³.

Acest meșter pelerin, originar din Königsberg, a fost un priceput lăcătuș, dar

și un bun sculptor în lemn, el ciopliind și figurinele ce întruchiează zeii patronimici ai zilelor săptămânii: Diana, zeița lunii, Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn și Soarele. Incendiul din 30 aprilie 1676 a distrus și acest mecanism și figurinele, ele fiind refăcute în 1677-1678 de un meșter necunoscut în stil baroc. Noi presupunem că este vorba de același Johann Kirchel, care se stabilise la Sighișoara ca urmare a căsătoriei cu o localnică, iar în 1684 fusese cooptat în Sfatul celor 100 de bărbați ai cetății. Elocventă în acest sens este dedicația găsită pe coperta unei Biblii donate bibliotecii Școlii din Deal de Johann Kirchel în care sunt menționate ziua de 23. XI. 1685 și titlul de *Automotorius et Horologiorus Director*, care îi fusese acordat la data respectivă.

Marele incendiu din anul 1676 a distrus și acoperișul care a fost refăcut în anul următor de meșterii Veit Gruber din Tirol, Filip Bonge din Salzburg și dulgherul Valentin. Reparat de mai multe ori, acesta a dobândit forma actuală în 1894, purtând pecetea stilului baroc. La baza fleșei turnului se găsește un foișor poligonal cu coloane de lemn. Un alt foișor mai mic se află la mijlocul fleșei a cărei extremitate este decorată succesiv cu o pajură imperială, un glob și un cocoș. O inscripție în limba latină aflată pe Turnul cu Ceas, în partea stângă a fațadei dinspre Orașul de Jos, menționează marele incendiu de 1676 și amintește de renovările din 1678, 1774, când a fost reparat și pus în funcțiune și orologiul și 1894 când turnul a fost reparat din nou. Aceasta inscripție este importantă pentru că dovedește că și în sec. al XVIII-lea mecanismul ceasului din turn exista și funcționa.

După această dată știrile referitoare la mecanism dispar. Actualul mecanism al ceasului este mai nou, fiind executat la o comandă specială, în Elveția, de firma FUCHS și instalat în Turnul cu Ceas, la data de 1 aprilie 1906. Acestuia i s-a adaptat un mecanism electric, la care însă figurinele n-au putut fi conectate (este vorba de zilele săptămânii). Mecanismul este format din 4 moduli, care acționează asupra clopotelor și figurinelor, după cum urmează: modulul III, cel care la fiecare 30 de secunde impulsionează pendulul menținând oscilațiile la aceeași frecvență, acționează prin intermediul unei pârgii asupra modulului II al sferturilor de oră care, cu ajutorul unui cablu, pune în mișcare ciocanul ce lovește clopotul din lanternoul mic. La fiecare oră, după a patra bătaie, modulul II declanșează mecanismul modulului I, care prin două cabluri acționează asupra clopoțelului avertizor, iar acest modul pune în mișcare modulul IV al orelor prin intermediul unei tije lungi. Clopoțelul avertizor este situat în foișorul mare, alături de clopotul mare al orelor cu care se aseamănă prin ornamentele exterioare și modul de fixare. Din inscripțiile în limba latină aflate atât pe clopotul mare cât și pe cel mic aflăm că primul data din 1677, iar celălalt din 1678, ambele fiind donații făcute de consulul Michael Helwig și notarul orașului Georgius Kraus.

Clopoțele toboșarilor, unul turnat în 1683, celălalt în 1774, acționate prin lovire de brațele toboșarilor, dublează în altă tonalitate bătaia orelor. Pe fațada de sud a Turnului cu Ceas există o nișă în care apar zilele săptămânii, mecanismul fiind prevăzut cu un motor electric. Contactul sistemului situat la modulul IV al ceasului se realizează la ora 0, când păpușa zilei ce a trecut se deplasează spre dreapta, făcând loc figurinei ce reprezintă ziua următoare.

Acest mecanism este o inovație a ceasornicarilor sighișoreni Konrad, tatăl și fiul, și se compune dintr-un motor electric, un sistem cu roată melcată, care, printr-

un ax, antrenează platforma cu păpuși. Sub platformă, o serie de cuie, comandă lungimea cursei, decuplând prin intermediul unui microcontact motorul electric. Inovația constă în sincronizarea mișcării diurne a figurinelor la mecanismul electric al ceasului, realizată în 1964. În prima jumătate a anului 1988 și în anul 2001 s-a perfecționat sistemul electric al mecanismului prezentat, fiind înlocuite toate mecanismele și cablurile uzate și efectuându-se și alte lucrări de strictă necesitate. Și în prezent, din fonduri proprii, muzeul asigură întreținerea mecanismului ceasului din punct de vedere electric și mecanic.

FIGURINELE CEASULUI DIN TURN

Figurinele ceasului sunt confecționate din lemn de tei, înălțimea 80cm. La realizarea figurinelor s-au folosit întruchipări din mitologie, astronomie, și alchimie. Numele zilelor săptămânii provin din Pantheonul zeilor greci și romani, respectiv de planetele denumite de acestea. Deasupra capului acestor figurine sunt montate simboluri ale metalelor corespunzătoare planetelor. Aceste semne sunt în mare parte asamblate din semnul crucii, reprezentând elementele: cercuri, linii curbe, soarele ca semn-simbol al activității și secera lunii-simbol al pasivității.

DUMINICĂ - ziua soarelui, este reprezentată printr-o femeie în haină albastră și fustă roșie, care are în jurul capului raze aurii. E și un simbol al aurului, iar gesturile mâinilor parcă ar urca și ar coborî bogățiile pământului.

LUNI - simbolizată de Zeița Lunii, Selene (identificată și cu Artemis sau Diana, zeițe ale vânătorii și protectoare ale animalelor), este îmbrăcată într-un costum albastru deschis. Stăpâna nopții are în mâini arcul și săgeata iar pe cap luna în formă de seceră, simbol al argintului.

MARȚI - zeul Marte, (Ares- la greci) imagine a războiului și a morții: un bărbat cu cămașă roșie și pieptar albastru, cu cizme și în mâini, cu o sulită. Pe cap are semnul zodiei berbecului și simbolul medieval al fierului.

MIERCURI - Mercur (Hermes la greci), curierul zeilor, zeu al comerțului. Apare ca un flăcăiandru semeț, cu cămașă roșie, pieptar verde și cizme cu șireturi. Arpioarele de la coif, de la cizme și de la caduceul ținut în mână dreaptă, semnifică funcția sa de sol și curier al zeilor, iar săculețul cu bani din stânga, rolul său de protegitor al comerțului și al bogăției. Planeta Mercur, în concepția astrologiei medievale, constituia legătura dintre Soare și Lună. Semnul de pe cap simbolizează mercurul care ajută la extragerea aurului și argintului.

JOI - este simbolizată de părintele zeilor, Jupiter (Zeus, la greci); poartă o coroană aurie pe cap și e îmbrăcat cu o cămașă roșie și cu o manta de hermină. Își sprijină piciorul drept pe globul pământesc și ține în mâini însemnele fulgerului și ale tunetului. Poartă pe cap simbolul cositorului care protejează alte metale împotriva coroziunii și creează aliaje noi.

VINERI - Venus, zeița frumuseții (Afrodita la greci) căreia un amoraș înaripat îi ține o oglindă. Cochetă, are pieptul și piciorul drept dezvelite; cu fusta verde căptușită cu roșu, mângâie cu dreapta amorașul. Pe cap, simbolul astrologic al planetei Venus (Luceafarul) era și simbolul cuprului.

SÂMBĂTĂ - reprezentată de zeul Saturn, tatăl zeilor "bătrâni", (asimilat cu Chronos, timpul), dar și zeu al agriculturii, al păcii și al abundenței. În mâini ținea,

și un bun sculptor în lemn, el ciopliind și figurinele ce întruchiează zeii patronimici ai zilelor săptămânii: Diana, zeița lunii, Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn și Soarele. Incendiul din 30 aprilie 1676 a distrus și acest mecanism și figurinele, ele fiind refăcute în 1677-1678 de un meșter necunoscut în stil baroc. Noi presupunem că este vorba de același Johann Kirchel, care se stabilise la Sighișoara ca urmare a căsătoriei cu o localnică, iar în 1684 fusese cooptat în Sfatul celor 100 de bărbați ai cetății. Elocventă în acest sens este dedicația găsită pe coperta unei Biblii donate bibliotecii Școlii din Deal de Johann Kirchel în care sunt menționate ziua de 23. XI. 1685 și titlul de *Automotorius et Horologiorus Director*, care îi fusese acordat la data respectivă.

Marele incendiu din anul 1676 a distrus și acoperișul care a fost refăcut în anul următor de meșterii Veit Gruber din Tirol, Filip Bonge din Salzburg și dulgherul Valentin. Reparat de mai multe ori, acesta a dobândit forma actuală în 1894, purtând pecetea stilului baroc. La baza fleșei turnului se găsește un foișor poligonal cu coloane de lemn. Un alt foișor mai mic se află la mijlocul fleșei a cărei extremitate este decorată succesiv cu o pajură imperială, un glob și un cocoș. O inscripție în limba latină aflată pe Turnul cu Ceas, în partea stângă a fațadei dinspre Orașul de Jos, menționează marele incendiu de 1676 și amintește de renovările din 1678, 1774, când a fost reparat și pus în funcțiune și orologiul și 1894 când turnul a fost reparat din nou. Aceasta inscripție este importantă pentru că dovedește că și în sec. al XVIII-lea mecanismul ceasului din turn exista și funcționa.

După această dată știrile referitoare la mecanism dispar. Actualul mecanism al ceasului este mai nou, fiind executat la o comandă specială, în Elveția, de firma FUCHS și instalat în Turnul cu Ceas, la data de 1 aprilie 1906. Acestuia i s-a adaptat un mecanism electric, la care însă figurinele n-au putut fi conectate (este vorba de zilele săptămânii). Mecanismul este format din 4 moduli, care acționează asupra clopotelor și figurinelor, după cum urmează: modulul III, cel care la fiecare 30 de secunde impulsionează pendulul menținând oscilațiile la aceeași frecvență, acționează prin intermediul unei pârgii asupra modulului II al sferturilor de oră care, cu ajutorul unui cablu, pune în mișcare ciocanul ce lovește clopotul din lanternoul mic. La fiecare oră, după a patra bătaie, modulul II declanșează mecanismul modulului I, care prin două cabluri acționează asupra clopoțelului avertizor, iar acest modul pune în mișcare modulul IV al orelor prin intermediul unei tije lungi. Clopoțelul avertizor este situat în foișorul mare, alături de clopotul mare al orelor cu care se aseamănă prin ornamentele exterioare și modul de fixare. Din inscripțiile în limba latină aflate atât pe clopotul mare cât și pe cel mic aflăm că primul data din 1677, iar celălalt din 1678, ambele fiind donații făcute de consulul Michael Helwig și notarul orașului Georgius Kraus.

Clopotele toboșarilor, unul turnat în 1683, celălalt în 1774, acționate prin lovire de brațele toboșarilor, dublează în altă tonalitate bătaia orelor. Pe fațada de sud a Turnului cu Ceas există o nișă în care apar zilele săptămânii, mecanismul fiind prevăzut cu un motor electric. Contactul sistemului situat la modulul IV al ceasului se realizează la ora 0, când păpușa zilei ce a trecut se deplasează spre dreapta, făcând loc figurinei ce reprezintă ziua următoare.

Acest mecanism este o inovație a ceasornicarilor sighișoreni Konrad, tatăl și fiul, și se compune dintr-un motor electric, un sistem cu roată melcată, care, printr-

un ax, antrenează platforma cu păpuși. Sub platformă, o serie de cuie, comandă lungimea cursei, decuplând prin intermediul unui microcontact motorul electric. Inovația constă în sincronizarea mișcării diurne a figurinelor la mecanismul electric al ceasului, realizată în 1964. În prima jumătate a anului 1988 și în anul 2001 s-a perfecționat sistemul electric al mecanismului prezentat, fiind înlocuite toate mecanismele și cablurile uzate și efectuându-se și alte lucrări de strictă necesitate. Și în prezent, din fonduri proprii, muzeul asigură întreținerea mecanismului ceasului din punct de vedere electric și mecanic.

FIGURINELE CEASULUI DIN TURN

Figurinele ceasului sunt confecționate din lemn de tei, înălțimea 80cm. La realizarea figurinelor s-au folosit întruchipări din mitologie, astronomie, și alchimie. Numele zilelor săptămânii provin din Pantheonul zeilor greci și romani, respectiv de planetele denumite de acestea. Deasupra capului acestor figurine sunt montate simboluri ale metalelor corespunzătoare planetelor. Aceste semne sunt în mare parte asamblate din semnul crucii, reprezentând elementele: cercuri, linii curbe, soarele ca semn-simbol al activității și seceră lunii-simbol al pasivității.

DUMINICĂ - ziua soarelui, este reprezentată printr-o femeie în haină albastră și fustă roșie, care are în jurul capului raze aurii. E și un simbol al aurului, iar gesturile mâinilor parcă ar urca și ar coborî bogățiile pământului.

LUNI - simbolizată de Zeița Lunii, Selene (identificată și cu Artemis sau Diana, zeițe ale vânătorii și protectoare ale animalelor), este îmbrăcată într-un costum albastru deschis. Stăpâna nopții are în mâini arcul și săgeata iar pe cap luna în formă de seceră, simbol al argintului.

MARȚI - zeul Marte, (Ares- la greci) imagine a războiului și a morții: un bărbat cu cămașă roșie și pieptar albastru, cu cizme și în mâini, cu o sulită. Pe cap are semnul zodiei berbecului și simbolul medieval al fierului.

MIERCURI - Mercur (Hermes la greci), curierul zeilor, zeu al comerțului. Apare ca un flăcăiandru semeț, cu cămașă roșie, pieptar verde și cizme cu șireturi. Arpioarele de la coif, de la cizme și de la caduceul ținut în mână dreaptă, semnifică funcția sa de sol și curier al zeilor, iar săculețul cu bani din stânga, rolul său de proteguitor al comerțului și al bogăției. Planeta Mercur, în concepția astrologiei medievale, constituia legătura dintre Soare și Lună. Semnul de pe cap simbolizează mercurul care ajută la extragerea aurului și argintului.

JOI - este simbolizată de părintele zeilor, Jupiter (Zeus, la greci); poartă o coroană aurie pe cap și e îmbrăcat cu o cămașă roșie și cu o manta de hermină. Își sprijină piciorul drept pe globul pământesc și ține în mâini însemnele fulgerului și ale tunetului. Poartă pe cap simbolul cositorului care protejează alte metale împotriva coroziunii și creează aliaje noi.

VINERI - Venus, zeița frumuseții (Afrodita la greci) căreia un amoraș înaripat îi ține o oglindă. Cochetă, are pieptul și piciorul drept dezvelite; cu fusta verde căptușită cu roșu, mângâie cu dreapta amorașul. Pe cap, simbolul astrologic al planetei Venus (Luceafărul) era și simbolul cuprului.

SÂMBĂTĂ - reprezentată de zeul Saturn, tatăl zeilor "bătrâni", (asimilat cu Chronos, timpul), dar și zeu al agriculturii, al păcii și al abundenței. În mâini ținea,

probabil, imaginea unui copil (în legende mitologice, Saturn, pentru că soarta l-a vestit că unul din ei îl va înlătura, își mânca copiii). Figura cu barbă, cămașa albastră și fusta roșie, are piciorul drept în formă de proteză vopsit în negru. Probabil un fel de interpretare a faptului că, în antichitate, picioarele statuii ce reprezenta zeul erau acoperite și nu se dezveleau decât în ziua când era sărbătorit. Pe cap poartă simbolul plumbului, al nopții, opus luminii și soarelui, sâmbătă fiind "seara" săptămânii.

Prin crearea acestor figurine se oglindește istoria culturală a Transilvaniei și implicit dragostea de frumos și modul de viață a locuitorilor Sighișoarei în secolele XVII-XVIII.

Metalele simbolizate: fierul, cositorul, aurul, argintul, cuprul, plumbul erau vitale pentru grupurile de meșteșugari, fiind materiile prime ce foloseau la confecționarea obiectelor necesare traiului, la împodobirea locuințelor, a vestimentației.

Cele șapte figurine menționate au fost restaurate la Sibiu, în atelierele Muzeului Brukenthal de către restauratorul G. Constantinescu în anii 1997-1998. Cheltuielile au fost suportate din veniturile proprii ale muzeului nostru.

În urma analizei chimice s-a putut deduce compoziția de natură organică și anorganică, precum și grosimea fiecărui strat, ceea ce a condus la următoarea concluzie: culoarea originală, în urma unor intervenții mai târzii, a fost înlăturată și culorile au fost aplicate direct pe lemn, respectiv pe un strat protector de clei de oase. De o importanță la fel de mare este și descoperirea că simbolurile alchimiste care împodobesc capetele figurinelor și care sunt pictate cu o culoare de protecție ce conține cositor, au fost adăugate figurinelor probabil la o mai târzie reparare sau pictare a acestora. Tot cu ocazia acestei restaurări, părțile care lipseau au putut fi reconstituite cu ajutorul unor fotografii mai vechi executate de Gertrud Miesselbacher, precum și prin analogie.

În nișa dinspre cetate se află un alt grup de figurine care reprezintă Dreptatea și Justiția, un registru mai jos toboșarul și alături de el figurina care reprezintă zeița Păcii. Spre Orașul de Jos în afară de figurinele ce reprezintă zilele sub ele se află un al doilea toboșar împreună cu alta, figura reprezentând un personaj enigmatic-posibil o imagine a călăului, opusă imaginilor Justiției și Dreptății dinspre Cetate. Aceasta avea, probabil, în mâini biciul și securea și îi avertiza pe cei veniți la târgurile din Piața Orașului de Jos să respecte legile cetății⁴

Toboșarul dinspre Orașul de Jos a fost realizat din mai multe elemente confecționate separat și apoi asamblate. Acesta reprezintă un soldat și are rolul de a marca sferturile de oră, printr-o bătaie cu ciocanul în clopot. Pe cap are un coif negru, împodobit, cu un penaj galben cu roșu. Figura este dârză, împodobită, cu o mustață mare cu marginile răsucite iar pe lateral este mărginită de părul ce iese de sub coif. Capul îi este mobil, iar imbinarea dintre acesta și trunchi, este mascată cu o platbandă de metal, vopsită negru. Trunchiul îi este îmbrăcat cu un pieptar de culoare ocru-galben cu décor sub forma unor solzi, de culoare brună și este mărginit de benzi roșii. De sub aceasta iese o cămașă, lungă până la genunchi și cu mâneci până la cot, de culoare albastru cobalt. Mâna dreaptă este îndoită din cot și ține ciocanul de metal cu care bate-n clopot. Statuia se termină cu un soclu de formă ovală colorat în verde, și de care sunt prinse benzile metalice pentru fixarea

statuii în turn.

Figura care simbolizează Călăul este confecționată din lemn de tei și este sculptată dintr-un buștean având brațele aplicate ulterior. Reprezintă un bărbat într-o poziție contrapost pe jumătate dezbrăcat având și un brâu ca articol de îmbrăcăminte. Părul de pe cap se revarsă pe umeri în şuvițe: barba personajului îi cade pe piept ajungând până în dreptul pectoralilor, ea fiind rotunjită în partea de jos și despăcată în două fuioare. Capul are o poziție puțin răsucită, cu fața spre mîna dreaptă. Brațele sunt depărtate de corp și ridicate în aer, mîna dreaptă având poziția unei mîini care ține un obiect între degetul arătător și degetul mare, iar mîna stîngă este reprezentată cu palma în jos. Picioarele stau paralele cu un genunchi îndoit. Soclul are culoarea verde și nu are o formă geometrică bine definită, ci preia forma exterioară a tălpilor personajului.

Și aceste figurine au fost restaurate în anii 2001-2002 de către același atelier de restaurare al Muzeului Brukenthal în timpul căreia s-au descoperit câteva inscripții pe spatele unor figurine. Urmează descrierea acestor figurine.

Grupul statuar al figurinelor care reprezintă Dreptate și Justiția este confecționat din lemn de tei și sculptat dintr-un buștean, având brațele aplicate ulterior. Personajele apar într-o poziție verticală, ținându-se cu o mîna pe umeri într-un ușor contrapost și fiecare ținând în cealaltă mîna obiecte simbolice. Dreptatea apare legată la ochi și este îmbrăcată cu o rochie albastră, corset negru, decorat cu motive vegetale și benzi galbene pe o porțiune de fond roșu. Rochia este lungă până la pământ, cu mâneci scurte și este bogat decorată cu falduri liber reprezentate. În mîna dreaptă ține o sabie de lemn, ridicată în aer, cu vârful în sus și este vopsită în negru cu garda galbenă. Capul este mobil, iar porțiunea de îmbinare este mascată cu bandă de metal neagră. Justiția este foarte asemănătoare cu celalalt personaj și apare reprezentată cu o cunună de lauri pe cap. Este la fel îmbrăcată cu o rochie de culoare albastră, cu corset negru, dar are alte motive florale. Are la fel legătura dintre cap și trunchi mascată cu o bandă de metal neagră. În mîna stîngă ține o balanță de metal. Personajele stau pe un soclu de culoare verde și în spate au o mantie de culoare asemănătoare cu soclul. În spate au o degajare, pentru mecanism și pentru o ușurare a statuii.

Statuia din lemn, pictat policrom, reprezentând zeița Păcii este lucrată în lemn de tei. În mîini ține două obiecte simbol (goarna și frunza de măsline). Poziția personajului este verticală, Zeița apare reprezentată ca o tânără, cu chip oval și cu părul despletit căzând liber pe umeri înspre spate, în şuvițe.

Toboșarul dispre Cetate, lucrat din lemn de tei, este sculptat dintr-un buștean. Brațele au fost aplicate ulterior. Figurina este o combinație între un soldat prusac și roman și are o figură dărză cu o mustață mare răsucită și cu părul, care îi iese pe lateral de sub coif. De coif este prinsă o creastă de pene decorativă, pictată în roșu și galben. Are un pieptar cu solzi, bogat decorat, în relief, cu motive vegetale, care sunt pictate în culoarea roșie ca și marginile decorative ale pieptarului. Cămașa este lungă până la genunchi, iar mânecile lungi până la coate, colorate în albastru de cobalt și bogat sculptate cu falduri libere, parcă bătute de vânt. În mîna dreaptă ține ciocanul de metal cu care bate în clopot, iar mîna stîngă o are ridicată în aer și îndoită din cot cu degetul arătător îndreptat spre cer. În picioare poartă cizme lungi negre, decorate cu șireturi galbene. Soclul este confecționat și aplicat separat și

este împrejmuit cu o bandă metalică, totul fiind vopsit în verde. Pe abdomen este aplicat dispozitivul metalic, în care este prins clopotul și care este colorat în galben. În spate statuia are degajată o nișă prin care au fost asamblate mâinile și prin care s-au montat platbandele metalice, iar împreună cu cele de sub soclu, ajută la ancorarea în turn a statuii.

Statuetele reprezentând Ziua și Noaptea sunt confectionate din lemn de tei și sculptate dintr-un buștean. Cele două statui sunt reprezentate ca doi copilași dezbrăcați. Ziua este un copilaș bucălat și cu pânză drapată de culoare verde și are pe cap o flacăară pictată cu roșu și galben. În dreapta ține o inimă roșie, cu o flacăară asemănătoare cu cea de pe cap, pe care o îndreaptă înspre față, iar mâna stângă o ține lipită de piept în dreptul inimii. Toată mișcarea arată ca și când și-ar oferi inima privitorului.

Noaptea se aseamănă foarte mult cu celălalt copilaș, dar ține în mâini două lumânări albe care în loc de flăcări au în capete becuri. Amândouă statuetele sunt suspendate în turn de o parte și de alta a grupui statuar Dreptatea și Justiția și din această cauză nu au socluri.

În timpul restaurărilor s-au descoperit două date importante –inscripții. Toboșarul dinspre Orașul de Jos are pe spate, în partea dreaptă inscripționat următorul text: "Emil Radler 1894" iar pe mânecă "renovir". Cel de-al doilea toboșar, cel dinspre Cetate, a fost refăcut în întregime în anul 1894 de către Josef Kluschy. Constatăm că anul 1894 este un an important, acum au loc o serie de reparații și transformări la Turnul cu Ceas. Printre acestea și realizarea celor două figurine care simbolizează Ziua și Noaptea. Probabil cele două figurine au fost realizate de un meșter anonim în această perioadă.

Concluzionăm cu observația că bisericile și monumentele săsești din zona limitrofă Sighișoarei posedă faimoase ceasuri de turn și figurine (Saschiz).

Pentru ca acest patrimoniu să fie pus în valoare de către rețeaua muzeistică considerăm ca o primă sarcină, firește de durată, devenită problematică în etapa actuală, aceea a salvării și conservării a tot ce cuprinde și deține sectorul orologeriei în ansamblu. Se are în vedere ceasul de la turnurile din Saschiz și Tigmandru.

ZEUGNISSE DER UHRMACHERKUNST, DIE SICH IM BESITZ DES GESCHICHTEMUZEUMS SCHAESSBURG BEFINDEN. MEISTER JOHANN KIRCHEL UND SEINE HOLTZFIGUREN

Schässburg wurde als eines der ersten Zentren aus Siebenbürgen erwähnt, wo es einen Turmuhrwerk aus Holz, schon seit 1604 gab, mit zwei Zifferblättern : das eine in die Richtung der untern Stadt, das andere in die Richtung der Burg. Ursprünglich zeigte dieses Uhrwerk nur die Stunden an, doch 1648 Installierte der Uhrmacher Johann Kirchel einen Minutenzeiger und perfectionirte die sonore Signalanlage, so dass auch die Vierteilstunden angezeigt werden konnten. Dieses Meister aus Königsberg war ein guter Holzbildhauer, er hat auch die Lindenholzfiguren geschnitzt, welche die heidnischen Götter der Wochentage versinnbildlichen: Diana (Göttin des Mondes-Luna), Mars, Merkur, Jupiter, Venus, Saturn, und die Sonne.

Der Brand aus dem 30.04.1676 zerstörte dieses Uhrwerk und auch die Figurinen, die von einem unbekannten Meister 1677-1687 in Baroken Stil widerhergestellt worden waren. Wir nehmen an, dass der Meister derselbe Johann Kirschel gewesen ist, welcher sich in Schässburg niederliess, da er eine Schaessburgerin heiratete, und 1684 dem Rat der 100 Männer der Burg beitrug. Er erhielt den Titel "*Automotorius et Horologiorus Director*".

Während der Restaurierung wurden zwei wichtige Inschriften entdeckt. Der Tambour der gegen die Untere Stadt gerichtet ist, wurde mit folgenden Text beschriftet: "Emil Radler 1898" und auf dem Ärmel "Renovier". Der zweite Tambour, der gegen die Innburg gerichtet ist, wurde im Jahre 1894 von Josef Kluschy komplett renoviert. Im Jahre 1894 wurde viel in Stundturm renoviert, und viele Veränderungen durchgeführt. Die Wesentlichsten waren unten anderen die zwei Figurinen die den Tag und die Nacht versinnbildlichen. Diese wurden wahrscheinlich von einem anonymen Meister der Periode realisiert.

Man muss doch sagen, dass die sächsische Monumente aus der Schässburger Gegend berühmte Turmuhrwerke und Figurinen besitzen (Saschiz, Keisd).

Dass dieses Patrimonium verwertet werden kann, von dem musealen Netzwerk, eine der wichtigsten Aufgaben wäre die der Konservierung des Bereichs der Horologie. Erwähnbar wären Uhrwerke der Türme aus Keisd, Țigmandru usw.

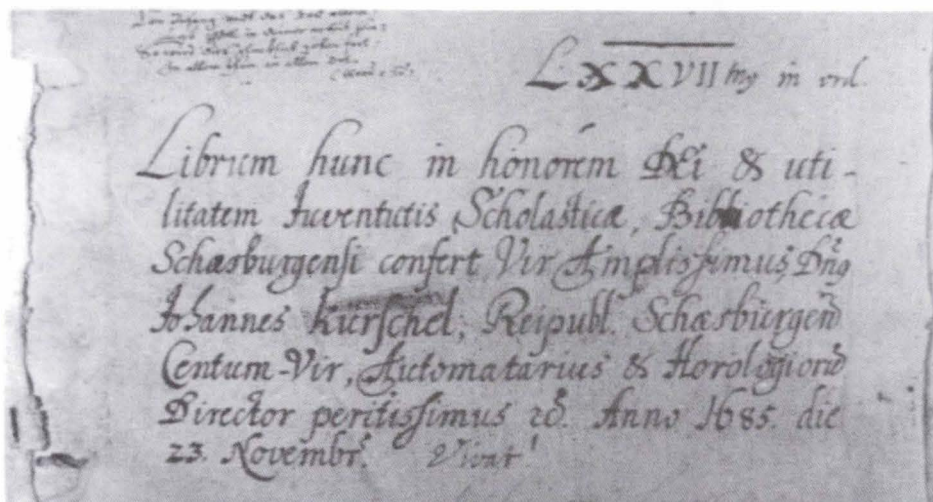
Note:

¹ Dr. Paul Niedermaier, *Der Stundturm in Schässburg*, in ziarul "*Neuer Weg*", 29 VIII 1968

² Clara Spitzer, S. Mosora, *Sighisoara*, Ed. Sport-Turism, București, 1980, p.12

³ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*, Bucuresti, 1965, p.136

⁴ Emil Giurgiu, *Sighisoara*, Ed. Sport-Turism, Buc., 1982, p.79

Dedicația de pe Biblie din care reiese funcția meșterului Johann Kirchel (1685).

Cadranul ceasului și figurinele (partea dinspre Cetate)

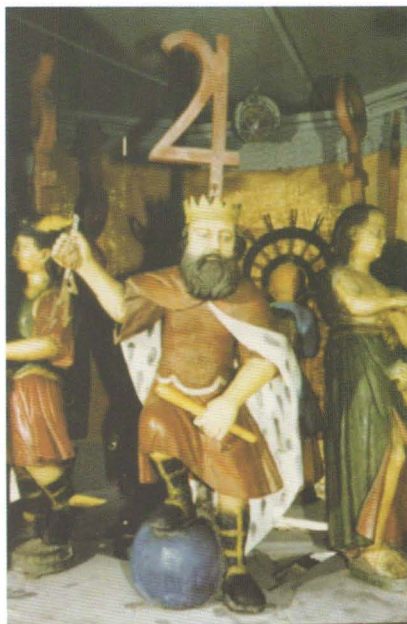
Selene (Luni)

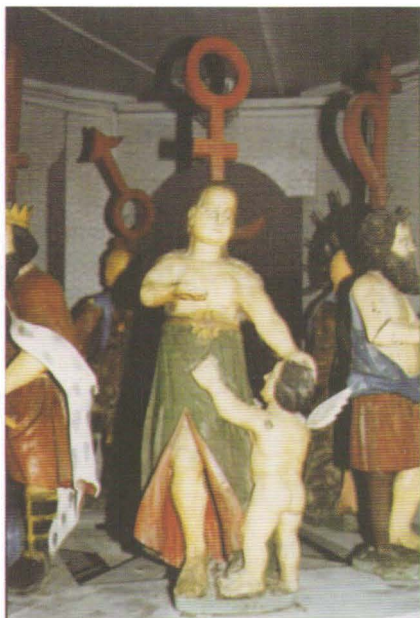
Marte(Marți)

Mercur (Miercuri)

Jupiter (Joi)

Venus (Vineri)

Saturn (Sâmbătă)

Duminică (Soarele)

Toboșarul

Ziua și noaptea

Călăul

Dreptatea și justiția

„SBORNICUL” LUI MATEI PISARIUL DIN MÂNDRA

Constantin Băjenaru

În colecția „Document” a Muzeului Țării Făgărașului se regăsește un manuscris¹ ce a fost descoperit de către preotul Valeriu Literat, pe care de altfel acesta l-a și studiat sumar și l-a publicat în anul 1936². Manuscrisul aparține cu certitudine primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, fiind scris pe hârtie de către doi copişti, dintre care ultimul indică anul 1744. O parte din file este numerotată, iar cealaltă nu, având dimensiunile 20/14,5 cm. Destul de multe file de la începutul manuscrisului lipsesc, de asemenea de la sfârșit și chiar în interior.

Este un miscellaneu cu inițiale și titluri scrise cu roșu, restul textului fiind întregit cu cerneală neagră. Inițialele sunt în rare cazuri ornate, iar uneori sunt scrise cu negru și nu cu roșu. Sunt câte 20 de rânduri pe pagină, scrise cu semiuncială. Legătura este veche, din lemn îmbrăcat în piele, însă deteriorată. Scrierea este cu caractere chirilice, ici-acolo apărând și unele slavonisme.

Cum aminteam mai sus, putem afirma cu claritate că la manuscris au lucrat doi copişti, mărturie stând grafia diferită pe care o întâlnim în cuprins. Cel mai mult a scris cel de-al doilea copist, primul lucrând numai 16 file. Pe fila 50, primul copist a început numerotatul cu 1, până la 12, continuat de al doilea până la 17; urmează două file fără număr, după care cei doi numerează din nou – primul de la 17 la 20, următorul de la 21 la 57.

Dacă primul copist nu apare nicăieri pomenit cu numele, în schimb celălalt a scris mai multe însemnări:

- în interiorul primei coperti, apare destul de indescifrabil textul: „Este a logofătului Maftei 1759 (?)”;
- fila 10: „Să să știe că această mică cârtică iaste a lui Matei”;
- fila 44: „Această cârtică o am scri(s) eu M(a)teiu”;
- fila 49 verso: „Și am s(cris) eu Mateiu robul lui Dumnezeu(u) de pe cârtică a lui Ion vătăful ot dascălul Lupu ca să fie și pentru a lui pomenire. Sf(ă)rșit și lui Dumnezeu mărire. Amin.”;

Mai jos, cu cerneală roșie, apare textul: „Ipsah az Mate(i) copilul ot Mândra”, iar apoi: „Irlam în mondrai Matei Bukalsul de la Mă(n)dra”. Și tot aici: „Eu Pop(a) Bucur ot Mă(n)dra”;

- fila 50, deasupra: „Bucur Tăflan papiihă (?), parah l(a) Mă(n)dra”, iar în josul paginii: „Scris-am eu Bucur Popovici”;
- fila 68: „L(ea)t 7252 (1744). Pomenește-mă Doamne acum pre robul tău Mateiu întru împărăția ceriului că am isprăvit”;
- fila 69: „Și am scris eu Mateiu copilul ot Mândra”;
- fila 96 verso: „... și am scris eu Mateiu copilul ot Mândra feciorul popii Rad ot Mândra”;

- fila 97: „... acest fel de istorie să știe cine o scrie Mateiu copilul către călugărul Popa...”.

Despre acest tip de scrieri – sbornicele – Nicolae Cartojan spunea: „(...) întâmplarea și gustul individual al copistului a întrunit codice texte ce vin din epoci foarte depărtate între ele și în același timp cu conținut foarte disparat”³. Originalele acestor traduceri s-au pierdut, însă copiile lor s-au păstrat în sbornice, scrise în cea mai mare parte de către preoți, dintre care cele mai vechi apar încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Pe calea bizantină, a pătruns în vechea literatură bulgară un bogat ciclu de legende religioase apocrife privitoare la Vechiul Testament, după care a ajuns în Serbia, de unde a fost preluat și de către români. Deși nu toate sbornicele cuprindeau în conținut: legende religioase apocrife, povestiri morale despre virtuți și vicii, cuvinte de laudă și de învățătură, prevestiri, etc.

Sbornicul de care ne ocupăm nu iese cu mult din tiparele obișnuite, având următorul cuprins:

1. „Istoria lui Constantin cel Mare”, scrisă în zece capitole (filele 1-445), cu paginile de la început lipsă (circa un capitol și jumătate). La baza acestei frumoase istorii s-a situat „Panegiricul împăraților Constantin și Elena”, al cărei autor a fost preotul Eftimie al Târnovei (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), acesta având ca material informativ lucrările lui Eusebiu din Cesareea și Nichifor Calist Xanthopulos. Ulterior, „Panegiricul” a fost împărțit în 28 de capitole, dintre care majoritatea au fost incluse și în „Sbornicul” nostru:

a) „Miracolul Crucii” din timpul campaniei militare a lui Constantin contra lui Maxențiu, miracol care a condus la dezastrul celui din urmă la podul Milvius de peste râul Tibru (cap. V);

b) construirea Noii Rome – Constantinopolul (cap. X);

c) luptele împotriva goților (cap. XI);

d) evenimentul Conciliului de la Niceea – 325 d.H. (cap. XII);

e) disputa patriarhului Alexandru cu Filosoful (cap. XV), „legendă pe care Eftimie a preluat-o, se pare, din „Cronica Universală” a lui Simeon Magistratul și Logofătul (prima jumătate a secolului al X-lea) sau dintr-un alt izvor cu conținut similar”⁴;

f) Elena în căutarea Sfintei Cruci (cap. XVIII);

g) bisericile construite de Elena în Locurile Sfinte (cap. XIX);

h) aducerea unei părți din Cruce, împreună cu piroanele (cap. XX);

i) menționarea numărului de ani de domnie (32) și de viață (66) ai împăratului Constantin cel Mare (cap. XXV);

2. „În luna lui Maiu în 10 zile: Într-această zi prăznuim punerea hainii Domnului și spunerea de care cum au fost adus de la Abas șah de la (la?) împărăteasca cetate a Mascului (Moscovei) (filele 445-49v). Despre această „haină a Domnului” (vestmântul lui Iisus Hristos), se spune că ar fi fost găsită în Iseria și la anul 1624 ar fi fost trimisă cadou țarului rus Mihail.”

3. Povestea lui Archirie înțeleptul sau „Cu vrerea lui D(u)mnezeu începuu a scrie de viața și cazania lui Archirie preaițeleptul” (filele 50r-56v). această poveste a pătruns în literatura populară română prin filiera slavă (bulgară), având la origine romanul asirian al lui Archirie tradus în Macedonia sudică prin secolele XI-XII⁵.

Totuși, problema originii certe a acestui roman i-a împărțit pe cercetători în trei tabere: unii credeau că este un produs târziu al unui creștin sirian, alții îl credeau o operă a evreilor, iar ultimii că ar fi fost alcătuit în Siria, Persia sau Babilon. Clar este că „multe părți din conținutul acestui roman se găsesc în diverse izvoare vechi, fie că este vorba de maximele și proverbele lui Archirie sau de suferințele acestuia (...), fie că este vorba de isprăvile din Egipt sau de fabulele și proverbele din partea ultimă”⁶.

Numeroase maxime se regăsesc în schițele grecului Menandru (342-291 î.H.), iar antecedente referitoare la suferințele lui Archirie se întâlnesc în „Cartea lui Tobit” din Vechiul Testament. În aceasta din urmă, sunt prezentate, în trei pasaje diferite, reminiscențe din viața lui Archirie: într-unul este amintită funcția sa de mare cancelar și purtător al peceții regale la curtea lui Ninive a regilor Sennașerib și Asarhaddon; în al doilea este amintit nepotul său, Nadab (Anadan în textul nostru); în ultimul apare un rezumat al vieții lui Archirie.

Versiunea slavonă, realizată în secolele XI sau XII, s-a păstrat în mai multe redactări și manuscrise, fiind rezultatul unei traduceri a versiunii armene. De la slavi a fost preluată și de români, care au tradus-o prin secolul al XVII-lea sau la începutul celui următor, mai devreme negăsindu-se nici o dovadă în această privință. A avut o mare răspândire în Țările Române, cunoscându-se numeroase manuscrise, care aveau în jur de 40 de învățături, spre deosebire de cele slave care cuprindeau între 30 și 120 de învățături.

Povestea lui Archirie, ca și alte cărți populare, a suferit regenerări, pe baza elementelor folclorice întâlnite în cale. Înțeleptul îl instruiește pe Anadan prin sfaturi în formă de aforisme și proverbe populare. Interesant este și faptul că dregătoriile apar cu numele (corespondentul) lor românesc (armaș, logofăt ș.a.), ca de altfel și numele proprii (Ahikar a devenit Archir, Archirie, Nadan – Anadam sau Anadan, cum găsim în textul nostru).

4. Întrebări și răspunsuri, cu mai multe subcapitole:

- a) „Întrebări și răspunsuri. Dascălul întreabă, ucenicul răspunde” (filele 56v-57v);
- b) „Întrebarea lui Iazimir cu a lui Panait filosoful” (filele 57v-58v);
- c) „Întrebări de darurile biseri(cii)” (filele 58v-60v);
- d) „Întrebări și răspunsur(i) din sf(â)ntul și marea săptămână a patimilor lui Hs.” (filele 60v-62v);
- e) „Întrebări ale bl(a)gocestivului împărat chir Lean cu dascălul din theologia sfintilor” (filele 62v-68r).

Toate acestea sunt traduceri și amplificări ale unui prototip slav. Atât la textele slavone, cât și la cele românești, se observă diferența în numărul acestor întrebări și răspunsuri. Ele sunt în formă de chestionar, constituit dintr-un amestec de literatură biblică și apocrifă, legende populare, elemente cosmologice și cronologice, date privitoare la ierarhia bisericească și la simbolistica obiectelor liturgice, elemente ortodoxe și eretice.

Acest tip de chestionar provine din literatura bizantină și este cunoscut sub numele de „Joca monachorum (jocul călugărilor)”. Conform afirmației eruditului N. Cartoian, „cel mai vechi manuscris cunoscut până acum, semnalat de Lambros,

datează din secolul XI și se păstrează în mănăstirea Kutlumuș din Muntele Athos (...)”⁷. După cum spuneam, chestionarul a pătruns în literatura română prin filiera slavă, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, cunoscând destul de multe versiuni, traduceri diferite și titluri deosebite.

5. „Spunere pentru Sampson tarele” (filele 69r-76r).

Între povestea lui Sampson și istoria următoare este intercalată o colindă.

6. Deoarece din manuscris lipsesc 3 file, nu aflăm decât sfârșitul unei alte povestiri referitoare la un tânăr viteaz – „vătaf de tâlhari” – mâncat de un balaur.

7. „De lucrurile pravoslavnicului creștin” (filele 78r-88v), care cuprinde o serie de sfaturi despre diferite lucruri; sfârșitul lipsește.

8. Un fel de roată – zodiac (?) (fila 89v), cu numere arabe și chirilice. Filele următoare (90r-95r) cuprind 70 de sfaturi, care urmează probabil numere de pe roata amintită.

9. „Steaua ce să zice pe nume Țitera” (filele 95v-96v), un text prin care indică timpul favorabil plecării în călătorii.

10. „Învățătură de obște cătră tot omul ce nu-și ia sama vorbelor când va să vorbească, ci ce-i vine la gură, această grăeaște” (filele 97r-101r). Este un text rimat, dar scris în continuare pe fiecare pagină. Despre aceasta, V. Literat afirmă că originalul ar proveni de peste munți, din Muntenia⁸.

11. În luna lui Maiu, în 22 de zile „Cuvânt de învățătură a Sfântului Athanasie celui Mare, Arhiepiscopul Alixandriei, pentru Melhisedec” (filele 101r-104v). Despre acest Melhisedec există trei legende diferite: într-una nu apare nici o rudă a sa; în cea de-a doua, care se întâlnește numai la slavi, Melhisedec este fiul lui Nir (fratele lui Noe); în sfârșit, ultima provine din greacă, de unde a fost tradusă în slavonă în secolul al XVII-lea, iar de aici a fost preluată de către români (varianta din textul nostru).

12. „Gromovnicul al lui Eraclie împărat” (filele 105r ...); sfârșitul lipsește. Gromovnicele (în slavonă grom = tunet, de tunet) sunt cărți de astrologie care dezvăluie întâmplările viitoare din viața pământului și a omenirii în funcție de zodia în care cade tunetul. Astfel de cărți se pare că erau destul de răspândite și de căutate în secolul al XVII-lea. Un „Gromovnic” de acest fel s-a tipărit în anul 1639 la Alba Iulia, ceea ce demonstrează că biserica românească din Transilvania considera aceste cărți ca fiind utile, mai ales că ele se pretindeau a da un fel de bulletine meteorologice, care îi interesau în primul rând pe agricultori.

„Gromovnicul” a fost atribuit, de către slavi și români, împăratului Iraclie, iar grecii l-au atribuit chiar proorocului David. Din această îmbinare, în unele gromovnice, a reieșit un amalgam de prevestiri de cutremure cu cele din fulgere și tunete. În majoritatea cazurilor, au fost introduse clasificări ale zodiilor – zodii bune (Berbec, Taur, Fecioară, Pește), mijlocii (Gemeni, Balanță, Săgetător și Vărsător) și rele (Rac, Leu, Scorpion, Capricorn) – ale zilelor (bune și rele), ca și ale orelor (bune, mijlocii și rele).

Acest tip de manuscris a circulat destul de frecvent în spațiul ortodox transilvănean, contribuind în mod cert la îmbogățirea literaturii populare din secolul al XVIII-lea, secol plin de frământări, neajunsuri, înfruntări și dezbinări confesionale între români. În privința „Sbornicului” nostru, putem afirma că, în forma pe care o are, a pătruns în Țara Făgărașului prin preoții, călugării sau învățăceii care mergeau la studii în Țara Românească.

Le „Sbornic” de Matei Pisariul de Mândra

Dans la collection « Document » du Musée de Făgăraș „Valeriu Literat” il y a un manuscrit découvert par Valeriu Literat, appartenant à la première moitié du XVIIIe siècle. Ce manuscrit écrit sur le papier par deux copistes date du 1744, selon la mention de ce dernier.

C'est une publication « miscelaneu » aux initiales et titres tracés en rouge, le reste du texte, en encre noire. Les initiales en sont rarement ornées. On constate qu'on utilise quelque fois le noir, pas le rouge. Chaque page contient 20 lignes, écrite en majuscules. La couverture en bois, ornée de cuir en est détériorée. L'écriture aux caractères cyrilliques est prédominante. Il y en a aussi quelques slavismes. Le premier copiste n'a écrit que 16 pages et le second jusqu'à 111. Structurée en 12 chapitres, le « Sbornic » renferme des légendes religieuses apocryphes, contes moraux. Ces derniers en contiennent des chapitres consacrés aux vertus, aux vices, aux enseignements. Ce type de manuscrit a circulé assez fréquemment dans l'espace orthodoxe transylvain, en contribuant certainement à l'enrichissement de la littérature populaire du XVIIIe siècle, siècle marqué par toutes sortes de confrontations et discordes confessionnelles entre les Roumains. À l'égard du « Sbornic », on peut affirmer qu'il a pénétré dans nos contrées par le biais des popes, des moines et étudiants qui suivaient leurs études en Valachie.

Note:

¹ Nr. inv. I, 4573.

² V. Literat, *Un manuscript din jumătatea întâia a secolului al XVIII*, în „Dacoromania”, VIII (1935-1936), București, 1936, p. 189-196.

³ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, ed. a II-a, București, 1974, p. 23.

⁴ G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 232.

⁵ N. Cartoian, *op.cit.*, p. 12.

⁶ I.C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 355.

⁷ N. Cartoian, *op.cit.*, vol. II, p. 37.

⁸ V. Literat, *op.cit.*, p. 191.

СПУНЕРПЕТРУСАУТАРЕ

[illegible]

BISERICA SFÂNTUL NICOLAE DIN FĂGĂRAȘ

Iulian Marius Șchiopu

Secolul al XVII-lea a reprezentat pentru ortodocșii făgărășeni o luptă continuă pentru ridicarea unei biserici ortodoxe la Făgăraș. Condițiile politice improprie pentru ortodoxia făgărășeană, eforturile preoților calvini din Făgăraș de ai trece pe români la biserica reformată, toate acestea au îngreunat construcția unei biserici. Chiar și când aceasta primește aprobarea de construire de la Gh. Rákóczi I și este construită la 1648, ea nu rezistă decât 10 ani, *fiindcă în luna august a acelui an, le-au ars-o tătarii*¹.

După aceasta, desele schimbări de principii nu au favorizat pe ortodocșii făgărășeni, aceștia nemaiavănd timp pentru asemenea *lucruri mărunte*. Apoi, venirea lui Mihail Apafi I în scaunul Transilvaniei a însemnat doar o perioadă de promisiuni, fiind binecunoscut că principele și soția sa, Ana Bornemissza, dovedeau o intoleranță îndârjită față de tot ce nu era calvinesc, dar și pentru că raporturile lui Apafi (mort în 1690) cu voievozii Țării Românești, atât cu Radu Șerban cât și cu Constantin Brâncoveanu, au fost în general proaste².

Cu toate acestea, *istoricii Șincai și Țipar spun că în Făgăraș a fost o episcopie ortodoxă între anii 1662 – 1687, având ca episcop pe Daniil*³, după cum ne arată diploma dată de principele Ardealului Mihail Apafi, cu data de 20 aprilie 1662 și care în urma persecuțiilor Calvinilor a trecut în Muntenia, unde *a stârnit pe lângă credinciosul Voievod de atunci, Constantin Brâncoveanu, ca să zidească în Făgăraș o biserică*⁴.

Această stăruință a lui Daniil, precum și creșterea luptei pentru atragerea populației românești la catolicism, spre sfârșitul secolului XVII, au avut desigur rolul lor în decizia lui Brâncoveanu de a ridica o biserică la Făgăraș.

Este neîndoios că Brâncoveanu avea, de altfel, *conștiința originii etnice și lingvistice comune a românilor din Țara Românească, Transilvania și Moldova*⁵. Mai mult, se pare că el ar fi vizat o unire culturală care apare astăzi, prin prisma cercetărilor formelor multiple de manifestare ale culturii din perioada respectivă, drept un adevăr esențial.

A face o biserică ortodoxă într-un oraș din Ardeal nu era lucru ușor. Cererea credincioșilor români negustori și meșteșugari din Făgăraș a putut fi satisfăcută numai după ce principele Ardealului Mihail Apafi II, la 10 octombrie 1694 și-a dat acceptul. Autorizația a fost dată cu consimțământul și în numele Consistoriului general al ecleziilor reformatate, compus din mai mulți magnați și superintendentul Ștefan Veszprémi⁶.

Cererea frățască a lui Constantin se acordă pe lângă două condiții:

Biserica aceasta să nu jignească în drepturile sale jurisdicția bisericii reformatate din Făgăraș pe care au exercitat-o până acum superintendenții calvini asupra

tuturor preoților români din Ardeal. Voievodul însuși să fie un bun prieten ocrotitor și patron al bisericii calvine din Transilvania⁷;

Clădirea bisericii să nu fie din ziduri prea groase și prea înalte din respect către cetate, al cărui turn se cuvine să stăpânească împrejurimea⁸.

Dacă condiția a doua este ușor de înțeles, cea dintâi dezvăluie, pe lângă grija bisericii reformate de a-și asigura pentru totdeauna jurisdicția ei aducătoare de venituri de la românii ortodocși, și teama că această jurisdicție ar putea fi suprimată prin legăturile strânse, pe care se știe că Brâncoveanu le avea cu imperiului.

Brâncoveanu a ajutat și biserica reformată din Făgăraș, căreia – în urma unei cereri a nobililor făgărășeni din 26 noiembrie 1713 pentru a-i ajuta cu refacerea bisericii distruse în timpul mișcării lui Rákóczi – i-a donat 400 florini ungurești⁹.

Despre începutul și sfârșitul lucrărilor avem informații din frumoasa inscripție bine păstrată deasupra ușii de intrare : *Această sfântă și dumnezească beserică a Răsăritului Io Constandin B(râncoveanu) Basarabú Voievod domnul și oblăduitorul a toatei Țării Rum(a)nești. În slav(a) și lauda preasfintei și necuprinsei trei ipostasis și una f(i)ință Troiță și întru cinstea sfântului și de ciudese (minuni) făcătorului Nicolae episcopului Mirelechi a căruia și hramul ieste, den temelie cu toată cheltuiala sa o au ridicat și o a zidit la anul de la spăsenia lumii 1698, la al zecele an al domniei sale. Și au început la luna lui Iunie 17 zile și sau sfârșit la luna lui Sepe(m)vrie 30 zile, la anul - și au fost ispravnic Neagoe Pitar Rătescu.*

7206

1697¹⁰

Despre construcția bisericii avem informații și în cronicile vremii. Astfel se spune: *Într-un acest an au trimis măriia sa și pre Neagoe pitariul Măjăscul în Țara Ardealului, la Făgărași, de unde au isprăvit o biserică, care încă den trecutul an l-au fost trimis măriia-sa de o au început din temelie a o lucra cu cheltuiala mării-sale. Pentru că neavând creștinii de acolo biserică, trimis-au la măriia-sa cu multe rugăciuni ca să le facă o biserică și neapărându-să măriia-sa de un lucru dumnezeiesc ca acesta, stătut-au bucuroși după rugăciunea lor și au trimis de au făcut biserică mare și frumoasă, întru pomenirea și cinstea celui mare făcător de minuni, sfântului Nicolae Mirlicheischii.*¹¹

Din Pomelnicul bisericii știm că preot a fost, din momentul începerii zidirii bisericii și până la sfârșitul construirii ei, ierei Cristea, care a murit la 1714. Pe partea de miazăzi a pridvorului, deasupra podoabei de cărămizi puse în zig-zag, o lespede cu un relief mărunț consemna *Cu mila lui Dumnezeu am scris numele meu ca să (să) pomenească la asta biserică că eu Nica copilu den cas(a) care am fo(s)t ispravnic la ismet(!) leat 1697¹²; contribuția acestui Nica la ridicarea bisericii nu se cunoaște.*

În același timp Constantin Brâncoveanu n-a uitat să asigure viitorul acestei biserici și al slujitorilor ei. Astfel dăruiește la 17 octombrie 1699, 50 de taleri din veniturile vămii domnești de la Rucăr și Dragoslavele, bisericii din Făgăraș *ca să fie preoților de hrană și de îmbrăcăminte*¹³. Banii aceștia preoții îi pot ridica în fiecare an la Sf. Dumitru (26 octombrie). Această danie este întărită și de următorii domni al Țării Românești: Ștefan Cantacuzino, la 22 noiembrie 1714, și Ioan Mavrocordat,

la 17 martie 1718.

Atât Constantin Brâncoveanu cât și ceilalți doi domnitori specifică în actul de danie că cei 50 de taleri îi vor primi preoții numai până vor ține legea aceasta pravoslavnică, iar de care cumva ar schimba legea și n-ar mai fi întru a răsăritului biserică și credință, să fie lipsiți de această milă ce am făcut¹⁴.

Pe lângă această danie în bani, Brâncoveanu a donat și cărți bisericești dintre care aveau Oftaiul iar pe Mineiul care se mai vede și astăzi se poate citi un înscris făcut parcă de mâna voievodului: *La sfânta mitropolie de la Ardeal*¹⁵.

Biserica Sfântul Nicolae din Făgăraș are un plan dreptunghiular alungit – compartimentat în pridvor, pronaos și naos – închinat spre răsărit cu o absidă decroșată, poligonală în exterior și semicirculară în interior¹⁶. (fig. 1, fig. 2)

Pridvorul supraînălțat de un turn-clopotniță este accesibil printr-o scară lipită zidului de nord. Scara este în spirală cu trepte masive din lemn și adăpostită într-un mic turn și care are în plan forma circulară în interior și poligonală în exterior. Modelul acestei dispoziții, întâlnită pentru prima oară la Strehăia (1645), este capela palatului brâncovenesc de la Mogoșoaia (1688)¹⁷.

Turnul clopotniță, pe plan octogonal, se ridică ca pe o bază pătrată. Camera clopotelor este acoperită cu o boltă din panouri curbe, care poate fi definită cu o aplicare pe plan poligonal al boltii mănăstirești. Cel mai mare dintre clopote e dar al lui Brâncoveanu. Are pe el emblema cu corbul Țării Românești și cu inscripția : *Io Constandin Basarab Voevod I(eat) 7209 = 1700*¹⁸.

Are o navă care nu mai este separată de pronaos printr-un perete, ci doar printr-o triplă arcadă purtată de doi stâlpi octogonali, și un altar eliptic în interior, îmbrăcat spre exterior într-un heptagon.

Calote pe pandantivi acoperă toate încăperile, inclusiv pridvorul și absida altarului, fiecare calotă având particularități proprii¹⁹. Sistemul de descărcare a calotei pe pandantivi din altar pe patru arce, înscrise în absida semicirculară alungită, constituie un caz de excepție față de soluția curentă a jumătății de calotă racordată cu un semicilindru. Prototipurile acestei rezolvări singulare se întâlnesc în Țara Românească la București, în secolul al XVII-lea, la Mitropolie și la Biserica Doamnei²⁰.

Dubloul de vest, care separă naosul de altar, se reazemă pe console cu retrageri succesive; aceleași console constituie suportul arcelor longitudinale de pe laturile de nord și sud ale absidei. Calota nu este circulară, manifestând tendința de urmărire a pătratului de bază, cu rotunjire în jurul pandativilor. Profilul calotei prezintă o inflexiune datorită executării *en tas de charge* a primelor asize, de la care se trece apoi la dispoziția radiară a cărămizilor²¹.

Calota pe pandantivi a naosului, rezemată pe patru arce – cărora le corespund pile de colț cu iposte profilate – se compune din două segmente de rază diferită. Calota pe pandantivi apare și în pronaos, cu deosebirea că planul calotei se înscrie într-o elipsă, iar profilul ei nu prezintă inflexiuni²².

Biserica are pe fațada vestică un frumos pridvor acoperit cu două calote pe pandantivi, despărțite printr-un dublou median cu pornirile în consolă, cu arcade în

plin centru și coloane octogonale de cărămidă, amintind prin robustețea formelor de *monumentele epocii lui Matei Basarab*²³.

Toate arhivoltele arcelor sunt subliniate printr-o retragere față de câmpul pandativilor. Planul de naștere al calotelor este delimitat printr-un ciubuc, cu excepția boltii din altar²⁴.

Pronaosul și naosul sunt despărțite printr-un zid, în care se deschid trei arcade cu arhivoltele retrase, care se sprijină pe zidurile longitudinale și pe două pile octogonale. În zona capitulurilor trecerea de la octogon la planul pătrat al impostei se realizează printr-o asiză, ale cărei cărămizi sunt dispuse în forma unei cruci cu brațele egale. Acest tip de pilă, utilizat curent în Țara Românească încă din prima jumătate a veacului al XVII-lea reapare la arcadele înalte ale pridvorului²⁵.

Pe dinafară pereții bisericii au rămas netencuiți. Poate că înadins, atât în vederea unui oarecare efect artistic, cât și ca să fie împiedicată umezeala să se ridice de la pământ. Decorația paramentului exterior cuprinde: un profil simplu al soclului, un brâu median – compus dintr-un ciubuc încadrat de două șiruri de dinți de fierăstrău – și cornișele de zimți care încununează corpul bisericii, baza pătrată a turnului clopotniță și prismele poligonale ale clopotniței și ale scării în spirală²⁶.

Aceeași sobrietate se regăsește la ancadramentele de piatră. Portalul apusean are un profil simplu în acoladă, cu un decroș intermediar la lintou. Chenarele ferestrelor prezintă baghete intersectate de profiluri în acoladă, doar bazele motanților având suprafața împodobită cu motive vegetale²⁷. Tencuiala i s-a dat la 1791 de vicarul Ioan Halmaghi care însemnează toată această lucrare în Pomelnicul bisericii. Tot vicarul Ioan Halmaghi, la 1792, a pavat cu lespezi de piatră pridvorul și zidul dintre stâlpii lui²⁸.

Din pridvor se face intrarea în biserică, printr-o ușă de stejar masiv, sculptată. (fig. 6) Aceasta, împreună cu celelalte uși ale lăcașului de cult, încântă privirile prin armonia distribuției, prin tăietura caldă a motivelor, prin sugestivă interpretare și transpunere a formelor din natură. Nimic excesiv, nimic fără măsură. Dincolo de bogăția aparentă, veghează gustul sigur al compoziției și echilibrului²⁹.

În ceea ce privește pictura, în anul 1698, o echipă de zugravi, având în frunte pe meșterul Preda, a fost trimisă în nordul Carpaților pentru a decora biserica Sf. Nicolae, din orașul Făgăraș, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu. Evenimentul este important pentru că, dincolo de valoarea reală a acestor picturi, ele reprezintă *“punctul de plecare al iradierii picturii brâncovenești în întreaga Transilvanie; opresiunea habsburgică și gravele interdicții impuse românilor ortodocși de la nordul Carpaților nereușind să stăvilească intensă circulație a zugravilor și înfăptuirea unei indubitabile comunități artistice”*³⁰.

Iconostasul din 1698 și ansamblul mural din naos și altar al bisericii Sf. Nicolae sunt datorate pictorilor Preda din Câmpulung - lucru atestat până înainte de lucrările de restaurare de iscălitura îndemănaticului zugrav: *Iconopise(ț) Preda Panonean (ardelean?) leat 7207 (1699)*, iscălitură aflată sub icoana hramului Sf. Nicolae, din iconostas și momentan acoperită cu vopsea³¹ - și fiilor săi Preda și Teodosie.

Monumentalul iconostas făgărășean este cea mai amplă dintre tâmplile epocii brâncovenești, fiind sensibil mai mare decât cel al bisericii de la Hurezu, ori al Mitropoliei din Târgoviște, comparație ce subliniază importanța acordată de

principe legăturilor sale cu românii transilvăneni³².

Iconostasul de la Sfântul Nicolae are o lățime de aproximativ 6,23 m și o înălțime – până la baza crucii – de aproximativ 4 m. Iconostasul are trei rânduri de icoane deasupra arhitravei: prăznicare, apostolii cu Deisis – în trei compartimente – și prorocii. Acestea din urmă sunt așezate de o parte și de alta a compoziției centrale ce figurează scena răstignirii. Icoanele prăznicare și cele ale apostolilor se află sub arcade semicirculare, iar la primul rând de icoane arcadele au timpane. Ultimul rând cuprinde medalioane³³.

Articularea prin cornișe și colonete se datorează unor influențe ale Renașterii absorbite încă în perioada precedentă iar prezența barocului se reflectă în fusiunile răsucite ale colonetelor și uneori în forma medalioanelor din registrul superior. Unele motive suferiseră între timp o interpretare nouă; așa de pildă, în locul scoicii din lunetele arcadelor, apar acum înmănuncheri de frunze asemănătoare ferigii³⁴.

Balustrada este compusă din patru panouri simple prinse în stâlpi de secțiune pătrată. Deasupra acestora se înalță colonete de o formă clasică. Pe ele se sprijină, prin intermediul unei frize decorative, arhitrava sculptată cu mai multe motive. Primul și al doilea rând de icoane au colonetele așezate pe un fel de balustradă ce face trecerea spre arhitravă și respectiv brâul decorativ dintre cele două rânduri³⁵.

Această balustradă are o sculptură decorativă vegetală ca și timpanele arcurilor de la icoanele primului rând și brâul decorativ. De altfel, toată ornamentica folosită este vegetală³⁶.

Decorația superioară a suferit modificări, din ea nemaipăstrându-se decât partea centrală de pe care se ridică crucea și moleniile cu o decorație de același tip.

Ușile împărătești sunt de tipul preponderent decorativ deși icoana Buna Vestire ocupă o suprafață mai mare de cât de obicei. Tehnica este *meplat, basorelief și ajur*. Lemnul acoperit cu preporație de ipsos, aurit și colorat în albastru-vânăt și roșu-vermillon³⁷.

Zugrăveala pereților altarului și al naosului a fost făcută la 1721, la șapte ani după moartea lui Brâncoveanu, de către fiii lui Preda Zugravul. Numele unuia dintre ei este scris în două locuri : în altar, pe tivitura de la haina unui arhiereu, în partea de miazăzi: *Ego Preda Zug(rav) sin (fiu) Pradi zug(rav) ot Dlogopol (Câmpulung)*, iar pe partea de către naos și tindă alt autograf: *Preda zugrav sin Predi și Theodosie snă Predi(i)*. Deasupra ferestruicii de la proscomidier putem citi: *Leat 7229 (1821)*³⁸.

Cheltuiala pentru pictura altarului și naosului, suma de 800 de florini, a fost plătită de făgărășeni. Pictura pronaosului a fost făcută după anul 1772 cu cheltuiala jupânului Nițu Pătrașcu, meșter din breasla timarilor³⁹.

Frescele de la Făgăraș au fost comparate cu cele similare din alte biserici de pe tot întinsul cultului ortodox, din Transilvania, Țara Românească, Peninsula Balcanică, Asia Mică și părțile din Italia care au stat timp mai îndelungat sub influența bizantină⁴⁰.

Personajele sunt bine proporționate cu cadrul în care sunt puse, atitudinile lor reflectând demnitate și sfințenie. Detaliile figurilor sunt just înfățișate, veșmintele urmând corect liniile corpurilor pe care le îmbracă. Nimic nu e rigid în ținuta personajelor, ești convins că vezi oameni vii, care, pătrunși de un puternic

simțământ religios s-au înălțat la o viață spirituală superioară și la un ideal⁴¹.

În ansamblul arhitecturii brâncovenești, biserica Sfântul Nicolae din Făgăraș se distinge prin economia și simplitatea modului de împodobire fără a prezenta exuberanța decorativă întâlnită în mod curent la edificiile contemporane din Țara Românească. În Țara Făgărașului atât structura cât și elementele de detaliu devin determinante pentru întreaga activitate constructivă care se desfășoară în secolul XVIII-lea și în primul sfert al veacului următor⁴².

Importanța artistică a monumentului este fundamentală, edificiul impunându-se ca un prototip fiind sursa de inspirație pentru numeroase lăcașuri de cult românești din sudul Transilvaniei, contribuind la crearea unei adevărate școli de arhitectură în Țara Făgărașului.

Deși li se promisese ortodocșilor transilvăneni că nu vor fi obligați să treacă la unire, acest aspect a fost uitat de mulți episcopi și din păcate și de cel din Făgăraș.

Făgărășenii ortodocși nu au apucat să se bucure de biserica ctitorită de Brâncoveanu decât 25 de ani. Despărțirea credincioșilor făgărășeni de lăcașul lor de cult nu s-a produs de această dată ca urmare a distrugerii bisericii ci a faptului că aceasta a fost luată cu forța la unire. De trecerea bisericii la unire se leagă numele lui Ioan Pataki⁴³.

Pataki a sosit la Făgăraș în 1721 ca paroh și *missionariu* și pe lângă ce *înstrăina pe popor când acesta-l vedea executând ritul latin, cu care românii nu se pot deda nici până în ziua de astăzi și nu se crede că se vor deda cu el vreodată, apoi ca om tânăr, înfocat, inspirat de divinitatea dogmelor catolice până la exaltațiune, călătorind dintr-o comună în alta propagă dogmele cu oareșcare violență, ținea dispute cu popi care nu înțelegeau nimic din acelea*⁴⁴.

Petru Bod afirmă că *Pataki pedepsea pe locuitori și în bani și cu închisoare, dacă nu voiau să treacă la unire, așa ceva nu putea face nici un misionar și unele ca acestea s-ar înțelege de Pataki numai din timpul episcopiei sale*⁴⁵.

Dar ceea ce nu au putut face iezuiții cu promisiuni, cu corupție, cu bani, au făcut cu sila, cu puterea armatei la *porunca papei*, în anul 1723 în 6 august : preotul român ortodox din biserica lui Brâncoveanu Ioan Banciu și epitropul Văsălache Pop au fost legați în obezi, ca făcătorii de rele, bătuți și chinuiți de soldații împăratului Leopold. Biserica a fost înconjurată de soldați cari au așezat în ea ca episcop greco – catolic pe Pataki Ianoș, ce era papistaș în Făgăraș⁴⁶.

În ce privește data la care biserica a fost luată cu forța, Valeriu Literat, pe baza unor însemnări făcute de preotul ortodox Toma pe o foaie din Cazania lui Varlaam descoperită de el la Văleni, Făgăraș, a ajuns la concluzia că biserica a fost luată mai repede, încă înainte de 11 martie 1723. În acea însemnare preotul scrisese: *Această sfântă poucenie ni s-au dat de la Brașov, în vremea când episcop cel unit Ioan Potoki ne-au luat sfânta biserică împreună cu toate sfintele cărți și odăjdii și arginturi, după ce am dobândit a ruga Dumnezeu în starea credinței noastre la o casă, în legea grecească, leat 1723, mar 11 dni. Eu popa Thoma Făgăraș m priat*.⁴⁷

Românii ortodocși nu s-au împăcat cu ideea luării bisericii, astfel că în fiecare casă de român ortodox au fost instalați militari, pentru a preveni vreo răscoală.

Preotul Toma și curatorul Pop, ferecați în lanțuri, au fost aruncați în temnița din castel.

Persecuțiile lui Pataki n-au încetat aici. El le-a închis capela pe care ortodocșii făgărășeni o deschiseră într-o casă particulară și nu le dădea voie să-și îngroape morții în cimitirul bisericii, decât cu condiția ca cei rămași în viață să se declare uniți. Starea aceasta a durat până în preajma anului 1800⁴⁸.

Ortodocșii făgărășeni nu au rămas singuri în durerea lor. În ajutorul lor au fost brașovenii, români și greci, nu numai cu cărți și obiecte de cult, dar au semnat și ei plângerea ortodocșilor făgărășeni, ba mai mult au însărcinat pe delegatul lor, negustorul Cristof Voicul, care avea drum la Viena, să le susțină cu tot dinadinsul și cauza făgărășenilor. Ajuns la Viena, delegatul a prezentat curții cererea făgărășenilor ca biserica lor să rămână pravoslavnică întrucât e zidită de Brâncoveanu. La acestea, autoritățile au cerut *să aducă acele diplome în care să arate cum Constantin Vodă, când au zidit aceea besearecă au avut voie împăratească și atunci să și-o ție ei, precum și mai-nainte*⁴⁹, însă aceste diplome au fost făcute pierdute chiar de cei care trebuiau să le găsească.

O intervenție a făcut și doamna Marica, văduva lui Constantin Brâncoveanu, în 8 aprilie 1724, la baronul Viechter, directorul cameral al Transilvaniei, la Camera aulică. Acesta a ordonat o anchetă, prin care, fiind informat exact, a ordonat lui Pataki, atât la 12 aprilie, cât și la 16 septembrie, să restituie ortodocșilor biserica, dar dispozițiile lui nu s-au executat, din cauză că membrii catolici ai camerei aulice au făcu dări de seamă mincinoase la conferința ministerială care avea să decidă definitiv cauza. Nici cererile înaintate mai târziu de făgărășeni nu le-au adus mai multă dreptate⁵⁰.

Acțiunea de recăștigare a bisericii de către ortodocșii făgărășeni a continuat și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, însă fără rezultate. Totuși, în 1761, în timpul războiului de șapte ani dintre Austria și Prusia, ortodocșii din Făgăraș, sub conducerea fruntașilor Nițu Petrașcu, tăbăcar, Ioan Oancea, măcelar, și negustorii Matei Isari și Ignatie Arpași, profitând de lipsa unităților armate din Făgăraș au luat cu forța cheile bisericii brâncovenești. Această stare a lucrurilor nu a durat prea mult, biserica fiind ulterior recuperată de uniți și retrocedată ortodocșilor făgărășeni abia în anul 1948.

Sf. Nicolae Church from Făgăraș (Summary)

Sf. Nicolae church from Făgăraș was built in 1698 by Constantin Brâncoveanu, the voivod of Muntenia. He had it built in a very difficult period for the orthodox from Făgăraș; a period when they were threatened by the religious union with the catholics. The church is an very important architectural monument who inspired all the others orthodox churches from the country of Făgăraș. It's architectural style was imported from the Horezu church, in Muntenia, a church built also by Brâncoveanu, but in some way the decoration of Sf. Nicolae church surpasses all the others churches of Brâncoveanu. Constantin Brâncoveanu had taken care of

this church by offering it books and a source of incoming. Unfortunately in 1723 the greco-catholics took the church, by force, from the orthodox. After that, all orthodox' efforts to regain it where unuseful. They managed to get their church back in 1948.

Note:

- ¹ Literat, Valeriu, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 153.
- ² *ibidem*, p. 154.
- ³ Stan, Constantin, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave*, vol. I, Sibiu, 1928, p. 249.
- ⁴ *ibidem*.
- ⁵ Popescu, Florentin, *Ctitorii brâncovenești*, Editura Sport-Turism, Buc., 1973, p. 180.
- ⁶ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p.155.
- ⁷ Meteș, Ștefan, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 4-5.
- ⁸ Ionescu, Ștefan, *Epoca brâncovenească*, p. 30.
- ⁹ Literat, Valeriu; Járay, M., *Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, VII, 1936-1938, p. 603.
- ¹⁰ Literat, Valeriu, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, p. 156.
- ¹¹ Greceanu, Radu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1970, p. 124.
- ¹² Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 158.
- ¹³ Meteș, Ștefan, *op. cit.*, p. 5.
- ¹⁴ *ibidem*, p.6.
- ¹⁵ Iorga, Nicolae, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Buc., 1914, p. 242
- ¹⁶ Greceanu, Eugenia, *Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul XXXIX, nr. 2, 1970, p. 39.
- ¹⁷ Vorona, Gheorghe Curinschi, *Istoria arhitecturii în România*, p. 262.
- ¹⁸ *** *Istoria Artelor Plastice în România*, p. 175.
- ¹⁹ Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1982, p. 427.
- ²⁰ Greceanu, Eugenia, *op. cit.*, p. 40.
- ²¹ *ibidem*, p. 40.
- ²² *ibidem*.
- ²³ Drăguț, Vasile, *Arta românească*, vol I, Editura Meridiane, Buc., 1982, p. 367.
- ²⁴ Greceanu, Eugenia, *op. cit.*, p. 41.
- ²⁵ *ibidem*.
- ²⁶ *ibidem*.
- ²⁷ *ibidem*.
- ²⁸ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 158.
- ²⁹ Drăguț, Vasile, *op.cit.*, p. 418.

³⁰ *ibidem*, p. 459.

³¹ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 158.

³² *** *Istoria Românilor*, vol V, p. 989.

³³ Dumitrescu, Florin, *Sculptură în lemn brâncovenească*, în *Pagini de veche artă românească*, vol III, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1974, p. 39.

³⁴ *** *Istoria Artelor Plastice*, vol II, p. 194-195.

³⁵ Dumitrescu, Florin, *op. cit.*, p. 39.

³⁶ *ibidem*.

³⁷ *ibidem*.

³⁸ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 158-159.

³⁹ Panait, Ioana Cristache, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească*, p. 32.

⁴⁰ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 159-159.

⁴¹ *ibidem*.

⁴² Greceanu, Eugenia, *op. cit.*, p. 44.

⁴³ Bariț, George, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, Brașov, 1993, vol I, p. 346.

⁴⁴ *ibidem*.

⁴⁵ *ibidem*.

⁴⁶ Borzea, Nicolae, *Constatări dureroase și încă ceva pentru frații olteni din țara lui Radu Negru*, Făgăraș, 1923, p. 3-4.

⁴⁷ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 160.

⁴⁸ *ibidem*, p. 160-161.

⁴⁹ *** *Constantin Brâncoveanu*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1989, p. 68.

⁵⁰ Literat, Valeriu, *op. cit.*, p. 161.

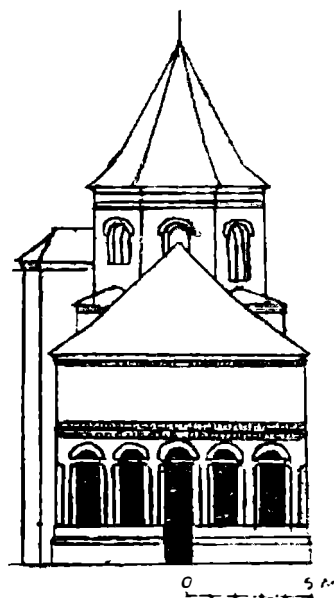

Fig.1 apud Valeriu Literat

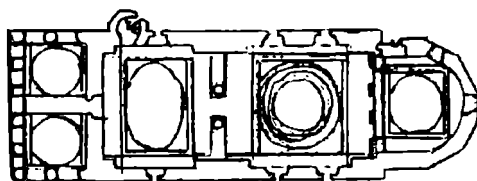
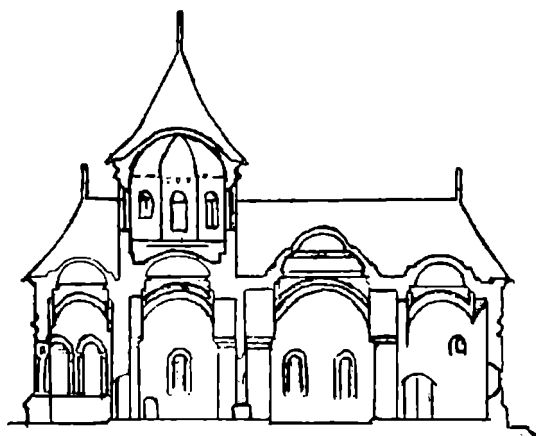

Fig.2 apud Valeriu Literat

SAMUEL VON BRUKENTHAL – HOMO EUROPÆUS (1721-1803) - PROIECTE ÎN DOMENIUL AGRICULTURII -

Aurelia Cozma

Vizitatorul de astăzi al Sibiului – autohton sau străin – este impresionat de aspectul medieval al centrului orașului, redat prin grosimea zidurilor de apărare – casele cu portaluri grele, de cele câteva turnuri de apărare, de construcțiile din Piața Mare și Piața Mică, de impozanta Biserică Evanghelică, de simbolul orașului, Turnul Sfatului. Între acestea domină un edificiu de dimensiuni, un adevărat palat, în stil baroc cu influențe vieneze, Palatul Brukenthal, ținta oricărui vizitator al orașului, căci el găzduiește un muzeu bogat atât cantitativ cât și calitativ, recunoscut pe plan european. Puțini din cei ce vizitează muzeul, cunosc date mai multe despre inițiatorul său, decât că a fost Guvernatorul Transilvaniei în perioada iluminismului, că a colecționat piese din domenii diverse pe care le-a expus în casa sa luând ființă astfel primul muzeu din sud-estul Europei.

Întreaga sa operă culturală văzută de publicul vizitator și apreciată la adevărata valoare de specialiști, s-a bazat pe achiziții cu bani. De multe ori s-a pus problema de unde îi avea, ce avere avea.

Prin căsătorie cu fiica primarului Sibiului, Klockner, devine unul din cei mai înstăriți bărbați din Transilvania. La aceasta se adaugă și simțul său gospodăresc, economiile din salariu, reușind să cumpere pământ în Țara Făgărașului și la Avrig.

Testamentul întocmit de Samuel von Brukenthal în ianuarie 1802, la punctul 1, înaintea tuturor bunurilor pe care le deține, expune domeniile agricole din Făgăraș, Sibiu și Avrig explicând proveniența lor, lăsând să se înțeleagă rolul economic important pe care l-a avut activitatea de pe domenii în realizările sale culturale¹.

Samuel von Brukenthal a jucat un rol tot așa de important și în domeniul agriculturii, încă din 1784 fiind desemnat un model în acest domeniu. El și-a îndreptat atenția asupra agriculturii nu numai ca sursă de venit ci și ca domeniu de educație.

Prima mare proprietate a fost Sâmbăta. El a arendat acest domeniu împreună cu Ucea și Scorei în anul 1759 de la contele Bethlen². În urma demersurilor lui Brukenthal, districtul Făgăraș a fost atribuit de Maria Theresia în anul 1768, națiunii săsești pe 99 de ani, care, drept recunoștință îi cedează lui Brukenthal domeniul Sâmbăta de Jos. Brukenthal a construit aici un castel spațios care a fost terminat în 1785. Domeniul a fost destinat în parte hergheliei de cai, care număra în 1771, 88 de capete. Această herghelie avea o filială la Merghindeal.

Fondul Brukenthal, păstrează documente în care îi este relatată baronului situația cailor de la Scorei și Sâmbăta³, solicitările de cumpărare de cai – scrisoarea contelui Joseph von Bartenstein, din Viena prin care îi aduce la cunoștință baronului

dorința de a achiziționa câțiva cai⁴. Cai din propria herghelie erau înhămați la trăsurile lui Brukenthal în timpul șederii la Viena⁵. Toate aceste solicitări de achiziții de cai sunt consemnate în registrul de venituri cu sumele obținute⁶.

O curiozitate, pentru acea vreme, o constituiau bivoli albi pe care-i creștea la Ucea. Iosif al II-lea a vizitat această crescătorie în timpul vizitei sale în Transilvania în 1783. Monarhul l-a rugat, peste câteva luni, să-i trimită regelui din Neapole câteva exemplare. Brukenthal i-a îndeplinit dorința trimițând 2 boi și 6 vaci. Drumul până la Trieste a durat două luni, de unde s-au îmbarcat pe un vapor până la Neapole. Călătoria a durat 4 luni, cei 8 bivoli fiind evaluați la 400 de guldeni, iar cheltuielile de transport 487 guldeni⁷. Tot la Ucea creștea ovine, o rasă spaniolă cunoscută pentru lână de bună calitate. Experimentul a rămas doar în acest stadiu deoarece animalele nu s-au putut aclimatiza⁸. Nereușita l-a determinat să adopte soluția arendării unei moșii în Țara Românească pentru iernatul oilor⁹.

Castelul din Avrig a fost inițial proprietatea comandantului general al Transilvaniei, Adolf von Buccow, care a început cu construcția și amenajarea grădinii în 1762. Buccow moare în 1764 când clădirea era ridicată în roșu. Datorită numeroaselor sale datorii, întreaga sa avere a fost scoasă la licitație. Brukenthal a cumpărat această proprietate, a terminat și mărit castelul, anexele și a finisat grădina care măsoară 12 iugăre.

În serele amenajate cultiva flori rare, struguri, lămâi și portocale. Domeniul mai cuprindea 18 ogoare și 30 de fânațe. În 1788 a sosit din Viena un transport cu 260 puiți, soiuri nobile, pentru livada cu pomi fructiferi. Brukenthal avea la Avrig 1058 pomi de lămâi, iar fructele care prisoseau consumului propriu, au fost vândute la Sibiu, unde importul acestor fructe din Orient s-au Italia se afla într-o fază incipientă și se vindeau la prețuri foarte mari.

Inventarul lăsamântului baronului întocmit după moartea sa, între 23 iunie – 29 august 1803, menționează grădina de la Avrig, ca o grădină mare împărțită într-o grădină ornamentală, grădina de fazani, grădina englezească și cea olandeză. La Avrig baronul dispune de o seră mare și o seră mică¹⁰. Orangeria cuprindea la 1803, lămâi 1058 și 104 portocali cu o valoare de aproximativ 1998 florini¹¹. Iată, cum descrie la 1778 Theodor von Herrmann, grădinile baronului von Brukenthal: „Toate grădinile se află într-o stare excepțională și sunt înfloritoare. Grădinarul sosit cu două luni în urmă de la Viena a adus cu sine plante rare și arbuști proveniți din America de Nord. Excelența Sa investește foarte mult și aduce tot ce este mai frumos: flori, fructe și legume din toate colțurile lumii și le reunește în grădinile sale. Acestea pot sta alături de altele similare din afara granițelor țării”¹². Același lăsamânt de la 1803, enumera la arbuști exotici: 4 aloe mari, 51 aloe mici în ghivece, 13 ananași, 273 nucșoare, 6 smochini¹³.

Au fost momente și de eșec în aceste preocupări. Grijilor legate de demnitatea de guvernator li s-au adăugat și probleme dificile de ordin personal: moartea soției în mai 1782; în toamna aceluiași an, s-a îmbolnăvit de „boala nordică”, o gripă extrem de violentă; în aprilie 1783 au fost distruse casele și acareturile de la Făgăraș și Mihail, iar la 29 mai același an, grindina abătută peste Avrig i-a omorât 100 de vite aflate pe câmp și a distrus complet plantația de portocali¹⁴.

Importante sunt și unele înnoiri ale lui Brukenthal aduse agriculturii din Transilvania. În timpul activității sale la Viena, el a trimis în 1770 la Avrig sămânța

de trifoi, împreună cu indicațiile cum trebuie îngrijită această cultură, necunoscută până atunci în Transilvania¹⁵. Din Avrig, această plantă furajeră s-a răspândit foarte repede în țară, aducând foloase mari creșterii vitelor.

Pentru însămânțarea terenurilor de cele mai multe ori își procura aceste semințe de la Viena¹⁶ și personal dădea instrucțiuni de lucru pentru cultivarea cartofului¹⁷ și a muncilor agricole pe terenurile din Avrig¹⁸, Samuel von Brukenthal numărându-se printre pionierii cultivatorilor de cartofi pe terenurile moșiei de la Avrig în 1776.

Conacul, grădinile și serele constituiau dovezi palpabile ale dezvoltării culturale ale secolului al XVIII-lea. În mod sigur, poporul învățase câte ceva din înțelepciunea stăpânului.

Preocuparea pentru grădini și grădinărit a baronului Samuel von Brukenthal, s-a manifestat și pe domeniul aflat în strada Turnu Roșu (actuală Noica) din Sibiu. Domeniul de la Sibiu, era compus dintr-o clădire care poate fi și astăzi ușor recunoscută datorită balconului său exterior închis de un grilaj din fier. Construcția acestei case a început probabil la începutul deceniului șase din secolul al XVIII-lea. În partea vestică a casei s-a amenajat o grădină decorativă, iar în partea estică se întindea așa numita „Hallerwiese” pe care Brukenthal a cumpărat-o în 1768. Pe acest teren s-a amenajat o grădină prevăzută cu sere în care se cultivau zarzavaturi timpurii, pomi de lămâi, portocali și ananas. Apoi urma o grădină mare cu pomi fructiferi (livada). Față în față cu „Casa de vară” se aflau anexele gospodărești, inclusiv grajduri pentru cai. Din acest domeniu mai făceau parte 6 terenuri cultivate și 6 fânețe de mare întindere.

Inventarul lăsamântului baronului Samuel von Brukenthal de la 1803, menționează sortimentele existente în grădina la „Casa de vară”: 500 lămâi și portocali, în seră, 65 plante străine, aproximativ 100 ananași. Grădina ornamentală cuprindea 24 aloe și 33 soiuri de diferite plante străine¹⁹.

Baronul Samuel von Brukenthal, prin călătoriile sale în Germania și Austria, a acumulat cunoștințe despre creșterea productivității agricole. În instrucțiunile către administratorul domeniilor sale, Brukenthal arată cum trebuie păstrat gunoiul în gropi și cum să fie folosit acest îngrășământ.

Toate propunerile „Asociației agricole”, înființată în 1769 din inițiativa lui Brukenthal, cu sediul la Sibiu, baronul le-a aplicat primul, tocmai pentru a fi un exemplu concetățenilor săi, dar nu s-au bucurat de succes. Înnoirile au fost socotite prea progresiste de către societatea agrară feudală din Transilvania. Rezultatul unei supraproducții nu s-ar fi putut vinde din pricina lipsei unei piețe de desfacere în interiorul și în afara Principatului.

Activitatea sa a avut așadar, o importanță deosebită pentru progresul agriculturii, de ea beneficiind nu numai țărani sași, ci și români și de alte naționalități. Prin puterea exemplului și prin intermediul unor sfaturi bine dirijate, oferite tuturor celor interesați, Brukenthal a dorit să demonstreze că agricultura putea deveni un izvor de prosperitate.

Veniturile de pe domenii au fost substanțiale, fapt ce i-a permis și după pensionare, să-și întrețină gospodăria, să conserve și să achiziționeze piese pentru colecțiile de artă și bibliotecă.

Note

- ¹ Convergențe transilvane, *Forumul Democrat al Germanilor din România*, nr.9, p.82 (Traducerea testamentului baronului Samuel von Brukenenthal, Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenenthal, CD1-51, nr.28, de Gudrun – Liane Ittu).
- ² Kalender Siebenbürgischen Volkskundes, 1936, p.78.
- ³ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal*, Qq1-4nr.241, f.292-293.
- ⁴ Idem, f.67.
- ⁵ Göllner, Carl, *Samuel von Brukenenthal. Viața și opera* – traducerea și adaptarea Gudrun - Liane Ittu, *Forumul Democrat al Germanilor din România*, 1999, p.27.
- ⁶ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal*, CD 1-51, nr.55, f.76.
- ⁷ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal*, Q7-9 nr.27, f.6.
- ⁸ Kalender Siebenbürgischen Volkskundes, 1936, p.80.
- ⁹ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal* Qq 1-4 nr.241, f.317-318.
- ¹⁰ Muzeul Național Brukenenthal – Biblioteca, *Colecția Manuscrise*, nr.89, Inventarul lăsamântului baronului Samuel von Brukenenthal, p.73.
- ¹¹ Idem, p.76.
- ¹² Convergențe transilvane, *Forumul Democrat al Germanilor din România*, nr.9 p.26.
- ¹³ Muzeul Național Brukenenthal – Biblioteca, *Colecția Manuscrise*, nr.89, Inventarul lăsamântului baronului Samuel von Brukenenthal, p.80.
- ¹⁴ Göllner, Carl, *Samuel von Brukenenthal Viața și opera*, traducerea și adaptarea Gudrun – Liane Ittu, *Forumul Democrat al Germanilor din România* 1999, p.20.
- ¹⁵ Nögler, Thomas, *Românii și sașii până la 1848*, Editura Thausib, Sibiu 1997, p.257.
- ¹⁶ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal*, CD 1-51 nr.51, f.28.
- ¹⁷ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal* Qq 21-4 nr.244, f.17.
- ¹⁸ Arhivele Naționale Sibiu, *Fond Brukenenthal* Qq 1-4 nr.245, f.39-44.
- ¹⁹ Muzeul Național Brukenenthal – Biblioteca, *Fond manuscrise*, nr.89, Inventarul lăsamântului baronului Samuel von Brukenenthal, p.72.

Resumée

Samuel von Brukenenthal - Homo Europeus – 1721-183**Les projet en agriculture**

Par sa position, il a pu exercer son influence bénéfique sur bon nombre des oeuvres culturelles, civilisatrices réalisées a Sibiu pendant la seconde moitié du XVIII siècle. Son dessein fut d'élever le niveau culturel, artistique et scientifique de la ville de Sibiu par la force de son exemple personnel. C'est à cette fin qu'il a crée ses collections exceptionnelles même pour l'ensemble de l'Empire des Habsbourg; ce fut aussi le but de ses palais et résidences d'un goût architectonique raffiné, de même que celui de ses jardins et parcs anglais on des nouvelles cultures agricoles introduits par lui. Ces efforts de Brukenenthal ne sont pas été l'échos escompte. Economes et d'une condition sociale et matérielle qui ne pouvaient pas prétendre a une comparaison avec celle de leur gouverneur, le Saxons ont méconnu ses desseins, tout a fait ignorant de leur portée, car ils n'étaient pas préparés à les comprendre.

O PIESĂ TEXTILĂ DE SECOL XVIII ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE SIBIU

Mariana Daneș

Muzeul Brukenthal din Sibiu păstrează în tezaurul său de obiecte una dintre cele mai bogate și variate colecții de piese de arheologie, numismatică, bresle medievale și din epoca modernă timpurie și târzie, precum și obiecte provenite de la asociațiile și reuniunile culturale săsești și românești.

Obiectul acestui studiu este o piesă din colecția de textile a Muzeului de Istorie lucrată la sfârșitul secolului al XVIII-lea probabil într-un atelier sibian. Piesa în discuție este o cortină de teatru pentru decor¹ compusă din două părți, stânga-dreapta, confecționată din 8 fâșii verticale din pânză de in țesută în două ite, cusute manual, pictată cu culori de ulei (verde, galben, verde-albăstrui, auriu, roșu, alb, negru), pe alocuri păstrându-se culoarea naturală a pânzei.

Pe pânza de in, fără grund, sunt pictate două scene de gen de inspirație olandeză încadrate într-un chenar lat de frunze de acant galben auriu, încolăcite pe niște baghete verzi.

Bordura ce încadrează cele două scene prezintă un decor de ove și volute tipic baroce. Pe cortină sunt redată scene de tip rustic plasate pe fundalul unui peisaj dominat de frunzișul bogat al unor copaci. Ca în două tablouri pendente, scenele cu personaje se desfășoară din extreme (stânga și respectiv dreapta) spre mijlocul compoziției, amândouă jumătățile cortinei fiind mărginite de câte o sărăcăcioasă casă rurală. Personajele sunt surprinse în momente de distracție și repaus, într-o mică scenă sentimentală sau prinse într-un comic dans în interiorul unei grădini.

Gestica stângace a țăranilor, redarea aproape caricaturizată a lor e menită să stârnească amuzamentul privitorului – spectator, să-i inducă o stare de bună dispoziție ce să-l pregătească pentru spectacolul – piesa de teatru – care va începe. Din însăși concepția realizării plastice, e limpede că această cortină era destinată unui teatru improvizat sau unor trupe de actori ambulanți ce dădeau reprezentații în case cu scene amenajate, ori în aer liber. Ea era gândită pentru piese de comedie, cele care aveau probabil căutare între spectatorii cărora li se adresau. Decorurile sunt astfel realizate încât să fie un fel de „copertă” ce prefătează vizual spectacolul. Cortina e făcută să fie privită, nu ca astăzi, când doar obturează scena înainte de spectacol, sau între acte. E de presupus că, așa cum se întâmplă în teatrul medieval, ea servea uneori și ca sugestie de decor, câțiva actori jucând în fața ei câteva replici, astfel, casele și peisajul devenind fundalul firesc al acțiunii piesei, iar personajele picate apărând ca figuranți.

După mai bine de o sută de ani de la confecționare, cortina a intrat în colecțiile Muzeului Brukenthal, grație donației făcute în anul 1908 de Josephine Dietrich, văduva directorului fabricii de hârtie din Sibiu.

În momentul în care a fost donată muzeului, parcă în scopul cercetării și valorificării, piesa a fost inventariată în vechiul registru². Primele informații referitoare la proveniența și utilizarea acesteia ne sunt furnizate de Daniel Czekelius, administratorul economic al Sibiului („vilicul” orașului), constituind dovezi elocvente că teatrul deținea un loc aparte în viața culturală a orașului. Deosebit de interesante sunt și informațiile înscrise în registrul inventar de custodele muzeului, Michael von Kimakowicz, privind cortina. Încărcătura istorică pe care o poartă păstrează amprenta vremurilor prin care a trecut. Redăm câteva dintre aceste informații:

1. Piesa provine de la Josephine Dietrich fiica primarului von Vajda, care a fost și ultimul conducător al teatrului de diletanți din Piața Mică;
2. Cortina a fost folosită ca decor la teatrul amplasat la primul etaj, situat deasupra Halei Măcelarilor din Piața Mică (astăzi Casa Artelor).
Dimensiuni: L = 6,16 m., l = 2,12 m..
3. Este databilă la sfârșitul secolului al XVIII-lea;
4. A fost folosită până în primul deceniu al secolului al XIX-lea la teatrul de diletanți;
5. Cortina este creația pictorului sibian Steinhäuser³. Ea nu a fost pictată de Fr. Neuhauser cu ocazia inaugurării noului teatru în anul 1827, așa cum s-a presupus⁴.

Este probabil ca această lucrare să fi fost comandată de artiști ambulanți în momentul în care baronul Möriinger decide suspendarea spectacolelor din casa sa din Piața Mare, casă ce va primi o altă funcționalitate. Utilizarea cortinei la spectacolele din Hala Măcelarilor mai poate fi argumentată prin faptul că se știa că din anul 1765 Hala era folosită ca sală de spectacole pentru artiștii ambulanți. Folosirea temporară a acesteia în scop decorativ se datora și faptului că magistratul orașului nu a sprijinit organizarea spectacolelor, considerându-le un prilej „de cheltuială inutilă”⁵ pentru locuitorii urbei.

Spectacolele teatrale sibiene se diversifică prin eforturile vestitului tipograf și primar Martin Hochmeister, care editează în anul 1778 o revistă specializată (*Theatral Wochenblatt*), primul ziar german din Transilvania. Acest periodic avea drept scop popularizarea și promovarea activităților culturale, fiind și o dovadă că teatrul, prin reprezentațiile artistice și acțiunile culturale organizate se bucură de aprecierea publicului sibian. O adevărată motto-ul său, stimulativ:

„O slavă ție, Sibiu, și strănepoții vor afla

Că arta și-a găsit aici o sfântă oblăduire”⁶.

Demn de relevat este faptul că în anul 1787 același erudit librar a convins municipalitatea orașului să-i încredințeze Turnul Gros, vechi monument medieval, unde „se obliga” să construiască un templu al Thaliei, după modelul lui *Leopoldstädtertheater* din Viena. Inaugurarea în 1788 a noului teatru sibian a constituit un adevărat moment festiv pentru locuitori încât accesul pentru pietoni

spre teatru, se făcea din Piața Mare pe un drum pavat cu piatră⁷. Era primul teatru german permanent din Transilvania, cu reprezentații săptămânale, pe scena căruia s-au jucat piese de autori clasici între care Schiller, Goethe, Shakespeare, Moliere, Lessing.

Din însemnările nostalgice ale unui edil al orașului, martor, admirator și animator al spectacolelor teatrale ale vremii aflăm că în acest sfârșit de secol XVIII în oraș era o atmosferă culturală palpitantă, iar Sibiul era considerat „cel mai plin de viață din toate ținuturile Imperiului, aici fiind o mulțime de lume, bogăție, strălucire, bunăstare ba și cea „Gemütlichkeit” ce aparținea mai ales influenței vieneze”⁸.

Această frumoasă cortină pentru teatru era adresată exclusiv așa-zisului „public amator” - anexă fig. 1-2⁹, și constituie o mărturie documentară privitoare la istoria culturală a teatrului sibian. Prin calitățile sale artistice – chiar dacă mai modeste – ilustrează influențele unor curente din arta secolelor XVII-XVIII ajunse în Transilvania.

Note

- ¹ Lucrarea se găsește în colecția de textile medievale de la Muzeul de Istorie din Sibiu, cu nr.inv.actualizat M.1629.
- ² Piesa a fost înregistrată în inventarul german al muzeului (B. v. BB Archaeologische Sammlung), la poziția nr. 2057, p. 223, cu menționarea vechiului număr de inventar 406.
- ³ Se pare că Steinhauser a fost un pictor minor, necunoscându-se alte lucrări semnate de el.
- ⁴ Kertes A., Sibiu și împrejurimi, Sibiu, 2000, p. 236.
- ⁵ Schaser A., Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială, Sibiu, 2000, p. 189.
- ⁶ Dima Al., Sibiu, București, 1940, p. 51.
- ⁷ Sigerus E., Cronica orașului Sibiu în Convergențe transilvane, vol.5, Sibiu, p.40.
- ⁸ Dima Al., op. cit., p. 51.
- ⁹ Lucrarea a putut fi admirată în toată splendoarea cu ocazia organizării expoziției Din istoria teatrului sibian, în anul 1999 la Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie.

ABSTRACT - A TEXTILE PIECE FROM THE 18TH CENTURY IN THE COLLECTION OF THE HISTORY MUSEUM

The piece is a curtain for the theatre for the scenery. It was made at the end of the 18th century in a workshop in Sibiu and it was assigned to the painter Steinhauser.

On the flaxen canvas, without ground, are painted two scenes of rustic type, of Dutch inspiration that are framed in a wide border with acanthus leaves.

This beautiful curtain for theatre that was used for the organization of cultural and artistical manifestations is an important proof regarding the history of theatre in Sibiu. By the means of its artistical qualities – even if they aren't very high – it shows the influence of some European artistic trends from the 17th and 18th century that reached Transylvania.

Fig. 1 (stânga)

Fig. 2 (dreapta)

MĂNĂSTIREA GHIGHIU, VATRĂ DE SIHĂSTRIE PE TERITORIUL JUDEȚULUI PRAHOVA

Andrei Gheorghievici

Introducere

În lucrarea de față ne propunem să punem în valoare bogatul patrimoniu cultural și importanța istorică a mănăstirii Ghighiu situată pe teritoriul județului Prahova, în comuna Bărcănești, satul Ghighiu. Mănăstirea Ghighiu este un loc de pelerinaj cunoscut atât de localnici, de ploieșteni, cât și de cei ce tranzitează localitatea. Lăcașul este situat la 6 km de Ploiești pe șoseaua de centură spre localitatea Buzău și aproximativ 1,5 km de DN 1 București-Brașov.

Schiță istorică

Schitul Ghighiu a fost ridicat de Schimonahul Arsenie, fost ucenic al stareșului Gheorghe de la Sfânta Mănăstire Cernica cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinției Sale Arhiepiscop și Mitropolit Nectarie în anul 1814, pe vremea domniei voievodului Ioan Gh. Caragea. Biserica este zidită pe locul zis Merie, dăruit de fosta proprietară Uta Cantacuzino-Comneanca, care mai târziu călugărindu-se, a primit prin botez numele de Monahia Anastasia. Biserica are hramul "Izvorul Tămăduirii" și a fost înzestrată de donatoarea locului și cu o moșie zisă "Vatra Sfintei Mănăstiri Ghighiu". În anul 1817 ieromonahul Arsenie de la Cernica construiește aici o biserică de lemn. În anul 1858, stareții Eftimie și Antonie, cu binecuvântarea Mitropolitului Nifon, primesc dezlegare de-a dărâma vechea biserică și zidirea pe locul ei a bisericii actuale. Această biserică va fi sfințită la 31 martie 1866.

Ctitorii acestei biserici au fost vlădici, călugări și călugărițe, după cum se poate observa și în pomelnicul ctitoricesc: Ioșif Arhiereul, Ioanichie Arhiereul, Anastasia Monahia, Mavra Monahia, Arsenie Ieraschi Monahul, Silvestru Arhimandritul și Antonie Arhimandritul.

Biserica a fost pictată de Gh. Tătărescu în anul 1864, conform erminiei bizantine (vezi la final anexat Contractul de zugrăvire a Mănăstirii și devizul lucrării). A fost mănăstire de călugări până în anul 1952, când patriarhul Justinian o transformă în mănăstire de maici.

Între anii 1954-1958 s-au făcut lucrări de restaurare și s-a construit ansamblul de chilii în stil brâncovenesc, prin grija Patriarhul Iustinian.

Cutremurul din 4 martie 1977 a cauzat bisericii mănăstirii mari stricăciuni care au necesitat consolidări și restaurarea picturii. Aceste lucrări au durat până în anul 1990, când biserica a fost resfințită în luna august a respectivului an.

În incinta bisericii există o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, cinstită cu mare evlavie de credincioși la vreme de nevoie, dar și în sărbători și la hramul din Săptămâna Luminată: „Izvorul Tămăduirii”. Credinciosul care trece pragul acestui așezământ, are bucuria să descopere adevărate comori de spiritualitate creștină.

Patrimoniu

Mănăstirea Ghighiu posedă documente referitoare la viața și activitatea celor ce au avut contact cu acest vechi așezământ: voievozi, mitropoliți, episcopi, egumeni, boieri. Documentele sunt păstrate atât în mănăstire, cât și la Arhivele Statului din București, Academia Română și Patriarhie. N. Iorga aprecia efortul tuturor acelor care au contribuit la înzestrarea neamului cu o literatură sfântă, în care s-a plămădit graiul românesc și sintetizează legătura fundamentală dintre biserica ortodoxă și neamul românesc.

Cărțile liturgice erau folosite atât în biserică cât și în școală, scopul acestora fiind difuzarea scrisului și a cărții românești, luminarea și păstrarea identității poporului. Erau adresate, așa cum remarcă N. Iorga, „întregii Românimi”, intenție exprimată chiar și de contemporani: „ca să crească și să se lățească cuvântul Sfintei Scripturi”, bibliotecii mănăstirii Ghighiu i s-au adăugat valoroase lucrări apărute în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, editate de tipografii recunoscute în epocă: București, Iași, Neamț sau în străinătate.

Cărturarii ce s-au ocupat cu studiul culturii monahale din secolul al XVIII-lea susțin că a existat un schimb literar fără precedent între diferitele mănăstiri, o circulație vie a manuscriselor. Călugării veniți din centre mănăstirești importante, au adus la Ghighiu cărți tipărite și scrise cu mâna, unele de o însemnătate deosebită. În mare parte au fost dăruite pe la anul 1830, celelalte au venit în diferite timpuri de la diverse persoane.

O atenție deosebită a acordat-o N. Iorga Bibliotecii Mănăstirii Ghighiu, în anul 1904 elaborând catalogul „Două biblioteci de mănăstiri – Ghighiu și Argeș”.

Colecția de obiecte bisericești

Petru Pavlov amintește, în cartea sa „Sfinte mănăstiri și schituri din județul Prahova” (1925), de unele obiecte vechi și de artă, care au aparținut mănăstirii: o Evanghelie îmbrăcată în argint, suflată cu aur, tipărită în anul 1742; o altă Evanghelie legată în argint, suflată cu aur în relief tip Neamț și Secu, 1834; o Evanghelie legată în plăci de bronz și pietre scumpe, având chipul Învierii Domnului și Răstignirii, precum și Sfinții evangheliști, în relief; o altă Evanghelie legată în catifea, iar chipurile sfinte în argint poleit cu aur, 1844, la Neamț, în timpul domnitorului Mihail Grigore Sturza și a mitropolitului Meletie.

Mănăstirea Ghighiu a reorganizat Muzeul de obiecte bisericești, în anul 1964 expunând, pe lângă tipărituri, icoane și alte obiecte de cult, aparținând unor stareți și călugări ai mănăstirii, cu mare valoare artistică, istorică și documentară.

De menționat sunt înainte de toate, tablourile din secolul al XIX-lea, înfățișând mari personalități spirituale ale monahismului românesc: mitropolitul Nifon al Ungro-Vlahiei, arhimandritul Antonie, starețul Arsenie, picturi pe pânză realizate de marele

pictor Gh. Tătărescu, în anul 1862 și în anul 1866.

O altă pictură pe pânză este reprezentată de portretul starețului Eftimie. De asemenea în patrimoniul mănăstirii se află tabloul cu portretul Mitropolitului Ghenadie cu o cârjă în mână, pictura pe pânză datând din anul 1893.

Mănăstirea dispune și de o impresionantă colecție de obiecte de cult și argintărie. Dintre acestea se pot menționa:

- o cruce cu postamentul din metal argintat, în lemn, în interior sculptată cu Răstignirea și cei patru evangheliști, pe cealaltă parte, Botezul Domnului, cu opt raze de sticlă. Are inscripția următoare: „Arhimandritul Eftimie Stareț 1851”.
- anaforita din metal alb argintat, având în relief chipurile Sf. Apostoli și a Maicii Domnului cu pruncul la dreapta, ce datează din 5 noiembrie 1831, executată de jupan Stanciu Bogasierul.
- un potir cu ornamente din trandafir în relief, având pe suportul paharului cei patru evangheliști, în email colorat, în formă de medalioane ovale, iar pe suportul piciorului patru scene din viața Mântuitorului, tot din email colorat, forma ovală, toate încadrate din pietre din sticlă – sec. XIX.
- candela ctitoricească a paraclisului, datând din 1837, cu inscripția „Dăruită de stolnicul Neculae Malalas”.
- paftale de culoare albă din sidef, de secol XIX reprezintă nașterea Domnului, în relief, paftale de argint cu motive florale în relief, datând din 1830.
- În colecția muzeului se mai află o icoană cu Nașterea Domnului cu ramă de sidef aplicată pe lemn. Aceasta datează din secolul al XIX-lea și este donată de Ana Răvescu, la 11 august 1912;
- Icoana cu Învierea Domnului – sculptură în relief pe tăietură de lemn, formă ovală, sec. al XIX-lea cu inscripția: „Ierusalim”.

În muzeu întâlnim o colecție deosebită de icoane din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, icoane care au aparținut bisericii Ghighiu și altor biserici din zonă.

Dintre acestea sunt de menționat:

- o icoană pictată pe lemn, reprezentativă, care înfățișează pe Sf. Nicolae, datată 1707 și atribuită pictorului Pârvu Mutu. Este cea mai veche icoană. Ca pictor de biserici (numai în Prahova a pictat Mănăstirea Sinaia, Schitul Lespezi, Filipești de Pădure), Pârvu Mutu dă dovadă de simț al echilibrului și armonie, reușitele sale artistice împodobind prin arta portretistică medievală românească, justificându-și pe deplin faima de care se bucură azi între artiștii veacului al XVII-lea.
- icoană rusească, reprezentând pe Sf. Nicolae, este o pictură pe lemn care datează din secolul al XVIII-lea;
- icoană cu „Maica Domnului cu pruncul în brațe” – pictură pe lemn din anul 1861, avându-l ca autor pe Chiril Zugravul;
- icoană cu „Adormirea Maicii Domnului” pictură pe lemn, din anul 1809, ce poartă următoarea inscripție: „Această icoană este făcută cu cheltuiala

Dumneaiei Cucoanei Ecaterina Barcaneasa. Leat 1809”;

- icoana ce reprezintă pe „Sf. Treime” cu cei patru evangheliști în colțuri, pictură pe pânză cu ramă și care are următoarea inscripție: „M. Dragomirescu pictor 1850, februarie 8”;
- icoanele pe sticlă reprezentând pe „Sf. Nicolae”, „Maica Domnului îndoliată”, „Botezul Domnului” datează din secolul al XIX-lea.

Din secolul al XVIII-lea datează icoanele reprezentând „Încoronarea Sf. Fecioare”, „Răstignirea”, „Sf. Nicolae”, „Sf. Dumitru” și „Sf. Gheorghe”.

Exceptând ferecăturile de cărți, cele mai interesante lucrări de argintărie, sub raport artistic, sunt cadelnițele, candelile, precum și chivoturile și anafornițele. Compozițiile reproduc scene religioase legate de funcția liturgică a obiectelor, ca și de textul inscripțiilor care le însoțesc. Obiectele din argintărie, în afară de valoarea lor artistică deosebită, capătă și semnificația unor mărturii documentare.

Muzeul mănăstirii mai păstrează broderii liturgice din secolul al XIX-lea, lucrate cu fir de aur și argint pe fonduri de mătase colorată.

Cartea-piesă de muzeu

Țările Române, în vremea domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu (1688-1714) au cunoscut apogeul activității tipografice românești. Toate centrele tipografice din această perioadă sunt prezentate, în mod echilibrat, în colecțiile mănăstirii Ghighiu–București, Iași, Neamț, Râmnic, Buzău. Și în această privință, așezământul monastic de la Ghighiu este un simbol al unității culturale românești, fapt atestat și de însemnările de circulație a cărții.

La imprimăria din București apare tipărită Evanghelia din 1682, exemplar care se află expus în vitrinele muzeului mănăstirii. Fiind prima tipăritură în limba română, reprezintă pentru cultura noastră un moment cu o semnificație deosebită. Este tipărită în vremea lui Șerban Cantacuzino și donată mănăstirii Ghighiu de A.C. Cantacuzino.

La tipografia Episcopiei Buzău s-a realizat prin contribuția financiară a domnitorului C. Brâncoveanu, Chiriadromionul („Tâlcuirea Sf. Evanghelii”), un exemplar este expus în muzeul mănăstirii.

„Împărțirea de grâu a Sf. Ioan Gura de Aur” – 489 file – tipărită la Buzău în anul 1833, tradusă din grecește de mitropolitul Grigorie, se află în vitrinele colecției. De asemenea, „Penticostar romano-slav”- 159 file – tipărit tot la Buzău în anul 1701, în timpul lui Constantin Basarab Voievod și a mitropolitului Teodosie, se găsește în biserica Ghighiu din anul 1969.

Îndemnul domnitorului C. Brâncoveanu spre o activitate culturală cât mai bogată a atras în jurul lui o pleiadă de cărturari și dascăli, care au contribuit la înflorirea tiparului în această perioadă. Antim Ivireanu, Mitropolitul Țării Românești, este animatorul tiparnițelor de la București și Snagov. El a tipărit Evanghelia în 1693 la București, piesă prezentă la loc de cinste în muzeul mănăstirii. Este foarte importantă prin textul bilingv greco-roman, imprimat pe două coloane, în două culori, negru și roșu, cu inițiale ornate și frontispicii.

Tipărițiurile imprimate în Moldova, în centre importante ca mănăstirile Neamț, Iași și Rădăuți, îmbogățesc colecția Muzeului Ghighiu. Astfel, aici se găsesc:

- Evanghelia tipărită la mănăstirea Neamț la data de 24 februarie 1845, de Mitropolitul Meletie; Canoanele Maicii Domnului – 1816, tipărită la Neamț în 1844, în timpul domnitorului Mihail Grigore Sturza și a Mitropolitului Meletie;
- Didahii sau Cuvinte de învățătură, carte tipărită la Iași, în 1837, în timpul Mitropolitului Veniamin Costache.
- Cuvântări și canoane sau Voroava de întrebări și răspunsuri - 562 file – tipărită în 1765 la București de Simeon, Arhiepiscopul Thesalonicului, în timpul domnitorului Mihai Racoviță și a Mitropolitului Ungro-Vlahiei, Grigorie;
- Evanghelia tipărită în 1697, la Snagov, are următoarea însemnare: „Această sfântă Evanghelie au cumparat-o robul lui Dumnezeu, Stanilă ot Berceni împreună cu alții de la Neculae sin popii Mihai și s-au dat la biserica Berceni spre pomenire, 1749”;
- Chiriadodromion – 248 file (București, 1861) – din timpul domnitorului Al. C. Moruzi și a mitropolitului Dositei;
- Catavasier, apărut la București, în 1823 în timpul domnitorului Scarlat Al. Calimah și al Mitropolitului Veniamin Costache;
- Cuvântările Sf. Efrem Sirul – 495 file – realizată în anii 1816 și 1823, în timpul domnitorului Scarlat Al. Calimah și a Mitropolitului Veniamin Costache de la Neamț;
- Bogorodisma – 387 file – tipărită în anul 1810.

Biblioteca Mănăstirii Ghighiu

Prin ordinul Consiliului de Miniștri de la 29 ianuarie 1860, trebuiau luate măsuri pentru conservarea monumentelor arheologice și istorice. În acest sens au fost numite patru persoane cu cunoștințe speciale, care să meargă pe la mănăstirile din țară și să întocmească apoi un inventar cu toate obiectele existente. Lui Dimitrie Pappazoglu i-au revenit monumentele din Prahova, Dâmbovița, Muscel și Olt.

Astfel, inventarul bibliotecii mănăstirii Ghighiu a fost realizat de Dimitrie Pappazoglu. „Lista bibliografică a cărților, manuscriselor și documentelor”, hrisoavele, zapisele de vânzare-cumpărare, hotărnicile, actele de proprietate ale mănăstirilor se păstrau cu grijă de către călugări și preoți. Acestea constituiau dovada unor drepturi și privilegii cu care se justificau în fața domnitorului, divanului și a altor instanțe judecătorești, în cazuri de litigii.

Aproape toate mănăstirile posedau condici în care erau trecute toate documentele referitoare la proprietățile mănăstirești. În raportul lui D. Pappazoglu referitor la inventarierea pieselor aflate la mănăstire în 1869, acesta consemnează: „revizuirea s-au realizatu, obiectele s-au in scrisu, așa încât nu se vor pierde nici nu se vor risipi din ele după capriciul celor ce le posedau, fiind monumente ale țării noastre”, subliniind și că „poporul care nu respectă monumentele nu se respectă pe el însuși”¹. În anul 1931, în volumul „Biblioteci publice”, profesorul Cristache Georgescu, menționează biblioteca mănăstirii Ghighiu că figurează printre cele mai mari și cu un fond mare de carte, între alte biblioteci de mănăstiri².

Pe baza însemnărilor de pe cărțile din bibliotecile bisericești se reconstituie lectura cărturarilor, începând din sec. al XVIII-lea până în 1830, de pildă, pe Ceaslovul mare - 1830 - tipărit la București, cu cheltuiala lui Vasile Manole, se poate citi: „1834 - aprilie 2 - în sâmbăta Paștelui, am primit sfântul chip cel monahicesc, în zilele muscalilor și în zilele Mitropolitului Ungro-Vlahiei, chir Grigorie, de la Sfinția sa părintele Silvestru, starețul sfântului schit Ghighiu, județul Prahova”. Acest exemplar s-a găsit la mănăstirea Zamfira, cu însemnări privitoare la mănăstirea Ghighiu.

Legarea cărților în secolele al XVI-lea - XIX-lea se executa manual, artistic. Cartea veche se lega în atelierele tipografice sau în mănăstirile de călugări, după un anumit tipic și era numită legătură monastică. Cu ocazia sfințirii bisericii Ghighiu, la data de 8 septembrie 1858, Mitropolitul Nifon a donat o ferecătură de Evanghelie, expusă în muzeu.

Evanghelia tipărită în 1834 este îmbrăcată în argint suflat cu aur în relief. Altă Evanghelie este legată în plăci de bronz cu aur și pietre scumpe, iar cea din urmă Evanghelie este legată în catifea, cu chipurile sfinte, în argint poleit cu aur și datează din 1845.

Considerații finale

Părintele Dumitru Stăniloae observa că: "Spiritualitatea ortodoxă românească se distinge printr-un deosebit echilibru cuprinzător al tuturor valorilor punând în și mai mare relief trăsăturile Ortodoxiei. Ea are luciditatea latinității și simțul de taină al existenței, proprii Răsăritului, valoarea persoanei și necesitatea slujirii, rugăciune în liniște și inima sensibilă pentru aproapele, orientarea spre Dumnezeu și grija de om"³. Această spiritualitate este a unui popor și nu a unei elite, ceea ce îi asigură perenitatea.

Cine contemplă picturile, miniaturile, broderiile, orfevrăriile, tipăriturile, marile și micile ansambluri monastice, peisajele în care acestea se înscriu, simte acel ceva de dincolo de ele, infinit mai complex și mai important decât orice operă de artă care se regăsește în fiecare dintre ele. Este relația noastră, a românului cu sacralul, cu frumusețea divină arhetipală, generatoare de ordine, echilibru, armonie și spiritualitate.

ANEXE

Contractul de zugrăvire al Mănăstirii Ghighiu

„Prin care ne amu angajeat cu D.G.M Tattaresco a essecuta lucrarea de zugravit la Biserica cea noa dela Monas, noastră Gigiul intocmai dupa alaturatul Divis in care saint toate cuprinse si regulate dupa rinnduiala loru, pentzru care ne amu sișnvoit ai da D-lui drept pretu galbeni imparatesti una mie sase sute 1600 impartiti in patru casturi, adica cel intaiu acum la facerea contractului iar ceilalti treptat dupe inaintarea lucrului remeindu'i a i se raspunde cel d'in urma la sfarsitul a tot lucrului.

Se'ndatoreaza D.Tattaresco a face toata aceasta lucrare cu tot materialu

Dumisale, afara de podurile (schelele) trebuincioase care vor fi pe seama noastra precum si locuinta, se mai 'ndatoreaza D.Tattaresco a'ncepe'ndata la aceasta lucrare ce se va gati de tencuit si de pardosit Biserica, si a sevirsi tota lucrarea dela cvonfirmarea acestui contract pana la sorocu de douadeci luni de zile.Banii de cate ori se voru raspunde se vor trece tot d'auna in dosul acestui contract pentru care s'a facut doa asemenea spre paza conditiunilor de mai sus zise.

Se observa ca, acum la facerea contractului i se va raspunde D.Tattaresco numai una suta cincizeci galbeni 150 iar restul de doa sute cincizeci 250 spre complectarea castului intaiu de patru sute 400 se va raspunde peste sase luni de zile, acestea sunt conditiunile cu care ne am angajat.'

(L.I.) 1864 Maiu 30

DEVIZU

Pentru zugravirea Bisericei celei noua dela Monas Ghighiu

1 Pantocrator Is. Hs. Cu multimea angelilor inprejur.

8 Apostoli mai jos in medalioane dupe locu.

1 Leturgia angelilor la gura turlei.

4 Evangelisti la patru colturi.

Cercul d'asupra Templei

1 Emanuel sau alt in mijlocu

2 Istorii din Evanghelie sau doa jertfe.

Altarul

1 Tatal Savaot cu Duhul S-t d'asupra.

1 Isplatitera (sic), Maica Domn.cu pruncul in brate.

2 Mihail si Gabriel archang la dreapta si stanga.

2 Profeti Solomon si Davidu.

6 Archierei josu dintre care va fi doi archidiakoni.

1 Proscomidie (Petru Doamne cand si-a rupt haina).

2 Ioachim si Ana parintii Maicii Domnului langa Templa

Strana dreapta

1 Nasterea lui Is.Hs. pe bolta.

2 Istorii din Evanghelie mai jos care se voru gasi de cuviinta.

4 Martiri pe jos d'asupra strainilor.

Strana stanga

1 Invierea lui Is. Hs. Pe bolta.

2 Istorii din Evanghelie mai jos idem.

4 Martiri jos d'asupra strasilor.

1 Profetul Moisi pe cercul la mijlocu.

Bolta in tinda

1 Santa Treime cu Angeli.

4 Dascalii la patru colturi cantareti.

2 Istorii din Evanghelie i la dreapta si stanga.

- 2 Istorii idem mai josu.
 6 Cuviosii pe josu d'asupra strainilor.
 4 Medalioane pe cercuri.
 1 Adormirea Maicii Domn. Asupra Catecumenului.
 1 S-t Duhu d'asupra boltii plafon.
 4 Ctitori care va fi pe langa usa.

Doa Turle mici

- 2 Maica Domn. Si S-t Ion Botez. pe plafon, restul architect

Amvonul

- 3 Medalioane pe plafonu care se vor gasi de cuviinta.
 6 Istorii din Apocalipsu idem.
 2 Apostoli Petru, Pavelu langa usa.
 3 Chramuri Isvoru Tamaduirii, Nast. M.D. St. Ioan
 1 Delta d'asupra afara de Duhul St. sau ochiul neadormit, restul arhitectura peste tot.

Toate aceste tablouri de mai sus zise pe zidul Bisericii se vor zugravi cu ulei, si se va pazi in toate stilu Bizantin, care este al Bisericii noastre Rasaritului, iar restul pentru tablouri adica toata arhitectura de sus pana josu va fi cleiu. Marmora si ornamente pe ori unde va cere trebuinta ca sa se pota fi in armonie cu tablourile.

Aceste sunt conditiunile cu care ma angajezu.

(L.I.)

Anexele sunt extrase din: Teodora Voinescu - *Gheorghe Tattarescu (1818-1894)*, Publicațiile fondului Elena Simu –tomul IV, București 1940/Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, p. 92-93;

Abstract

The Ghighiu Monastery, place of meditation for the faithfull persons, house in the religious art museum, a wealthy and beautiful collection of old books, silver ware, icons, paintings and bishop's attires. In the past this place was a culture oasis for all his visitors, simple man, voivods, monks or bishop's. Today, his library and museum is open for anybody who wants to know about the history of old books and the monks life from Romanian Countryes.

Note:

- ¹ D. Pappazoglu, 1869, *Lista bibliografică a cărților, manuscriselor și documentelor*, București;
² C. Georgescu, 1931, *Biblioteci publice*, București;
³ D. Stăniloae, 1998, *Spiritualitatea ortodoxă*, București;

Bibliografie generală:

- C. Ionașcu, 1983, *Valori bibliofile din patrimoniul culturii naționale*, București;
 Iorga N., 1904, *Două biblioteci*, Ghighiu și Argeș, București;
 Teodora Voinescu - Gheorghe Tattarescu (1818-1894), *Publicațiile fondului Elena Simu – tomul IV*, București 1940 / Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, p. 92-93;
 M. Vlasie, 1997, *Drumuri spre mănăstiri*, Bacău

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC LA SIGHIȘOARA (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII- LEA ȘI SECOLUL AL XIX- LEA)

Adonis Mihai

*"Unirea face puterea, dar cultura e lumina omenirii
și de ea atârână soarta unui popor."*

Zaharia Boiu

Românii din spațiul transilvan au fost obligați de-a lungul veacurilor să conviețuiască cu populații de origini diferite, cu un statut social și politic diferit, dar și cu limbă, cultură și tradiții la fel de diferite. Datorită convergenței de elemente eterogene s-a produs o puternică ebuliție, care a dus, în cele din urmă, la o reacție a fondului autohton, concretizată prin materia spirituală românească.

A scrie despre începutul învățământului românesc confesional pentru zona Sighișoara (Cornești - sfârșitul secolului al XVIII-lea și Sighișoara veacul al XIX-lea) nu este o întreprindere deloc ușoară, dacă avem în vedere elementele politice, sociale, economice și, nu în ultimul rând, religioase, care au marcat epoca când se dorea crearea unui astfel de învățământ. La aceasta mai trebuie adăugat și faptul, că nu întotdeauna, bisericile, respectiv școlile dispuneau de arhive pentru depozitarea documentelor emise sau pur și simplu nu țineau evidența strictă a activității lor. Totodată au existat și împrejurări istorice tragice (incendii, primul război mondial) care au dus la dispariția unor astfel de arhive.

Întemeierea învățământului românesc dobândește două valențe majore: una în vremea când acesta a fost creat de erudiții vremii și alta câștigată după scurgerea timpului, pe care unii dintre contemporani doresc să o impună. Noi vom încerca "să coborâm în veacuri" și vom enunța în scris câteva considerații asupra învățământului românesc de odinioară din Sighișoara.

Astăzi dacă privim spre oamenii acelor timpuri, deținem propriul clișeu despre ei, care este diferit de imaginea pe care o aveau oamenii de atunci despre sine. Ei aveau un anumit fel de a fi, de a gândi, de a se manifesta și de reacționa la realitățile și încercările directe ale veacului. Acum doar presupunem toate acestea și încercăm să le înțelegem. Demersul istoriografic pe care îl propunem în rândurile de mai jos are în vedere aceste structuri.

Complexa configurație politică, socială, economică și religioasă a Transilvaniei din secolul al XVIII- lea, dar mai ales din a doua jumătate a acestui veac stă sub semnul Iluminismului, pătruns în Ardeal prin filieră austriacă. *Aufklärung-ul*, Iluminismul german pornea de la dreptul natural, fiind mai înclinat spre un oarecare compromis cu religia.¹ Politica culturală a Imperiului habsburgic în Principat a început prin reformismul terezian (1740-1780), continuat apoi de împăratul Iosif al II-

lea (1780-1790). Formula veacului al XVIII-lea, "cu câți mai mulți cetățeni luminați, cu atât va fi mai puternic statul", s-a repetat mereu către sfârșitul Luminilor.²

Se poate vorbi despre începuturile învățământului românesc transilvănean în jurul unor mănăstiri și biserici. Aici, călugării și preoții, știutori de carte transmiteau mai departe câteva cunoștințe de scris și citit primilor școlari. Biserica românească din Transilvania a încercat în toate veacurile să-și îndeplinească misiunea culturală, luminarea credincioșilor săi nu numai prin cărțile de slujbe religioase ci și prin înființarea și susținerea școlilor.³ Începând cu a doua jumătate a secolului Luminilor va conviețui, pe de o parte vechiul învățământ ortodox, extins în Transilvania mai ales după răscoala lui Horea (1784),⁴ iar pe de altă parte, învățământul noii confesiuni, greco-catolice, adoptată de o parte a populației românești a Principatului. Școlile vor păstra în organizare caracterul confesional până pe la 1918-1920. Atât școlile greco-catolice (unite) cât și cele ortodoxe erau în "grija" materială și spirituală a confesiunilor.⁵ În epocă, director al școlilor românești unite era Gheorghe Șincai, eruditul cărturar al Școlii Ardelene, iar al școlilor românești ortodoxe, Dimitrie Eustatievici, autorul unei importante gramatici românești. Învățământul românesc era lipsit de edificii școlare, iar în cele mai multe cazuri școlile funcționau în clădiri improvizate sau în modeste case de țară.

Scaunul Sighișoara în perioada la care ne referim era locuit atât de sași cât și de români. Sașii erau organizați în Universitatea săsească (*Universitas Saxonum*) și se bucurau de privilegiile oferite de Bula de aur a regelui Andrei al II-lea, pe pământul regesc (*Fundus regius, Königsboden*). Populația Sighișoarei, oraș liber regesc, era compusă în majoritate din germani (sași), care au acceptat târziu și cu o anumită greutate (datorită conservatorismului și tradiționalismului) maghiari și armeni, iar în suburbii români.⁶ Aceștia locuiau de secole în cătune precum Angofa, Aurel Vlaicu, Dealu Viilor, Venchi, Rora, zone aparținând astăzi orașului Sighișoara.⁷ La 1765 numărul familiilor evanghelice se ridica la 969, cca. 3700 de persoane, cărora trebuie să li se adauge și familiile care nu erau de confesiune evanghelică, iar la 1786 orașul Sighișoara avea oficial 5517 locuitori.

Caracteristic societății transilvane în această perioadă este și aspectul predominant rural (95% - 98%), care va da un specific aparte acestui spațiu.⁸ În tipologia satelor transilvane, Corneștiul veacului al XVIII-lea, se încadra, probabil, în categoria satului dispersat de-a lungul drumului (astăzi strada Cornești), locuit de agricultori și plasat în lunca râului Târnava Mare. Importanta așezare românească, situată la sud-vest de Cetatea Sighișoara, oferă grație complexității factorilor fizico-geografici, istorici și economici repere semnificative în decriptarea sensibilităților și mentalităților colective rurale.⁹ Înțelegerea acestora demonstrează chiar motivele ce vor duce în cele din urmă la ridicarea mai întâi a unei biserici de zid, iar mai apoi a unei școli, ambele de mare preț pentru românii din această perioadă.

După cum preciza și profesorul Tului Racotă, aria satului Cornești era numită și Maieri, iar până la desființarea iobăgiei, românii de aici purtau numele de "maieri", adică oameni care lucrau pe "măieriște": plugari, păstori, stupinari pentru unii locuitori de la oraș.¹⁰ Acest nume, Maieri, ne trimite cu gândul la Maierii din Bălgrad (Alba-Iulia), cartier al orașului Alba-Iulia, unde, a fost ridicată între anii 1714-1763 o biserică românească, din rămășițele vechii Mitropolii Ortodoxe din Alba-Iulia,

distrusă de către imperiali, în vremea întăririi și consolidării cetății habsburgice a Albei-Iulii; această biserică este considerată cel mai important edificiu de cult românesc din secolul al XVIII-lea.¹¹

Și în Cornești a fost ridicată o biserică ortodoxă de către români, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, astăzi un important monument istoric religios.¹² La anul 1781, împăratul Iosif al II-lea emitea celebrul *Edict de toleranță*, care permitea oricărei comunități naționale, cu peste 100 de familii, să-și ridice biserică și școală; învățământul românesc ortodox va intra după anul 1784 în atenția habsburgilor. În 1785 împăratul emitea un decret-lege pentru școlile ortodoxe, completat în 1786 de un alt decret, al Comisiei Aulice de Studii; însă cele două decrete vor fi făcute cunoscute abia în 1788. Românii (ortodocși) luau asupra lor obligația de a construi și întreține școli.¹³ Actele emise de către Curtea de la Viena erau cunoscute și de către românii sighișoreni, care aveau, de pe la 1784 în Cornești, un loc de închinăciune, iar după cum afirma profesorul Petcu Mercurie, exista la această dată și o școală primară ortodoxă, întemeiată de către preotul Ștefan Bălaș, dar "nu se știe cu precizie când și în ce condiții s-a realizat această școală."¹⁴ Existența școlii poate fi pusă în legătură directă cu *Edictul de toleranță*, emis de împăratul Iosif al II-lea în anul 1781, dovadă că a și fost pus în practică.

Înainte de a discuta problema școlii românești ortodoxe din Cornești, de la 1784, am dori să menționăm existența unui *Raport*, întocmit de către autoritățile imperiale, pentru comitatul Făgăraș.¹⁵ Trebuie specificat aici, că reformismul împăratului Iosif al II-lea a lovit în autoritatea națiunilor privilegiate. O asemenea măsură a fost și reîmpărțirea administrativă a Transilvaniei în 11 comitate. Noul sistem, mai rațional organizat, voia să răspundă mai adecvat exigențelor modernizatoare ale monarhului luminat. Acest cadru reformist a permis românilor un teren de manifestare mai larg. Astfel între 3 iunie 1784 – 28 ianuarie 1790 a fost impus noul sistem administrativ. Sighișoara, oraș liber regesc era inclusă în comitatul Făgăraș, creat prin unirea comitatului Albei de Sus și scaunelor Cincu, Nocrich, Rupea și Sighișoara.¹⁶ Revenind la *Raport*, acesta prezintă situația clădirilor școlare din comitatul Făgăraș la anul 1786; aici se precizează că în bună stare se află școala germană din Făgăraș, cea română și *școlile unite* din următoarele localități: Vaida Rece, *Sighișoara*, Avrig, Cincul Mare și Rupea.¹⁷ Acest raport-recensământ impune concluzia că în zona Sighișoara ar fi existat la nivelul anului 1786 o școală greco-catolică (unită), cu local propriu, de sine stătător. Problema existenței unei școli unite (greco-catolice) în această perioadă pentru Sighișoara va fi analizată într-o abordare specifică ulterioară.

Preotul Ștefan Bălaș (? – 1817), originar din Săcelele Brașovului, este considerat întemeietorul și organizatorul parohiei ortodoxe române din Cornești,¹⁸ cea mai însemnată așezare românească din împrejurimile Sighișoarei în epocă. Biserica din Cornești, fiind ridicată abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, apare și ideea că românii din Maieri (Cornești), nu au participat la frământările religioase ale veacului al XVIII-lea, pentru simplu motiv că nu erau organizați din punct de vedere bisericesc (religios).¹⁹ O astfel de părere pare a fi oarecum îndreptățită, dacă ținem cont de climatul epocii, în care se afla așezarea locuită de români. Se poate afirma că această comunitate românească din Cornești număra cel puțin 100 de familii,

pentru că altfel nu s-ar fi putut ridica biserica, respectiv școala, acestea conforme cu *Edictul de toleranță*, emis în 1781 de către împăratul Iosif al II-lea. Dacă am face un calcul și am considera o medie de 5 membrii într-o familie, am obține 500 de suflete, care trăiau în această zonă la finele secolului al XVIII-lea, acestea având o școală pentru a se instrui și educa, cât și o biserică, un loc sfânt unde se puteau ruga lui Dumnezeu pentru grijile și nevoile lor.

De altfel, la nivelul elitelor ecleziastice și politice ale românilor din epocă, apărea foarte clar faptul că neavând școli, românii nu se vor putea bucura de o situație mai bună nici în plan economic, politic sau social și nici în ceea ce privește starea morală și religioasă a națiunii, indicator de bază, din acest punct de vedere, pentru măsurarea gradului de cultură și civilizație.²⁰ Tot acum apărea și ideea că dacă românii nu citesc și nu se cultivă, vor rămâne pe mai departe în starea de sărăcie, de oprimare politică, socială și națională în care se găsesc.²¹

În această perioadă sătenii au cerut să ridice școli din lemn, asemeni caselor modeste pe care și le construiau. Și în Cornești, deși era o simplă școală se învăța pentru început scrisul, cititul și socotitul și de toate acestea se ocupa nimeni altul decât preotul paroh, Ștefan Bălaș, care a înființat școala românească, menționată în scris pentru prima oară pe la 1784, anul răscoalei lui Horea. Datorită frământărilor sociale din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea care aveau loc în satele învecinate (Albești, Boiu, Țopa, Vânători, Șoard)²² școala a fost închisă și se pare că își va relua activitatea abia în anul 1816.²³

Primele cărți de popularizare în limba română apar la Viena, inițiate chiar de curtea și guvernul austriac.²⁴ Între anii 1777-1797 în Transilvania au apărut câteva ediții de bucoavne și manuale școlare: *Bucoavnă sau Bucvariu pentru pruncii cei românești care se află în crâiasca țară și hotarele ei*, Viena, 1777; *ABC sau Alphavit pentru folosul și procopseala școalelor celor normalicesci a neamului românesc*, Blaj, 1783; *ABC sau Bucovna*, Sibiu, 1783; *Ducere de mână către aritmetică*, Viena, 1777, 1782 și 1785; *Pravila de obște asupra faptelor rele*, Viena, 1780; Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică*, Blaj, 1785.²⁵ Dintre aceste bucoavne și manuale de aritmetică, probabil, unele, au fost folosite și la școala confesională din Cornești. Mai existau, în epocă, pe lângă aceste manuale și o serie de tabele: *Tabele pentru cunoașterea literelor*, *Tabele pentru slovnire*, *Tabele pentru citire*. Pe lângă bucoavne, circula și literatura religioasă. Catehismele au fost folosite până târziu în secolul al XIX-lea și ca manuale școlare; pentru anii 1776-1791 se cunosc 10 ediții ale catehismului ortodox și unit, tipărite la Blaj, Sibiu, Viena, Buda. Între anii 1793-1800 se observă două tendințe în ortografia scrierilor, cea chirilică (tradițională) și cea etimologică (latinistă). Studiul matematicii începea în bucoavne, la sfârșitul cărora se afla de cele mai multe ori tabla numerelor, în caractere chirilice sau latine, arabe și tabla înmulțirii (Tabla Țipeții). Acum erau transmise noțiunea de număr, unitate, pluralitate, cele patru operații.²⁶ În primii ani ai secolului al XIX-lea apar: *Povățuire către economia de câmp*, scrisă de Gheorghe Șincai, Buda, 1806; *Învățătură pentru ferirea și doftorirea boalelor celor ce se încing prin țeară și ale vitelor celor cu coarne precum și a cailor, oilor, porcilor*, Buda, 1816, traducere de Petru Maior. Ca o trăsătură generală a tuturor acestor bucoavne și manuale reținem încercarea creatorilor lor și a traducătorilor de a se exprima într-un limbaj

cât mai apropiat de limba populară, știut fiind că se adresau unui public școlăresc din mediul rural.²⁷

Deși în urma *Edictului de toleranță* românilor le-a fost permisă ridicarea de biserici, respectiv școli, în Cornești, situația apare oarecum dificilă. Biserica a fost construită între anii 1788-1797,²⁸ însă școala parohială românească nu avea nici pe de parte un local adecvat. Dacă într-o primă fază era adăpostită într-un "șopron" al preotului Ștefan Bălaș,²⁹ aceasta va fi apoi mutată într-o casă particulară³⁰ și abia la începutul secolului al XIX-lea în casa parohială, și aceasta dintr-un motiv foarte simplu, nu exista o clădire de sine stătătoare drept edificiu de școală și nici o casă parohială românească în adevăratul sens al cuvântului la nivelul veacului al XVIII-lea. Oricum, la finele secolului al XVIII-lea nu putem vorbi în această zonă de o școală românească primară propriu zisă, ci cel mult de o școală românească religioasă, aflată în directă linie de educație promovată de către biserică, iar dascăl era preotul. Privind lucrurile mai atent și având în vedere limitele politice și culturale de manifestare ale românilor în epocă, în Transilvania, acest fapt nu trebuie să frapeze sau să mire. Și când spunem aceasta avem în vedere o serie de alte zone ale Principatului, unde românii nu aveau nici biserică, nici școală, deși din punct de vedere demografic balanța înclina în favoarea lor (aceasta cel puțin la finele veacului Luminilor).

În cele de mai jos am dori să prezentăm modul în care Aurel Stoicoviciu, preot ortodox al parohiei din Cornești în perioada interbelică, alcătuia un foarte scurt istoric al românilor din Sighișoara:

"Biserica. Primul preot al Românilor ortodocși din Sighișoara a fost Ștefan Bălaș. Edificarea bisericii s'a început la anul 1797. Înainte de 1797 se făcea serviciul divin într-o odaie din vechea casă parohială și mai înainte într-o clădire de lemn...

Școala. S'a întemeiat, probabil dodată cu biserica, destul că o găsim de mult în ființă, într-o odaie în casa parohială, cu un învățător."³¹

Din informația de mai sus un fapt apare destul de cert, și anume că la finele veacului al XVIII-lea avem de a face cu o biserică de zid, respectiv cu o școală, fie ea adăpostită și de un "șopron", pentru început, lucru pentru care putem susține că această comunitate românească din Cornești era bine conturată și încheagată sau, altfel spus, "bine înfiptă în rădăcinile sale". Apariția bisericii și școlii românești a însemnat foarte mult pentru comunitatea românească, pentru educația religioasă și morală a acesteia, și acest lucru se întâmpla tocmai în veacul Luminilor, un secol în care se dorea "luminarea" oamenilor prin cultură, prin educație și școală.

Înainte de-a aborda unele aspecte ale școlii românești din Sighișoara veacului al XIX-lea, am dori să menționăm că, în 1788, la Sighișoara exista deja un gimnaziu al sașilor luterani,³² pe când la nivelul Transilvaniei exista un singur gimnaziu românesc, unit, la Blaj. Bineînțeles că, alături de gimnaziul german, în oraș mai funcționau și alte școli primare care aparțineau comunității germane din Sighișoara (școala bisericii spitalului Sf. Anton și școala din cartierul Siechhof), situate în orașul de jos și mai vechi cu aproape două veacuri decât prima școală românească.³³

În evoluția școlii românești din Cornești putem identifica două "etape", una la nivelul sfârșitului de secol al XVIII-lea și alta în prima jumătate a veacului al XIX-lea, când școala românească din Cornești este recunoscută de către autoritățile

Transilvaniei. Cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea aduce pentru românii din zona Sighișoara o școală nouă, de această dată chiar în Cetatea Sighișoara.

Abordând trecutul destul de complex, al școlii românești de la Sighișoara din secolul al XIX-lea, ar trebui să precizăm că trei elemente majore au marcat existența românilor transilvăneni: revoluția de 1848-1849 (de altfel printre cererile de la Blaj din 3-5 mai 1848 se aflau și lărgirea dreptului de învățământ, înființarea de școli românești în toate satele, gimnazii și seminarii pentru pregătirea viitorilor preoți;³⁴ tot aici trebuie arătat faptul, foarte important, că reprezentanții românilor din monarhia habsburgică au cerut împăratului în 25 februarie 1849 la Olomütz, unirea tuturor românilor din statul austriac într-o națiune autonomă sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei – Vereinigung aller Rumünen der österreichischen Staaten zu einer selbständigen Nation unter dem Szepter Österreichs als integrierender Teil des Gesamtstaates, românii intrând în revoluția de la 1848-1849 și pentru acest ideal de libertate și autonomie națională);³⁵ întemeierea dualismului austro-ungar (1867); momentul Memorandumului (1890-1892). Aceste evenimente au lăsat urme adânci în epocă pentru situația directă a românilor ardeleni.

Ar trebui să precizăm acum că dacă la nivelul sfârșitului de veac al XVIII-lea exista o școală primară românească mai modestă în Cornești, în secolul al XIX-lea, mai precis în a doua jumătate a acestui secol discutăm de o școală elementară, de o adevărată școală "poporală". Aceasta era, în fapt, o școală de pregătire generală, care oferea elevilor cunoștințele esențiale pentru viață. Diferența dintre cele două școli era evidentă. Prima, rurală, avea probabil un caracter preponderent religios asupra învățământului, iar învățător era chiar preotul, care în timpul său liber putea să îi învețe pe cei câțiva școlari un minim de cunoștințe de scris, citit, eventual socotit. Un prim învățător român, Ilie Rucăreanu este atestat documentar la școala primară din Cornești în anul 1807.³⁶ Importanța acestei prime școli românești din Cornești nu trebuie minimalizată, ea având semnificația sa culturală, respectiv religioasă pentru românii acelor vremuri. De altfel această școală românească a fost considerată la un moment dat de către guvernul Transilvaniei drept cea mai bună școală populară din ținutul Târnavelor, figurând pe listă alături de alte școli românești din perioadă: Brașov, Rășinari, Veneția de Sus, Cernat.³⁷ Un alt preot-învățător, Nicolae Stan a dus prin activitatea sa la recunoașterea și decretarea școlii drept școală trivială.³⁸

Școala românească a secolului al XIX-lea de la Sighișoara, o școală "poporală" (elementară) este diferită de prima, prin faptul că acum avem de a face cu învățători în adevăratul sens al cuvântului, adică formați la școlile pedagogice de la Sibiu. Acum se poate vorbi de un local propriu, corp didactic, material didactic.

O statistică de pe la 1851 indica la nivelul Transilvaniei 742 de școli românești. Se pare că, după revoluția de la 1848, se înregistrează în rândul populației românești o preocupare crescândă pentru construirea localurilor de școală.³⁹ Legat de aceasta se află și faptul că atunci când situația materială permitea, se organizau colecte pentru construirea de școli. Renumitul pedagog și creator de manuale didactice din această perioadă, protopopul de mai târziu, Zaharia Boiu junior (1834-1903), născut la Sighișoara, îl ruga pe la 1858 pe mitropolitul ortodox al Transilvaniei, Andrei Șaguna să obțină, de la prefectura Sibiu, aprobarea pentru

o colecție publică în vederea construirii unui local de școală la Sighișoara,⁴⁰ însă abia pe la 1860, Zaharia Boiu senior, cumpărând o casă cu 1500 florini, de la sași, în Cetate, pe strada Cositorarilor (Pfarrergäßchen) la nr. 5, deschidea o școală parohială cu trei clase primare, 3 învățători și 76 de elevi.⁴¹ Aurel Stoicoviciu afirma într-un manuscris⁴² că pe la 1869 a fost cumpărată o casă, „lângă fostul internat Michael Albert din Cetatea Sighișoara” (strada Cositorarilor?), și că abia pe la 1870 se înființează cel de al doilea post de învățător, iar la 1876 cel de al treilea. Tot el mai adaugă că la 1861, cu ajutorul unui avocat, pe nume Bacon, s-a cumpărat o altă clădire în cetate, lângă fostul internat “Michael Albert”, inaugurată ca școală în Cetate, cu 2 clase, la data de 6 ianuarie 1861. Mai adaugă în manuscrisul său un lucru semnificativ: școala aceasta a fost distrusă într-un incendiu la 1884, dispărând astfel arhiva, respectiv materialul didactic pe care îl deținea.⁴³ Este foarte important să arătăm acum, că această școală românească funcționa în Cetate, adică în cadrul comunității săsești din Sighișoara. S-ar putea desprinde de aici, într-un fel, toleranța de care a dat dovadă, la un moment dat, comunitatea germană, cunoscut fiind conservatorismul acesteia de-a lungul istoriei. O primă școală elementară românească și-a desfășurat activitatea în Cetate și abia apoi în orașul de jos, la începutul secolului al XX-lea.

Având în vedere cele prezentate mai sus, menționăm că o școală românească “poporală” funcționa la Sighișoara în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, cu doi învățători sau trei, care “instruiau” la șase clase de elevi (vezi *Tabelul din Anexa lucrării noastre*). Aici este prezentată împărțirea orelor de curs pe săptămână a celor doi învățători, pe de o parte la clasele I-II, pe de altă parte la clasele III-VI. Printre obiectele de studiu în școală se afla pe primul loc religia, urmată apoi de: limba română, limba maghiară, geografia, istoria, istoria naturală ș.a.⁴⁴ Un astfel de tabel ne transmite o serie de date despre felul în care erau instruiți și educați copii românilor în acel timp, ce fel de cunoștințe dobândeau elevii unei astfel de școli la terminarea studiilor. Acest tabel este revelator pentru a înțelege activitatea învățătorilor din epocă, numărul de ore într-o săptămână, obiectele de studiu, fapt care ne permite să subscriem la concluzia lui George Bariț, că principala sarcină a școlilor populare era difuzarea “culturii morale și religioase” pentru românii ardeleni.⁴⁵

Biserica românilor va cumpăra, în cetate, la anul 1885, în strada Bastionului (Schanzgasse) nr. 2, o casă mai mare. În această clădire școala va funcționa cu trei învățători până în anul 1910, când prin legea de tristă amintire pentru români, Appónyi, era declarată drept “necorespunzătoare.”⁴⁶

Am putea spune că nu întotdeauna, organele administrației centrale și locale au înțeles inițiativa comunității românești în ceea ce privește crearea unei școli pentru copii săi. Și în secolul al XIX-lea se continuă principiul confesional în organizarea și derularea procesului de învățământ,⁴⁷ însă nu întotdeauna accentuarea caracterului confesional al școlilor “populare” românești a dăunat sistemului de învățământ din Transilvania, lipsind, cum se poate crede, școala “poporală” românească de o anumită unitate materială, morală și spirituală, în dezvoltarea ei. Există puține subvenții ale autorităților locale pentru școlile populare, cele ortodoxe fiind excluse din calcul.

Parlamentul maghiar vota în anul 1868, legea XXXVIII, a învățământului, care prevedea printre altele: "instituțiile publice pentru instrucție populară se pot înființa și susține în modul stabilit prin lege atât prin confesiunile din patrie, cât și private, prin comunități și prin stat." Această lege a și fost publicată în ziarul *Telegraful român* din anul următor. În fapt confesiunile puteau înființa școli în comunitățile respective pe cheltuiala lor, iar confesiunea care întemeia școala avea dreptul să stabilească salariul învățătorilor, să aprobe cărțile școlare, dar statul putea oricând verifica aceste școli.⁴⁸

O altă lege, cu nr. XVIII din 1879, introducea limba maghiară în mod obligatoriu în toate școlile primare ale românilor din Transilvania.⁴⁹

Legea învățământului acorda confesiunilor și asociațiilor dreptul de a înființa școli și permitea elaborarea de planuri și programe proprii, toate aceste școli fiind întreținute din fondurile școlare, înființate și administrate de comitetele parohiale bisericești.

Dacă prezentăm aspecte despre învățământul sighișorean din secolul al XIX-lea, nu-l putem omite pe renumitul pedagog și creator de manuale didactice, Zaharia Boiu. De numele său se leagă în special crearea unor manuale, precum: *Abțdarius pentru școlele populare române* (1862), *Manuducere pentru învățători la întrebuințarea Abțdariusului* (1862), *Carte de citire pentru școlele populare române* (1865), *Elemente de geografia pentru școlele populare române greco-orientale* (1868). Zaharia Boiu a mai publicat și alte cărți școlare, de istorie, științele naturii, fizică, volume de poezii; a tradus din limba germană în limba română *Nathan cel înțelept* de Lessing. A fost secretar de redacție și redactor la revista *Transilvania* a ASTREI. La 1870 a fost ales deputat sinodal al Congresului național bisericesc, devenind un colaborator apropiat al mitropolitului Andrei Șaguna.⁵⁰ În anul 1890 a fost ales membru al Academiei Române⁵¹ pentru meritele sale pe tărâm pedagogic, teologic, literar. Avea 56 de ani.

Un "*Conspect al manualelor autorizate de către sinodul arhiedecesan pentru folosință în școlile confesionale românești*"⁵² acorda permisiune de tipărire pentru trei manuale elaborate de Zaharia Boiu, și anume: *Abecedarul*, *Cartea I de citire* și *Cartea a II-a de citire*. Un catehism al bisericii greco-catolice lucrat de "*protopresbiterul Zaharia Boiu, asesor consistorial*" a primit de la consistoriul arhiedecesan din Sibiu, aprobarea ca fiind "*corespondătoriu*" și se dispunea "*folosirea lui în școlele noastre elementare ca manuale de școle*."⁵³

O serie de "*prescripte*", cuprinse într-o circulară,⁵⁴ au trebuit să fie puse în practică de către comitetul parohial din Sighișoara, asupra școlii sale din Cetate: să se îngrijească pentru susținerea și creșterea averii școlii, să conserve în stare bună edificiul scolastic, să doteze școala cu mobilă și aparatele necesare desfășurării procesului de învățământ, să facă cunoscută lista candidaților la postul vacant de învățător, să obțină mijloace pentru repararea școlii existente ș. a.

Tot în această circulară se mai specifică: "*inca, la ocațiuni de serbatori se'u de Dumineci, se'u candu asista la examine, vom aretă și ei poporului necesitatea și însemnătatea școleloru, și mergendu înainte cu esemplu, voru indemna pe poporu, se-i urmeze și elu cu fapt'a intru înființarea, conservarea, înaintarea și înflorirea școleloru nostre confesionale române*."⁵⁵ Este tocmai ceea ce au

Încercat preoții și protopopii bisericii românești din Cornești, la sfârșitul secolului al XVIII- lea și în secolul al XIX- lea: protopopul Ștefan Balaș, Mihail Drăghici, Mihail Popovici, protopopul Ilie Medrea, Mihail Moldovan, Vătășan Gheorghe, Ioan Drăghici, protopopul Zaharia Boiu senior, protopopul Dumitru Moldovan,⁵⁶ alături de învățătorii⁵⁷ de la școala românească: Ilie Rucăreanu, Zaharia Boiu senior, Ioan Moldovan, Nicolae Damian, Nicolae Stan ș. a.

O altă lege școlară, emisă în anul 1882, preciza că nici un învățător nu putea fi numit pe post dacă nu și-a însușit limba maghiară, pentru a o putea preda în școlile populare. Fapt de care nu au fost scutiți nici învățătorii români de la Sighișoara. La 1884 au fost introduse și la Sighișoara, de altfel ca și în alte zone ale Transilvaniei, literele latine prin *Abecedarul* lui Zaharia Boiu.⁵⁸

Dintr-o statistică a anului 1870 rezultă că în Ardeal funcționau 2569 de școli confesionale cu limba de predare română, iar la 1876 erau 3057 de școli, la 1879, 2848 și în 1881, 2781 de școli.⁵⁹

Altă statistică, de data aceasta care înregistra numărul populației, în anul 1880,⁶⁰ amintește la Sighișoara următoarele cifre: 2096 români, 5127 sași, 1179 maghiari, iar sporul populației, arăta Zenovie Pâclișanu, era la români de 44,4%, 128,1% la maghiari, și doar 7% la sași!

Într-un discurs, adresat învățătorilor la 28 februarie 1899, mitropolitul greco-catolic de la Sibiu, Ioan Meșianu, spunea:

*"[...] iubiților învățători ai școlei nostre confesionale, chiețați a pune basa desvoltării și luminării tineretului, speranțe viitorului nostru. Voi sunteți chiețați a cresce tinerimea noastră, nu numai întru învețăturile recerute, dar sădind în inima ei fragedă, simțul religios, cinstirea de Dumnezeu, iubirea de biserică, de neam și de patrie. Străduiți-vă și voi din toate puterile la împlinirea chiețării voștre celei frumoase, ca să vă atrageți binecuvântarea lui Dumnezeu și recunoștința bisericei și a posterității asupra voastră, până în cele mai îndepărtate timpuri[...]."*⁶¹

Deși s-a manifestat un confesionalism de conținut în procesul de învățământ, respectiv sub aspect organizatoric și administrativ, acest lucru nu a avut un efect negativ asupra evoluției comunității românești de la Cornești – Sighișoara în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și veacul al XIX- lea.

Perioada în care am surprins unele aspecte legate de învățământul în limba română la Cornești - Sighișoara (sfârșitul veacului al XVIII- lea și veacul al XIX- lea) se manifestă ca un timp în care a citi, a scrie și a socoti însemna un summum deosebit, atât pentru oamenii satelor cât și pentru cei care locuiau la oraș. Acum s-a reușit printr-o acțiune susținută întemeierea unei prime școli românești la Sighișoara. Vor trece 139 de ani de la întemeierea vechii școli confesionale din Cornești, până în anul 1923, când se va inaugura la Sighișoara primul liceu românesc, "Principele Nicolae", schimbându-se în acest fel cursul învățământului românesc în zona Sighișoara.

Am dori să încheiem cu cuvintele memorabile ale istoricului ardelean Ioan Lupaș, cuprinse într-o importantă operă istoriografică pentru românii transilvăneni: "După ce poporului nostru i s'a dat încățva puțința a înainta prin școli, a se lumina prin cărți și gazete, a se îndeletnici cu diferite meserii, a întemeia societăți culturale și economice, a pornit pe toate căile cu o râvnă mare și cu stăruință frumoasă, ca să poată ajunge într'un rând cu alte neamuri, față de cari trecutul n'a fost atât de vitreg ca față de Români."⁶²

CONSIDERATION ABOUT THE BEGINNING OF THE ROMANIAN EDUCATION IN SIGHISOARA (THE END OF THE 18TH CENTURY AND THE 19TH CENTURY) SUMMARY

The author presents some aspects concerning the beginning of the romanian education in a saxon town from Transylvania, Sighișoara.

The orthodox church from Cornești-Sighișoara founded a first romanian school and started the education in romanian language in the year 1784. In the second half of the 19th Century, in 1861, the romanians had a new school in Sighisoara Fortress, in the middle of the saxon community.

It manifested in this age the idea that *to read, to write and to count* was a special *summum* for the people from villages and towns. The education of the romanian population from Cornești-Sighișoara in this period was a very important element for its existence.

ANNEX: Table of contents in a romanian school from Transylvania. The second half of the 19th Century.

ANEXA

Obiectele de invatamant	Învățătorul instruește în			Învățătorul instruește în				
	Clasa			Clasa				
	I	II		III	IV	V	VI	
1. Religie	2	2	4	2	2	2	2	4
2. Limba maternă - scriere - citire - exerciții ortografice gramaticale și stilistice	5	7	12	4	4	2	2	6
3. Limba maghiară	3	6	9	3	3	3	3	6
4. Matematică și geometrie	3	3	6	3	3	21/2	21/2	51/2
5. Geografie și istorie	-	-	-	3	3	3	3	6

6. Științele naturale: istorie naturală și fizică	-	-	-	-	2	2	2	4
7. Dexterități tehnice: - cântări - desen - lucru de mână	1	1	1	1	1	1	1	1
8. Gimnastică	1	1	1	1	1	1	1	1
9. Economie – exerciții practice în agricultură pomicultură, legumicultură	-	-	-	Vara miercurea				Sâmbăta după prânz

Tabel cu împărțirea săptămânală a orelor de curs într-o școală românească "poporală", cu doi învățători. A doua jumătate a secolului al XIX-lea, Transilvania.

Note:

- ¹ David Prodan, **Supplex Libellus Valachorum**, ediție nouă și refăcută, București, Ed. Științifică, 1967, p. 347.
- ² Lucia Protopopescu, **Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805**, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1966, pp. 13-15.
- ³ Ioan Lupaș, **Istoria bisericească a românilor ardeleni**. Ediția a II-a. Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995, p. 211.
- ⁴ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, pp. 16-18.
- ⁵ *ibidem*, pp. 25-32.
- ⁶ Toader Nicoară, **Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective**, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 15.
- ⁷ Mercurie Petcu, Gh. Gavrilă, **Astra sighișoreană (1861-1950) și Horia Teculescu (1897-1942)**, Sighișoara, 1999, p. 15.
- ⁸ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 17.
- ⁹ *ibidem*, pp. 24-26
- ¹⁰ Tului Racotă, **Aspecte ale prenumelor românilor sighișoreni în perioada 1795-1918**, în *Studii de onomastică*, vol. III, îngrijit de Ioan Pătruț, Eugen Pavel, Ioan Roșianu, Augustin Pop, Gabriel Vasiliu, Cluj-Napoca, 1982, pp. 301-302.
- ¹¹ Gheorghe Anghel, **De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba-Iulia**, Alba-Iulia, Ed. Episcopiei Ortodoxe de Alba-Iulia, 1993, pp. 113-115.
- ¹² Vezi vol. editat de Christoph Machat - **Topografia Monumentelor din Transilvania. Municipiul Sighișoara 4.1**, Köln, Ed. Rheinland, 2002, pp. 108-109.
- ¹³ Nicolae Cordoș, **Un plan de școală românească din anul 1829**, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 585.
- ¹⁴ Mercurie Petcu, **Din istoria școlii românești sighișorene (I)**, în *Glasul Cetății*,

iulie, 1990, p. 3.

¹⁵ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁶ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, **Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847**, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1995, p. XXXII.

¹⁷ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁸ Aurel Stoicoviciu, *Monografia Bisericii Ortodoxe Române din Cornești*, manuscris, Sighișoara, 1956, p. 8. Manuscrisul se află în Biblioteca Muzeului de Istorie din Sighișoara. (Mai departe abreviat *Monografia*).

¹⁹ *ibidem*, p. 7.

²⁰ Sorin Mitu, **Geneza identității naționale la românii ardeleni**, București, Ed. Humanitas, 1997, p. 104.

²¹ *ibidem*, p. 133.

²² Mercurie Petcu, Gh. Gavrilă, *op. cit.*, p. 16; N. Edroiu, **Mișcări țărănești în părțile Sighișoarei în timpul răscoalei lui Horea** în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 2, 1966, pp. 47-60.

²³ Gustav Adolf Schneider, *Rumänische Volksschulen* în vol. **Schäßburg. Bildeiner siebenburgischen Stadt**. Herausgegeben von Heinz Brandsch, Heinz Heltman und Walter Lingner, Innsbruck, Rautenberg Verlag, 1998, p. 181.

²⁴ Gabriel Țepelea, **Pentru o nouă istorie a literaturii și culturii române vechi**, București, Ed. Tehnică, 1994, p. 227.

²⁵ *ibidem*, p. 228.

²⁶ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, pp. 118-134.

²⁷ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, pp. 229-230.

²⁸ Aurel Stoicoviciu, *Monografia*, p. 10; V. Drăguț, **Cetatea Sighișoara**, București, Ed. Meridiane, 1969, p. 47.

²⁹ Aurel Stoicoviciu, *Monografia*, pp. 14-15.

³⁰ Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 47.

³¹ Aurel Stoicoviciu, „**Scurt istoric al românilor din Sighișoara**, Sighișoara, 20 februarie 1937, manuscris existent la Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, f. 1 r. și f. 2 r.

³² Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 207.

³³ Richard Schuller, **Alt-Schäßburg. Kulturhistorische Skizze**, Schäßburg, 1934, p. 35.

³⁴ Nicolae Iorga, **Istoria învățământului românesc**, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971, p. XXV.

³⁵ Zenovie Pâclișanu, **Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)**, București, 1943, pp. 10-11; Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 175.

³⁶ Mercurie Petcu, Gh. Gavrilă, *op. cit.*, p. 16.

³⁷ Nicolae Albu, **Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867**, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 120.

³⁸ *ibidem*, p. 177.

³⁹ Vasile Popeangă, **Presa pedagogică din Transilvania 1860-1918**, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1966, p. 13.

⁴⁰ *ibidem*, p. 14.

⁴¹ Mercurie Petcu, *art. cit.* p. 4.

- ⁴² Aurel Stoicoviciu, *mans. cit.*, f. 2 r.
- ⁴³ Idem, *Monografia*, p. 15.
- ⁴⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș, Fond *Circulare ale organelor bisericești 1879-1889, Biserica Ortodoxă din Cornești*, dosar nr. 1, f. 2 r.
- ⁴⁵ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 106.
- ⁴⁶ Aurel Stoicoviciu, *Monografia*, p. 15.
- ⁴⁷ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 19.
- ⁴⁸ *ibidem*, pp. 20-21.
- ⁴⁹ Zenovie Pâclișanu, *op. cit.*, p. 68.
- ⁵⁰ Vasile Nițu, Zaharia Boiu, în **Profiluri mureșene**, vol. I, Tg. Mureș, 1971, p. 200; Pentru bibliografia completă a lucrărilor lui Zaharia Boiu (1834-1903) vezi **Dicționarul literaturii române de la origini până în prezent**, București, Ed. Academiei R. S. R., 1979, pp. 110-111 și **Bibliografia românească modernă (1831-1918)**, vol. I (A-C), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, pp. 399-401.
- ⁵¹ Horia Teculescu, **Oameni și locuri din Târnava Mare**, în *Anuarul Liceului "Principele Nicolae" din Sighișoara pe anii 1929/30-1932/33*, Sighișoara, 1933, p. 298.
- ⁵² A. N. R. D. J. Mureș, *Fond Parohia Ortodoxă Română Cornești (Târnava)*, județul Mureș, dosarul nr. 3, f. 55 r.
- ⁵³ *ibidem*, f. 34 r.
- ⁵⁴ A. N. R. D. J. Mureș, *Fond P. O. R. C. (Târnava)*, județul Mureș, dosarul nr. 1, circulara nr. 3344, emisă de Consistoriul Archiedecesan din Sibiu, "Către toate oficiile protopresbiterale, ca inspectorate districtuale de școle," la data de 28 noiembrie 1879; f. 5 r.
- ⁵⁵ *ibidem*, f. 5 v.
- ⁵⁶ *Vezi Istoricul bisericii ortodoxe române din Cornești*, redactat de preotul Nicolae Colceriu.
- ⁵⁷ Aurel Stoicoviciu, *Monografia*, p. 15; Mercurie Petcu, *art. cit.*, p. 4.
- ⁵⁸ Horia Teculescu, în *op. cit.*, p. 310.
- ⁵⁹ Zenovie Pâclișanu, *op. cit.*, p. 122.
- ⁶⁰ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 23.
- ⁶¹ A. N. R. D. J. Mureș, *Fond Parohia Ortodoxă Română Cornești (Târnava)*, județul Mureș, dosarul nr. 3, circulara nr. 1636, f. 107 r.
- ⁶² Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 151.

ROMÂNI VĂZUȚI DE MAGHIARI. IMAGINI PLASTICE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Valer Rus

De la apariția studiilor imagologice o sursă istorică de o importanță deosebită s-au dovedit a fi reprezentările grafice, arta plastică în general. În ceea ce privește imaginea românilor în cultura maghiară, mai precis geneza acestor "imagini" (așa cum se desprind ele din scrierile publiciștilor maghiari), începând cu lucrările unor Béla BORSI-KÁLMÁN¹ sau Melinda Mitu² se pun bazele investigării științifice a modului în care se crează aceste reflexii. Un aspect mai puțin cercetat este însă modul în care maghiarii au reprezentat plastic ceea ce descriau în cuvinte. Din acest motiv în cele ce urmează vom arăta că și plastic s-au exprimat aceleași impresii care au fost surprinse în texte din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Sintetizând un sistem de clasificare a tipurilor de reprezentări plastice pornind de la imaginile formulate în texte din perioada propusă analizei, constatăm că artiștii plastici ai epocii au reflectat în linii mari exact ceea ce publiciștii propuneau opiniei publice maghiare. Au existat astfel reprezentări *oficiale*, veritabile fotografii (în general portrete ale unor personalități românești), imagini *etnografice* (practic descrieri ale costumelor, realităților constatate în mediile românești – nu întâmplător acestea merită a fi considerate ca fiind și cele mai obiective), și imagini *concurențiale* (reprezentări ale tarelor comportamentale ale românilor, tratări în cheie critică a retardării culturale prezentă la români; aflate la limita subiectivității, ele trebuiesc tratate cu reținere).

Imagini oficiale

Între românii care au prezentat interes pentru opinia publică maghiară se detașează persoanele publice, eventual cu funcții de conducere din Transilvania. Acestora le este rezervat un tratament special, imaginile însoțitoare ale unor texte despre asemenea oameni fiind veritabile fotografii, lipsite de intervenții ale autorului-artist care să indice starea sa de spirit. Aceste portrete, le-am numit noi oficiale, arată respectul datorat și acordat oricărei persoane publice din Imperiul Austro-Ungar, care însă, vom vedea ulterior nu era neapărat o regulă.

O personalitate a Transilvaniei și chiar a Ungariei, revendicată de altfel până azi de ambele comunități, cum a fost Emanoil

Fig. 1 – Emanoil Gojdu, comite al Crasnei

Gojdu (Gozsdu Manó) nu putea fi prezentată altfel decât într-o manieră oficială, ușor partizană, în sensul în care din articolul pe care îl însoțește aflăm că acest român a fost foarte apreciat de către maghiari, ignorându-se apartenența sa la altă etnie.

Un caz similar este cel al marilor prelați de origine română care au fost apreciați de către maghiari. Diferențele între modul în care au fost percepuți Șaguna sau Șuluțiu pe de o parte și un Ioan Lemeny sau Miron Romanul pe de altă parte nu necesită explicații suplimentare. Modul în care însă au fost reflectați ultimii doi se încadrează la capitolul imagini oficiale, ușor subiective (se va vedea mai jos prin comparație cu portretul lui Avram Iancu de exemplu).

Fig. 2 – Episcopul greco-catolic Ioan Lemeny

Comportamentul filo-maghiar al mitropolitului Miron Romanul, considerat adeseori ca fiind un veritabil agent guvernamental al Ungariei nu putea să nu aibă urmări în planul graficii de epocă. Prelatul, care deși era român, se comporta ca un bun maghiar, a avut parte de o reprezentare pe măsură.

Fig. 3 – Mitropolitul Miron Romanul

Concluzionând, se poate spune că reprezentările grafice ale românilor care au luat parte activ la viața publică a Ungariei nu au avut conotații subiective, acestea având caracterul unor veritabile fotografii desenate, lipsite de tușe subiective, generate de modul în care au fost percepuți în general de către maghiari. Prezența acestor "imagini oficiale" între celelalte tipuri de imagini indică o minimă precauție asumată de publicistica maghiară atunci când vine vorba de o minoritate etnică, lipsind generalități de tipul "toți românii sunt ...". Pentru a indica o posibilă direcție de dezvoltare a acceptării românilor de către maghiari sunt indicate acele personalități care s-au integrat în cadrul culturii majoritare, prin cunoașterea limbii în primul rând, și prin acceptarea necondiționată a superiorității majorității asupra minorității.

Imagini etnografice

În ceea ce privește acest tip de reprezentări trebuie să subliniem, că indiferent de zona istorică locuită de români care este prezentată, liniile generale sunt aceleași. Venind ca o reprezentare plastică a clișeului că "românii sunt un popor de țărani", nu trebuie să ne surprindă prezența numeroasă a imaginilor cu țărani, obiceiuri etnografice, interioare de case țărănești românești etc.

Între maghiarii care s-au întrecut în a reproduce imagini cu români în diverse posturi din mediul lor natural s-a numărat pictorul maghiar Szathmáry Károly Popp (1812-1888). Imaginile de români care îi sunt atribuite sunt veritabile descrieri

etnografice ale portului popular din diferite zone ale Vechiului Regat, de asemenea el înfățișând plastic obiceiuri populare (dansuri precum Drăgaica), sau români în medii specifice (târguri etc.)

Fig. 4 – Valahi din Bistrița

Fig. 5 – Drăgaica

Ilustrând în mod elocvent clișeu conform căruia "româncele sunt frumoase", pictorul maghiar menționat anterior s-a remarcat prin numeroasele sale lucrări reprezentând românce în port popular, în general fiind alese acele porturi populare care sunt mai spectaculoase.

Fig. 6 – Fată din Argeș

Fig. 7 – Fată din Mehadia

Fig. 8 – Mireasă din Călata

Fig. 9 – Femeie din Muscel

Fig. 10 – Fete din Dolj

Fig. 11 – Femeie din Mehedinți

Din categoria reprezentărilor cu români aflați în mediul lor natural, dar în același timp imagini cu caracter etnografic-geografic mai amintim și imaginile cu localități, precum Râmnicu Vâlcea. Trebuie însă să subliniem că acestea se află la limita între imagini etnografice și imagini concurențiale, adică acele imagini generate în primul rând de diferențele existente între cultura din care provine autorul și cultura celor pe care îi reprezintă.

Fig. 12 – Târg la Râmnicu Vâlcea

Imagini concurențiale

După cum menționam și anterior, diferențele culturale între cei care reprezintă și cei care sunt reprezentați nu puteau să nu lase urmări în operele celor dintâi. Diferențele de civilizație, model de dezvoltare culturală, istorie, mentalități devin tot atâtea motive pentru apariția unor imagini în care românii sunt prezentați de o manieră subiectivă, tarele, defectele sau viciile fiind exagerate, trasate cu tușe groase.

Concentrând aspectele negative, incriminate adeseori la români, precum alcoolismul, violența, lipsa de rațiune, înfățișare sălbatică, imaginea lui Avram Iancu din anii săi de sfârșit va fi adeseori invocată și reprodusă de autori maghiari din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dar și alte aspecte ale retardării culturale prezente la români vor deveni ținta unei ironii cu greu mascate de caracterul obiectiv asumat/presupus al relatărilor pe care le însoțesc aceste reprezentări grafice.

Practic, totul, începând cu înfățișarea generală a locuințelor ponosite, bordeie insalubre, mijloace de transport incomode, călugări care au o altă înfățișare decât cea la care ne gândim în mod normal, devine prilej pentru a arăta diferențele între o cultură inferioară (cea românească) și una superioară (cea maghiară).

AVRAM IANCU. KILICH.

Fig. 13 – Avram Iancu

Fig. 14 – Biserică sătească românească

Kilich (biserica românească).

Fig. 15 – Călugăriță din Valahia

Fig. 16 – Cimitir românesc

Fig. 17 – Călugări valahi făcând țuică

Fig. 18 – Stareț român

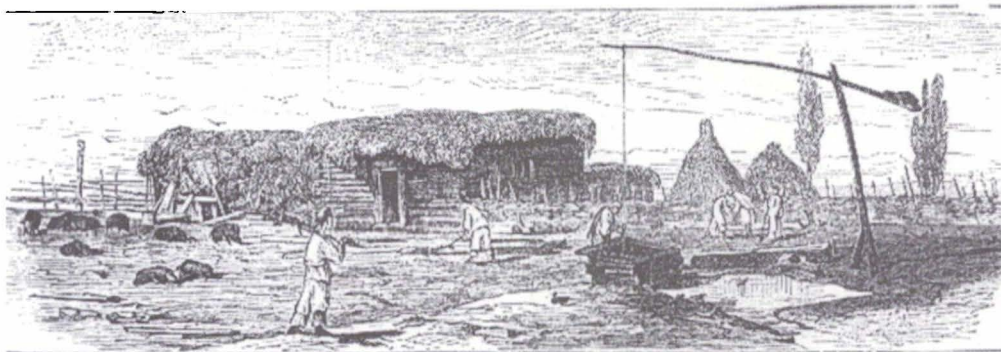

Fig. 19 – Mijloc de transport specific jumătății secolului al XIX-lea

Fig. 20 – La marginea unui sat românesc

Fig. 20 – La marginea unui sat românesc

Tanyai lakház.
ERDÉLYI KÉPEK.

Fig. 21 – Locuință din Ardeal

Concluzii

Pornind de la observația că reprezentările plastice urmează în general linia impusă de imaginile rezultate din publicistica epocii, nu putem să nu apreciem că prezența acestor desene, care țineau atunci loc fotografiilor de mai târziu, accentuau cu siguranță prima impresie cauzată de lecturarea textului. Curiozitatea specifică secolului al XIX-lea, stârnită și satisfăcută de nenumăratele descrieri de călătorie, jurnale, articole geografice, primea un răspuns elocvent prin text și imagine, nu de puține ori lucruri nespuse în text putând fi deduse din imaginile plastice. Aceste două elemente converg spre configurarea unei veritabile geografii imaginare, aflate la o distanță mai mică sau mai mare de realitate, în funcție de intențiile emitătorului și de orizontul de cunoaștere al receptorului.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 este preluată după *Gozsdu Manó*, *comitele suprem al comitatului Crasna*, în "Vasárnapi Ujság", 8 septembrie 1861, nr. 36, anul VIII, p. 421-422

Fig. 2 este preluată după *Lemény János püspök*, în "Vasárnapi Ujság", Pest, 23 august 1863, nr. 34, p. 297-298

Fig. 3 este preluată după *Román Miron*, în "Vasárnapi Ujság", 1874, 50, p. 793-794

Fig. 4 este preluată după *Szathmáry György*, *Erdély képek*, în "Vasárnapi Ujság", 1874, an XXI, p. 795-798

Fig. 5-12 sunt preluate după *Árvay Árpád*, *Pictorul peregrin*, Ed. Ion Creangă, București, 1977

Fig. 13 este preluată după *Réthy Lajos*, *A havasok királya*, în *Vasárnapi Ujság*, 1880, 30, XXVII, p. 483-484

Fig. 14 este preluată după *Szathmáry György*, *Erdély képek*, în "Vasárnapi Ujság", 1874, an XXI, p. 795-798

Fig. 15-19 sunt preluate după *Sámi Lajos*, *Képek Oláhországból*, "Jó Barát", 1870, II, p. 110-126

Fig. 20-21 sunt preluate după *Szathmáry György*, *Erdély képek*, în "Vasárnapi Ujság", 1874, an XXI, p. 795-798

Romanians seen by Hungarians
Drawings from the Second Half of the 19th Century
Abstract

In our article we try to ordonate some hungarian drawings having romanian subjects from 19th century. Therefore we propose three types of images, depending by manor of realisation and obiectivity: *officials, ethnographical and concurential images*. Of course, the first and the last category are the most subjectives, because the ethnographical images are, comparing to the rest of the works, probably correct.

Note:

- ¹ Béla Borsi-Kálmán, Les Roumains aux yeux des Hongrois. Stéréotypes et lieux communs "hongrois" sur les "Roumains": Betises, Généralités, Sémi-Vérités par rapports à la conscience et la stratégie nationale, în "*Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*", volum coordonat de Gabriel Bădăraș, leonid Boicu, Lucian Năstăsă, Iași, 1994, p. 457
- ² Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară*, Cluj, P.U.C., 2000

“MESERIAȘUL ROMÂN” (1886 - 1889) – PRIMA REVISTĂ CU CARACTER ECONOMIC DIN TRANSILVANIA*

Măriuca Radu

Rodnica activitate desfășurată de Asociațiunea pentru Sprijinirea Învățăceilor și Sodalilor Români din Brașov pe tărâmul emancipării economice și culturale a românilor transilvăneni s-a completat în mod fericit prin apariția în anul 1886 a revistei “Meseriașul Român”; inițiativa îi aparține aceluiași entuziast cărturar, Bartolomeu Baiulescu.

Astfel, la 15 februarie 1886¹ în urma mai multor consultări ale fruntașilor brașoveni asupra conținutului, formei, modalității de tipărire a viitoarei publicații, va apărea primul număr al “Meseriașului Român”, ca publicație bilunară, într-un tiraj de 1.000 de exemplare. Aproape jumătate erau de obicei expediate pe adresele unor instituții sau persoane particulare din vechea Românie, ceea ce indică încă odată legăturile strânse existente între românii de pe ambele versante ale Carpaților²

“Meseriașul Român” a apărut fără întreruperi timp de 4 ani, până în 1889, când din lipsă de fonduri, dublată de consecințele dezastruoase ale războiului vama (1886 - 1892), care a silit pe numeroși meșteri și calfe din Brașov să emigreze în România pentru a-și găsi de lucru, este silită să-și înceteze apariția. Revista însăși descria tragismul situației la nici o lună după declanșarea lui: “Mulți maieștri și sodali au emigrat și emigrează în România, unde au prospecte de câștig; cei rămași acasă bat ușile din casă în casă, cerând de lucru, cerând ajutor să nu moară de foame. Ți se rupe inima de milă când îi auzi tânguindu-se în mod desperat...”³

Această publicație brașoveană a fost, datorită unui complex de împrejurări destul de puțin cercetată. Un studiu succint asupra ei, este vorba de câteva numere din anul prim de apariție (1886) îl găsim în volumul: **Presa muncitorească și socialistă din România, vol. I (1865 - 1900), partea I (1865 - 1897)**, p. 433-440.⁴

“Meseriașul Român”, foaie pentru “învățătură și petrecere, alcătuită pentru meseriași și toți iubitorii de meserii”, cu deviza: **La bunăstare prin muncă și cruțare**, trebuia să fie, așa cum se arăta în articolul - program, intitulat: Către cititori, “...un izvor nesecat de învățătură și de informațiuni pentru meseriașii noștri, totodată însă să caute a încălzi inima cititorilor săi și a le face munca mai plăcută prin câte o povestire potrivită, prin câte un vers bine alcătuit, prin câte o glumă nevinovată și prin alte lucruri de acest fel”.⁵

Ecolul apariției acestei reviste s-a făcut imediat simțit atât în rândul românilor transilvăneni, cât și în ziarele din vechea Românie.⁶

Un spațiu larg era acordat în paginile “Meseriașului Român” necesităților îmbrățișării meseriilor de către copiii din mediul rural, unde se resimțea acut lipsa unor meseriași autohtoni. Era de asemenea necesară transferarea și specializarea

unor brațe de muncă la oraș deoarece, țărâtimea, sărăcită, lipsită de pământ era nevoită ajungă în situația de proletariat agricol sau să emigreze.⁷

Prin intermediul acestor meseriași se putea trece treptat de la stadiul industriei de casă, rudimentară, la meșteșugul mai evoluat, desfășurat cu ajutorul unor mașini perfecționate, în ateliere moderne, de care era nevoie în mod stringent.

Părerea enunțată de unii răuvoitori, precum că românii n-au capacitatea necesară îmbrățișării meseriilor, acestea fiind un apanaj exclusiv al străinilor a fost combătută cu argumente istorice, românii transilvăneni, neavând acces la meserii timp de secole, datorită opoziției acerbe a breslelor.⁸

Paralel erau înfățișate eforturile elementului românesc în domeniul economic, arătându-se cu date concrete (statistici, organizarea de expoziții cu caracter industrial)⁹ că acestea au fost posibile datorită unei munci asidue, neîntrerupte, definită de autori ca fiind: "condiția vieții, ... ea (munca n.n.) cuprinde ținta înțelepciunii și prețul muncii oneste, este fericirea omului".¹⁰

O altă serie de articole privea îmbunătățirea soartei țărâimii, care putea fi deprinsă să-și facă singură mici reparații uneltelor agricole, fiind nevoită - așa cum se arăta într-o corespondență de pe Săcașiu - pentru cea mai mică reparație să "bată drumul până la oraș, cheltuindu-și puținii bani și timpul"¹¹ În serile lungi de iarnă, având la dispoziție materii prime, ca: piei, lemn, răchită, in și cânepă, puteau confecționa diferite obiecte, ce urmau apoi să fie vândute prin târguri. În acest fel, cu un grad minim de efort era realizată o importantă sursă de venituri.¹²

În paginile revistei "Meseriașul Român", găsim și articole care se referă la condițiile deosebit de grele de muncă și viață ale lucrătorilor, sub titlul: **Din igiena lucrătorului**¹³, semnat Doctorul (sub acest pseudonim se ascundea tânărul medic Gheorghe Baiulescu, amintit în actele Asociațiunii ca dând consultații gratuite învățăcelilor și sodalilor).

Erau descrise pe larg diferitele boli profesionale ce apăreau pe parcurs în rândul diferitelor categorii de meșteri. Paralel, apăreau și articole - răspuns privind combaterea preventivă sau cel puțin ameliorarea unor asemenea maladii prin îmbunătățirea condițiilor locului de muncă și al locuinței.

Pentru Transilvania se constata cu mâhnire, că "... 19 din 20 de locuitori de la orașe și sate sunt siliți a sta în odăite mici. Dacă intrăm în interiorul acestor locuințe găsim în loc de podeală, pământ umed, tavanul atât de jos, încât nu poți sta drept, zidurile sunt umede sau pline de bureți, odăile mici, înguste și întunecoase și pline de fum.... Astfel de clădiri servesc omului sărac ca locuință și în loc să-i apere sănătatea în contra influențelor temperaturii îl fac olog și schilod. Tocmai lucrătorii sunt aceia care suferă mai mult din cauza locuințelor nesănătoase și ei dau contingentul cel mai mare de bolnavi de tot felul!" Era pentru prima dată când se abordau deschis probleme de igienă a muncii și a locuinței.

Un accent deosebit este pus pe timpul efectiv de repaus al muncitorului, autorul recunoscând că "mulți fabricanți și directori abuzează de bietul lucrător, impunându-i un lucru mai prelungit"¹⁴

În paginile ei apar ample referiri la necesitatea unirii pe scară națională a meseriașilor pentru a impune guvernelor revendicările de perspectivă (recunoașterea profesiei lor ca utilă pentru stat) și cele imediate (acordarea de

credite și revitalizarea industriei). Lupta dintre meseriași și guverne se va încheia - după părerea autorilor articolului.- în favoarea celor dintâi, pentru că "...numărul lucrătorilor crește și sporește din zi în zi. Credem că victoria va fi de partea meseriașilor, căci rezistența opusă de guverne, va fi înfrântă parte prin forța ideilor spiritului modern, parte prin organizațiunea și lupta inteligentă a meseriașilor"¹⁵

Depășind sfera propriu-zisă a meseriilor, revista abordează și unele aspecte legate de mișcarea muncitorească europeană, deosebit de activă pe plan revendicativ; cu toate că articolele pe această temă ocupă un spațiu relativ restrâns în economia revistei, totuși ele demonstrează viziunea largă a redacției și ancorarea la problemele europene.

Publicația brașoveană a insistat permanent asupra ridicării nivelului profesional și cultural - științific al meseriașilor. Numere întregi erau dedicate diferitelor ramuri de activitate, cu exemple concrete din țările cu tradiție industrială și cu posibilități de aplicabilitate pe plan local. Tâmplarii erau îndemnați să producă mobilă de bună calitate, artistică pentru a putea face față concurenței străine; blănarii erau sfătuiți să prelucraze materia primă după cele mai noi procedee folosite în țări cu tradiție, ca Franța sau Germania. Un ciclu de articole era dedicat folosirii optime a uneltelor. Dar în primul rând meseriași erau îndemnați să respecte îmbinarea utilului cu plăcutul, produsul respectiv trebuind să întrunească pe lângă calitate și criterii estetice; din nou se dădea exemplul țărilor avansate din vestul Europei.¹⁶

Deosebită este abordarea vizionară pentru Transilvania a unor domenii de o relativă noutate, ca electrotehnica și chimia. În finalul articolului dedicat electrotehnicii se făceau presupuneri destul de îndrăznețe pentru vremea aceea: "Nu va trece mult timp și toate felurile de industrii și meserii, precum și lucrările domestice și agricole vor fi propulsate de electricitate care va fi distribuită dintr-o stațiune centrală montată în fiecare oraș mai principal"¹⁷.

Meritul principal al acestei reviste constă în încercarea de a schimba câte ceva din mentalitatea țaranului, care considera că meseria se plasa pe un palier inferior. În articolul **Despre ucenici sau copii aplicați la învățarea meseriilor**, era infirmată părerea conform căreia numai copii slabi la învățătură sau handicapați puteau și trebuiau să urmeze o învățătură. Din contră, se aprecia că un copil care merge la meserie cu cât este mai bun, cu atât va deveni un meseriaș mai bun. Părinții, la rândul lor trebuiau să țină cont de calitățile fizice și spirituale ale copilului și numai pe această bază să hotărască cariere viitoare a copilului. Este vorba de orientarea profesională, o idee novatoare pentru timpul respectiv.¹⁸

Tot pe linie pedagogică era reluată o tendință mai des abordată în epocă și anume aceea a predării lucrului de mână în școală; gustul pentru meserie trebuia inoculat încă de la vârste fragede.¹⁹

Meseriașul, conform opiniei revistei trebuia să fie nu numai un bun specialist ci și un om cultivat. Într-un articol de fond intitulat: **Instruirea meseriașului român** erau date calitățile pe care ar fi trebuit să le întrunească o asemenea persoană:

Atingerea unui nivel cultural cât mai ridicat prin citirea de cărți folositoare;
Învățarea de limbi străine;
Vorbirea corectă;
Cunoașterea desenului liniar (tehnic în accepțiunea actuală n.n.)

Parcurgerea presei de specialitate

Să expună și să frecventeze expoziții industriale;

Să aibă un comportament corect în relațiile sociale;

Să știe să scrie și să citească, să posedă cunoștințe minime de contabilitate;

Pe lângă ucenicie să frecventeze o școală serală și să se înscrie într-una din societățile de lectură ale sodalilor (calfelor n.n.), pentru că fiind săraci nu pot să-și procure singuri toate cărțile necesare;

Să se perfecționeze în străinătate.²⁰

Pentru a convinge ,erau date și biografiile unor oameni celebri ai timpului, ca Pasteur și Edison, specificându-se că amândoi proveneau din părinți meșteșugari. Iată ce se spunea despre Pasteur: Iată așadar încă un om mare, născut din părinți meseriași!".²¹

Avându-se în vedere că meseriașii, de cele mai multe ori aveau dubla calitate de producători și vânzători, erau îndemnați să manifeste o grijă deosebită în ceea ce privește aspectul mărfurilor, care trebuiau însoțite de o reclamă corespunzătoare și de folosirea comportamentului celui mai potrivit în relațiile cu cumpărătorii: "Bosumflarea, adică vorba scurtă și căutătura ursuză încă au pe fugi încolo."²²

Pentru cultivarea spirituală a meseriașului, revista era însoțită de un supliment literar, intitulat: "**Foița meseriașului român**", care cuprindea nuvele istorice, fragmente de romane traduse sau localizate, pentru facilitarea lecturării, versuri ale unor poeți români consacrați, ca Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu, povestirile lui Ion Creangă. Un loc important îl ocupa poezia de inspirație patriotică, evocând cu predilecție Războiul de Independență al României (1877 - 1878). Mai amintim și fabulele sau istorioarele pline de tâlc ale lui Anton Pann și Theodor Speranția, mult gustate de cititori.

Pe ultima pagină a "Meseriașului Român" erau inserate rubricile **Multe și mărunte**, cuprinzând vești din toată lumea și **Felurite pentru meseriași**, în cadrul cărora erau date sfaturi practice privind diferitele meserii. Periodic era publicată lista târgurilor din Transilvania, România și Bucovina, precum și felurite anunțuri și reclame având menirea de a face cunoscute cumpărătorilor produsele autohtone.

Deși apariția "Meseriașului Român" se plasează într-o perioadă nefastă pentru destinul economic al Transilvaniei, o considerăm ca pe o inițiativă îndrăzneată, menită să promoveze interesele unei categorii sociale defavorizate, dar a cărei forță va fi confirmată de viitor.

"Meseriașul Român" (1886 - 1889) – The first economical magazine from Transylvania. Abstract

In the ages with many social and national conflicts, transylvanian press was enriched with a new magazine in which the main plot is focused on the craftsmen problems.

It was the magazine named "Meseriașul Român", which appeared twice by the month, published in Brasov by the Bartolomeu Baiulescu priest.

This magazine sustained the idea of progress in Transylvania through industrialization and to form a working force well trained.

Note:

- * articolul de față face parte dintr-un studiu mai amplu dedicat Camerei de Comerț și Industrie din Brașov publicat în volumul Brașov-monografie comercială, Brașov, 2004; apariția acestei variante în revista CVMIDAVA o considerăm necesară în vederea completării imaginii Asociațiunii brașovene a învățăcelilor și sodalilor.
- ¹ Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, fond: Asociațiunea pentru Sprijinirea Învățăcelilor și Sodalilor Români Meseriași din Brașov, dosar: 14, doc. 95; procesul - verbal luat în 11/13 februarie 1886, fiind prezenți: Bartolomeu Baiulescu, Andrei Bârseanu, Nicolae Petra- Petrescu în care s-a discutat conținutul primului număr al "Meseriașului Român", locul de tipărire, hotărându-se în final pentru Tipografia Alexi și modalitatea de expediere a revistei.
- ² Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, fond: Asociațiunea pentru Sprijinirea Învățăcelilor și Sodalilor Români Meseriași din Brașov, dosar: 14, doc. 100, f. 1-3.
- ³ "Meseriașul Român", nr. 9, 1886, articolul: După declararea războiului vama.
- ⁴ Introducerea acestei reviste în categoria presei muncitorești de către amintita lucrare este cu totul incorectă; meseriașii nu erau muncitori; locul lor se afla în clasa de mijloc, între țărâtime și intelectualitate. Tot atât de incorectă este catalogarea periodicului ca fiind de sorginte muncitorească cu o orientare moderată. Dimpotrivă, în condițiile epocii și ale unei mentalități destul de înapoiate, considerăm că redactorii ei i-au imprimat o orientare îndrăzneată.
- ⁵ "Meseriașul Român", nr. 1. 1886, apud Presa muncitorească și socialistă din România... vol. cit., p. 433
- ⁶ Bartolomeu Baiulescu, Monografia Comunei bisericești greco-ortodoxe române a Sfintei Adormiri din Cetatea Brașovului, Brașov, 1898, p. 270-271.
- ⁷ "Meseriașul Român", nr. 2, 3 și 4, 1886..
- ⁸ "Meseriașul Român", nr. 16, 1887, articolul: O voce străină asupra industriei românilor.
- ⁹ "Meseriașul Român", nr. 12 și 14, 1886.
- ¹⁰ "Meseriașul Român", nr. 12, 1886.
- ¹¹ "Meseriașul Român", nr. 3, 1886.
- ¹² "Meseriașul Român", nr. 21-23, 1886; nr. 3-5, 1889.
- ¹³ "Meseriașul Român", nr. 16, 1886.
- ¹⁴ *ibidem.*; de fapt în perioada respectivă nici nu existau reglementări stricte ale programului de lucru; se lucra în medie cel puțin 12 ore pe zi, iar repausul duminical a fost legiferat în anii '90 ai secolului al XIX-lea.
- ¹⁵ "Meseriașul Român", nr. 6, 1888, articolul de fond: Ce cer meseriașii de la stat?
- ¹⁶ "Meseriașul Român", nr. 18, 1886.
- ¹⁷ "Meseriașul Român", nr. 13, 1888.
- ¹⁸ "Meseriașul Român", nr. 17, 1887.
- ¹⁹ "Meseriașul Român", nr. 3, 1889.
- ²⁰ "Meseriașul Român", nr. 15, 1886. Spre satisfacția inițiatorului publicației, parte din aceste deziderate s-au și îndeplinit, numeroși ucenici devenind măștri recunoscuți și oameni stimați de comunitate.
- ²¹ "Meseriașul Român", 2, 1886, rubrica: Felurite pentru meseriași.
- ²² "Meseriașul Român", nr.14, 16 1886.

IOAN CAVALER DE PUȘCARIU FIU AL BRANULUI

Emil Stoian

La 28 septembrie anul acesta, s-au împlinit 180 de ani de la moartea cărturarului transilvănean Ioan Cavaler de Pușcariu¹.

Spunea că s-a născut la 1824 în Sohodolul Branului, ca fiu al preotului paroh Ioan Pușcașiu. *"Familia patriarhal de numeroasă a Pușcarilor"*, după cum zicea Nicolae Iorga, își avea obârșia în neamul lui Iuga din Marmația, care s-a stabilit în Moldova, dar având de suferit în urma luptelor lui Dimitrie Cantemir cu otomanii, se refugiază în Secuime și apoi la Brașov. Astfel, obține terenuri în Sohodol și se stabilește aici.

Oameni bine înarmați și vânători iscușiți au fost numiți "Pușcași". În 1848, viitorul cavaler este ales inspector și asesor la Oficialatul districtului Făgăraș, împrejurare în care doi înalți comisari ai "comandei generale din Ardeal" - August Treboniu-Laurian și Ioan Bran de Lemeny i-au trecut numele mai romanizat în forma Pușcariu. Cu acest nume va primi toate titlurile și va intra în istorie.

Începe școala la Sohodol, în 1834 continuând să învețe la Școala normală germană din Brașov, iar în 1837 devine unul din primii elevi ai gimnaziului catolic din Brașov, înființat de Iacob Mureșanu. Aici rămâne până la "clasa de retorică", din 1841 îl găsim la Sibiu unde va absolvi ultima clasă gimnazială - "clasa de poezie". Din 1842 urmează cursul teologic de la Sibiu în intenția de a se face preot. Începând cu 1843 este elev al Liceului din Cluj la clasele filozofice, numite în acel timp "logica și fizica".

În toamna anului 1846 intră la facultatea de drept din Sibiu pe care o absolvă în 1848. Se angajează ca ajutor la tipărița de carte a călugărului Nicolae Bălășescu din Sibiu.

Noul curent de emancipare națională și politică a românilor îl influențează puternic și îl determină să desfășoare o activitate intensă pe multiple planuri ale vieții publice și sociale, pentru promovarea cauzelor naționale, culturale și bisericești ale românilor.

Este un animator al învățământului și al vieții culturale românești, inițiator și ctitor al ASTREI, fiind și secretar al comitetului de înființare al Asociațiunii transilvane.

Cavalerul Ioan de Pușcariu este unul din fruntașii evenimentelor socio-politice din Transilvania anului 1848, fiind ales în comitetul național alături de Avram Iancu și George Barițiu și va rămâne în istorie ca *"purătorul steagului celui mare național de pe Câmpia Libertății de la Blaj"*.

Despre acest eveniment el va consemna: „*în câmpul ce s-a numit „Câmpul libertății”, unde se improvizase o catedră înaltă și bănci împrejur pentru inteligența mai distinsă, - iară poporul stă în picioare. – Eu, care purtam steagul cel mare al națiunii m'am suit cu el pe catedra, de unde se țineau cuvântările, De aci Bărnuțiu cetind jurământul național, am avut privirea unică de a vedea capetele descoperite și mâinile ridicate spre jurământ jur împrejur a patruzeci de mii de oameni.*” Pe acest tricolor - rămas în culorile albastru, alb și roșu, deoarece culoarea galbenă propusă de Pușcariu nu s-a aprobat - erau scrise cu litere de aur cuvintele „*libertate, egalitate, frățietate*”².

În acest timp scrie poezia *Ce e patria română* care a circulat pe foi volante pe Câmpia Libertății.

Pentru a putea să-i înțelegem meritele, activitatea cât și modul cum a apărut interesele neamului său, trebuie să le raportăm la epoca deosebit de grea pe care a trebuit s-o înfrunte.

Astfel, la 18 martie 1849 Făgărașul este ocupat de către armata generalului Bem, iar Ioan Pușcariu fuge peste pasul Bran, în Țara Românească, modificându-și numele din pașaport³.

Înfruntă vremurile îndeplinind diverse funcții: profesor, inspector și asesor oficial, jurist, deputat, comisar cezaro-regal, judecător, jude cercual, înalt funcționar la Cancelaria aulică de la Viena, prefect al comitatului Cetatea de Baltă, consilier în ministerul Culturii al Ungariei, deputat în prima Dietă a Transilvaniei, printre puținii români - deputat în Senatul imperial, membru al Curții supreme de justiție din Budapesta, în calitate de judecător.

Dintre scrierile sale menționăm: *Comentar la Patenta urbariala din anul 1854*, Tom. I, 1858, Tom. II, 1859; *Die romaenische Amts-Sprache*, Ediția I, 1860, Ediția II, 1863; *Formulare de acte și documente publice*, Viena, 1861; *Proiect despre împărțirea politică a Ardealului cu respectarea naționalităților lor pregătit pentru dieta Țării 1864*; *Oare libere* - studii istorice 1867; *Memorand prezentat dietei din Pesta pentru apărarea drepturilor Românilor de pe fondul regesc* - 1868; *Cauza Românilor la 1872* - studiu politic; *Considerații asupra timpului și spațiului* - 1878; *Date istorice despre familiile nobile române*, partea I 1892, partea II 1895; *Fragmente istorice despre Boierii din Țara Făgărașului dimpreună cu documente istorice* I, II, III, IV, anul 1904-1907; *Negru-Vodă*, 1898; - *Fragmente din istoria bisericească a Românilor*, 1903; *La Ierarhia Română*, 1904; *Reminiscențe din anul 1860*, broșură 1897; *Cetatea Neamțului de la Podul Dâmboviței în Muscel*, v Române, *Memoriile Secțiunii Istorice*, tom XXX, 1907; *Dintre imitațiunile lui Ioan de la Buceci*, partea I, Brașov, 1900; *Două Zamfire domnițe române din sec. XVI trecute în Transilvania*, *Fragmente din istoria bisericească a românilor*, Sibiu, 1903; *La Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Sibiu, 1905; *Un fragment despre scrierea română*, f.a.; *Mărul*, Budapesta, 1883; *Strugurii*, Sibiu, 1898; *Proiect de regulament pentru afacerile Consistoriului metropolitan*, Sibiu, 1882; *Munții Tămaș și Tămășel*, în *Analele Academiei Române*, *Memoriile Secțiunii Istorice*, tom XXXIV, 1911; *Numeroase manuscrise cu conținut istoric, bisericesc, discursuri la Academia Română, discursuri politice*; *Poezii* - 6 volume în mss.

Activitatea pe tărâm bisericesc, administrativ școlar, literar și cultural a fost recunoscut prin mai multe distincții și afilieri:

- 10 iulie 1864 este decorat cu Ordinul Coroana de fier, cl. III și i se conferă rangul de cavaler cu valoare și pentru urmași;

- Signum laudis;
- Bene merenti cl. I;
- membru al Academiei Române;
- membru al Ateneului român;
- membru fondator și secretar al ASTREI.

În 1890, la vârsta de 66 de ani, după o activitate prestigioasă de peste 42 de ani, marele învățat și om politic renunță la viața și privilegiile pe care le ofereau Budapesta, Viena sau alte mari orașe unde se bucura de o reală stimă și „s-a retras în stare de odihnă la locul nașterii sale în Bran, unde a trăit încă 22 de ani”⁴ într-o desăvârșită viață patriarhală, bucurându-se de liniștea și încântarea naturii, dar și de respectul consătenilor săi. Dragostea pentru ținutul de baștină, rude și oamenii locului a fost mai puternică și a învins atunci, aducând avantaje istorice pentru acest ținut.

La vremea aceea locul unde a hotărât să-și petreacă ultimii ani ai vieții Ioan Cavaler de Pușcariu era perceput astfel: „... în apropiere de castelul Branului, călătorul vede în mijlocul unei spațioase grădini bine îngrijite o vilă modestă în înfățișare, dar bine aranjată în interior. Este vila Cavalerului Ioan de Pușcariu, în care a locuit de la retragerea sa în bine meritată pensiune, până la moarte.”⁵

Martori apropiați au consemnat: „Lumea se miră, cum Cavalerul Pușcariu trăia iarna-vara într-un loc retras, ca Branul, din care cauză prietenii săi îl numeau „eremitul de la Bran”. El se afla bine în Bran pentru că și aici avea multă plăcere de muncă ocupându-se cu literatura. El a aflat și aici teren nou a fi îndrumătorul și sfătuitorul înțelept al acelora, în mijlocul cărora trăia”⁶.

„După lucrul spiritual ieșea în grădină unde primăvara planta pomi, trandafiri și alte flori; avea plăcerea să ofere flori la cei ce-l cercetau, nici o damă nu se depărta din grădina lui fără a-i prezenta batăr o roză. Ținea mult să aibă de toate împrejurul casei sale, pe lângă plantațiuni variate, cari făceau o grădină din parc, introduse în ograda sa un canal cu apă cristalină din râul Poarta cu izvorul său din apropiatul Buceci, prin acest canal întreținea un lac pentru păstrăvi...”⁷

„Modul de viață îi era cam uniform, rar părăsea Branul, doar ca să meargă la Pesta la ședințele fundațiunii „Gozsdu” la Academie în București, ori la sinod și congres în Sibiu. Se scula vara între 4-5 dimineața, iarna între 6-7 oare, și lucra, cu mică întrerupere la dejun, până către 10-11 oare.

Atunci își lua un baston de turist în mână și tacticos și domol pleca spre centru. Se abăte pe la Hotel Bran, lua o bere și făcea astfel prima stațiune. O lua iarăși în sus spre „Parsimonia” (la sediul băncii – n.n.) ori în alte afaceri, iar Miercuri cu deosebire, când e zi de târg în Bran, știind că se adună și mai mulți preoți se abătea și pe la Hotel „Buceci”. Cu preoțimea îi plăcea să convină și de multe ori, când era bine dispus sau discuta vreo chestiune importantă, trimetea vorbă acasă să nu-l aștepte cu prânzul și rămânea cu preoții. Sunt preoți, e târg, nu sunt, nici târg nu e”, zicea adeseori glumind când vedea „sinodul” brănean aproape complet.”⁸

Din perioada patriarhală de la Bran nu s-au păstrat multe descrieri ale Cavalerului, motiv pentru care trebuie să prețuim în plus portretul datorat nepotului

său, lingvistul Sextil Pușcariu: „*Dar Nenea Ion n-a fost numai bătrînul original care avea totdeauna în ochii-i mici și fulgerători un zîmbet filozofic pentru zbuciumările zadarnice ale celor neîncercați încă de greul vieții, ci a fost și un înțelept în felul cum și-a întocmit viața. Convins că omul trebuie să se retragă din frămîntările zilnice cînd vîrsta nu-i mai permite să se primenească cu vremile nouă, în singurătatea lui de la Bran, unde își așternea pe hîrtie memoriile și pregătea comunicările ce avea să la țină la Academie, el se mulțumea să urmărească cu atenție nescăzută în presa zilnică pulsațiile vieții din afară.*”⁹

În Branul strămoșilor săi se dedica scrisului, dar și unor activități edilitare sociale culturale și religioase.

Astfel, la intervențiile și prin strădaniile sale terenurile din apropierea castelului aparținînd magistratului Brașov au fost parcelate și s-au vîndut la licitație publică „*cu aceia expresă condițiune, ca noii proprietari să clădească case estetice pe locurile cumpărate în răstimp de 10 ani, ... ceea ce s-a făcut în mare parte*”. Astfel, pe aceste terenuri ce formează astăzi centrul stațiunii turistice și climaterice s-au „*clădit vile și case formînd o colonie nouă de locuitori în apropiere de castelul Branului*”

De asemenea, a depus tot interesul pentru extinderea și repararea drumurilor laterale și a inițiat un program de amenajare a Branului și împrejurimilor sale „*înființându-se cu sprijinul lui moral și material și o reuniune de înfrumusețare în Bran, care și până acum arată cele mai bune rezultate ale activității sale*”.¹⁰

Tot el are inițiativa de a planta brazi în centrul și în împrejurimile localității, promovează ideea construirii unei linii ferate care să facă legătura cu orașul Câmpulung, are inițiativa înființării unei lăptării și a „*unui institut de hidroterapie*”¹¹. Ades spunea că la Bran este „*aier e dulce pentru stingerea catarului*”¹².

În bogata corespondență păstrată se evidențiază grija și preocuparea lui Ioan Cavaler de Pușcariu pentru valorificarea potențialului istoric, peisagistic și turistic al Branului. Din scrisoarea datată 30 octombrie 1890 a fratelui său Leonte se desprinde această nobilă preocupare : „*Apoi Nenea (Ioan) caută peste tot după ape minerale și au găsit la puntea lui David apa care ține fier și pucioasă, pentru care a cerut concesiune de scrutare liberă (freischuft)*”, fiind conștient că ținutul era propice pentru „*cura climatică, de apă, lapte și zer*”¹³.

Din inițiativa sa și a altor fruntași brăneni, amintim în special pe prof. Ioan Clinciu¹⁴, se înființează în Bran, la 5 decembrie 1894, Banca Parsimonia, ce avea clientelă în general brăneană, instituție ce a acordat credite pentru cumpărarea de terenuri și construire de case. De exemplu cu bani de aici, sohodolenii au cumpărat circa 2000 de jugăre de teren din hotarul sașilor rășnoveni , iar brănenii de din sus de Bran și-au cumpărat păduri¹⁵. Din profitul acestei bănci, Ioan Cavaler de Pușcariu propunea sume pentru scopuri culturale și de înfrumusețare a Branului¹⁶.

Conștient de pitorescul și perspectivele de natură turistică ale localității și împrejurimilor sale, Cavalerul face cunoscut Branul prin scrieri, variate acțiuni, cât și prin intermediul numeroșilor săi prieteni și cunoscuți.

Era fericit să cutureie întreg ținutul Branului și să-l arate oaspeților. Astfel, „*Exemplul său, ca om înaintat în vîrstă să nu pregede a merge în cele mai depărtate comune brănene, pe drumuri adeseori nepracticabile, îl urmau aproape toți oaspeții*

*străini, cari petreceau vara în vilegiatură la Bran și astfel nimbul adunărilor noastre generale (ale ASTREI – n.n.) era vădit ridicat și rezultatele totdeauna încununate cu succes*¹⁷.

Tot preotul Gheorghe Babeș arăta imediat după moartea cavalerului: „*Branul, atât de solitar și liniștit, începu să fie cercetat cu deosebire în lunile de vară de tot mai mulți străini, oameni politici și din cler, miniștrii oameni de știință, academicieni și altă multă lume bună, vizitează Branul și pe Cavalerul Pușcariu și mulți din ei încântați de pitoreasca pozițiune și de dragostea cu cari erau primiți, rămâneau peste vară în vilegiatură la Bran*”¹⁸.

Comitetul de înfrumusețare a Branului își continuă activitatea și după moartea sa sub conducerea dr. Aurel Stoian, primarul Stațiunii climaterice Bran.

Ades, la Bran în jurul Cavalerului se reuneau membrii familiei. Cu prilejul aniversării a 80 de ani, în septembrie 1904 a avut loc o mare sărbătorire a lui Ioan Cavaler de Pușcariu. Aceasta a început la biserica din Sohodol, unde după serviciul religios, ilustrul sărbătorit a fost aclamat de mulțime și a continuat în frumoasa vilă a lui Iuliu Pușcariu (sediul de astăzi al primăriei) unde au participat peste 100 de membri ai Familiei Pușcariu¹⁹. Lista participanților este cu totul remarcabilă, dar dorim să amintim pe: Ionel, Iuliu Silviu – primul român absolvent al Academiei Orientale din Viena, consul al Austro-Ungariei în diverse țări, Emil Pușcariu – prof. univ. dr., cercetător lași, Anton, Sextil Pușcariu – membru al Academiei Române, Zeno, Lulu, Ion Joe Pușcariu – inginer și inventator, cu studii în Elveția, Ilarion Pușcariu – prof. dr. în filozofie la Viena, archimandrit, teolog și istoric, membru al Academiei Române, Iosif Pușcariu - avocat, scriitor, Leonte, Iuliu Pușcariu – doctor în drept la Budapesta, Valeriu Pușcariu – ing. cercetător.

Ultima mare reuniune jubiliară are loc în 1911, cu puțin înaintea morții „Patriarhului de la Bran”, împrejurare în care a fost dezvelit bustul în bronz al Cavalerului, prin grija fiului său Joe²⁰.

Preocupat să contribuie la procesul de emancipare a națiunii din care făcea parte, el a luptat pentru crearea unei intelectualități în Transilvania și în acest sens, în calitate de conducător al Fundației Emanuil Gojdu a sprijinit tineretul studios să-și desăvârșească studiile. La înmormântarea sa un valoros fiu al Branului, „*student în medicină Aurel Stoian în numele miilor de studenți români cărora li-s-a făcut posibilă terminarea studiilor, prin stipendiile primite din fundațiunea Gozdsu și aduce mulțămire ilustrului prezident al comitetului fundațiunei trecut acum într-o lume mai fericită.*”²¹

Pornind de la concluziile lui Sextil Pușcariu cu privire la caracteristicile spirituale ale Pușcăreștilor înțelegem mai bine de ce *Cavalerul Pușcariu „era autoritar în discuții”, „sensibil la laude”,* avea un umor firesc, original, aparte²². Iată o mostră de umor pușcăresc, din perioada brăneană, așa cum o prezintă unul din strănepoții săi prof. dr. Docent Valeriu Bologna: „... *odată i s-au rupt pantalonii acolo unde ei se tocesc mai ușor. S-a apucat tacticos să-i petecească cu o bucată de flanelă albă. Pantalonii erau vărğați; a început să vopsească cu cerneală pe petec niște dungi, dar s-a plictisit. Atunci a vopsit doi ochi, un nas și o gură și cu acești pantaloni se plimba prin Bran. Altă dată și-a cumpărat o pălărie tare, un melon. Umblând prin*

grădină s-a culcat la umbra unui pom, a dat cu pumnul în fundul pălăriei, s-a așezat cu capul pe locul turtit și a tras un pui de somn.”. Întâmplarea este relatată cu același farmec și de Sextil Pușcariu²³.

Sprîjină și coordonează activitatea “Despărțământului ASTRA al comunelor Brănele” înființat în 1890, fiind primul său director, calitate în care organizează adunări cu expoziții de brânzeturi, articole de artă populară tradițională și costume naționale, instrumentar și obiecte legate de păstorit, unele dintre ele fiind încredințate Muzeului ASTREI din Sibiu²⁴.

Sprîjină și jalonează dezvoltarea învățământului local, în calitate de președinte al Eforiei școlilor românești din Bran²⁵.

Conștient de rolul femeilor în societatea brăneană, ființează în 1897 „Reuniunea femeilor române din Bran”.

Având o reală autoritate morală în zonă și fiind jurist cu vastă experiență, intervine în mod benefic în disputa dintre proprietarii de păduri și deținătorii de pășuni sau „ocale”, abordând de pe principii juridice dar și cutumiere această delicată problemă și instituind metoda sultei și a compensațiilor. Soluția propusă este viabilă, reușește să stingă litigiu și este legalizată de Curia Regală în 1894, iar cinci ani mai târziu este finalizată spre beneficiul mocanilor brăneni²⁶.

Pe “eremitul de la Bran” - cum îl numiseră prietenii - îl iubeau oamenii locului – care îl numeau „Cavalerul” sau „cavalerul nostru” – El ține mult la titlul imperial *Rieter von* (Cavaler de), dar îi plăcea să-și semneze lucrările cu apelativul „Ioan de la Buceci” și era vizitat de numeroase personalități ale epocii.

Se stinge din viață la 24 decembrie 1911²⁷ și potrivit dorinței sale, se odihnește în cripta familiară din Bran, ridicată de el în stil brâncovenesc, așezată lângă podul Pârului Poarta, în grădina vilei sale, azi dispărută. Dovedește astfel că una din caracteristicile brănenilor este dragostea și pasiunea lor pentru locul de baștină și dorința de a reveni acasă și de a-și găsi liniștea veșnică în satul de obârșie.

De aceste sentimente au fost animați și cărturari din familia Pușcariu care cu fapta și condeiul, cu gândul și exemplul au venerat Branul, școala, biserica²⁸ cu toate valorile lor.

Astfel, testamentul scris și datat Sohodol, 9 octombrie 1870, manu propria, Parohul Ioanu Pușcariu din comuna Sohodolului arată printre altele: „Lasu Sfetei biserici cei Vechi una bucată de pământu în fața bisericii hotar și cu Țintirimu și cu mine la unu capatai cu Nicolae Pușcariu și la celalaltu cu Georgiu Pavalache care este de 200 A, scrie două sute de stangini pătrați ...”

Las școalei comunale din Sohodolu bucată de pământu în lunca la Solovestru în mărime de 480 A, scrie patru sute optuieci de stangini patrați ...”

„Acestu Testamentu nimenea din cei mirenești sau politicești sau bisericestți se nu îndrăznească alu strica car stricandulu-se abia a da sama innaintea lui Dzeu”²⁹.

La rândul său Ioan Cavaler de Pușcariu, încă din 6 octombrie 1896, încheie un contract donațional cu reprezentanții „Comunei bisericestți aparținătoare de biserică gr. Ort. Română cea vechiă din Sohodolul-Branului cu Hramul Sf. Paraschiva”, în care se arată printre altele: „Ioan cavaler de Pușcariu separând din pământurile ce sunt proprietatea sa introdusă sub No 342 al cărții funduare din Sohodol – un teren

de una mie stânjeni pătrați dimpreună cu cripta familiei Cavalerilor de Pușcariu ce se află acolo, le dăruiește sus numitei comune bisericești pentru totdeauna cu destinațiunea ca sesiunea aceasta să se considere ca parte întregitoare a averii imobile a numitei comune bisericești și cripta să servească spre aședarea la odihnă eternă a răposaților membrii din familia ce poartă numele cavalerilor de Pușcariu, având aceste obiecte dăruite a se administra și folosi în modul următor mai jos. –”

„3.) Teritoriul așa arondat împreună cu cripta trece în proprietatea sus numitei comune bisericești pe lângă condițiunile ulterioare, ca acelea să nu se înstrăineze nici odată dela numita Biserică, car administrarea și folosința acelor realități să rămână și mai departe la mâna membrilor familiei ce poartă numele membrilor familiei cavalerilor de Pușcariu, cari vor fi datori despre acelea a purta sarcinile publice a conserva și decora cripta și a plăti în recunoașterea proprietății la numita biserică anual câte 10 Cor. din care 5 le va primi parohul local din Sohodol, iară 5 vor rămânea sub dispozițiunea liberă a numitei comune bisericești – la cas însă dacă donatoriul Ioan cavaler de Pușcariu sau erezii săi n’ar voi să mai plătească anual acele 10 Cor. sau dacă succesorii membri ai familiei ce poartă numele cavalerilor de Pușcariu s’ar stinge.”³⁰

Și mai jos atunci numita comună bisericească va fi totdeauna de obligată a plăti dările publice după aceste realități și între marginile veniturilor de la această sesiune a conserva și apăra cripta familiei Cavalerilor de Pușcariu de ori-ce deteriorare apoi cu ocasiunea îngropăciunilor a îngădui trecere liberă prin sesiunea la criptă și loc destul înaintea ușii dela criptă pentru publicul asistător la ceremoniile bisericeșc ce s’ar recere acolo din timp în timp.”³¹

La rândul său dr. Ilarion Pușcariu, archimandrit, vicariu arhiepiscopesc, prin Act de donație din 1897 întregește donația făcută de tatăl său Bisericii din Sohodol, care ajunge la „două jugăre și o mie de stângeni” și dorește „se întocmescă ca grădină de pomi cu pome alese, care să se numească „grădina Archimandritului”³².

Conform paragrafului III al acestui act se arată: „acest fond (fondul creat din venitul grădinii donate n.n.) cu preferință să se folosească după trebuință pentru susținerea în bună stare a criptei mai sus numite, din acel motiv, căci cu învoiala dată din partea fratelui meu Ioan cavaler de Pușcariu, care a zidit acea criptă monumentală, după trecerea mea din viață, corpul meu are să fie depus în acea criptă. Sub îndatorirea îngrijirii de criptă înțeleg în prima linie conservarea intactă a edificiului criptei cu toate părțile ei și îngrădirea locului donat bisericii, pe care stă cripta și în a doua linie apărarea plantațiunilor de pe loc și sporirea lor prin întocmirea unei grădini de pomi și alți arbori de înfrumusețare.”³³

Potrivit Actului de donațiune încheiat la Sibiu în 15 mai 1901 și aprobat de consistoriul archidieceșan la 16/29 martie 1902³⁴, dr. Ilarion Pușcariu donează bisericii vechi din Sohodol „partea de moșie părintească” estimată la 600 coroane. În act se precizează că din venitul anual al grădinii, care se va arenda de Comitetul Parohial prin licitațiune publică să se creeze „un fond bisericesc numit Fondul Archimandritului Ilarion”, iar „din venitul curat după capitalizare de 20% se acopere spezele pentru susținerea în bună stare a criptei familiare a fratelui meu Ioan Cavaler de Pușcariu, aflătoare pe moșia dânsului, lângă podul Porții Branului.

În această criptă, care aparține la Comitetul Bisericii numite Sohodol, după înțelegerea și învoiala avută cu numitul meu frate, după trecerea mea din viață, voi fi și eu înmormântat.”

În anul 1922, dr Ilarion Pușcariu revine printr-un testament³⁵ asupra dorințelor sale anterioare: „ajungând vârsta de 80 ani, mulțumesc lui Dumnezeu, că mi-a lungit firul vieții m'a întărit și luminat, ca să pot prin activitate de 53 ani să fiu de folos bisericii și națiunii mele.

1. După moartea mea corpul meu să se transpună la Bran și acolo să se așeze în cripta familiei Cavalerului Ioan Pușcariu, pe teritoriul comunei Sohodol lângă riul Poarta.

2. Din avera ce va rămâne după mine să se dea ambele Biserici din Sohodol, apoi bisericii din Predeal și bisericii din Poarta, câte 5000 lei, adică câte cinci mii lei, la oaltă 20 000 lei, cari să formeze fondul parochiilor pentru trebuințele genarale ale bisericilor.

Biserica veche din Sohodol, căreia până am fost în viață i-am donat grădina, va fi datoare să îngrijească de cripta unde voi fi și eu îngropat.”

Deși viața și activitatea deosebit de laborioasă a lui Ioan Cavaler de Pușcariu se înscrie în istoria pământului românesc și se împletește cu începuturile stațiunii climaterice Bran, ilustrul fiu al acestor meleaguri fiind precursorul Branului turistic și modern, la data când aceste rânduri au fost date spre tipărire, cripta Cavalerilor de Pușcariu din centrul Branului este deteriorată, sufocată de vegetație parazitară, neîngrijită, cu urme vădite de vandalizare, închisă într-o curte, fără posibilități de vizitare.

Fără a avea forța de soluționare a acestei stări de fapt, ne rămâne doar posibilitatea de a ne exprima crezul că monumentul trebuie să fie un loc de piosă aducere aminte, dar și un obiectiv în circuitul cultural al acestor meleaguri.

Note

¹ Vezi: I. Cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, Partea II, vol. I, Sibiu 1895, p.314-318; Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, vol. II, București, 117 p., 1913, p. 18-19; George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1993, p. 27, 48, 478, 762; vol. II, Brașov 1994, p. 38, 45, 199, 721; vol III, Brașov, 1995, p. 131, 132, 165, 209, 255, 277, 283, 325, 355, 545; Emil Micu, Ștefan Petraru, *Familia Pușcariu - cărțurari din tată în fiu*, în „Magazin istoric”, nr. 10/ octombrie 1976, p. 39-42; T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor sub Coroana Ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p. 87-94, 634-662; Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 91; Idem, *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978, p.583, 851; Idem, *Spîta unui neam din Ardeal*, Editura CLUSIUM, Cluj-Napoca, 1998, p. 23, 25, 31, 33, 50-54, 66, 74,78, 81, 82, 86, 87-104, 114, 122, 123, 125, 136, 246, 268, 280; Valeriu L. Bologa, *Rememorări sentimentale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 49-51; Nicolae Josan, *Ioan Pușcariu (1824-1912). Viața și activitatea*, Alba Iulia, 1997, 20 p. Emil Stoian, *Cu 150 de ani în urmă Cavalerul Ioan de Pușcariu a fost purtătorul steagului celui mare național*, în „Transilvania Expres”, 21 martie 1998, p. 4 ; Idem, *Portrete din Bran*, Editura "Dealul Melcilor", Brașov, 2002, p. 219-223.

² Cav. de Pușcariu, *Date istorice*. . . , p. 18-19.

³ *ibidem*, p. 41.

- ⁴ *ibidem*, p.173.
- ⁵ *ibidem*, p. 177.
- ⁶ *ibidem*, p. 175-176
- ⁷ *ibidem*, p. 176
- ⁸ *ibidem*, p. 185
- ⁹ Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, p. 100.
- ¹⁰ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, p. 182.
- ¹¹ *ibidem*, p. 183.
- ¹² *ibidem*, p. 186.
- ¹³ N. Josan, *op. cit.*, p. 189.
- ¹⁴ Emil Stoian, *Portrete din Bran*, Editura "Dealul Melcilor", Brașov, 2002, p. 64-67.
- ¹⁵ Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.* p. 182.
- ¹⁶ Sextil Pușcariu, *op. cit.* p. 104.
- ¹⁷ Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.* p. 179.
- ¹⁸ *ibidem*, p. 183.
- ¹⁹ N. Josan, *op. cit.*, p. 192-193.
- ²⁰ Sextil Pușcariu, *op. cit.* p. 98-99; N. Josan, *op. cit.*, p. 193-194; Emil Stoian, *Portrete din Bran*, p. 213-244
- ²¹ Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.* p. 192.
- ²² Sextil Pușcariu, *Spița...*, p. 100.
- ²³ Valeriu L. Bologa, p. 50; Sextil Pușcariu, *Spița...*, p. 100.
- ²⁴ Nicolae Josan, *op. cit.* p. 190.
- ²⁵ *ibidem*, p. 190.
- ²⁶ I. Cavaler de Pușcariu, *op. cit.* p. Sextil Pușcariu, *Spița...*, p. 24. N. Josan, *Op. cit.* p. 191.
- ²⁷ Actele din arhiva familiei mi-au fost încredințate spre publicare de Doamna arhitect Cristina Ciulei, strănepoata lui Ioan Cavaler de Pușcariu, căreia îi exprim și pe această cale sincere mulțumiri.
- ²⁸ Amintim contribuția lui Ioan Cavaler de Pușcariu și a lui Ilarion Pușcariu la zidirea Catedralei din Sibiu. Vezi *Biserica Catedrală din Sibiu*, Tiparul Tipografiei Arhiecezane, Sibiu, 1908, p. 52, 148 respectiv 63, 73, 79, 81, 116, 146, 153.
- ²⁹ *Testamentul Parohului Nicolae Pușcariu* (tatăl lui Ioan Cavaler de Pușcariu – n.n.) din comuna Sohodolul Bran, la 9 octombrie 1870, (copie în colecția autorului).
- ³⁰ „*Contract donațional*” dat în Sohodolul Branului 1896 Octombrie 6, aprobat sub Nr. 6267 din 8 octombrie 1896 la Sibiu, în Ședința senatului episcopesc ținută la Consistoriul Archidieceșan, (copie în colecția autorului).
- ³¹ Idem
- ³² *Act de donație, Dr. Ilarion Pușcariu*, Sibiu, 1897, acceptat de Consiliul parohial de la Biserica veche din Sohodol la 26 octombrie 1897. - copie în colecția autorului
- ³³ Idem
- ³⁴ *Act de donațiune*, Sibiu, 15 Maiu 1901, original și variantă dactilografiată de Sextil Pușcariu, (copie în colecția autorului).
- ³⁵ Dr. Ilarion Pușcariu, *Testament*, Sibiu, 5 Februarie, 1922, original, (copie în colecția autorului).

SERBĂRILE DE LA PUTNA DIN 1904 ÎN DOCUMENTE MAGHIARE

Dorina Negulici

2 iulie 1504. Moare Ștefan cel Mare. Domn timp de 47 de ani, a făcut din Moldova o realitate politică de excepție în răsăritul european.

Om al vremurilor sale, care „prin mărimea faptelor a covârșit înălțimea neamului din care a ieșit”, „atletul lui Christos”, păstrător de neam, de țară și de lege, Ștefan a înscris în istorie pagini de o deosebită importanță în devenirea noastră ca neam.

De aceea, dincolo de cărțile de istorie, personalitatea sa a intrat în legendă, semn al pătrunderii ei adânci și definitive în conștiința românească.

La 2 iulie 1904, conștiința românească, aflată în plină redeșteptare, pe fundalul luptei pentru realizarea dezideratului național, va comemora cu fast deosebit cei 400 de ani de la moartea marelui domn al Moldovei ce-și dormea somnul la Putna în Bucovina aflată sub dominație habsburgică din anul 1775.

Pregătirile pentru acest moment au fost deosebite. La ele au luat parte reprezentanții cei mai însemnați ai culturii naționale, personalități de primă mărime a vieții social-politice a vremii.

Despre toate acestea și despre atitudinea autorităților maghiare față de această sărbătoare care se pregătea și care a cuprins întreaga țară, Gazeta Transilvaniei relatează pe larg pe parcursul a 10 numere din anul 1904, începând cu nr. 111.

Sub titlul „Aniversarea morții lui Ștefan cel Mare” numărul 140 din 26 iunie 1904 publică circulara lansată de Ion Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei către toți agenții de pe aceste domenii „pentru a se pune fără întârziere în legătură cu preoții, învățătorii și primarii și vă veți înțelege asupra modului în care să se facă serbarea pentru ca să rămâie în amintirea sătenilor ca ceva mare și frumos căci e de datoria noastră a-l cinsti și a-l face cunoscut pe marele Ștefan și să-l rugăm pe Dumnezeu ca în pomenirea specială admisă de Sfântul Sinod să ne facă vrednici de străbunii noștri, să insuflă în inimile noastre, ale tuturor, dragostea de lege, de neam și de țară...”

Se dă apoi în extenso programul manifestărilor din 2, 3, 4 iulie, pe localități. La Suceava la 2 iulie și la parastasul de la Putna oficiat de I.P.S. mitropolitul Bucovinei, „vor lua parte mii de români din satele și orașele Bucovinei cât și numeroși oaspeți și deputațiuni din România, Transilvania, Ungaria, Macedonia și Basarabia”. Se mai anunță că la București serbările încep la ora 8, iar la Borzești se vor da două mese mari pentru invitați și țărâtime.

Gazeta inserează în coloanele acestui număr și întreg desfășurătorul serbării de la București.

„Aniversarea morții lui Ștefan cel Mare”.

„În orașele și comunele din România se vor ține serbări în ziua de vineri. În

vederea acestor serbări s-a stabilit pentru capitala București următorul program:

„Serbarea se va face pe Piața Victoriei și va începe la 8 ore dimineața precis. Vor asista la serbare toți ofițerii din garnizoana București, câte un detașament din cele trei arme cu drapel și muzică, toți profesorii și institutorii din București, studenții universitari și elevii școalelor secundare și primare.

Programa serbării era următoarea:

„Imnul regal, cântat de muzicele militare

Serviciul religios, făcut pe o estradă anume

Imnul lui Ștefan cel Mare de I. Costescu, executat de corul școalelor secundare și speciale din București.

Cuvântare ținută de un student

Cuvântare ținută de un profesor

Cuvântare ținută de Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice

Recitarea unei bucăți în versuri de un școlar

„Deșteaptă-te române cântat de Corul „Carmen” sub conducerea lui G.

Chiriac

Imnul regal cântat de corul școalelor secundare și speciale

Defilarea armatei

Defilarea elevilor (cu așezarea exactă pe școli - n.n.)

Defilarea colegiului istoric reprezentând intrarea în Suceava a lui Ștefan cu Vlad Țepeș. Cortegiul va urma Calea Victoriei, Bulevardul Elisabeta, splaiul Dâmboviței și Șoseaua Cotroceni “

Numărul 143 de miercuri – joi 1 iulie 1904, la rubrica „Știrile zilei”, anunță primirea la redacție a programului serbărilor comemorative de la Suceava.

Redacția Gazetei trimite în aceste zile „raportori speciali”, atât la București cât și la Peleş, unde se afla familia regală, la Suceava și Putna, a căror menire era de a transmite prin telegraf de la fața locului desfășurarea evenimentelor ce urmau să fie reflectate în coloanele ziarului.

Numărul 144 de vineri 2 iulie 1904, este dedicat în întregime serbărilor și evocării domnului Moldovei, sub titluri ca: „Parastasul de la Putna”, „În amintirea lui Ștefan cel Mare”, „Ștefan cel Mare în literatura poporului”, „Moartea lui Ștefan cel Mare”, „Mormântul lui Ștefan cel Mare care se încheie cu cuvintele moșului din Putna rostite în anul 1855 când s-au dezgropat moaștele lui Ștefan și ale familiei sale: ”săracii de noi aista-i tatăl nostru”.

Urmează apoi sub titlul „Un cortegiu istoric” descrierea întregii desfășurări a serbărilor din București și pe ultima coloană, poezia lui V. Bumbac, „Odă eroului Ștefan cel Mare și Sfânt” care s-a cântat la Suceava în această zi de 2 iulie și care se încheie cu strofa:

„O geniu dus la nemurire,

Privește tu de sus spre noi,

Fă rugă la Dumnezeu,

Să ne scutească de nevoi”.

Relatările de la „raportorii speciali”, continuă și în numerele 146 din 4 iulie, 147 din 6 iulie 1904, 148 din 7 iulie și 149 de joi 8 iulie 1904, 150.

Interesantă este relatarea din numărul 146 de duminică 4 iulie 1904 privind „Serbarea din Suceava și parastasul de la Putna”. Aici se fac și aprecieri asupra

participărilor, estimându-se că la serbarea de la Suceava au participat cam 3000 de oameni iar la Putna la serbarea „de o măreție de nedescris” au participat cam 20.000 de români și multe personalități. Între aceștia sunt amintiți: principele Hohenlohe, mareșalul Bucovinei, rectorul Universității din Cernăuți, Consulul român Kogălniceanu din Cernăuți (este vorba de Vasile Kogălniceanu), Ministerul Român de Culte prin profesorii Dimitrie Onciu și Petru I. Poni, Liga culturală prin P. Grădișteanu și Anghelescu, Grigore Tocilescu, N. Filipescu, numeroși studenți din București și Iași, „România Jună” din Viena, „Junimea academică ortodoxă din Cernăuți, studenți români din Germania.

Este menționat și numărul coroanelor depuse la mormânt – „peste 60 de cununi” din parte regelui Carol, din partea Ministerului Român al Cultelor, Liga Culturală, Românii din Brașov – reprezentați aici de profesorul Andrei Bârseanu și doamna, profesorul Vătășanu cu doamna și profesorul Axente Banciu, de Românii din Botoșani, din partea „Tinerimii române din Transilvania și Ungaria” și din partea „României June” din Viena. Reporterul mai menționează: „Numai studenții români din Transilvania și Ungaria n-au avut nici o delegațiune. Causa se știe”.

În același număr continuă relatările de la „Serbarea din București”, „Serbarea de la Iași” și „Serbarea de la Baia”.

Numărul 147 din 6 iulie 1904, continuă să relateze pe larg despre momente ale serbărilor, și publică „Ședința festivă de la Academia Română”, unde lucrările au fost deschise de Ioan Kalinderu (de data aceasta în calitate de Președinte al înaltului for) care a ținut un discurs „ovaționat călduros”. A vorbit apoi Dimitrie Sturdza (șeful guvernului), Nicolae Iorga și Spiru Haret, Ministrul instrucțiunii publice, care anunță că oferă Academiei Române 50 de medalii de aur bătute cu prilejul serbărilor dedicate personalității marelui domn, Ștefan.

Alături de relatările trimișilor speciali, de materialele ce evocă personalitatea domnitorului, Gazeta Transilvaniei publică toate „Toastele de la Putna”, integral textul telegramelor adresate de participanți regelui Carol la Castelul Peleş, Împăratului Francisc Iosif (semnată de mitropolitul Bucovinei și de baronul Hurmuzachi) precum și telegrama trimisă de românii din America, în care salută „pe frații din patrie și se unesc cu dâșii la serbările organizate”. Este semnată de comitetele societăților române: „România Carpatină” din Cleveland, „Vulturul” din Pittsburg, „Unirea Română” din Youngtown și Clubul român din Cleveland.

Chiar și spațiul pentru „Foiletonul Gazetei Transilvaniei” este ocupat de articole dedicate lui Ștefan cel Mare. Spre exemplu „Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan domn al Moldovei ce s-au numit mare pentru marile vrednicii și vitejii ale sale” (Gazeta Transilvaniei nr. 146 din 4 iulie 1904).

„Moartea lui Ștefan Vodă” semnată Mihail Sadoveanu, „La Borzești” semnată A. Vlahuță.

Toate numerele Gazetei până la 156 din 16 iulie 1904, continuă să publice „Toastele de la Putna” și cuvântările lui Dimitrie Onciu și a lui Spiru Haret.

Mai aflăm din coloanele ziarului, că românii brașoveni nu s-au racordat la această sărbătoare numai participând la manifestările de la Suceava și Putna. Compozitorul Ghe. Dima avea să pună versurile poeziei „Mama lui Ștefan cel Mare” pe note, iar această bucată muzicală va fi cântată în premieră la Peleş, familiei regale în preajma sărbătorii, de către Reuniunea română de gimnastică și cântări

(înființată în 1863-1866. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 273 din 10 decembrie 1904). Tot în acest an, la 30 decembrie piesa lui Ghe. Dima va fi cântată în sala Ateneului din București, pentru prima oară în concertul Societății „Carmen”, aflăm din numărul din 10 decembrie al *Gazetei*.

În toată perioada desfășurării serbărilor redactorii *Gazetei* au fost foarte atenți la știrile din presa străină, cu precădere la cele din presa maghiară, pe care le-au și publicat în coloanele ziarului. Desigur că atitudinea autorităților maghiare interesa în principal, întrucât din anul 1867 pentru românii din Imperiul Habsburgic grupați în Regatul Ungar începuse o perioadă de acțiuni îndreptate împotriva politicii de asimilare practică de Budapesta.

Gazeta Transilvaniei nr. 142-29 iunie (12 iulie) 1904 sub titlul „Doamne, iartă-ne păcatele”, consemna:

„Constatăm faptul, fără a cerceta ce anume momente vor fi contribuit la atitudinea prevenitoare a regimului austriac și dacă aici a prelevat considerațiunile de bună vecinătate cu statul român vecin, ori recunoașterea extraordinarei importanțe ce au avut-o viața și faptele lui Ștefan cel Mare nu numai pentru Țara Moldovei și Români, ci pentru creștinătatea întreagă, pentru istoria culturii și civilizațiunii europene. Cu atât mai bătător la ochi este contrastul ce-l oferă atitudinea guvernului unguresc față cu această aniversare românească și creștinească, atitudine care s-a accentuat în mod așa de straniu cu ocaziunea măsurilor luate de rectorul Universității din Budapesta în contra acelor universitari români de la noi care au manifestat dorința de a participa la centenarul de la Putna”.

Duminică 4 iulie 1904, în nr. 146, sub titlul „Judecată patimașă ” se relatează faptul că în presa străină serbările au avut ecou. Observă că o parte a presei maghiare tace și analizează atitudinea acelei părți care consideră că „datorită luptei de la Baia unde Ștefan cel Mare l-a învins pe Matei Corvin”, românii ar făuri o demonstrație antimaghiară. Redactorul *Gazetei* subliniază însă că serbarea de la Putna are un caracter pur istoric-național și cultural, fără amestec de politică actuală”.

Câteva zile mai târziu, la 9 iulie 1904, în numărul 150 al *Gazetei* apare articolul „Ce zic foile maghiare despre serbarea de la Putna”. Materialul constată atitudinea ziarului „*Budapest Hirlap*” care exprimă în general supărarea față de Austria fiindcă a îngăduit să se țină pe teritoriul său această serbare și „atitudinea aceasta a guvernului austriac n-a fost decât o intrigă vicleană contra Ungariei și a guvernului ungar”.

În numărul 156 din 16 iulie la rubrica „Foile străine despre serbările de la Putna” se remarcă din nou faptul că presa străină a înregistrat „splendidele serbări” și comentează participările la serbări și mai ales toastul ținut de „prezidentul Bucovinei” principele Hohenlohe și participarea oficială a guvernului austriac la Putna. Presa străină remarcă și atitudinea guvernului maghiar față de serbări și față de serbarea oficială austriacă. Atitudinea autorităților maghiare prezentată în coloanele ziarului de la Brașov este susținută și de o serie de documente confidențiale – Circulară și note informative emise de la Ministerul de Interne de la Budapesta păstrate în colecția Arhivelor Naționale – Direcția Județeană Brașov, fond Prefectura Brașov. Documentul nr. 214-24/29 (anexa 1) datat 24 aprilie 1904 este un Ordin circular al Ministerului de Interne maghiar privind urmărirea și raportarea manifestărilor

românești prilejuite de comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare.

Inserăm în continuare traducerea acestui document:

„Ministerul Regal de Interne al Ungariei
Prefectului Județului Brașov. Confidențial.

Guvernul României a hotărât încă de anul trecut să ridice la rangul de sărbătoare națională română împlinirea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (Nagy Istvan) fostul domnitor al Moldovei și Țării Românești (Valahiei) și în acest scop a emis o chemare publică societății românești să întreprindă și din partea ei pregătiri corespunzătoare. De atunci societatea românească desfășoară o activitate intensă în scopul participării la festivitate, cu deosebire studenții facultăților din București și lași care consideră de dorit din punctul de vedere național român ca amintirea domnitorului care a făcut cel mai mult pentru unirea într-un singur stat de drept a românilor să fie sărbătorită corespunzător iar la festivități să nu participe numai românii din Regat, ci și cei care locuiesc în alte state, documentând în acest fel că sunt fideli păstrători ai străduințelor naționale și a împlinirii neabătute a domnitorului Ștefan cel Mare și a împlinirii neabătute a idealurilor sale cât mai curând”.

Studenții Universității bucureștene au adresat apeluri în acest sens studenților români din Budapesta, Cluj, Viena și Graz, invitându-i să participe la festivități.

În urma acestui apel, studenții români din Budapesta au organizat o consfătuire la care au hotărât că ținând seama de faptul că idealul reprezentat de domnitorul Ștefan cel Mare este atât de apropiat și de inima lor, vor participa nu numai cu sufletul și fizic la sărbătoare, ci vor face totul pentru a o face cunoscută în zone mai vaste, motiv pentru care vor adresa o chemare către tineretul român din toată țara pentru ca înțelegerile anterioare, la mijlocul lunii iulie a anului curent să participe neapărat la festivitățile organizate în orașul Putna din România, manifestând pentru idealurile naționale românești.

În consecință, nu consider improbabil, dimpotrivă, este foarte posibil ca aceste festivități să fie folosite și în scopul exprimării împotrivirii față de idealurile statului maghiar, ceea ce ținând seama de faptul că mișcarea larg declanșată atât de devreme, poate îmbrăca chiar și un caracter mai larg și mai periculos. Aducându-vă acestea la cunoștință, vă solicit să urmăriți cu cea mai mare atenție această mișcare, să întreprindeți cele mai eficiente demersuri preventive pentru împiedicarea oricărei manifestări antistatale și să raportați imediat orice mișcare v-a ajuns la cunoștință.

Budapesta, 24 aprilie 1904

Anexa 1

Același document este adresat și personal Chestorului-șef al Poliției regale a orașului Brașov, comisarului șef al Predealului, comisarilor șefi din șapte sate...

O altă circulară a fost trimisă subprefectului de Brașov în care se prevedea:

„Stimate domnule subprefect

Vă atrag atenția să luați notițe despre fiecare călător inteligent român de

cetățenie maghiară spre și de la festivități, în special despre preoți, învățători și studenți și să- le trimiteti la mine.

Brașov 14 iulie 1904".

"Comisarului șef al orașului

În legătură cu sărbătorirea organizată cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la moartea domnitorului român Nagy Istvan (Ștefan cel Mare), vă atrag foarte serios atenția asupra dispoziției mele din 29 aprilie curent.

Brașov 14 iulie 1904".

Urmează adrese la toate nivelurile pentru supravegherea persoanelor care au plecat și s-au întors de la Putna. Le dăm în continuare în traducere.

Pag. 3/54 este indescifrabilă

„Confidențial

27/1904

Obiect: Expedierea medaliilor comemorative cu inscripționarea Ștefan cel Mare. Pe lângă retrimiteră medaliilor comemorative cu inscripția „Ștefan cel Mare” conform raportului din 28 august curent vă înștiințez, domnule prefect, că respectivele medalii pot fi înmânate destinatarilor.

Budapesta, 14 septembrie 1904

Din însărcinarea ministrului ss indescrifabil".

Verso: același text scris de mână.

La fel și anexele 50,51,52.

Foarte interesant este următorul tabel trimis ca răspuns la circulara de la Budapesta și care cuprinde numele, ocupația și domiciliul unor personalități ale vieții culturale brașovene.

Nr . crt.	Data	Numele	Ocupația	Domiciliul	Destinație	Revenire	Scop
1	12 iul.	Varză Romulus	preot paroh	Șaptesate	București	19 iul.	sărbătoare
2	14 iul.	Cămpianu Ilyes	preot		București	19 iul.	sărbătoare
3	14 iul.	Vancea Niculae	prof.	Brașov	București	20 iul.	sărbătoare
4	14 iul.	Brașiște Victor	ziarist	Brașov	Putna	20 iul.	sărbătoare
5	14 iul.	Banciu Axente	prof.	Brașov	Putna	20 iul.	sărbătoare
6	17iul.	Radu I. Munteanu	elev	Zărnești	Putna	19 iul.	sărbătoare
7	17iul.	Ienea Gheorghe	elev	Brașov	Putna	19 iul.	sărbătoare
8	17iul.	Pușcariu Traian	elev	Brașov	Bușteni	19 iul.	sărbătoare
9	17iul.	Tregatoff Tiberiu	elev	Brașov	Bușteni	19 iul.	sărbătoare

Din lectura acestor documente se desprind câteva concluzii privind situația românilor aflați sub stăpânirea Austro-Ungară.

O dată instalat dualismul în anul 1867; o serie de legi vin să-i „disciplineze” pe români alături desigur de celelalte etnii aflate în teritoriile ocupate. Legea naționalităților promulgată în anul 1868 prevedea egalitatea și libera folosire a limbii proprii dar se preciza totodată că regatul maghiar nu avea decât o singură națiune, cea maghiară și o singură limbă oficială, maghiara. Același spirit l-a avut și legea electorală din 1874 și cea școlară din 1879, care îi obliga pe toți învățătorii să cunoască limba maghiară iar cele ulterioare vor stipula aceeași obligație și pentru școlari.

Din această perspectivă nu trebuie să ne mire referirile din documentele prezentate la evenimentele istorice ce nu numai că le erau străine, dar pe care le doreau uitate.

Măsurile întreprinse împotriva participanților la manifestări relevă și ele teama de care erau stăpânite autoritățile în raporturile cu populația românească, teamă de a nu se face nicicum atingere situației politice existente în anul 1904. Desigur se contura în atmosfera generală ideea reconfigurării hărții politice europene.

RESUME

The Romanians commemorated this year 500 years since Stephen the Great passed away.

Almost everything was written about his personality, his very courageous feats and their meaning in the course of time.

As for the commemoration from 1904 - 100 years ago, it seems that there is more information that completes the existing one. Among these, the statings of the press from Brasov and the documents in Magyar from the prefect's office kept at the National Archives – branch Brasov emphasize once again the anachronic situation of the Romanian nation in Transylvania and Bucovina under the Austro-Hungarian dualism set up in 1867.

Nr. 24/1904

Magyar királyi belügyminister.

330 szám.

Res.

B i s a l m a s.

A román állam kormánya még a múlt évben elhatározta, hogy országos román nemzeti ünnepé emeli Stefan Cel Mare /: Nagy István:/ Moldova és Oláhország egyesült fejedelemségeinek egykori fejedelem halálának 400-ik évfordulóját s ebből a célból nyilvános felhívást intézett Románia társadalmához, hogy az ünnepség érdekében a maga részéről is tegye meg a megfelelő előkészületeket.

A romániai társadalom azóta élénk tevékenységet fejt ki az ünnepségben való részvétel céljából, de különösen nagy buzgalommal dolgoznak e téren a bukaresti és jassi-i egyetem hallgatói, kik román nemzeti szempontból kíváncsának tartják, hogy a fejedelem, - "ki legtöbbet tett a románoknak egy jogar alatt való egyesítése érdekében" - emléke méltóan ünnepeltetésre méltó és hogy az ünnepségben ne csak a román királyság területén hanem a más államokban lakó románok is részt vegyenek ezzel is documentálván: hogy "Stefán Cel Mare fejedelem nemzeti törekvéseinek hű ápolói és ideáljainak minél előbb leendő törhetlen megvalósítói."

A bukaresti egyetemi ifjak ilyen tartalmu felhívásokkal fordult a budapesti, kolozsvári, hécsi, cernovici és grázi román egyetemi hallgatókhoz és őket az ünnepségekben való részvételre hívta meg.

A budapesti román egyetemi hallgatók eme felhívásra egy értekezletet tartottak és ezen elhatároztak, hogy tekintettel arra, miszerint a Stefan Cel Mare fejedelem által képviselt

Brasso

vámegye főispánjának

Brasso

Anexa 1 verso

esame nekik is annyira szivükön fekszik nemcsak testtől lel-
kestül részt fognak venni az ünnepélyen, hanem mindent el fog-
nak követni, hogy ennek minél nagyobb mértékben propagandát
csináljunk és ezért az egész ország román ifjúságához felhi-
vást fognak intézni, hogy az eddigi megállapodások szerint fo-
lyó évi július hó közepe táján Románia Putna városában meg-
tartandó ünnepségekben, a román nemzeti esame mellett tüntet-
ve okvetlenül részt vegyenek.

Mind ezekből következtetve nem tartom kizártnak, sőt na-
gyon is valószínűnek, hogy eme ünnepségeket a magyar állam
esame ellen való tüntetésre is fel fogják használni, ami pe-
dig a már ily korán megindított széles körű mozgalomra való
tekintettel, nagyobb arányokat és veszélyesebb jelleget is
ölthet.

A midőn ezeket ^{Prímek} ~~felhívom~~ tudomására hozom, ^{felhívom} ~~felkérem~~,
hogy ezen mozgalmat a legéberebb figyelemmel kísérni, minden
esetleges államellenes tüntetés megakadályozására a legeré-
lyesebb praeventív intézkedések ^{el} ~~megtekintés~~ megtételéről gondoskodni és
minden egyes tudomására jutó jelentősebb mozzanatról hozzám
haladéktalanul jelentést tenni. ^{szívvel-lellyel} ~~el ne mulasson~~

B u d a p e s t e n, 1904 évi április hó 24 én.

Tifny

24/1904

Előadói iv.

54

Brassó vármegye közigazgatási bizottsága

Iktatószám: <i>al 29/ra 1904</i>		Határidő:	
Együttel elintézett számok:		Az előíraton adott és még továbbra is nyilvántartandó határidő: sz. előíraton 190. év hó napja.	
Előszám:	Utószám:	Kiadó csatolja:	
Az iktatvány tárgya: <i>Települési tanács Kis-Körmend és Kör- dai vajda írás meg- küldése a tanácsnak</i>		A kezelőhivatalok adott egyéb utasítások:	
		Összegegyeztettek:	A kiadó elküldte: 190. év hó napján
Elintézés: Határidő: _____ A választirat alapjául szolgáló jelentés, megkeresés, rendelet stb. száma: <i>330/ra 1904</i> Tárgy: _____ <i>tanácsnak munka m.</i> <i>330/ra 1904 a. a. meg- küldés a tanácsnak</i>			

VI. számú minta a 41. §-hoz.

Gyűjtő A. Könyvtár, Brassó

van jilantem, 3 an
 help. pînă la stăru
 magoabă ²³⁰² magoabă
 slăbim cu van pînă la
 amestecăm în Kerey J. J. J.
 Tipografia *Republika*
 alod. — *Republika*
 Breu amestecăm 2 de fel
 mellelele în Kerey
 mellelele, h. an
 amestecăm a mellelele
 mellelele mellelele
 mellelele mellelele
 mellelele mellelele

mellelele

Pravni 1904 apr. 8

mellelele 2 mellelele

Pravni

Express agent

2-ik Exp.

2

Sajat Kercher.
T. P.

27

Tb: Josebio ^{helt} iimah

Proximal

{ behövö: }

† è onnam vrisakéio

Felhívom egyezserőmind, az ^{intelligens} ~~intelligens~~
-hoz az ^{intelligens} ~~intelligens~~ ^{intelligens} ~~intelligens~~
egy ^{intelligens} ~~intelligens~~ ^{intelligens} ~~intelligens~~ ^{intelligens} ~~intelligens~~
románról vezessen jezyekket
kikönösön papok, tanítók és egyetemi hallgatókrol
és tanjessze azt horend fel.

Br. 1204 July 14.

B-1

II

A városi főkapitánynak és
velandemeyi járási főszékhelynek
intézk.

Kayy Gström vanden fjedelen
 Inlämnad ¹⁴⁰⁰⁻¹⁸ avfordrings alkshuabot
 rendesett inuupely tärqyaban ^(in-jun) 1860
 29te febr. 82. a. Kelt rendesetmet
 sigorn fygyskibe ajantom.

Br. 1904 jul. 14.

Biro

H. B. in person.

June 24

Anexa 3 verso

-1 léc.

I.

Saját kezébe

Brassó és kir. város rendőrfő-
kapitányának, a predalek: fő-
szolgabírónak, az alvidéki,
felvidéki és hódolusi járás-
főszolgabíróknak.

{ beléről: } —

Brassó, 1904 április 29.

f. m. e.

Biro

II.

Yiadó szabály: az T. alatti ki-
adványt.

Kazsásagos állományokr!

Fonti nem alatti az előfokú ren-
dőrhatóságokhoz egyidejűleg
intérett rendelkezésmint végrehaj-
tásának ellenőrzése végett
másholban megküldöm.

Brassó, 1904 április 29.

f. m. e.

Biro

K. B.

1904. április 29.

8. 1904 április 28

f. 29/m. —

cu 5 ancel

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

24/1904

Zinn 18/904 eln.

FOSZOLGABIROI IRTAL
PREDEALON
KEMZETKOZI PAIYAUDVAR.

9

52

Miltosagos Töispán Ur!

A folyó hó 11-én, azaz 29/904
Res. szám alatt kelt magybe,
sü remekete intelenében bator
magyok a kimentást j. alatt
alárattal feltérjsestene azon
magyar honosból, a kék
a „Stefan El Mare”
(Begy István) román feje,
delem hordalónak 400. évfoly,
dudiján leajlott ünnepségün
részt vették.

Az átutazás itt teljes
asemben folyt le, semmi
nemü morocnat sem volt
iszlelhető.

Predal, 1904 július 23.

Frb.

Mayer János
Ab. Frb. h.

by another mag
with a black dress
my kisses

Chern 1904 Feb. 25

my dear Mr. T. T. T. T.
my dear Mr. T. T. T. T.

Adopted

II
by the
baptist
my dear Mr. T. T. T. T.

My dear Mr. T. T. T. T.

Chern 1904 Feb. 26

ad 29/1904 no. 2.

by the
my dear Mr. T. T. T. T.

ad. 29/1904 no. 2.

my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

ad. 29/1904 no. 2.

my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

by the
my dear Mr. T. T. T. T.

my dear Mr. T. T. T. T.

224

Feb. 1904. September 2.

Taryy: A balafesfalvi „Egyházi Könyv-
nyomda” ^{Ártomány} részére ~~entek~~ ^{entek} az-
béli ~~entek~~ Stefan cel Mare
entek ~~entek~~.

ad. 29/1004
res.

Sejat Kecher.

Beizgminister

Budapest -

Tisztelekkel kérem Nagyméltóságodat, hogy felelő nyábjában
j. évi augusztus 8-^{án} 29 sz. s.
telt feljegyzésem elintézésé-
re iránt ^{szükségem} intézkedni kegyeskedjél.

Mély tisztelekkel.

Aug. 8.

Br. 1904 september 2.

James

Biro.

anexa 4

24/1904 49 h

738 szám.

Res. B i s a l m a s.

Tárgy: Stefan cel Mare felirásu emlékérmek kiszolgáltatása.

Folyó évi augusztus hó 8.-dn. ad 29 res.szám alatt kelt jelentéssel felterjesztett "Stefan cel Mare" felirással ellátott emlékérmek visszaküldése mellett értesitem főispán urat, hogy a szóban forgó érmek küldeménye a címzettnek kiszolgáltatható.

B u d a p e s t e n, 1904. évi szeptember hó 14.-dn.

A miniszter meghagyásából:

Stefan cel Mare
osztálytanácsos.

Brassó vármegye főispánjának

Brassó.

Hr. 1900

Bizalmos

Tárgy: Stefan cel Mare felirásu
emléktárcák kiadál-
tatása.

BRASSO VÁRMEGYEI TÖRLETSZÁM			
Készült: 1904. év szeptember 14. napján			
ad. 2000.		SZÁM	nyomtatott:
Kiadó:	Kiadó:	Kiadó:	Kiadó:
Kiadó:	Kiadó:	Kiadó:	Kiadó:

Fővárosi bizalmos

Hely.

F. é. augusztus hó 30. napján.

1904. sz. a. mell. értesítéssel
bemutatott „Stefan cel
Mare” felirásu emléktárcák
emléktárcák vissza-
küldése mellett értesitem
Cimmedet, hogy a szóban
foglalt éremek kiadománya
a címzettnek kiadál-
tatható.

Br. 1904. sept. 18.

F: 2 db. emléktárcák

~~~~~

f. 1904.

Giro.

H. Giro 1904.

IX. 18.

anexa 2

21/1904

A HÉTFALUSI JÁRÁS FŐSZOLGÁSNÖKE.

Sz. 31/1904. sz.

50

Főispán Úr!

39/1904. sz. sz. rendeletére jelentem, hogy Vereska Romulus hossanfaluai gör. kat. lelkes politikai magaviselte a helyi negyedben kifejezés alá nem esett.

Hossanfalu, 1904, nov. 27.

Sámuel Szász
Főszolgálatos!

Anexa 9 verso

Glorio

Văgymelőtőszágon
m. kir. Valtós és Körösközt-
közvetlen Miniszter úr!

..... sz. a. kelt rendelkezés
jelentem Văgymelőtőszágon
m. kir. {behelyettesítő}. —

Bz. 1904 november 29.

Biz.

BRASSÓ VÁRMEGYE FŐISPAJZA	
1904. november 29.	ad. 29/1904
Pr.	

anexa 3

- 35 -

ministrului de interne privind semnalarea tuturor manifestărilor și deplasărilor memorandiștilor spre Cluj.

- original, l. maghiară.

211-21/26.- 1904 iulie, f. loc : Raportul primpretorului din Plasa de Sus, privind achitarea lui Pfaff Mihaly, acuzat pe nedrept pentru falsificare.

212-22/27.- 1904 apr. 26, Brașov : Raportul inspectorului școlar privind necesitatea înființării unei asociații a învățătorilor români în vederea unei mai bune supravegheri a activității lor.

- original, l. maghiară.

213-23/28.- 1904 apr. 20, Budapesta : Ordinul circular al ministrului de interne maghiar, privind aplicare prevederilor legii din 1899, referitoare la manifestările de 1 Mai.

- original, l. maghiară.

214-24/29.- 1904 apr. 24, Budapesta : Ordinul circular al ministrului de interne maghiar privind urmărirea și raportarea manifestărilor românilor prilejuite de aniversarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. În anexă, rapoarte ale primpretorilor și tabel cu 9 intelectuali români din Brașov, Zărnești, Gheorghieni și Satulung, care au trecut pe la punctul de vamă Predeal pentru a merge la manifestarea de la Putna.

- original, l. maghiară.

215-25/30.- 1904 apr. 28, Budapesta : Ordinul ministrului de interne privind trimiterea unui raport despre situația politică și morală a lui Kholen Vilmos din Brașov în vederea premierii lui.

- original, l. maghiară.

216-26/31.- 1904 mai 4, Budapesta : Ordine ale ministrului de interne maghiar și rapoarte ale administrației financiare și prefectului comitatului Brașov privind titlurile tipăriturilor importate din România spre Ungaria, referitoare la românii din Transilvania și Bucovina, reținute în vamă la Predeal.

- original, l. maghiară.

MEDALIONUL UNUI COLECȚIONAR SIBIAN - CARL ENGBER -

Aurelia Cozma
Mariana Daneș

Colecționarul Carl Engber s-a născut la 18 septembrie 1912 la Sibiu, și tot aici, a învățat până la terminarea studiilor liceale, în anul 1929, la Liceul Brukenthal. Urmează Academia Comercială din Graz (Austria). După absolvire, în 1932, revine în orașul său natal, ca practicant la librăria Krafft – Drotleff, apoi bibliotecar, iar după război, lucrează în industrie, în diferite funcții până la pensionare.

Ca fiu de librar, el a trăit și crescut într-un mediu propice dezvoltării gustului pentru frumos și al dragostei pentru carte. Carl Engber a reușit să îmbunătățească colecțiile moștenite, axându-se, în primul rând pe cartea transilvăneană *“care îmi este cea mai dragă dintre colecțiile mele!”*

Începutul fondului de carte Engber – un nucleu compus din calendare și cărți de cult – datează de peste o sută de ani, bazele acestei colecții fiind puse de Johann Engber, funar, stabilit la Sibiu – bunicul colecționarului păstrând, fără pretenția de a forma o colecție, tipăriturile pe care le cumpărase de-a lungul anilor.

Constituirea propriu-zisă a fondului de carte îi revine fiului lui Johann Engber, Carl Engber senior, născut la Sibiu în anul 1870.

După terminarea liceului din orașul natal, Carl Engber senior își va continua studiile la Leipzig, frecventând cursurile unei academii de librari: după absolvire se stabilește în Sibiu preluând conducerea cunoscutei edituri, tipografii și librării, Joseph Drotleff. Mai târziu își va deschide o librărie de colportaje, unică pentru acel timp în Sibiu, librărie axată pe periodice din toată lumea.

Cei care au contribuit la formarea colecționarului Engber, jucând un rol deosebit în îndrumarea acestuia au fost trei bărbați: tatăl său, Carl Engber senior, ce i-a pus prima carte în mână, Emil Sigerus cunoscut om de cultură sibian și Julius Bielz, jurist și colecționar, acestora le datorează Carl Engber jr. formația sa. De remarcat faptul că Emil Sigerus și Iulius Bielz au practicat profesii diferite de pasiunea lor de colecționar, achiziționând obiecte de artă populară și pictură.

Interesul pentru carte înăscut și dezvoltat de timpuriu, devine o constantă a activității sibianului Carl Engber jr.²

Cărțile transilvănene, fiind o colecție specială, sunt însemnate cu un *“Ex-libris Transilvanicus”*, desenat în 1950 de renumitul heraldist Albert Artz von Straussenburg, spre deosebire de celelalte cărți, care poartă un alt ex-libris.

În afară de cărți, a pus mult suflet pentru colecția de grafică (gravuri, litografii, desene etc.), care, și aceasta, a fost axată pe istoria Ardealului – imagini mai vechi sau mai noi din Sibiu, Sighișoara, Tg. Mureș, Brașov, Cluj etc.

Vedutele rămân poate cele mai complexe mărturii, adevărate depozite de

informație. O seamă de artiști: Sardi, Mainth, Beyer, Bontiat, Th. Glatz, Fr. Neuhauser au văzut orașul ca un ansamblu.³ Chiar, colecționarul a scos în evidență câteva vedute ale Sibiului realizate de Beyer și Jokob Hyrtl, în care comentează ca fiind prima vedere panoramică dinspre vest a Sibiului, spre deosebire de multe vedute dinspre nord. Se poate deduce că Beyer a desenat la fața locului, mai cu seamă că detaliile arhitectonice și de relief sunt redată cu multă corectitudine⁴.

Carl Engber, având o experiență de colecționar de câțiva zeci de ani, îi permite să dea câteva sfaturi tinerilor colecționari ceea ce ar trebui să cunoască despre grafică și tehnicile ei în momentul în care sunt hotărâți să-și constituie colecții de acest gen⁵. S-a preocupat să cunoască amănunte despre multe din piesele de grafică, pe al căror passe-partout sunt adnotări rezultate prin analogii cu piese similare, sau date despre autorii lucrărilor.

De asemenea, atrage atenția o valoroasă colecție de căncee, farfurii, cahle, obiecte din zinc, cristale de Bohemia, mobilier stil și piese filatelice, fiind inițiatorul Adunării filateliștilor ținută în Sibiu, în 1939. Tot atât de mult îl interesau și documentele (dar nu colecționa decât ocazional, fiind de părere că locul lor este în arhive), imaginile fotografice, litografiile orașelor și localităților din Transilvania, fără peisaje, ordonându-le după localități, străzi și raporturi de mărime.

În afară de colecționar, Carl Engber era și un pasionat cercetător bibliofil, rezultatele sale făcându-le cunoscute atât la cerul de Ex-libris, în presa românească și germană, cât și în reviste de specialitate. Bibliofilia este expresia respectului față de carte, față de arta tiparului, iar biblioteca personală – după cum declara într-un interviu din 1981 – *“este oglinda posesorului ei, dar nu fiecare posesor de carte este un bibliofil”*⁶.

De asemenea în cărți întâlnim adnotări, însemnări dar și numeroase și valoroase autografe. L-a interesat, în mod deliberat, ex-librisul, stabilind o evoluție a ex-librisului sibian, noțiunile minime pe care trebuie să le aibă un colecționar despre grafică și tehnica ei, urmărind publicațiile care au apărut la Sibiu, sub titlul de Transilvania.

Colecția Carl Engber reprezintă, de fapt, tabloul Ardealului, de care colecționarul s-a simțit atât de legat și dator să culeagă ce a găsit mai bun din creațiile sale culturale. Cerceta, în acest scop, izvoarele scrise, literatura de specialitate și documentare, consulta specialiști, purta o vastă corespondență cu personalități din țară și străinătate. Colecția este cunoscută din timpul vieții sale, deseori mărturisind că, la propria-i colecție *“cine a dorit să se informeze, i-a stat la dispoziție zi și noapte”*⁷ fiind mediatizată în presa locală și centrală românească și germană.

S-a stins din viață în anul 1983 după o lungă boală necruțătoare lăsând ca și “poruncă” membrilor familiei ca întreaga colecție să intre în patrimoniul Muzeului Brukenthal, lucru realizat în anul 1985 de către soția sa, Sarolta Rozalia Engber și fiul, Tiberiu Prișcu, colecția devenind un ansamblu unitar de bunuri culturale de importanță națională și de utilitate publică.

Deosebit de riguros, Carl Engber, și-a structurat impresionanta colecție pe solide criterii valorice și științifice. Devenit o personalitate culturală atât pe plan local cât și național, vasta colecție unică în felul ei, atât prin conținut cât și prin valoarea lucrărilor a fost valorificată în timpul vieții prin organizări de expoziții

personale astfel: în anul 1978 s-a organizat cu lucrări de grafică, în anul 1981 este prezentată colecția de carte la vernisajul căreia colecționarul afirma: *"expun cărți din patru secole din biblioteca mea, de care sunt legat prin tradiția familiei și prin însăși cartea, care prin dubla ei funcțiune – conținut valoros și exterior plăcut – constituie cel mai frumos și cel mai plăcut obiect de colecție"*⁶ iar post-mortem în 1996, cu ocazia celei de a doua întâlniri a sașilor sibiieni colecția donată Muzeului Brukenthal a fost etalată în toată splendoarea sa în expoziția "Carl Engber – In Memoriam".

Le médaillon d` un collecteur de Sibiu

- Carl Engber -

Né en 18 septembre 1912 au Sibiu, s'est cultivé ici jusqu'à la fin des études du lycée en 1929, au lycée Brukenthal et puis suit l'Académie Commercial de Graz.

Depuis la fins de études en 1932, revint au Sibiu comme pratiquant à la librairie Krafft- Drotleff, puis bibliothécaire mais après la guerre, travaille en industrie, en différents fonctions, jusqu'à la retraité.

Comme le fils de libraire, il a duré et a poussé dans un milieu propre d'avoir du goût pour bel et l'amour pour la livre.

Ces qui ont contribué à l'action de former au Carl Engber junior ont été trois hommes: son pere, Carl Engber le vieux, Emil Sigerus, conné l'homme de culture de Sibiu et la collecteur et Julius Bielz, jourist et collecteur.

Carl Engber enrichit les collections hérités, en principal collection de livre de Transilvanie.

Outre la collection comprend la grafique, le meuble, la cérmique, la faïence, le cristal, la photographie.

Outre de collecteur, Carl Engber était un scrutateur féru, étudiant la littérature de specialité, partait la correspondance en divers thèmes avec des personnalités de pays et d'étranger.

Il est mort en 1983, la collection étant donné au Musée Brukenthal en 1985.

Note:

¹ Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie, manuscris Carl Engber

² Braicu, Doina, Valori din colecția de carte Carl Engber, Sibiu, 1981, p.30-32 (Catalog expoziție)

³ Kertesy, Andrei, Expoziția imagini sibiene- Lucrări de grafică din colecția Carl Enberg, Sibiu, 1978, p.4 (Catalog de Expoziție)

⁴ Engber, Carl, Sibiul vechi în două vederi panoramice, în Tribuna Sibiului, nr. 7127, 22 iunie 1980

⁵ Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie, Manuscris Carl Engber

⁶ Idem

⁷ Idem

⁸ Idem

ARHIVA BRAȘOVULUI ÎN ANII 1916 – 1920; 1936

ARHIVARUL FRITZ SCHUSTER (1916 – 1927)

Elisabeta Marin

Menționată documentar prima dată la 22 iulie 1476, arhiva Brașovului, datorită importanței politice, economice, culturale a orașului, este una dintre cele mai vechi și bogate arhive orășenești din țară. Istoria, evoluția și organizarea acesteia au făcut obiectul mai multor cercetări și lucrări publicate de Tiberiu Coliban, Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin.

Într-o lucrare anterioară dată spre publicare în Revista Arhivelor, a fost prezentată activitatea lui Fritz Schuster, care a ocupat funcția de arhivar al orașului în perioada 1916 - 1927, cu referire strictă la două aspecte privind situația arhivelor din Brașov și anume: mutarea arhivei din Casa Sfatului în actualul sediu - Bastionul Fierarilor - în anul 1923 și raportul lui Fritz Schuster adresat lui Gheorghe Baiulescu (primul prefect român al Brașovului) în care susține necesitatea păstrării arhivei orașului la Brașov opunându-se transferului acesteia la Cluj.

În această lucrare ne propunem să prezentăm câteva aspecte din istoria acestei arhive în perioada anilor 1916-1920.

Prin numirea lui Fritz Schuster la data de 13 iulie 1916 în funcția de arhivar al orașului Brașov, instituția beneficiază de primul conducător cu studii superioare de istorie și de specialitate¹.

La o lună și jumătate după numirea în funcție a avut loc declarația de război a României către Puterile Centrale, iar la scurt timp intrarea armatei române în Brașov. Arhiva și alte instituții de cultură au intrat sub directă observație și pază a instituțiilor militare române.

Când la începutul lunii octombrie 1916 armatele germane și austro-ungare au recucerit Brașovul, trupele armatei române s-au retras în Regat și pentru a proteja documentele de eventuale distrugeri și pierderi s-a procedat la evacuarea volumelor și pachetelor de documente din colecțiile Fronius, Schnell și Stenner seria slavă, care au ajuns mai întâi la Arhivele Statului București, iar apoi - datorită înaintării trupelor germane - la Iași. Când pericolul ocupării Moldovei devenea iminent, documentele împreună cu tezaurul României au fost duse la Moscova, după cum menționează primarul de atunci dr. Karl Ernst Schnell în volumul autobiografic „*Amintiri din viața mea*”:

„În timpul războiului, în luna octombrie a anului 1916, când trupele românești au trebuit să se retragă în Regat din cauza înaintării trupelor dușmane și odată cu ele și mulți intelectuali români, profesorul brașovean Sterie Stinghe², pentru a proteja și asigura materialele atât de importante pentru istoria României, le-a încărcat într-o mașină și le-a dus la București (Col. Schnell – trei volume, Fronius și alte documente).

Dacă aceasta a fost inițiativă proprie sau a fost un ordin, nu pot să știu. Documentele, din păcate nu au rămas la București ci, așa cum povestește mai târziu profesorul Stinghe, au fost duse la Moscova împreună cu Tezaurul. În primăvara anului 1936, aceste documente au fost aduse la București și curând după aceea predate Arhivei orașului Brașov. Astăzi în Brașov, păstrate în mare siguranță sunt la dispoziția cercetătorilor români”.

[Karl Ernst Schnell, Aus meinem Leben, Brașov 1936, p.12]

Din păcate nu se poate dovedi prin documente situația descrisă, deoarece în locul „archivaliilor” s-au găsit numai fișele de control prin care se arată că documentele respective au fost scoase de una dintre personalități sub semnătură (St. Stinghe, vezi indice 1934).

Însă există și o altă părere care reiese din înscrisul din indice, care în contextul dat nu concordă cu realitatea și termenul mi se pare mult prea dur. Probabil că depinde și foarte mult de cel care a înregistrat raportul arhivarului

Registrul indice de probleme pe anul 1916³ (Anexa 1).

Denumirea problemei	Index Conținutul pe scurt al problemei	Nr.de intrare din registru
Arhiva oraș	Arhivarul Schuster raportează despre „furtul documentelor” de către invazia trupelor românești și despre transferul de documente importante la Bpest (sic!, Budapesta). Cererea arhivarului Schuster în vederea efectuării unei călătorii la București – pentru a recupera arhivele „furate de români”.	19065= I 1916/1 1927i = I 1916 / 1 21166 / I 1916/7

Și totuși unele acte din 1918 dovedesc că documentele au fost predate spre păstrare provizorie.

Astfel, într-o adresă din 22 februarie 1918 emisă de de comandantul suprem din cartierul general – von Mackensen – către împuțernicitul cezaro-crăiesc pe lângă Administrația militară germană din România, general maior von Sendler privind „sustragerea documentelor din Brașov, la ordinul Administrației militare german din România, directorul Arhivelor Statului, Prof. Dr.[Dimitrie] Onciul a fost citat și a dat următoarea declarație:

Documentele luate de la Brașov au fost predate Arhivelor Statului din București, contra chitanță – pentru păstrare provizorie și cu puțin timp înainte de ocuparea Bucureștiului au fost transportate la Iași din ordinul Ministerului Învățământului.

Pentru primirea <documentelor> – directorul arhivelor din Iași a emis o chitanță care mi-a parvenit.

Această chitanță mi-a fost luată în data de 13 mai 1917 de către o comisie formată din: consilierul Poliției de graniță regale maghiare, von Pietsch; un ofițer cezaro-crăiesc din Budapesta – pe nume Rat Michalik și un reprezentant al poliției centrale lt. Moos – pentru care s-a încheiat un proces-verbal.

Nu dețin o copie după procesul-verbal, în schimb am copia după chitanța emisă de directorul arhivelor din Iași, pe care la cerere o pun cu plăcere la dispoziție.

O cercetare /percheziție/ la Academia de Științe din București este de aceea inutilă.

Din partea Comandamentului Suprem, din ordinul Cartierului General Superior – loțiitor – semnătură indescifrabilă – Major în marele Stat Major. Postul de etapă – 346; la 23 februarie 1918 înmpuțernicitul austro-ungar al Administrației militare [germane] în România (Primăria Brașov, Actele Magistratului, I 1918/3, Nr. A.M. 13225 - Anexa 2)

Înregistrat la același număr al Actelor Magistratului /13225/1918 există și un raport al lui Rudolf Bolesch, (fost arhivar al orașului Brașov, pe atunci având funcția de comisar civil cezaro-crăiesc pentru districtul Romanai), din 4 iunie 1918, emis la Caracal, adresat Magistratului orașului Brașov, prin care îl informează despre demersurile întreprinse pentru recuperarea documentelor, care par asigurate prin prevederile Păcii de la București și va înștiința autoritățile atunci când documentele vor fi restituite. Raportul este luat la cunoștință de arhivarul Fritz Schuster în data de 11 iunie 1918 (Anexa 3).

Douăzeci de ani mai târziu, la rubrica de știri a revistei Siebenbürgische Vierteljahrsschrift (Anexa 4), nr. 1-2 / 1936, pag. 167, se menționează astfel: „*Restituirea de documente către arhiva orășenească Brașov. Cu ocazia ocupării Brașovului de către trupele române în anul 1916, au fost duse la București, prin lași și apoi la Moscova, 1942 de documente. Printre fondurile arhivistice restituite de ruși anul trecut în luna iunie se află și documentele brașovene*”. Prin intermediul Directorului General al Arhivelor Statului, prof. Constantin Moisil, aceste documente au fost restituite în data de 25 martie 1936 și preluate de directorul Arhivei istorice a municipiului Brașov, dr. Constantin Sassu, în prezența reprezentanților instituțiilor de stat, orășenești și școlare și a presei. Colecțiile de documente, după cum relatează Kronstädter Zeitung din 27.03.1936, p.7 (Anexa 5), sunt constituite din două volume mai mari și trei mai mici și din cinci mape. Cele două volume mari cuprind sub titlul „*Colecția de documente de la împărați, regi, principii, voievozi – din arhiva orașului liber regesc Brașov*”, 641 de documente din perioada 1379-1725.

În celelalte trei volume – care poartă titlul de documente originale sunt în primul volum, 90 de documente din perioada 1409-1733, în al doilea volum, 309 documente din perioada 1401-1695. Documentele din aceste volume sunt scrise în germană, latină și maghiară și pentru că provin în parte de la principii Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești au o mare valoare istorică.

În cele cinci mape sunt 759 de documente, care sunt scrise parte în limba slavă, parte în limba română cu caractere chirilice. (Vezi doc. 1935 și Gazeta Transilvaniei Nr. 25/29.03.1936 – Anexa 6)

În Actele Magistratului Brașov din anul 1935, Serviciul Arhivei Istorice, prin directorul Dr. Constantin Sassu, raportează că s-a primit un răspuns de la Direcția Generală a Arhivelor Statului și de la Ministerul de Externe, prin adresa nr. 565 din 11 iunie, prin care se spune că documentele ridicate în 1916 din Arhiva municipiului Brașov au sosit la București. Menționează că ar fi de dorit a se face intervenții pentru a se obține „*retrocedarea acestor documente*” și înaintează un raport directorului general al Arhivelor Statului în acest sens (Anexele 7, 8).

Se hotărăște ca aducerea și recepționarea documentelor la Brașov să aibă loc după data de 20 Martie 1936 (Anexa 9).

Directorul general al Arhivelor Statului, Constantin Moisil, trimite o adresă primarului orașului Brașov spunând că se lucrează la identificarea și inventarierea

materialului primit de la Moscova, iar după terminarea acestei activități vor lua legătura (Anexa 10). În continuare, sunt documente în care se hotărește ca această returnare a documentelor istorice și revenirea lor la Brașov să se facă în cadrul unei solemnități la care să participe toți reprezentanții autorităților și instituțiilor locale (Anexa 11).

Primăria Municipiului Brașov organizează o acțiune de invitare a reprezentanților presei printre care: ziarul „Universul”, ziarul „Zorile” (Anexa 12) precum și personalități ale Comisiei Interimare – T. Prișcu, Sterie Stinghe, Filimon Bogdan, Virgil Voicu, Ion Ionică etc. (vezi Anexa 13).

La manifestare au fost invitate toate ziarele locale, instituții culturale, școli, departamentul Astra (Anexa 14, filele 9, 11, 13)

Într-o adresă a directorului general (Anexa 15) se menționează că documentele de la Arhivele din Brașov urmează a fi predate în cadrul unei mici manifestații culturale „care să arate atât românilor de acolo cât și populației minoritare că acest tezaur arhivistic a fost ridicat de trupele noastre spre a fi salvat de o evacuare cu urmări grave la Budapesta” (Anexa 15).

În 13 martie 1936 Directorul general Constantin Moisil îl înștiințează pe Ministrul Instrucțiunii că va preda personal, însoțit de un delegat, documentele Arhivelor din Brașov. (Anexa 16).

Ceea ce s-a și adevărit prin Procesul-verbal încheiat în data de 25 martie la Brașov, între „subsemnatul Constantin Moisil, director general al Arhivelor Statului, în baza delegației primită de la Ministerul Instrucțiunii prin adresa nr. 29921 din 7 martie 1936 am predat Arhivei Istorice a Municipiului Brașov reprezentată prin domnii Tarquiniu Prișcu, primarul municipiului și Constantin Sassu, directorul Arhivei Istorice a Municipiului, materialul arhivistic ce a fost ridicat în septembrie 1916 din ordinul Ministerului de Război de atunci, depus provizoriu la Direcția Generală a Arhivelor Statului, iar de aci evacuat în octomvrie 1916 la Iași și de acolo în iunie 1917 la Moscova, iar în iunie 1935 restituit Direcției Generale a Arhivelor Statului”. (Anexa 17). Prin această restituire a fost aplicat principiul provenienței, principiu de bază al arhivisticii moderne și totodată a dus la valorificarea tezaurului documentar în publicații de specialitate (Urkundenbuch, Andronescu, Repertoriul, etc.)

Urmărind cronologic emiterea documentelor privind arhiva brașoveană, se constată că cea mai importantă problemă a fost și în acea perioadă cea a spațiului și a păstrării arhivei, deoarece mereu noi cantități de acte deveneau inutile pentru diferite părți structurale ale primăriei și trebuiau să fie preluate de arhiva orașului. Pentru crearea de noi spații de păstrare a arhivei, se propune o selecționare riguroasă a materialului care nu mai prezintă importanță istorică, lucrare care trebuie efectuată de către serviciile care au depus actele în arhivă – Serviciul Impozite, Caseria Orașului, Sedria Orfanală etc. – numai de comun acord cu arhivarul orașului (A.M.Bv./1918/13, p.42/nr. Mag. 20167) (Anexa 18)

Se pare că problema spațiului pentru arhiva Brașovului a fost mereu o problemă de actualitate. În raportul din 12.07.1920, înaintat Magistratului orașului Brașov, arhivarul Fritz Schuster înștiințează că s-au eliberat câteva încăperi în casa de amanet a orașului [Bastionul Fierarilor] și solicită aprobarea (din cauza lipsei de spațiu în Casa Sfatului) să transporte actele de la oficiul de impozite, în încăperile rămase libere. (AMBv 12253 / 1920). (Anexa 19)

de asemenea pe lângă Magistratul oraşului cu rugămintea de a se ceda încăperile de la casa de amanet pentru actele de la Oficiul de Impozite. Rezoluţia Magistratului a fost cea adresată arhivarului Fritz Schuster, în care i se comunică „că nu se poate da curs cererii sale” şi este invitat «politicos» să găsească un alt local adecvat păstrării arhivei. (AMBv 3611/1921, I 1920/4).[Anexa 20]

Într-un raport al fostului arhivar Friedrich Stenner către Magistratul oraşului, din data de 11.01.1919, se insistă asupra necesităţii de creere a unui nou spaţiu de depozitare pentru arhiva veche şi de selecţionare a documentelor – stabilindu-se criteriile de păstrare a acestora - valoare documentară şi practică, condiţiile fiind: cunoaşterea istoriei administraţiei, a istoriei şi culturii oraşului, acordarea respectului cuvenit lucrurilor vechi, ceea ce presupune cea mai mare atenţie la realizarea acestei lucrări.

Friedrich Stenner, ca fost arhivar cu experienţă de 27 ani şi ca funcţionar în administraţie, se oferă să-l ajute pentru realizarea în bune condiţii a lucrărilor pe arhivarul Fritz Schuster (AMBv I 1919/3). (Anexa 21)

Din „Sumarul” (Procesul-verbal) al şedinţei din 12 martie 1920, spicuim (în limbajul de atunci) „*Dar spre a avea o garantă şi mai mare, că nu se va elimina nimic important din arhivă, dl. prefect⁴ a instituit prin ordonanţa nr. 3437/1919 o comisiune pentru supravegherea acestei lucrări, compusă din cei prezenţi ... adică primarul, dr. Karl Schnell - preşedinte, senatorul în retragere Friedrich Stenner⁵, (însărcinat cu sortarea), profesorii Sterie Stinghe, M. Eliescu, N. Baboie şi în fine arhivarul Fritz Schuster, ca notar.*”

În „Sumarul” încheiat, se propun categoriile de documente ce urmează a fi eliminate, cu condiţia ca acestea „*să se conformeze cu strictete ordonanţei de executare a ministerului [legal] u[ngar]i, la art. de lege XX din 1901 despre simplificarea administraţiei (Nr. 120.000/ 1902, paragrafele 60 şi 61), încă şi azi în vigoare, ba va proceda cu precauţiune şi mai mare*”...

Friedrich Stenner consideră că marea majoritate a actelor, cu excepţia câtorva legături, „*merită să fie păstrate deoarece conţin un material interesant atât pentru istoria generală cât şi familiară (sic!) şi culturală a oraşului din sec. 18-19*”.....

„*Materialul eliminat se va păstra până la alte dispoziţii în încăperile închise ale arhivei şi acolo va putea fi revizuit ori şi când din partea comisiei sau a unui delegat al guvernului şi pentru evitarea inconvenientelor (imitarea subscrierilor etc.) s-ar putea vinde unei mori de hârtie pentru presare.*”

Profesorul Sterie Stinghe propune să se înainteze guvernului un raport despre lucrările efectuate, în vederea „*cererii de aprobare a eliminării şi distrugerii materialului inutil*”.

În finalul procesului verbal se precizează că „*Înainte de a se obţine aprobarea Guvernului, la nici un caz să nu se nimicească materialul eliminat.*”(Anexa 21)

Cu data de 5 iulie 1920 (A.M.Bv 11327 /1920), Consiliul orăşenesc înaintează spre aprobare sumarul primei şedinţe a comisiei (de selecţionare) către Secretariatul general al Ministerului de Interne Cluj (Anexa 22)

Din cele expuse constatăm în mod special grija faţă de păstrarea documentelor de valoare, profesionalismul şi discernământul funcţionarilor respectivi şi nu în

Pe lângă problema spațiului și a selecționării, Fr. Schuster s-a îngrijit de completarea bazei documentare a arhivelor brașovene. Astfel înaintează o notă Magistratului orașului prin care îl înștiințează că arhivele adună material pentru: istoria primului război mondial, comunicate oficiale, proclamații, decrete, ordine, legitimații pentru procurarea alimentelor, hranei, construcții și orice alte publicații și că îl roagă să le pună la dispoziția arhivei ((A.M. Bv 1096/1919, I 1919/3 (Anexa 23) și pentru biblioteca arhivei un dicționar român-german; german-român (AMBv, 10086/1919, I 1919/3). (Anexa 24)

În relațiile cu celelalte arhive, la cererea arhivarului Georg Müller din Sibiu privind împrumutul manuscrisului „*Constituțiile proprii ale orașului Brașov*”, magistratul hotărăște respectarea fără excepții a Instrucțiunilor de arhivă, care nu permit scoaterea documentelor din incinta instituției. (Anexa 25)

O altă problemă au constituit-o obiectele de muzeu păstrate în încăperile arhivei din Brașov. Muzeul Săsesc al Țării Bârsei, fondat în anul 1908, a solicitat preluarea lor pentru o mai bună valorificare prin expunerea lor. Astfel în anul 1920 au fost transferate la muzeu tablouri cu portrete de regi, primari, și juzi primari ai orașului, diferite arme, unelte de tortură, steaguri și alte obiecte, printre care sabia judeului primar din anul 1549 și mai multe paloșe folosite la execuții. (Anexa 26)

Aspectele activității din arhiva brașoveană prezentate - cu excepția anilor 1916 și 1936 - nu au dus la rezolvarea problemelor, dar au pregătit etape necesare în evoluțiile ulterioare ale instituției, care vor forma obiectul altor cercetări.

BIBLIOGRAFIE

1. Schnell, Karl Ernest, Dr. „Aus meinem Leben”, Tipografia Markus- Brașov 1934, p.12.
2. Revista Arhivelor nr.I/1924, „Arhivele din Ardeal după războiu”-Ștefan Meteș, p.85-86.
3. Siebenbürgische Vierteljahresschrift, nr. 1-2/1936, p.166-167
4. Kronstädter Zeitung, nr.72/27 martie 1936
5. Gazeta Transilvaniei, nr.25/29 martie 1936
6. Nussbächer, Gernot- Professor, Stadtarchivar und Geschichtsforscher - Fritz Schuster 1871-1954 în K.R., nr 18/ 2449 din 9.05.1998
7. Cărturări brașoveni, (sec. XV-XX) ghid. Biobibliografic, Brașov 1972, Biblioteca Municipală

Note

¹ Schuster, Fritz (Friedrich Michael Adolf), profesor de istorie și arhivarul orașului Brașov / România; n. la 8 februarie 1871 la București, ca fiu al farmacistului Karl Schuster și Friederike, n. Henning. În 1872, familia se mută la Brașov; absolvent al Gimnaziului Honterus; studii de geografie și istorie la universitățile din Jena, Budapesta, Berlin, Leipzig, Kiel și Cluj – de unde obține în 1903 diploma de profesor.

² Stinghe, Sterie (1874 – 1975), profesor și cercetător al istoriei românilor din Schei. S-a născut la 15 ianuarie 1874 la Brașov. În 1892 a terminat liceul român din localitate și a urmat, până la 1895, seminarul ortodox din Sibiu. În 1895 s-a înscris

la Universitatea din Leipzig unde a audiat cursurile profesorului Weigand. În această epocă își susține și teza de doctorat: *Die Skeier oder Trokaren in Kronstadt*, Leipzig, 1900. Revenit în orașul natal, a fost numit profesor la Liceul „Andrei Șaguna”. A scris: *Istoria bisericii Scheilor Brașovului, manuscript de la Radu Tempea*, Brașov, 1899. Cea mai valoroasă lucrare a lui este culegerea și publicarea documentelor românești din arhiva Bisericii Sf. Nicolae din localitate, sub titlul: *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, care a apărut în cinci volume la Brașov: vol. I (1700-1783), 1901, vol. II (1784-1810), 1902; vol. III (1812-1845), 1903; vol. IV (1846-1868), 1903; vol. V (1701-1795), 1906. Opera oglindește dezvoltarea istorică a scheienilor, luptele lor împotriva abuzurilor magistratului, precum și legăturile permanente pe care le-au avut cu românii de pretutindeni. A mai publicat: *Întemeierea orașului Brașov și originea românilor din Scheii Brașovului*, Brașov, 1936; *Originea junilor*, Brașov, 1938; *Contribuțiuni la cunoașterea trecutului românilor din Scheii Brașovului, Viața Căpitanului Ilie Birt*, Buc. 1945 ș.a.. A făcut parte din diferite asociații culturale, a colaborat la presa locală, a ținut conferințe, a organizat seări. În 1945 a publicat la Brașov piesa teatrală *Ticuța*, în care utilizează elemente lexicale caracteristice Scheiului. Cercetător neobosit al istoriei românilor din orașul său natal, Singhe a lăsat lucrări de incontestabilă valoare documentară, cărora le-a închinat întreaga sa viață.

³ Archiv städt V/165/fila 33.

⁴ Baiulescu, Gheorghe (1855-1935), medic și balneolog. S-a năcut la Brașov, fiind fiul lui Bartolomeu Baiulescu. A studiat la gimnaziul român din localitate și la Universitatea din Viena. Din 1886 a funcționat ca medic al școlilor românești din Brașov, iar începând cu anul școlar 1894/1895 a fost și profesor de igienă la gimnaziul românesc. A publicat mai multe articole de specialitate și despre muzică în *Albina Carpaților*, *Gazeta Transilvaniei* și *Meeseriașul român*. În 1908 a editat o revistă bilunară de popularizare a cunoștințelor medicale și de igienă: *Sănătatea*. Cea mai valoroasă operă a sa este: *Idroterapie medicală*, București, 1904. a fost cel dintâi primar român al Brașovului în 1916, iar după Unire a îndeplinit funcțiile de prefect și inspector administrativ al județului Brașov

⁵ Stenner, Friedrich Wilhelm (1851-1924), arhivar și istoric. S-a născut la Brașov la 26 august 1851. După ce și-a luat bacalaureatul în orașul natal, a urmat dreptul la universitățile din Graz și Budapesta. Terminându-și studiile, se întoarce la Brașov unde este numit în slujba magistratului, iar în anul 1878 ocupă funcția de arhivar. În această calitate a organizat arhivele brașovene după o concepție modernă și a contribuit la publicarea vechilor documente. Mulțumită în mare măsură spiritului său organizator, Ion Bogdan și Nicolae Iorga au putut să cerceteze și să publice prețioasele mărturii de aici privitoare la Țara Românească și Moldova. Stenner este autorul mai multor lucrări despre istoria Brașovului. A participat la întocmirea culegerii *Quellen zur Geschichte, der Stadt Kronstadt*, pe care o publică în Brașov, în colaborare cu alți cărturari sași; Vol. I, 1886; vol II, 1889; vol III, 1896 (indicele numelor de localități și persoane al vol. II și VI este alcătuit de Stenner în colaborare cu Seraphin și *Geschichte des Waldwesens der k. Freien Stadt Kronstadt*, Brașov, f.d. A publicat articole valoroase în *Kronstädter Zeitung* și în alte periodice germane. Ca anexă la volumul VII din *Quellen*, publică: în anul 1916 lucrarea *Die Beamten der Stadt Brasso (Kronstadt)*, o listă alfabetică a funcționarilor publici din Brașov.

INDEX.

Schlagwort des Gegenstandes	Zuric Inhaltsangabe des Gegenstandes	Einreichungs- Protokolls-Nr.
Dachau städt.	Dachauer Kloster spendet über Verbandsantrag durch die k. u. n. Regierung an die Überführung möglicher Reliquien nach Spant. Dachauer Kloster - Eingabe bet. sein nach Spant zu begeben der an 21. 11. 1906. Dachau - durch die Regierung gestelltes Verbot.	1906. 1907.

abschrift.

Oberkommando der Heeresgruppe

v. Mackensen.

H.Qu., den 22.2.18.

O.Qu. Nr. 10082.

An den

k.u.k. Bevollmächtigten bei der M.V.R.

Herrn

Generalmajor v. S E N D L E R.

Hochwohlgeboren.

Zu dort. Schr. 377.

Betreff: Entwendung von Urkunden aus Kronstadt.

Auf Befehl der M.V.R. ist Direktor des
Staatsarchivs Professor Dr. Onciul vorgeladen worden
und hat folgende Erklärung abgegeben:

" Die aus Kronstadt entnommenen Urkunden sind dem
Staatsarchiv in Bukarest gegen Quittung zu pro-
visorischer Aufbewahrung übergeben und kurz vor
der Occupation Bukarests von hier nach Jassy im
Auftrage des Unterrichtsministeriums überführt
worden. Über den Empfang in Jassy hat der Direk-
tor des dortigen Archivs eine Quittung ausgest-
ellt und mir zukommen lassen.
Diese Quittung ist mir am 13. Mai 17 durch eine
Kommission, bestehend aus dem kgl. ung. Grenzpoli-
zeist von Pietsch, einem k.u.k. Offizier aus
Budapest namens Rat Michalik und einem Vertreter
der Zentralpolizeistelle (Ltm. Moos), abgenommen
worden, worüber ein Protokoll seitens der Herren
aufgenommen wurde. Von dem Protokoll besitze ich
keine Abschrift, wohl jedoch von der Quittung des
Jassyer Archivdirektors, die ich auf Wunsch gern
zur Verfügung stelle."

Eine Durchsuchung der Akademie der Wissenschaften in Buks-
rest erübrigt sich daher.

Von Seiten des Oberkommandos
im Auftrage:
Der Oberquartiermeister
J. V.

Unterschrift unleserlich

Etappenpost 346, am 23. Feb. 918.
8. u. Bevollmächtigter der
MILITÄRVERWALTUNG in RUMANIEN
H.V. Nr. 1470.

Major im Generalstab.

Ö. U. BEVOLLMÄCHTIGTER BEI DER
MILITARVERWALTUNG in RUMANIEN

B. v. Nr. 1470.

k.u.k.DISTRIKTSKOMMANDO

C e r e t a r e a l .

zur Verständigung des k.u.k.Zivilkommissärs
Bolesch

G. R.

für den ö. u. Bevollmächtigten

25/2.

Momoeka.

an den

1öblichen S T A D T - M A G I S T R A T

Caracal, am 4. Juni 918.

B R A S S C O.

Über mein ansuchen hatte mich der 1. Magistrat

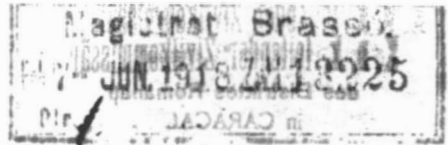
betrachtet in Angelegenheit der unserm Stadtarchiv ent-
 deten Dokumente auch meinerseits Nachforschungen einzu-
 leiten.

Ich bin diesem auftrage nachgekommen.- Beiliegend
die antwort des Oberkommandos der Heeresgruppe v. Mackensen.

Gelegentlich der in Bukarest stattgefundenen Friedensverhandlungen wurde im rechtspolitischen Teile des Friedensschlusses (§ 16) vereinbart, daß innerhalb von 2 Monaten nach erfolgter Ratifizierung des Friedensvertrages der rumänische Staat die entwendeten Urkunden u.s.w. zurückzugeben hat. Nachdem auch nach der Ratifizierung das rum. Land militärisch besetzt bleibt - ist nicht zu zweifeln, daß die Rückgabe unserer Dokumente gesichert erscheint. Der Referent des österr.-ung. Bevollmächtigten in dieser Sache ist der Rittmeister a.D. Baron Stojanovits; mit ihm habe ich des öfters schon Rücksprache genommen.

auch unser Abgeordnete Excelenz Sternyi hat sich für die Angelegenheit interessiert.

Ich war dienstlich in Bukarest - auf der Rückreise traf ich Seine Excelenz in Pitesti - auf der Fahrt nach Bukarest begriffen. Excelenz Sternyi empfing mich sofort in Gegenwart des öst. Handelsministers:- ich bat ihn, bei

den Friedensverhandlungen auch für unsere Dokumente
Sorge zu tragen. Er war sehr zuvorkommend und machte
sich die notwendigen Vorkerkungen. In Bukarest hatte
er dann - wie ich später erfahren - sich dieser
Angelegenheit auch in der Tat angenommen. Ich werde
die Sache weiter im Auge behalten und seinerzeit die
erfolgte Rückgabe der Dokumente an den Öst. ung. Bevoll-
mächtigten sogleich Bericht erstatten.

I 918
3

Eines löblichen Stadtmagistrates
ergebener

Hutlage.

Rudolf Bolesch

k. k. Kreisphysikus

K. K. Kreisphysikus

Exp. Obiger Bericht mit
Zufriedenheit zur Kenntnis
mitgeteilt.

a. a.

Brassó 14/6 1918

F. K. K. Kreisphysikus

inländischen Originalurkunden; mehrere Schachteln und Dossiers mit nichtinventarisierten Dokumenten und verschiedenen Papieren; 11 Bücher mit eigenhändigen Eintragungen der Verfasser und 42 alte rumänische Bücher. Noch nicht zurückgegeben wurden: die Münzensammlung, 15 alte rumänische Bücher, 4 Bände mit rumänischen Handschriften, 8 Bündel mit Briefen aus dem Briefwechsel Ion Ghikas. Die Akademie unternahm durch das Außenministerium Schritte, um auch in den Besitz dieses Restes zu gelangen.

Rückgabe von Urkunden an das Kronstädter städtische Archiv. Gelegentlich der Besetzung Kronstads durch rumänische Truppen im Jahre 1916 waren an dem städtischen Archiv 1942 Urkunden nach Bukarest und von dort über Jassy nach Moskau gebracht worden. Unter den von den Russen im Juni vorigen Jahres an Rumänien zurückgegebenen Archivbeständen befanden sich auch die Kronstädter Urkunden. Durch die Vermittlung des Generaldirektors der Städtischen Archive, Prof. Konstantin Moisil, wurden diese Urkunden am 25. März 1936 zurückerstattet und vom Leiter des städtischen Archivs, Dr. C. Sassu, in Gegenwart von Vertretern der staatlichen, städtischen und schulischen Behörden übernommen. Die Urkundensammlung besteht, wie die Kronstädter Zeitung vom 27. März 1936, S. 7 berichtet, aus zwei größeren und drei kleineren Bänden sowie aus fünf Mappen. In den zwei umfangreichsten Bänden sind unter der Bezeichnung »Sammlung der im Archiv der K. freien Stadt Cronstadt vorgefundenen Handschriften von Kaysern, Königen, Fürsten und Woywoden« 641 Urkundensammlungen, die aus den Jahren 1379—1721 stammen. Die anderen dreiebigenden Sammlungen enthalten unter dem Titel »Original-Urkunden« im ersten Band 90 Urkunden aus den Jahren 1409—1733, im zweiten Band 309 Urkunden aus den Jahren 1401—1695. Die Urkunden dieser Bände sind in deutscher, lateinischer und ungarischer Sprache abgefaßt und haben, da sie zum Teil von den Fürsten Siebenbürgens, der Moldau und Walachei stammen, großen geschichtlichen Wert. In den fünf Mappen sind 759 Urkunden vereinigt, die teils in slawischer, teils in rumänischer Sprache und in kyrillischer Schrift abgefaßt sind.

Statistik der Klausenburger Universität 1935/36. Nach Klausenburger

Zeitungsmeldungen enthält der letzte Ausweis der Universität Klausenburg eine Erhöhung der Hörerzahl von 12 v. H. Im ganzen sind 4272 Hörer eingeschrieben. Davon sind 2737 Rumänen (64.07 v. H.), 91 Ungarn (22.03 v. H.), 395 Juden (9.24 v. H.), 17 Deutsche (3.08 v. H.) und 25 Hörer anderer Volkzugehörigkeit (0.58 v. H.).

Ungarische Hochschülerarbeit in Bukarest. Die von Desiderius László herausgegebene Vierteljahrschrift der ungarischen Hochschüler Rumäniens »Erdélyi Fiatalok« berichtet in der Folge 4/1935 über die Arbeit der ungarischen Hochschüler in Bukarest. Ihre Zahl beträgt 250, darunter besonders viele Pharmazeuten. Die Vorlesungen werden eifrig besucht; an Studentenumruhen bei eiligen sich die Ungarn nicht. Hingegen leisten sie studentische Hilfsverarbeit, in deren Dienst Bälle, Tanzkränzen, Vortrags- und Teeknachmittage stehen. Der Verfasser des Berichts, Ladislau Gulácsy, klagt indessen, daß die Veranstaltungen in letzter Zeit immer häufiger mit Fehlbeträgen enden. Wichtig ist die Selbstbildungsarbeit der ungarischen Studenten. Sie findet im Rahmen von Fachgruppen statt, die jeweils 20 Mann umfassen. Es besteht eine literarische, kunstgeschichtliche, geschichtliche und eine minderheitliche Fachgruppe. Man kommt wöchentlich zweimal zusammen, um die fachlichen Fragen in gemeinsamer Aussprache zu klären. In jeder Woche hat eine andere Fachgruppe das Referat bzw. den Vortrag zu bestreiten. Die Selbstbildungsarbeit wird eifrig gepflegt, die Vorträge werden gewissenhaft vorbereitet.

Die Peter Pázmány-Universität in Budapest feierte in den Tagen vom 25. bis 30. September v. J. ihr dreihundertjähriges Bestehen. Von allen ungarischen Universitätsgründungen, deren erste bekanntlich Ludwig der Große 1387 in Fünfkirchen vornahm und der dann Gründungen kürzeren Bestandes in Altöfen unter König Sigismund und Preßburg zur Zeit des Königs Matthias folgten, ist die Peter Pázmány-Universität die einzige, die sich im Sturm der Zeiten ohne Unterbrechung behauptet hat, nachdem die 1872 gegründete Klausenburger und die 1914 begründete Preßburger Universität nach 1918 rumänisch bzw. tschecho-slowakisch wurden. Die Budapestener Universität entstand aus dem

Kr. Ztg

Kronstädter Zeitung

Anexa 5

Eine Feierstunde im städtischen Archiv Ueberrahme der aus Moskau zurückgebrachten Urkunden

Kronstadt, 25. März.

Heute mittag fand in dem großen Lesezimmer des städtischen Archivs die feierliche Ueberrahme jener 1942 Dokumente statt, die im Jahre 1916 durch rumänische Truppen nach Bukarest gebracht worden waren. Fast zwanzig Jahre lang hat es gedauert, bis diese Dokumente, die in den Wirrnissen des Krieges eine abenteuerliche Reise mitmachten, wieder in das städtische Archiv zurückkehren konnten. Der Dank dafür gebührt dem Generaldirektor der staatlichen Archive in Bukarest, Prof. Constantin Roşil, der die wertvollen Urkunden, die aus der Blütezeit Kronstadts stammen, an Bürgermeister Dr. Priscu übergab.

Die Urkundensammlung besteht aus zwei größeren und drei kleineren Bänden sowie aus fünf Mappen. In den zwei umfang reichsten Bänden sind unter der Bezeichnung „Sammlung der im Archiv der k. freien Stadt Kronstadt vorgefundenen Zuschriften von Königen, Königen, Fürsten und Bogmoden“ 641 Urkunden gesammelt, die aus den Jahren 1379—1721 stammen. Die anderen drei gebundenen Sammlungen enthalten unter dem Titel „Original-Urkunden“ im 1. Band 90 Urkunden aus den Jahren 1409—1733, im 2. Band 209 Urkunden aus den Jahren 1432—1689 und in dem 3. Band 243 Urkunden, die aus den Jahren 1401—1695 stammen. Die Urkunden dieser Bände sind in deutscher, lateinischer und ungarischer Sprache verfaßt, und haben, da sie zum Teil von den Fürsten Siebenbürgens, Munteniens und der Moldau stammen, einen unschätzbaren geschichtlichen Wert. In den fünf Mappen sind 759 Urkunden vereinigt, die teils in slawischer, teils in rumänischer Sprache und in cyrillischer Schrift verfaßt sind.

Die Urkunden wurden im September 1916 auf Befehl des rumänischen Kriegsministeriums nach Bukarest geschafft und vorläufig bei der Generaldirektion der staatlichen Archive hinterlegt. Als aber die deutschen Truppen Bukarest bedrohten, wurden sie, zusammen mit vielen anderen wichtigen Staatspapieren im Dezember des gleichen Jahres nach Jassy gebracht, um dann von dort im Juni 1917 nach Moskau geschafft zu werden,

von wo sie im Juni 1935 wieder nach Bukarest zurückgebracht wurden.

Im Namen der Stadt dankte Bürgermeister Dr. E. Priscu Generaldirektor Roşil, dessen unermüdlicher Tätigkeit es in erster Linie zu verdanken ist, daß Kronstadt diese so wichtigen Urkunden nun wieder in seinem Besitz hat. Generaldirektor Roşil schilderte sodann das abenteuerliche Schicksal der Urkunden, die nicht nur für die Geschichte der Stadt Kronstadt, sondern auch für die der Fürstentümer einen besonderen Wert besitzen, da zahlreiche Urkunden von rumänischen Fürsten aufgestellt sind. Sie zeigen die innigen Beziehungen die zwischen den Fürstentümern der Moldau, Muntenia, Siebenbürgens, aber auch zwischen deren führenden Persönlichkeiten bestanden. Fortfahrend erklärte Generaldirektor Roşil dann, er werde das Kronstädter Archiv, das bedeutendste städtische Archiv des ganzen Landes, und zugleich das einzige, welches der Öffentlichkeit zugänglich ist, mit allen Kräften fördern. Er dankte den Leitern der Stadt für die vorbildliche Einrichtung des Archivs und sprach die Hoffnung aus, daß mit der Veröffentlichung der Schätze, die hier verborgen liegen, bald begonnen werde.

Als Weiter des städtischen Archivs dankte Dr. E. Sasu dem Generaldirektor, der als hervorragender Archäolog einen klingenden Namen in der heimischen Wissenschaft besitzt. Es liegt eine tiefe Bedeutung darin, daß diese lebendigen Zeugnisse einer ruhmvollen Vergangenheit gerade jetzt zurückkehren, wo Kronstadt einen neuen Aufschwung erlebt. Ein Teil der Dokumente sei schon von verschiedenen heimischen Wissenschaftlern veröffentlicht worden, die sich als Vertreter aller Nationen, auf diesem Gebiete zu einigender Zusammenarbeit fanden. Der Dank soll durch Arbeit abgestattet werden, und so wird schon in nächster Zeit mit der Herausgabe eines Kataloges begonnen werden.

Mit der Unterzeichnung des Ueberrahme-protokolls fand die Feier ein Ende, an der außer den genannten Vertretern der Wissenschaftskommission, der Prefektur, der städt. und rum. Schulen, des Burgenländer städtischen Museums und der Presse teilgenommen haben.

23 Jahre. — Lidia Sebestyen, ungt., 81 Jahre. — Johann Ravea, gr.-or., 33 Jahre, Beamter. — Gustav Bedi, evang., 81 Jahre, Pensionist. — Johann Bodeanu, gr.-or., 53 Jahre, Arbeiter. — Agnes Rerz, ref., 48 Jahre, Pensionist. — Ludwig Krejza, röm.-kath., 65 Jahre, Zuckerfieber. — Maria Daniel, evang., 2 Tage. — Rosa Talulea, gr.-

or., 49 Jahre. — Bazar Bocs, röm.-kath., 58 Jahre, Pensionist. — Anna Rör, ref., 49 Jahre. — Josef Denes, ref., 68 Jahre, Arbeiter. — Victoria Boros, 20 Jahre, Dienstmagd.

Gehaufgebote:
vom 3. bis 9. März.
Dela Aladar Peris, röm.-kath., Advo-

GAZETA TRANSILVANIEI

REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA
BRAȘOV, STRADA LUNGA Nr. 5.
Telefon 2296

Abonament anual 200 lei.
Pentru străinătate 500 lei.
Pentru autorități 800 lei.
Anunțuri, reclame, după tarife.

FONDATA LA 1838 DE GHEORGHE BARÎȚIU.

Apare de trei ori pe săptămână

Pentru o mai temeinică organizare și despre Liga Națiunilor

Din cuvântarea d-lui Dr. AL. VAIDA-V. EVOD ținută Duminică la CLUJ cu prilejul inaugurării ciclului de conferințe al tineretului „Frontului Românesc”.

„Cred că a venit momentul, ca să intensificăm acțiunea noastră organizatoare, și în același timp să lămurim, deplin prin conferințe și adunări publice întreaga doctrină și ideologie a „Frontului Românesc”. Intrăm într-o nouă fază de evoluție, în care elementul principal de justificare a membrilor „Frontului Românesc” este lupta. Acest lucru am ținut să-l declar încă de la Bașcu cu ocazia întrunirii din săptămâna trecută, când răspundând doleanțelor lămuririi din țară, am ținut să le spun între altele și faptul că, în pe-

cește cât și materializește, spre a putea înfrunța cu cât mai multă bărbăție vremurile.

În art. 16, Liga Națiunilor se ocupă de agresiune, stabilind că împotriva agresorului se va da în primul rând o avertizare, iar dacă aceasta nu folosește la nimic, atunci se va decretă blocada economică. Ce se întâmplă în practică?

În primul rând nu există nici până azi o definiție clară a agresorului. Profesorul Politis, care definește o catedră franceză, și care este reprezentant al Greciei la Geneva, a dat o defini-

ție care mă zădărnise pentru atitudinea mea în privința Italiei, scrie azi cu alăuta natură că era firesc ca Mussolini să câștige partida, dreptatea fiind acum de partea lui.

Occupându-se de pactul de Locarno și de conflictul Ligii cu Germania, d-l Al. Vaida conștient că Hitler, care nu este numai o călă de zădărnici, cum le plăcea porfirogenetilor români să-l numească, a învins, slăbind clauza Ligii tot prin cumula de voință națională și de unitate de simțire și voință, la care a dus poporul german. D-a face istoricului acestul conflict, ocupându-se și de tratatul de neagresiune franco-sovietic, care nu este numai un pact de asistență mutuală, ci ceva mai mult.

„Am cerut încă din vară de două ori ca să se dea un răspuns precis dacă s-a permis trecerea armatei ruse prin România și d-l Gheorghe Brătianu a făcut ne urmă același lucru.

Dintr-un articol al oficiului partidului condus de d-l Brătianu, reținem:

„d-lui Valda îi revine meritul de a fi reușit să iscălească tratatul de la Londra, prin care marile puteri în frunte cu Anglia s-au născut granițele de azi ale României cu U. R. S. S.”

„dacă în aceeași zi ar fi reușit să dovedească bușele întregii țări că de noi, de treburile noastre s-a început prin a ratifica tratatul semn de d-l Alex. Văduva”.

Bancile ardelen pentru Sindicatul preselor

Apelul „Solidarității” pentru ridicarea Sanatorului dela Baile Herculane.

Este cunoscută hotărârea Sindicatului Preselor Române din Ardeal și Banat, luată încă acum 4 ani, pentru ridicarea unui sanatoriu pentru gazetarilor ardeleni la Baile Herculane.

Pentru terminarea acestui Sanatoriu Sindicatul preselor din Ardeal și Banat a adresat Asociației Bancilor românești „Solidaritatea” un apel cerând obolul instituțiilor și întreprinderilor românești pentru ridicarea acestui Sanatoriu.

Acest apel a găsit un ecou calduros și ca răspuns la apel făcut, organul oficial al „Solidarității”, „Revista Economică” publică o adresă către membrii Solidarității ca să răspundă contribuții în bani.

Din apelul „Solidarității”, în care se arată marea rolă a presei adevărate ardeleni, reținem următoarele:

„Presă românească din Ardeal și Banat a făcut servicii neprețuite credințelor de dincoace de munți, fără a fi schițat vreodată un gest — din nici o parte — care să fi trădat dorul sau lăcomia pentru răsplăți.”

„În umbra literelor însă, trăiesc oameni. Oamenii, cari munesc din răsputeri — zi și noapte — fără să se plângă oamenilor

tru pilotul braşovean

Ardelean

în oraşul şi judeţul Braşov.

Un loc de circulaţiune şi de transport armă formabilă în timp de război, afirmă prin fapte.

În supraomeniş pe acest teren chelide pentru aviaţie. Paralel cu această acţiune activează preluând din şcoli de piloţi, pentru a avea la îndemână materialul de piloţi-aviatori ne cesari.

România n'a putut ră-măna la paza statelor care o înconjoară. Anul acesta cu deosebire s-au alocat în bugetul statului mai multe sute de milioane pentru înzestrarea aviaţiei române. În acelaşi timp şcolile de piloţi au început să crească piloţi-aviatori români. Din şcoala de piloţi pentru avioane cu şi fără motor, în întâia pe lângă Aeroclubul Braşov, au fost o serie de piloţi, între cari şi fostul pilot aviator B. J. A. delean, un vrednic al Braşovului.

Pre de Arte şi Meserii, aceşti tineri piloţi-aviatori, Statul român legral al aviaţiei, care este de lei adăugat o pirasută în valoare de caz de mobilitate pilotul, care bene-ficiul, să treacă cu avion cu tot în-nt.

Înd băiet sărac, apelează prin noi în ajutor a strânga banii necesari statului. Titrat, sănătos, plin de rigore nchiă viaţă aviaţiei, pe care a îndră-l Aurel Vlaicu — din flegeda copii să câră şi reviste aviaţiei.

Şi rânduri, recomandăm cu toată căl-braşovean, cetăţenilor, din acest col şi contribuţii cu obolul vostru, fie a acorită şi la instituţii publice până rostului armelor lehalce.

zile de grea căză materialul şi am cul din cauza slăbiciunii unor oameni, credere şi să ne deschidem din nou, care trebuie să fie a noastră, a tu-

oficiale de contribuţie, se varsă di-unde, sub controlul nostru vor fi clarea sumei fixate. Contribuţiile se-

metelului de acţiune:

Victor Brăniş, Gh. Cursă, Dr. h. Gologan, Ing. Lăscu, Dr. C. I. Suciu, Ing. I. Răscu.

a literară

† Alexandru Ciura

O figură ce făcea cinstie pre-sel şi scriaului românesc, a mai dispărut din galeria scriitorilor neamului. În urma unei pneu-monii a încetat din viaţă cunos-cutul scriitor Alexandru Ciura, directorul liceului „Oheorghe Barilju” din Cluj.

S'a stins în plină şi rodnică activitate, la etatea de 59 ani, unul dintre promotorii mişcării literare româneşti, care încă în timpul studiilor universitare în Budapesta, pusese temelile îm-preună cu alţi colegi ai săi, cu noul reviste „Luceafărul”, al cărui prim director a fost.

A ajuns apoi profesor la Blaj şi director al „Unirei”, în care timp văd lumina zilei creaţiunile literare, cari l-au ridicat nu-mele.

În 1919 trece la Cluj şi după înfrînarea liceului „Oheorghe Barilju”, ajunge director al re-cepşului liceu, muncind din greu, modest şi fără reclame, până în-ultimale zile ale vieţii sale.

Morţea l-a răpit în plină ac-tivitate, lăsând în urmă un gol greu simţit de viaţa literară ro-mânească.

Pe mormântul bunului şi blân-dului Alexandru Ciura, fostul p-îndelungat (în anul 1915—1916) şi colaborator al zărilor noastre, vărăm alături de nemărgăla-ii familiei, lacrimile durerii, care apăsă inimile unui neam în ur-mă dispariţiei regretatului ide-ficini.

Odihnească în pace!

Predarea actelor aduse dela Moscova

arhivei oraşului Braşov.

În anul 1916 au fost ridicate din arhiva oraşului Braşov şi duse la Bucureşti mai multe do-cumente istorice, cari mai tarziu au fost transportate la Iaşi, iar de aici, împreună cu tezaurul românesc la Moscova. Anul tre-cui aceste acte pretum şi alte obiecte de valoare au fost res-tituite guvernului român iar săp-tămăna aceneta, au fost readuse şi predale Primăriei municipi-ului nostru.

Serbarea predării a avut loc M-rcuri în sala de lectură a arhivei municipiului, de căde d. Moşil, directorul arhivelor statului, care într-o curăţare a arătat importanţa acestor docu-mente. A mulţumit primarul ora-şului, dr. T. Prigara, şi dr. de-putat al oraşului, care au pre-sentat importanţa actelor pre-date. Acele aduse sunt de o deo-arebită valoare, cuprinzând peste-

naşoare, un cuvânt flos, nu ne poate duce sigur spre o astfel

1000 de piese, acte istorice, cari deleză din secolele XIV, XV şi XVI.

„Înapoi la Germania“

Remilitarizarea Renaniei a pro-dus entuziasm nu numai printre Germanii din Polonia ci şi printre cei din Danzig, cari speră înlo realipire la al treilea Im-periu.

Deviza „Înapoi la Germania”, care nu mai era auzită în uli-mul timp, din nou slătura pe bu-zele germanilor din Danzig. Se-ful hitleriştilor din acest oraş a declarat nu de mult la o adu-nare publică: „Căncelarul Hit-ler se gândescă continu la Dan-izguşu”. Se apropie clipa, a spus Förster, când dezeritatele per-icidului naţional socialist vor fi realizate şi odală cu acestea Danzigul va fi alipit la Germa-nia”. Participanţii au izbucnit în a-ristul devizel: „Înapoi la Ger-mania!”

Cu mai puţin entuziasm a fost primită ştirca acestor lucruri la Varsavie, unde se crede că se-nalul din Danzig, care permite astfel de adunări şi manifestări, celă peste obligaţiile luate la Căneva de actualul preşedine al senatului dr. Grelser.

Bisericeşti

Conferinţă religioasă. În sala liceului A. Saguna, Dami-necă, 29 Martie 1936, ora 530 p. m. va conferenţa părinţele Toma Chiricică profesor, des-pre „În lumina Golgoţei”.

Conferinţa preotească din protopopiatul Braşov, se întru-neşte în seşintă: Marti, 31 Mar-tie 1936 ora 9 a. m. la biserica „St. Nicolae” din Prand.

Slujbă în sobor. Dami-necă, 29 Martie, va fi slujbă în sobor în ora 530 p. m. la capela „St. Oheorghe” — Blumăna.

Buletinul Poliţiei

Accident de tren. În seara zilei de 25 Martie 1936, trenul personal Zărneşti Braşov la în-trarea în staţia Barolomeu a în-trat pe linia moartă, unde s'a ciocnit de un grup de vagoane cisterne pline cu benzina.

Unul din vagoane s'a spart. Accidente de persoane n'au fost. Vagonele este acarul care n'a acchimbă la timp macazul.

Accident de tren. În seara zilei de 25 Martie 1936, trenul personal Zărneşti Braşov la în-trarea în staţia Barolomeu a în-trat pe linia moartă, unde s'a ciocnit de un grup de vagoane cisterne pline cu benzina.

N. I.

Serviciul Arhivei Istorică rapor-
tează că nu s'a format nici
un răspuns dela Direcțiunea
Generală a Arhivelor Statului
și dela Ministerul de Externe
la adresa Nr. 5625 din 11 Iunie
prin care se reclamau docu-
mentele indicate în anul 1916
din Arhiva Municipiului și
transportate împreună cu te-
zaurul la Moscova, cu toate
că legile continuând, Arhivele
Românești au fost înapoiate
de U. F. I. P. R. și desfacerea
lor la București a început.
Având în vedere însemnă-
tatea acestor documente
pentru Brașov, și fi de dorit
a se face intervenții
și pe alte căi și a se
obține neapărat retroce-
darea acestor documente.

Brașov în 2 Iulie 1935

D. O. Quirfen

Nr. 17346/935.

I. I. I.

Domnului

Director General al

Arhivelor Statului

București

Arhivelor 4.

Domnule, Director General,

Comisiunea Interimară a
Municipiului Brașov în sedința
dela 9 Iulie 1935 a hotărât
să repete intervenția făcută
pentru reprimirea fondurilor
istorice transportate în 1916
din Arhiva Municipiului la Mos-
cova. În consecință, aflând că
întreg materialul înapoiat dela
Moscova a fost predat pentru
trice instituției pe care o
conducem și amosând bini-
voirea cu care a. l. v. v. v.
it. activitatea de respo-
nșor a acestei arhive,
Vă rugăm să binevoiți a ne
da protecțiunea Dn. sprijin și
cu această ocazie și a dis-
pune ca să fie înapoiate
Arhivei Istorică a Municipiului
putai nostru v. v. v. v. v.
fonduri:

2). 2 volume groase, denumite
„Colectia Ed. Frumoz”, conținând
documente, scrisori, adrese, în
limba latină, maghiară, germană,
provenite dela Regii Ungarei, Geo-
rgiei, Principatelor Române, etc.
și din vremea vol. 5. Conține 318
piese din anii 1519-1639, iar
vol. 6. 352. Piese din anii
1639-1721.

3). 3 volume groase denumite

"Colectia Fr. Schmall" cu același
fel de piese și amune vol. I con-
tinând 90 bucati din anii 1444-
1783, vol. II cu 209 piese din
anii 1432-1689 și vol. III cu
243 piese din anii 1401-1695.
Fr. Stenar "continând docu-
mente în scriere civilă din
secol. XIV - XVIII și amune: mapse.
Fr. cu 428 piese și mapse II cu
331 piese.

În total cinci volume și două
mapse, continuând 1941 piese.

~~În spumata de unii~~

În oșteptea ~~scutur~~ a unii
bine nu trebuie comunicării din
partea d-voastră, că suntem
să primim și să ~~prelucrim~~
expresivitatea multumirii în
noastre anticipații.

Prinse la 10 iunie 1936
Comis. Int. Sec. Gen.

Pres. Int.

Șef de Secție
Dr. Constantin

II R. 47.

Obștea de sah I și ne roie:
în 4 exemplare: 1 exemplar
original și ne trimite
recomandat directiei gen
de Arhivele Statului, iar
3 copii legatipate se vor face
Arhivei Statului

Dr. Constantin

am preluat 2 exemplare
de delegații

Pr. 29 I 1936 Dr. Constantin

[Signature]

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRASOV.	
INTRAT: 2 JUL 1935	Nº 017846
Amplasamentul	Anexe Interferent
1935/1	A. J. cult.

Reportat în șed. Comisiei Interimare
din 9/12 1935 sub No. 879

Reportat în șed. Comisiei Interimare
din 29 Ian 1936 sub No. 247.

Delegatie la Juc. Dr. Constantin

Nº 17846/1935.

(247. L. I.).

F. Sak

Șef D. Const. L. I.

Șeful Sec. Ad. Int. și Cult.

[Signature]

Delegatie

Noi Președintele Comisiei
Interimare a Municipiului Brasov,
în conformitate cu
art. 1 din ~~statutul~~ Statutul
Comisiei Interimare din 22
de la 29 Ianuarie 1936, delegăm
pe Dr. D. Constantin L. I.,
Șeful Secției Arhivei Statu-
rice și Culturale pentru a
se deplasa la Gheorgheni, în
interesul serviciului pentru
contactul cu ~~Arhivele~~ Arhivele Statului
a ~~Arhivele~~ Arhivele Statului în vederea
de ~~documente~~ documente fondului
de ~~documente~~ documente transportat în
anul 1916 din Arhivele Municipiului
Brasov la Arhivele Statului în anul
1917 în vederea ~~statului~~ statului, la
Președintele *[Signature]* Sec. Gen. *[Signature]*
Dr. Constantin

ROMÂNIA
PRIMĂRIA MUNICIPIULUI

BRAŞOV

No 17846 /1936
Serv.Arh.Ist.
Cu anexa.

Braşov, la 29 Ian. 1936.

În C. Săssu, Directorul arhivei istorice a municipiului Braşov
Tucă
s-a prezentat la noi în zilele de Sămbătă 31 Ian. & Duminică 1 Febr. 1936
şi am hotărât mobilizarea împreună a personalului documentelor în acea
arhivă, care au fost repatriate în Bucureşti după ce s-a prezentat la Arhivă
Statului.

Const. Moiră

D E L E G A T I E .

Noi, Preşedintele Comisiunii Interimare a Municipiului
Braşov, în conformitate cu Hotărârea Comisiunii Interimare
din şedinţa dela 29 Ianuarie 1936, delegăm pe Dl. Dr. CONSTAN-
TIN SASSU, Şeful Serviciului Arhivei Istorie şi Cultural
pentru a se deplasa la Bucureşti, în interesul serviciului,
pentru a lua contact cu Direcţiunea Generală a Arhivelor
Statului în vederea reprimirii fondului de documente trans-
portat în anul 1916 din Arhiva Municipiului la Bucureşti şi
apoi la Moscova şi însoţit în anul 1935 Arhivelor Statului
din Bucureşti.-

COMISIA INTERIMARA
PRESEDINTE,

Const. Moiră

SECRETAR GENERAL

Marin

Anexa 9

ROMÂNIA
PRIMĂRIA MUNICIPIULUI

BRAȘOV

No. 5977 / 1936
Serv. Arh. Ist
Cu anexa.

Brașov, la 9 Martie 1936

C ă t r e

DIRECTIUNEA GENERALA A ARHIVELOR STATULUI

B u c u r e ș t i .

Ca răspuns la dresa D-voastră No.98/936, trimisă acestei Primării prin Ministerul de Interne, avem onoare a vă exprima cele mai calde mulțumiri pentru bunăvoința arătată și a vă ruga să binevoiți a consimți ca aducerea și recepționarea documentelor la Brașov să aibă loc după data de 20 Martie a.o. deoarece Dl.Dr.Tarovin Prișou, Președintele Comisiei Interimare, este plecat în străinătate și dorește să ia parte personal la solemnitatea primirii acestui important fond arhivistico.

Dealtfel, Dl.Dr.Constantin Săescu, Șeful Serviciului Arhivelor Istorice și Culturale, a fost delegat să se deplaseze la București după data de 20 Martie a.o. pentru a lua contact cu D-voastră și a stabili precis data și formele de recepționare.

COMISIUNEA INTERIMARA
PREȘEDINTE

SECRETAR GENERAL,

București 17 Iulie 1935
VI Str. Arhivelor 4

ARHIVELE STATULUI

DIRECȚIUNEA GENERALĂ

Nr. 314

Domnule Primar,

Răspunzînd adresei D. Voastră Nr 17846/1935, avem onoarea să vă fac cunoscut că în adevăr s'a primit din Rusia o mare parte din materialul arhivistic evacuat în 1917.

Actualmente se lucrează la identificarea și inventarierea acestui material, lucrare ce va dura pînă către sfîrșitul acestui an, deoarece cantitatea de acte și documente ce s'a primit este foarte mare.

Prin urmare abia la terminarea lucrării de mai sus vom putea să vă comunicăm, dacă s'a găsit și materialul arhivistic despre care tratează adresa D. Voastră de mai sus.

Director general,

Const. Moisil

Arhivar subdirector,

M. I. Ionescu

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRASOV.		
INTRAT: 23 JUL 1935		Nr 019882 ✓
to prezenta în următor 178/1935	Anexe	inserează A. J. cult.

Anteactul Nr. 17846 - 95	
s'a acuzat.	
03/11/1935	Arhiva

Reportat în act. Comitet Interimar
din 22/VI 1935 sub No. 1164

*Luat la cunoștință în sedința
Comisiunii Interimare de la
23 Iulie 1935*

*Protop până la data
de 15 Septembrie 1935*

Brasov 28/VI 1935

*Eful Serviciului
H. Orestian*

culturale locale, urmând
ca ^{pe lângă} ~~speciile~~ ^{speciile} ~~moment~~ ^{moment} ~~invita~~
cu această ocazie să
se adunăm de la Cap.
M. Art. 53 pe exercitiul
1935/36. (Legea Națională).

În Serviciul Financiar, Bi-
roul Contabilității se invita

a. Adunarea sumelor, conștientizând
respectiv pe baza actelor
justificative ce se vor
prezenta, de la Cap. Art. exercitiul 1935/36.
Brașov la 9/12. 1936.

ad. № 5977/936

I. Pale
Domnului

L. Const. Lăscu
Șeful Serv. Art. Tat. în Cult.

Lăscu

Delegație

Comisia Interimară a
Municipiului Brașov, în confer-
ință cu hotărârea adunată în
sesiunea de la 9 Martie 1936,
delega pe L. L. Constantin
Lăscu, Șeful Serviciului Arhivelor
Interioare și Culturale, pentru
a se deplasa la Ghercești,
în interesul serviciului, pentru
a stabili de comun acord cu
Direcțiunea Generală a Arhivelor
naționale, data reprezentării
fondului de documente trans-
ferat în anul 1916 din Arhiva
Municipiului și apoi evacuat
la Cluj, urmând a fi și
de fapt la ~~transferea~~ ^{transferea}

același fond de documente
care s-a găsit în Arhiva
Generală a Arhivelor, la
1936. A. Ghercești

FOAIE DE INMANUARE

PRIMARIA MUNICIPIULUI

BRASOV

Numărul de înregistrare	Nuțirea actelor și numărul anețelor.	Numele și locuința partidei, căreia urmează a se înmănuș actul.	Ampla, luna și ziua primirei, subscrierea primitorului; neputându-se efectua înmănușarea, înmănușatorul are să spună în scris cauza piederii.
5977/936	Invitare	Reprezentantul ziarului "Universul"	23/IV 936 L. Păun
		M. Jordașche correspondentul ziarului "Lorile"	M. Jordașche
Inmănușat și expediat: Brașov, la			23/IV 936

FOAIE DE INMANUARE

PRIMARIA MUNICIPIULUI BRASOV.

Numărul de înregistrare	Numele actelor și numărul acestor	Numele și locuința partidei cărora urmează a se înmăna actul	Anul, luna și ziua primirii, subscrierea primitivului - Neputându-se efectua înmănuarea, înmănuatul are să spună în scris cauza pierderii.
5977/936	Unitate	D. Pale Șii D. Targușiu Președintele Comis. Int.	Geo. Vitorica
		D. Pale Șii K. M. Dlughe Vice Președintele Comis. Int.	Min
		D. Pale Șii D. Elinou Gogoiu Vice Președintele Comis. Int.	F. B. G. Gogoiu
		D. Pale Șii D. Vasile Voicu Secretar Gen	Min
		Loco	

PRIMARIA MUNICIPIULUI BIASOV. •

260
http://cimec.ro - http://istoriebv.ro

FOAIE DE INMANUARE

9

PRIMARIA MUNICIPIULUI BRASOV

Numărul de înregistrare	Numirea actelor și numărul anexelor.	Numele și locuința partidei, căreia urmează a se înmăna actul.	Anul, luna și ziua primirii, subscrierea primitorului; Neputându-se efectua înmănuarea, înmănuatorul are să spună în scris cauza piedecei.
5977/936.	Invitare	Către: Liceul de Fete Principesa Elena Liceul Romano-Catolic Kolonavari: Lillya Școala Super. Comerc. E. J. Orice	M. Ginebraș din 23. III. 36
	23. III. 36 Whitcher	Liațul „Kronstadtische Zeitung” Liațul „Brașov-Lepok” Liațul „Brașov-Atopok” Liațul „Ardealul” Liațul „Deutsche Tageszeitung”	~~Reș. P. B.~~ Introd. J. Solovay Reș. P. B.

Inmănat și expediat: Brașov, la

23/III 936

Inmănuator:

Munteanu

FOAIE DE INMANUARE

10

PRIMARIA MUNICIPIULUI BRAȘOV.

Numărul de înregistrare	Numele actelor și numărul ane- xelor.	Numele și locuința partidei, carea ur- mează a se inmanua actul.	Anul, luna și ziua primirii, subscrierea primitorului; Neputându-se efectua inmanuarea, inmanuato- rul are să spună în ce cauză predecei.
5977/936	Furitate	<i>Către</i>	
		<i>Școala Super. Comerc.</i>	<i>Gherbich</i>
		<i>Evang. A. B.</i>	
		<i>Muzeul "Tara Biserii"</i>	<i>A. Prox.</i>
		<i>Liceul Flanternus</i>	<i>Roth</i>
		<i>Liceul Andrei</i>	<i>23/IV 936</i>
		<i>Saguna</i>	<i>Thos 54 oct 936</i>

Inmanuat și expediat: Brașov, la

23/III 936

Inmanuator:

FOAIE DE INMANUARE

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRAȘOV.

Numărul de înregistrare	Nuțirea actelor și numărul anexelor.	Numele și locuința partidei, căreia urmează a se înmănuș actul.	Anul, luna și ziua primirei, subscierea primitorului; Neputându-se erectua înmănușarea, înmănușatorul are să spună în scris cauza piederii.
5977/936	Invitare	D. Pale Comunului Jancu Nan Prefectul Județului Loco	21/III 936

Inmănuș și expediat: Brașov, la

21/III 936

Inmănușator:

FOAIE DE INMANOARE

PRIMARIA MUNICIPIULUI BRAȘOV.

Numărul de înregistrare	Nuțirea actelor și numărul sene- xelor.	Numele și locuința partiței, carea ur- mează a se înmanua actul.	Locuința și sene- președintel, subșe- area primarilor; Neputându-se erectua înmanuarea, înmanuato- rul are să spună în scris cauza piedecei.
5977/936	Invitas	Data: Despatermantul "Astia" Liceul Gașta Transilvaniei Liga Culturală Partia Brașov Direcția cea liceului H. I. Moros	Data: (mbr) Hoz

Inmanuat și expedit: Brașov, la 24/III 1936

Inmanuator:

13

FOAIE DE INMANUARE

PRIMARIA MUNICIPIULUI

BRAȘOV

Numărul de înregistrare	Nuțirea actelor și numărul anețelor.	Numele și locuința partidei, căreia urmează a se înmănuș actul.	Anul, luna și ziua primirii, subscrierea primitorului; Neputându-se erectuș înmănușarea, înmănușatorul are să spună în scris cauza piedecii.
5977/936	Invitare	Căte :	
		Licau Reformat	Simin
		Școala Super Comere. Reformate	Simin
		P. P. Canavache corespondentul zișurului Dimincoș	Canavache

Inmănuș și expediat: Brașov, la 21/11/936

(Signature)

Anexa 15

Copie depe adresa Arhivelor Statului No.98/938,
căt're Ministerul de Interne.-

Odată cu restituirea arhivelor ce fuseseră evacuate la Moscova Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului a primit și documentele Arhivei Istorice a Municipiului Bragov, ce se ridicaseră de acolo cu prilejul primei ocupații a acestui orag de către trupele noastre.-

Aceste documente, în baza aprobării Ministerului Instrucțiunii, urmează a fi predate arhivei municipiului Bragov în cursul lunei Martie a.c., în cadrul unei mici manifestații culturale, care să arate atât Românilor de acolo; cât și populației minoritare că acest tezaur arhivistic a fost ridicat de trupele noastre spre a fi salvat de o evacuare cu urmări grave la Budapesta.-

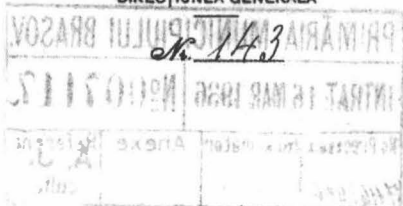
De aceea avem onoare a vă ruga, Domnule Ministre, să binevoiți a dispune să se comunice B-lui primar al Bragovului această hotărâre și să fie rugat a lua parte împreună cu domnii consilieri la recepțiunea menționatului material arhivistic, în ziua pe care o vom stabili în decomun acord cu D-sa.-

DIRECTOR GENERAL
(ss) Const.Moisil

ARHIVELE STATULUI
DIRECȚIUNEA GENERALĂ

București, 13 Martie 1936
VI, Str. Arhivelor, 4

Domnule Director,

Prin Ministerul al Instrucțiunii aprobând prin adresa
Nr. 29921/1936 ca să se predă în cadrul acestei luni
documentele Arhivei Istorică a municipiului Brașov,
ce fuseseră vacuate la Moscova, avem onoare a vă aduce
la cunoștință, că aceste documente vor fi transportate
la Brașov în ziua de 25 Martie a.c. și vor fi predate
Arhivei Istorică de către însuș subsemnatul director
general al Arhivelor Statului și un delegat al acestei
direcțiuni.

Lucra în primire a acestui important depozit arhi-
vistic urmând a se face în fugența Voiașii și a d-lui
primar al municipiului, avem onoare a vă face cuno-
șcut că vom sosi la Brașov în ziua menționată
la ora 12,30 și că de la gară vom merge direct la Arhivă,
unde vă rugăm să ne așteptați și să putea să vă
predăm imediat documentele menționate.

Director general,

Const. Moisiu

Arhivar subdirector,

Mih. Gheșe

Domnii-Sale

Domnului Director al Arhivei Istorică a municipiului
Brașov.

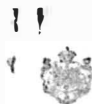
Gabl S. A. - c. 30994

*Vezi rezoluția sub
Nr. 7116/936.*

*La dosar
Grasor, la 23 Martie 1996
Precedinta ~~Director~~ *Grasor**

*Seful Serv
de Arhivare*

ARHIVELE STATULUI
DIRECȚIUNEA GENERALĂ

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRĂSOV			
INTRAT: 16 MAR 1936		Nr 007117	
No Procesul-verbal	Procedură	Anexe	Referenț cult.
7116/936			

Anteactul Nr. 7116-936	
s'a accludat.	
8/10/1936	Arhivare <i>Trin.</i>

ARHIVELE STATULUI
DIRECȚIUNEA GENERALĂ

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRAȘOV	Nr. 142
INTRAZIS 18 MAR 1936	SECRET
ANEXE	1
J. A.	
cluc	

București, 13 Martie 1936

VI, Str. Arhivelor, 4

19

Domnule Primar,

Dl. Ministru al Instrucțiunii aprobând prin
adresa Nr. 29921/1936 ca să se poartă în cursul acestei
luni documentele Arhivei Istrice a municipiului
Brașov, ce fusese evacuate la Moscova, avem onoare a
vă aduce la cunoștință că aceste documente vor fi tran-
sportate la Brașov în ziua de 25 Martie a.c. și vor fi
predate Arhivei Istrice de către însuși subsemnatul
director general al Arhivelor Statului, și un delegat al
acestei direcțiuni.

Luarea în primire a acestei importante deponit
arhivistic urmând a se face în prezența V. Bărbă, și
a lui director al Arhivei Istrice a municipiului,
avem onoare a vă face cunoscut că vom sosi la Brașov
în ziua menționată la ora 12, 30 și că dela gară vom
merge direct la Arhivă, unde vă rugăm să ne aștep-
tați și ne a putea să vă predăm imediat documentele
menționate.

Director general,

Const. Moisil

Arhivar publicator,

Nik Spocu

Domnii-Sale

Domnului Primar al Municipiului
Brașov.

GSM S. A. - c. 30994.

Nr. 7116/936.
(1433 E. I.)

D. Pale
Domn Constantin Moisil
Director General al Arhivelor
Statului

Bucuresti IV
Arhivele Nr. 4.

Ca răspuns la adresa Nr. 1432/936, avem onoare a vă face cunoscut că, în sediul Comisiunii Interimare dela 17 Galatie 1936, Comisiunea Interimare a luat cu satisfacție la cunoștință bunăvoința de a ne presta personal depozitul de documente repatriat dela Moscova, precum și gura de 25/11-1936, în cadrul unei solemnități la care vor participa: S. Prefect de Județ, S. Președinte al Comisiunii Interimare, S. reprezentanți ai autorității municipale, precum și reprezentanți ai organelor culturale și ai presei din localitate.

Totalitatea vă facem cunoscută că în conformitate cu adresa noastră Nr. 5977 din 9 Galatie 1936, S. D. Constantin Lăsa, Șeful Secției lui Arhivei Interioare și Culturale, va merge în întâmpinarea S. D. la București.

București, la 18/11-1936.

Președinte Secretar

Șeful Secției

Dr. Constantin

ARHIVELE STATULUI
DIRECȚIUNEA GENERALĂ

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BRASOV			
INTRAT: 16 MAR 1936		Nr. 007116	
No. Proces-verbal	cu număr	Anexe	Referențe
6319/936	7116		A. J. cult.

anterior

raport
din 17/11 1936

Anteactul Nr. 6319-936
s'a acludat.

8/11/1936 Arhivar Prim

Expediat la
18 MART 1936

Proces Verbal

Astăzi 25 Martie 1936.

Subsemnatul Const. Noșil, directorul general al Arhivelor Statului, în baza delegației primite de la Ministerul Instrucțiunii prin adresa Nr. 29921 din 7 Martie 1936 am predat Arhivei Istorie și Municipiului Brașov, reprezentată prin d-nii Dr. Tarquinie Priscu, primarul municipiului și Constantin Pășu, directorul Arhivei Istorie și Municipiului, materialul arhivistice ce a fost ridicat în Septembrie 1916 din ordinul Ministerului de Război de atunci, după provizoriu la Direcția Generală a Arhivelor Statului, iar de aci evacuat în ~~Germania~~^{Austria} 1916 la Tasi și de acolo în Iunie 1917 la Moscova, iar în Iunie 1935 restituit Direcției Generale a Arhivelor Statului.

Acest material se compune din:

1) Două volume legate intitulată „Sammlung der im Archiv der K. freien Stadt Cronstadt vorgefundenen Handschriften von Kaysen, Königen, Fürsten und Woywoden”, din care primul volum cuprinde 389 (trei sute optzeci și nouă) piese dintre anii 1389-1639, al doilea 252 (două sute cincizeci și două) documente dintre anii 1639-1721.

2) Trei volume legate intitulată „Original Urkunden”, din care primul cuprinde 90 (nouăzeci) documente dintre anii 1409-1733; al doilea 209 (două sute nouă) documente dintre anii 1432-1689; al treilea 243 (două sute patruzeci și trei) documente dintre anii 1401-1695.

3) Cinci mapse cuprinzând 759 (sept sute cincizeci și nouă) documente volante, parte slave parte românești, scris cu litere cirilice.

În total 1942 (una mie nouă sute patruzeci și două) de documente.

Subsemnatul Dr. Tarquinie Priscu, primarul municipiului și Constantin Pășu, directorul Arhivei Istorie am primit materialul specificat mai sus și care a fost depus în Arhiva Istorică a municipiului.

Drept care s'a încheiat prezentul proces verbal în
două exemplare, din care unul se va преда Direcției
Generale a Arhivelor Statului, iar celalalt va fi
păstrat în Arhiva Istorică a municipiului.
Brașov 25 Martie 1936.

Const. Moisil

Tratatul ungur
Preș. Com. Internaț.
și Cărmăzaru

INIMA REGINEI MARIA

Titus N. Hașdeu

*„Scrisoare adresată țării”
Țării mele și Poporului meu,*

“Când veți ceti aceste slove, Poporul meu, eu voi fi trecut pragul tăcerii veșnice, care rămâne pentru noi o mare taină. Și totuși, din marea dragoste ce ți-am purtat-o, aș dori ca vocea mea să te mai ajungă încă o dată, chiar de dincolo de liniștea mormântului.

Abia împlinisem 17 ani, când am venit la tine; eram tânără și neștiutoare, însă foarte mândră de țara mea de baștină și sunt și astăzi mândră de a fi născută engleză; când am îmbrățișat o nouă naționalitate m-am străduit să devin o bună româncă...

Nimeni nu e judecat pe drept cât trăiește; abia după moarte este pomenit sau dat uitării...

Mi-a fost dat să trăiesc cu tine, Poporul meu, vremuri de mari restriști și vremuri de mari îndepliniri. Pentru un timp mi-a fost dat să-ți fiu călăuză, să-ți fiu inspiratoare...

Aceasta ți-o pot spune astăzi căci nu mai sunt în viață.

În aceste zile mi-ai dat un nume ce mi-a fost drag, m-ai numit „Mama tuturor” și așa vreau să rămân în amintirea ta, aceea care putea totdeauna să fie găsită în clipele de durere sau de pericol. A venit mai târziu o vreme cât m-ați negat, dar aceasta este soarta mamelor, am primit și v-am iubit mai departe, cu toate că nu vă puteam ajuta așa de mult ca în zilele când credeai în mine. Dar aceasta e uitată.

Atât timp cât am fost în mijlocul tău, încât mi se pare abia cu putință că trebuie să te părăsesc...

Te binecuvântează, iubită Românie, țara bucuriilor și durerilor mele, frumoasă țară care ai trăit în inima mea și ale cărei cărări le-am cunoscut toate. Frumoasa țară pe care am văzut-o întregită, a cărei soartă am împărtășit-o atâția ani, al cărei vis strămoșesc l-am visat și eu, și mi-a fost îngăduit să-l văd împlinit. Fii tu veșnic îmbelșugată, fii tu mare și plină de cinste, să stai falnică printre alte națiuni, să fii cinstită, iubită și pricepută...

N-am nici o avuție să vă las, ceea ce cu atâta mărinimie mi-ați dăruit am cheltuit, între voi...

Am redeșteptat la o viață nouă micul castel părăsit de la Bran, dar Tenha-Juva, a fost locul cel făptuit, acolo mi-a fost dat să fac din vis un adevăr, și fiindcă aceasta a însemnat pentru mine mai mult decât aș putea tălmăci vreodată, am cerut fiului meu Regele Carol II, ca inima mea să fie adusă și așezată în Stella Maris, biserica ce am clădit-o la marginea mării.

Cu timpul voi odihni la Curtea de Argeș lângă iubitul meu soț, Regele Ferdinand,

dar doresc ca inima mea să fie așezată sub lespezile bisericii ce am clădit-o. În decursul unei lungi vieți, atâția au venit la inima mea, încât moartă chiar, aș dori să mai poată veni la ea de-a lungul potecii cu crini, ce mi-a fost mândria și bucuria.

Vreau să odihnesc în mijlocul frumuseților făurite de mine, în mijlocul florilor ce le-am sădit. Și cum acolo se găsește inima mea, eu nu vreau să fie loc de jale ci, dimpotrivă, de pace și de farmec cum a fost când eram în viață.

Încredințez copiii mei inimei Poporului meu; fiind muritori, pot greși, dar inimile lor sunt calde așa cum a fost a mea; iubiți-i și fiți folositori unul altuia, căci așa trebuie să fie.

Și acum vă zic rămas bun pe veci; de acum înainte nu vă voi putea trimite nici un semn; dar mai presus de toate amintește-ți, Poporul meu, că te-am iubit și că te binecuvântează cu ultima mea suflare."

Maria

(din „Dreptatea”, 31 iulie 1938, nr. 3202)

Testamentul și scrisorile adresate Țării și familiei (deschise în 27.07.1938, la nouă zile după decesul Reginei – în 18 iulie 1938 orele 5-6) vin cu dorința expresă a Reginei Mamă, ca inima ei să-și găsească odihnă la Balcic la una din proprietăți (Tenka-Juvah) în Biserica Ortodoxă „Stella Maris”.

Regina Mamă a fost o personalitate marcantă a vieții și culturii românești și în același timp un om obișnuit: a fost permanent conștientă că, deși este regină, nu se deosebește de ceilalți muritori.

Revenim la dorința testamentară: inima sa, învelită în vată formolizată, a fost așezată într-o casetă octogonală din argint, în greutate de 561 grame. Aceasta, înfășurată în drapelele naționale ale Angliei și României, a fost introdusă într-o casetă de bijuterii din argint aurit, cu monturi de platină și pietre prețioase (brilante, safire, rubine în număr de 307). Greutatea casetei mari este de 8,1 kilograme, latura principală fiind inscripționată cu textul:

„ALTEȚEI SALE REGALE PRINCIPESEI MARIA A ROMÂNIEI: DOMNELE ROMÂNE”.

Piesa este dreptunghiulară, cu capac boltit, având Coroana Regală înălțată pe centrul acestuia (Coroana Regală este așezată pe steagul României, lucrat în email).

Colțurile capacului sunt decorate cu șuruburi din platină, împodobite cu brilante. Latura principală a casetei este decorată cu un „M” în centru, alcătuit din 19 brilante, iar pe semicercul care parcurge latura de la stânga la dreapta, sub frontispiciul cu inscripție și deasupra literei „M”, sunt stemele județelor: Dorohoi, Brăila, Gorj, Tulcea, Buzeu, Fălciu, Tutova, Dâmbovița.

Pe fațeta opusă, peste câmpul floral (prezent de altfel pe toate fețele), semicercul are stemele județelor: Romanai, Teleorman, Olt, Constanța, Putna, Vâlcea, Bacău, Argeș, Roman.

Celelalte fațete laterale au inscripționate pe semicerc județele: Neamț, Vaslui, Tecuci, Ilfov, Dolj, Vlasca (stânga) și Iași, Mehedinți, Ialomița, Giurgiu, Suceava, Botoșani, Râmnic (lipsesc județele din Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina de Nord, România nefiind întregită la acea dată). Toate județele sunt reprezentate

prin insigne cu pietre prețioase și sunt dispuse în conformitate cu simbolurile statuetelor detașabile din cele patru colțuri ale casetei: un personaj cu șoim, bărbat cu goarnă, femeie la semănat, tânăr ținând o casetă deschisă.

Numele autorului casetei – Froment Maurice – este găsit gravat în piciorul de susținere al casetei, sub personajul cu șoim.

Această casetă a fost învelită în steagul de pe bricul Mircea, nava folosită de Regele Ferdinand în ultima sa vizită oficială în Grecia.

Înfășurată în acest steag țesut din lână (fondul vișiniu, bordură de triunghiuri albastre, galbene, roșii, în centru stemele provinciilor istorice românești), caseta era adăpostită într-o urnă de marmură albă (dimensiuni 60/50/50), al cărei capac are sculptată în basorelief Crucea de Sigmaringen.

După căderea Cadrilaterului, toate aceste piese adăpostind inima Reginei Maria au fost aduse la Castelul Bran de către Principesa Ileana (maica Alexandra); castelul aparținea principesei prin testament.

Tot cu acest prilej a fost adusă și montată o biserică din lemn din jud. Mureș, dispărută în perioada comunistă.

Aceste obiecte, destinate adăpostirii și păstrării inimii Reginei, se găseau la Bran, în peretele de stâncă, peste pâraiașul Turcului din vecinătatea castelului.

În anul 1968, mai exact pe 5 iulie, mergând în acel loc, am observat că era forțat grilajul metalic încastrat în stâncă și că în mica grotă, pe capacul de marmură, erau urme proaspete de obiect metalic. Atunci am hotărât să desfacem atât grilajul cât și urna, păstrând în castel prețiosul ansamblu.

Încercările mele de a ține toate obiectele la Bran, conform dorinței familiei regale, au durat numai până în 1970 când, prin dispoziția adjunctului de la Consiliul de Stat pentru Cultură și Artă, caseta mare și cea mică, împreună cu steagurile, au fost transferate la Muzeul Național de Istorie.

În prezent, „se odihnesc” în tezaurul Muzeului Național din Calea Victoriei nr. 12, București.

ABSTRACT

Through her will and the letters addressed to her People and family, the Queen „Mother”, as she was named, expressed her deepest wish: her heart to be buried into the „Stella Maris” orthodox church, from Balcic (a territory now belonging to Bulgaria).

The silver case which sheltered the queen's heart was wrapped in the national flags of Great Britain and Romania. Finally, it was introduced in a bigger jewellery case, made of golden silver, platinum and 307 precious stones. The following words were engraved on it: „To her Highness, Princess Maria of Romania”.

The Royal Crown stands in the middle of the lid. The lid is arched and its corners are decorated with platinum screws, 4 brilliants and also 4 statuettes simbolizing a personage with a falcon, a man with a bugle, a woman sowing and a young man holding an opened cassette. Nineteen brilliants form the letter „M”, in the middle of the main side of the case. Each lid's semicircle contains the coats of arms of the Romanian districts. The author's name – Froment Maurice - was also engraved.

This case was wrapped in the „Mircea Brig's stag, the ship used by the King

Ferdinand on his last official visit to Greece, then put into a white marble urn, whose lid had a bas-relief representing the Sinmaringen Cross.

All these pieces were brought to the Bran Castle by the royal family, because Romania had lost the Quadrilater. They could be found in a cliff's wall, over the „Turcului“ rivulet, near the castle.

On the 5th of July 1968, walking to that place, I noticed that the grating had been forced, the marble lid as well. I decided that the precious content should be kept inside the castle. In 1970 it was transferred to the National History Museum.

At present, the queen's heart rest inside the treasure of the National Museum – Calea Victoriei no. 12, Bucharest.

COMUNITATEA EVREILOR DIN BRAȘOV

SCURT ISTORIC

*Cristina Tănase
Ionuț Tănase*

Dacă poporul evreu este cunoscut încă din zorii istoriei, primele documente privitoare la evreii din Transilvania datează din secolul al XI-lea și le sunt în general ostile. Regele Ungariei, Bela al IV-lea, a adoptat în anul 1251 măsuri de relativă reabilitare a comunității evreiești, stimulându-i pe membrii acesteia să se așeze în regat (care la acea vreme includea și Transilvania).

Prezența evreilor în Brașov este strâns legată de schimburile comerciale, aceștia ajungând în oraș ca negustori veniți de pe alte meleaguri cu mărfuri în zilele de târg. Astfel, sunt semnalate litigii între comercianți evrei și locuitori ai Brașovului în preajma anului 1492.¹ Câțiva ani mai târziu, Radu cel Mare (1495 – 1508), domnul Țării Românești, cere autorităților brașovene să-i oblige pe urmașii lui Bliume Hanăș să plătească datoria avută la Hacicu din Râmnicu Vâlcea, ultimul fiind dator pentru marfa cumpărată de la un evreu. În decursul secolului al XVI-lea negustorii evrei din Polonia și din Imperiul otoman sunt amintiți adesea ca având relații economice cu Brașovul, important centru comercial la vremea respectivă. Mărturii despre organizarea primelor comunități evreiești în Țările Române se întâlnesc în numeroase documente, cronici, note de călătorie, începând cu secolul al XVII-lea. Ca urmare a persecuțiilor declanșate în acea vreme în state din vestul european (Spania și Portugalia îndeosebi), se intensifică stabilirea în Imperiul otoman și, ulterior, în Țările Române a unor imigranți evrei, majoritatea de rit sefard. În Transilvania secolului al XVII-lea, puternic influențată de spiritul Reformei, principele Gabriel Bethlen (1613 – 1629) acordă privilegiile evreilor pentru a contribui la dezvoltarea comerțului. În 1623 același principe reconfirmă dreptul de stabilire a evreilor pe teritoriul țării, siguranța îndeletnicirilor, dreptul de a circula, libertatea credinței ș. a.²

Secolul al XVIII-lea aduce noi informații despre evrei, astfel că, în februarie 1715 un oarecare Henker Simon este executat în urma acuzației de crimă și a faptului că ar fi vândut evreilor sângele victimei.³ Ca o dovadă a faptului că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea populația evreiască era destul de numeroasă, în anul 1738 este creată în Transilvania funcția de șef rabin, cu sediul la Alba Iulia.

Comunitatea evreilor din Brașov ia ființă la 5 aprilie 1826 conform procesului-verbal existent, în original, în arhiva Comunității, fiind scris în dublu exemplar în limbile germană și idiș. *

La 24 mai 1837 Cancelaria Aulică transmite Guberniului Transilvaniei decretul imperial din 16 mai 1837, prin care se urgentează conscripția generală a evreilor ordonată în 1819. Se dispune jurisdicțiilor din Transilvania să nu mai accepte

așezarea de noi imigranți evrei, iar evreii găsiți vinovați de delictе să fie expulzați. În privința evreilor din Brașov se asigură drept de locuire și comerț celor stabiliți în oraș înainte de 1835, primirea celor veniți ulterior rămânând la latitudinea magistratului.

Drept urmare a creșterii membrilor cultului mozaic, după 1867 emanciparea acestora pe tot cuprinsul Imperiului dualist devine fapt. Un an mai târziu, în cadrul Congresului evreiesc din luna august, în Transilvania se constituie un nou sistem organizatoric, cel al Comunităților Ortodoxe (*tradiționaliste*) și *status-quo* pe de o parte și a celor reformatoare (*neologe* sau progresiste) pe de altă parte. Comunitatea evreilor din Brașov s-a încadrat în ramura neologă, reformatoare. Ortodocșii, în schimb, erau foarte stricți în respectarea iudaismului tradițional.⁴ Comunitatea neologă de la Brașov va înființa, la 13 august 1899, un gimnaziu pentru copiii evrei, limba de predare în această instituție de învățământ fiind germana.

Din dorința permanentizării legăturilor în cadrul diasporei evreiești apar o serie de organizații românești și internaționale. La Cluj, în 1918, se va constitui Federația Națională a Evreilor din Ardeal, afiliată, în 1920, la Organizația Mondială Sionistă, iar în 1928 va lua ființă Federația Uniunilor Comunităților Evreiești din România. Această din urmă organizație este membră a principalelor organizații religioase evreiești din întreaga lume, la a căror activitate participă în mod activ Congresul Mondial Evreiesc, Conferința Rabinică Europeană, Joint, etc.

Emanciparea politică a evreilor devine efectivă odată cu desăvârșirea statului național unitar român (1918), garantarea drepturilor minorităților prin Constituția de la 1923 conducând la unificarea comunităților mozaice.

În timpul guvernării Antonescu apar o serie de legi⁵ în urma cărora comunitatea brașoveană va avea mult de suferit, membrii acesteia fiind scoși la muncă⁶, sau văzându-și sinagoga devastată de legionari în 1941.

După 1948, anul creării statului Israel, începe *alia*⁷ (termen care desemnează emigrarea spre Israel) îngreunată în anii de început ai regimului comunist, însă permisă mai târziu din anumite interese.

Astăzi numărul evreilor din România este de aproximativ 9000, iar al celor din Brașov de 132. Cultul mozaic editează revista "Realitatea evreiască", precum și un număr important de cărți prin Editura Hasefer. În învățământul de stat există și două centre de studii iudaice, la Universitatea din Cluj și la cea din București. Conform unei statistici a Comunității evreilor brașoveni* numărul membrilor de-a lungul timpului se prezintă astfel:

Anul	1807	1817	1840	1890	1910	1920	1930	1942	1966	1977	1992	2003
Nr. membri	5	8	8	769	856	2058	2594	2778	765	502	162	138

Comunitatea astăzi cuprinde 233 de membri din care :

- 132 evrei;
- 42 cu ascendență evreiască (un părinte evreu);
- 59 neevrei.

Analizând cifrele de mai sus se poate observa că numărul membrilor comunității mozaice cunoaște o importantă creștere datorată drepturilor obținute, după 1867, în Imperiul austro-ungar. După 1918 și, îndeosebi, după apariția Constituției din 1923, sunt garantate drepturile minorităților în România Mare. Comunitatea va suferi modificări importante după crearea statului Israel când diaspora evreiască va tinde să se întoarcă în țara de origine.

Membrii comunității sunt, fără excepție, evrei așchenazi. Provenind din Germania, evreii așchenazi (Așchenaz=Germania, în limba idiș) s-au refugiat în Europa Răsăriteană, în Evul Mediu. Ei vorbeau limba idiș, un amestec de cuvinte ebraice, germane și slave (poloneze, ruse, etc.).

Pentru a întregi tabloul comunității este necesară cunoașterea patrimoniului, a locurilor unde civilizația, tradiția mozaică s-a perpetuat în timp. Evreii din Brașov aveau două sinagogi, una pe strada Poarta Șchei și a doua pe strada Castelului. Prima dintre ele găzduiește și în prezent, săptămânal și de sărbători, oficierea slujbei religioase. Interiorul este decorat cu simbolurile specifice cultului mozaic din care nu lipsesc *magen David* (steaua cu șase colțuri sau textual "Scutul lui David") și *menora* ("candelabru" cu șapte brațe; a făcut parte din trofee de lăută Titus, luat la distrugerea celui de-al doilea Templu, în anul 70 î. Hr., figurând pe arcul său de triumf de la Roma⁸). Acest templu, cu o arhitectură deosebită, este vizitat de un număr important de turiști din țară și din străinătate. A doua sinagogă, cea de pe strada Castelului, se află în stare avansată de degradare. În clădirea care găzduiește sediul Comunității evreilor din Brașov, situată în vecinătatea templului din strada Poarta Șchei, funcționează un restaurant *cașer* unde sunt servite mâncăruri cu specific iudaic. *Cașer*, în limba idiș, înseamnă "curat" fiind vorba așadar despre alimente curate, care asigură curătenia trupei. Alimentele consumate sunt carnea de pasăre sau de vită (niciodată de porc), lactatele - care se consumă separat, niciodată în amestec cu carnea -, legumele, etc.* Cel mai important rol în prepararea alimentației *cașer* îl avea *hahamul* ("înteleptul"; la rital așchenaz, persoană evlavioasă însărcinată cu sacrificarea rituală a vitelor și păsărilor)⁹ care trebuia să aibă cunoștințe de medicină veterinară pentru a ști dacă animalul sacrificat era sănătos și pentru ca, în momentul sacrificării, suferința să fie cât mai scurtă. Păsările se tăiau numai cu briciul care trebuia să fie foarte bine ascuțit, iar în cazul vitelor se consuma numai partea din față a animalului. Consumarea sângelui era și este interzisă de legea mozaică și, cu toate acestea, în anul 1901, la sfîntirea templului din Brașov a existat un caz de învinuire de omor ritual.* La mesele șabatice evreii consumă un aliment special numit *kigel*, desert tradițional asemănător budincii.

Clădirea Comunității găzduiește, de asemenea, birouri, camera de oaspeți, biblioteca și arhiva, ambele ocupând aceeași sală la etaj. Pentru educația copiilor și a tinerilor, în spiritul cultului mozaic, ființa la Brașov Școala israelită; astăzi construcția găzduiește laboratoare și cabinete medicale.

Membrii comunității iudaice de la Brașov se întrunesc la slujba religioasă periodică ținută, cu ceva vreme în urmă de două ori pe săptămână, dar datorită numărului mic de membri, în prezent s-a ajuns la o slujbă religioasă săptămânală în ziua de *șabat* (sâmbătă, cea de-a șaptea zi de la Facerea Lumii, zi de odihnă deplină). Sărbătorile religioase sunt tot atâtea prilejuri de întâlnire a evreilor din

Braşov. Astfel, conform calendarului iudaic, diferit de cel creştin, Anul Nou (*Roş Haşana*) este celebrat la începutul toamnei. Sărbătoarea, supranumită Ziua Judecării, este ziua în care faptele sunt cântărite conform cu judecata cerească. Anul Nou se celebrează în zilele de întâi şi doi ale lunii *Tişri* (aproximativ septembrie – octombrie). Ziua iertării, considerată cea mai sfântă sărbătoare religioasă, *Iom Kipur*, urmează anului nou evreiesc. Cu 24 de ore înainte se respectă un post total; evreii evlavioşi nici nu părăsesc sinagoga. În decembrie se sărbătoreşte *Hanuca* reprezentând victoria Macabeilor asupra lui Antiochus al IV-lea Epiphanes (165 î. Hr.).¹⁰ În fiecare seară se aprind lumânări şi se intonează cântece care slăvesc vitejia Macabeilor.¹¹ *Purimul* este prilej de bucurie şi sărbătoreşte salvarea de la exterminarea care îi ameninţa pe evrei în timpul exodului persan, în secolul al VI-lea î. Hr. *Pesah*-ul este, la fel ca toate celelalte, o sărbătoare cu fundament istoric şi reprezintă ieşirea evreilor din Egipt, conduşi de Moise.¹² Sigur că acestea sunt doar o parte din multitudinea de sărbători celebrate, în comunităţile aparţinând cultului mozaic, în sinagogi, de către rabin. "El, Rabinul, este creierul, el ştie totul, cunoaşte şi răspunsul la întrebări pe care săracul şi obositul le ignoră".¹³ Şcoala din lavne¹⁴ a fost cea care a impus pentru prima oară în viaţa evreiască rabinul şi o nouă noţiune, comunitatea, organizată pe principii religioase şi social-juridice, care trebuia să aibă cel puţin zece membri bărbaţi, să urmeze sfaturile rabinului, să-şi țină împreună slujbele, să-şi facă împreună rugăciunea, să sărbătorească *bar-mițva* (majoratul la 13 ani al băieţilor), să-i susţină pe săraci, bolnavi sau bătrâni. Rabinismul s-a propagat prin intermediul şcolilor (de la şcoala primară până la academiile rabinice), sinagogilor şi tribunalelor. La moartea lui, rabinul era urmat de fiul său ori de alt membru al familiei, după o ordine strictă. Copiii, consideraţi o binecuvântare pentru familia ebraică, erau înconjuraţi de multă atenţie şi grijă. Numele, în epoca patriarhatului, era dat de tată¹⁵, în schimb, în legea iudaică, numai mama acordă copilului calitatea de evreu.¹⁶ Nu exista nume de familie, iar numelui i se adăuga doar numele tatălui, pentru a-l distinge pe copil de omonimii săi. A opta zi de la naştere copilul era circumcis, prevedere esenţială pentru orice bărbat evreu. În caz de deces se practică *şiva*, cele şapte zile de doliu în decursul cărora cei îndoliaţi şed la pământ, iar la înmormântare este necesară prezenţa a zece bărbaţi evrei.

După acest scurt istoric al Comunităţii evreilor din Braşov şi a unei introspecţii sumare asupra vieţii sociale şi spirituale a evreilor în general putem afirma fără îndoială că suferinţele acestui popor şi evoluţia sa în comunităţi dispersate a generat o cultură care supravieţuieşte şi astăzi.

The Jewish Community in Brasov. Short history

- Summary -

This short history of the Jewish inhabitants of Braşov is intended as a "technical" presentation of the evolution of the community.

References are made to the first pieces of information that take into discussion this community dating as far as the eleventh century up to the most recent data.

The work presents a large range of aspects of the social (organization forms), economic (commercial relationship with the local merchants), spiritual (main

religious celebrations are evoked as Yom Kippur, Hanuka, Sabbath, Purim) cultural and daily life, completed with a census of the Jewish inhabitants.

Another aspect of the article deals with the beginnings of the "Brașov Jewish Community", on April 5th, 1826, and the problems it had to face in its development, also including the statistics of the Brașov Jews along the time.

A presentation of the patrimony of the Jewish Community represents another aspect of the work, patrimony that includes two synagogues, a restaurant that serves food specific to Judaic religion, offices, library, archives, a guest room and a Judaic school that was put down long time ago.

The final part of the article shows the links the Jewish Community in Brașov has with the Federation of the Jewish Community Unions in Romania, with the World Jewish Congress, with Joint and other organizations.

Note:

¹ Hary Kuller, *O istorie a evreilor din România în date*, vol. 1, Editura Hasefer, București, 2000, p. 29

² *ibidem*, p. 109

³ *ibidem*, p. 119

⁴ Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, Editura Hasefer, București, 1991, p. 28

⁵ *Ardealul*, nr. 8 din 2 martie 1941

⁶ *Ardealul*, nr. 31 din 10 august 1941; *Tribuna*, nr. 104 din 10 august 1941

⁷ Moses Rosen, *op. cit.*, p. 343

⁸ *ibidem*, p. 346

⁹ *ibidem*, p. 344

¹⁰ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, Editura Științifică, București, 1991, p. 242

¹¹ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Editura Saeculum I. O., București, 1997, p. 234

¹² Moses Rosen, *op. cit.*, p. 346

¹³ *ibidem*, p. 28

¹⁴ Boris Marian Mehr, *Evreii. Istorie. Valori*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 119

¹⁵ Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 242

¹⁶ Moses Rosen, *op. cit.*, p. 299

* *Aduc mulțumiri și pe această cale conducerii Comunității Evreilor din Brașov, domnului Fiul, arhivar și bibliotecar al Comunității, pentru informațiile primite.*

MONEDE ANTICE, MEDIEVALE ȘI MODERNE INTRATE ÎN COLECȚIA NUMISMATICĂ A MUZEULUI BRUKENTHAL (I)

Claudiu Munteanu

Ca urmare a donației d-lui Artur Grila, în colecția numismatică a Muzeului Național Brukenthal a intrat recent un lot ce cuprinde 16 monede antice, medievale și moderne. Monedele se eșalonează astfel:

Monede dacice

Tip Vârteju-București

1. Tetradrahmă, axa 3, 5,89 g; 22x21 mm.

Preda, p.217, nr. 7. Sfârșitul sec. II î.e.n. - începutul sec. I î.e.n.

Moneda este foarte tocită și prezintă mai multe crăpături. Conservare mediocră.

Monede romane imperiale

Septimius Severus

2. AR, denar, axa 1, 3,46 g; 18 mm.

RIC, IV, I, p.96, nr.37. Roma, anul 194.

Moneda a fost descoperită în deceniul 9 al secolului trecut într-una dintre localitățile denumite Bălea (Cascadă sau Lac), jud. Sibiu. Foarte bine conservată.

Heliogabalus

3. AR, denar, axa 12, 0,97 g; 16 mm.

RIC, IV, II, p. 44, nr. 201. Antiohia, an ?.

Lipsește aprox. ¼ din monedă. Conservare mediocră.

Gordianus III

4. AR, antoninian, axa 6, 3,48 g; 23x21 mm.

RIC, IV, 3, p.24, nr.83. Roma, anii 241-243.

Bine conservată.

Emitent nedeterminabil

5. AE, axa 6, sec.III-IV, 1,38 g, 17 mm.

Moneda este foarte tocită. Conservare mediocră.

Monede medievale

Ferdinand I Habsburg

6. AR, dinar, axa 5, 0,24 g; 16 mm.

Huszár, p.143, nr. 935 (variantă cu legenda av. despărțită de flori în loc de puncte; legenda rv. începe cu o rozetă). Kremnitz, an ?.

Lipsește aprox. $\frac{3}{4}$ din porțiunea corespunzătoare legendei, în rest bine conservată.

Emitent nedeterminabil

7. AE, dreipöcker, axa 3, 0,87 g, 18 mm.

Tip necunoscut, cu reversul prost centrat (fals ?). An ?.

Trecută prin foc, conservare mediocră.

Gabriel Bethlen

8. AR, gros lat, axa 7, 1,28 g; 22 mm.

Resch, p. 103, nr. 239. Baia Mare, anul 1623.

A fost descoperită în anul 2001, în grădina casei din Piața Huet, nr.1 (Casa parohială evanghelică). Moneda prezintă mai multe crăpături, conservare satisfăcătoare.

Ioan de Cazimir

9. AR, 6 groși. axa 4, 3,08 g; 24 mm.

Gumowski, p. 149, nr. 1689. Cracovia, anul 1660.

T.L. B. – Titus Livius Boratini monetar.

Bine conservată.

Leopold I

10. AR, 15 kreuzer, axa 7, 5,60 g; 29 mm.

Herrinek, p. 8. Breslau, anul 1662.

G H - Wardein Georg Hübner monetar.

Perforată. Conservare satisfăcătoare..

Leopold I

11. AR, 15 kreuzer, axa 1, 4,99 g; 29x30 mm.

Huszár, p.217, nr. 1425. Kremnitz, anul 1680.

Foarte bine conservată.

Monede moderne

Carol III

12. AR, 2 reali, 6,24 g; 27,5 mm.

Pellicer i Bru, p. 31. Lima, anul 1780.

M-J - Monetari Manuel Iglesia Aborca și Joaquin Negran.

Perforația practică lângă margine a fost acoperită cu alamă?. Bine conservată.

Franz von Lothringen

13. AR, 17 Kreuzer, 5,87 g; 28 mm.

Huszar, p.272, variantă a nr.1803. Monetărie ?, anul 1754.

Bine conservată.

Maria Theresia

14. AR, 20 kreuzer, 6,17 g; 28x27 mm.

Huszar, p.258, nr. 1699 (variantă, cu bucla fundei de sub bust ca la nr. 1700.).
Kremnitz, anul 1764.

Conservare satisfăcătoare.

Francisc II

15. AR, 20 kreuzer, 6,56 g; 27 mm.

Huszar, p.291, nr. 1966. Baia Mare, anul 1794.

Bine conservată.

Mahmud II Adli

16.AE aurit, yirmilic cedit mahmudiye, 1g; 20 mm.

Fals de epocă după Pere, p.246, nr. 773. An 32 (1838 - 1839).

Perforată. Bine conservată.

De asemenea, ne-au mai fost prezentate spre determinare următoarele monede:

Maria Theresia

17. AE, poltura, 16,22 g; 29 mm.

Huszar, p.265, nr. 1751. Casovia ?, anul 1765.

Bine conservată.

Petru III

18. AE, 5 kopeici, 20,2 g; 30 mm.

Kaim, p.102, nr.38. Moscova, anul 1727.

Bine conservată.

Așadar, această mică colecție cuprinde 16 monede, cea mai veche fiind o tetradrahmă dacică databilă în secolele II - I î.e.n. iar cea mai recentă, un irmilic fals databil în prima jumătate a secolului XIX. Exceptând moneda dacică, lotul mai cuprinde 4 monede romane, 6 medievale și 5 moderne. Alte două monede (databile în secolul XVIII) care nu fac parte din lotul donat muzeului, ne-au fost prezentate doar pentru determinare.

Dintre toate monedele, locul de descoperire poate fi precizat doar pentru 2 dintre ele - denarul emis de Septimius Severus și grosul lat emis de Gabriel Bethlen. După spusele descoperitorului, denarul a fost descoperit „sub o piatră”, în localitatea Bâlea (fără a mai putea preciza dacă este vorba despre Bâlea Cascadă sau Bâlea Lac). Este foarte probabil ca moneda să se fi aflat în poziție secundară întrucât în aceste două localități nu au fost semnalate până acum urme ale prezenței romane. Din cunoștințele noastre, în aceste două localități nu s-au mai descoperit alte materiale arheologice. În ceea ce privește moneda medievală, aceasta a fost descoperită de muncitori cu ocazia lucrărilor de restaurare a zidului medieval (centura a III-a de fortificație, în porțiunea în care zidul se continuă în grădina casei nr. 1 pornind de la turnul medieval denumit al „Scărilor” din Piața Huet).

Exceptând monedele cu nr. 1, 12 și 16 și cele cu nr. 2 și 8 – care au loc de descoperire cunoscut, este foarte posibil ca restul monedelor să provină din regiune, fiind toate nominale care au circulat în Transilvania în epocile respective. Deși tetradrahma dacică (nr.1) de acest tip este specifică Câmpiei Române, ar fi putut ajunge și în această zonă pe diferite căi; în schimb, moneda turcească (nr.16), chiar dacă este falsă, era mai curând specifică circulației monetare din Moldova și/sau Țara Românească¹. Credem că nu se poate pune problema ca aceasta să fi fost fabricată aici, deși monede turcești se falsificau în Transilvania în acea perioadă².

O piesă deosebită din această mică colecție este moneda spaniolă colonială de 2 reali (nr.12), adică $\frac{1}{4}$ de taler (8 reali). Acest tip monetar a fost cunoscut și în Țările Române, unde a fost denumit „stâlpar”, „colonat”³ sau „direcliu” (turc. direkli – cu stâlpi)⁴ datorită reprezentării de pe avers – cele două coloane ale lui Hercule ce străjuiesc stema regatului Spaniei⁵. Aceste denumiri nu le-a avut doar moneda cu valoarea de un taler, ci și jumătățile și sferturile (4 și 2 reali). Aceste monede de argint de bună calitate au fost denumite de către englezi „spanish milled coin” (datorită procesului de fabricație în urma căruia rezultau rondele identice în dimensiuni și greutate) sau „pillar coin”. Aceste nominale au fost emise în mari cantități în centrele sud-americane între anii 1732-1823. După anul 1776, pe aversul acestora apare și efigia monarhului emitent.

ABSTRACT

A small coin collection was donated by mr. Artur Grila to the National Brukenthal Museum. It contains 16 antic, medieval and modern coins - the oldest coin is a dacian tetradrachm while the newest is a forged turkish irmilik.

Note:

¹ Două asemenea falsuri se află și în colecția Muzeului Județean Buzău, vezi A. Vilcu, A. Dicu în *Colecții din Muntenia: Muzeul Județean Buzău, Muzeul Dunării de Jos Călărași, Muzeul Județean „Teohari Antonescu” Giurgiu, Muzeul județean de Istorie și Arheologie Prahova*, București, 2001 (= *Monede de aur din colecții românești*), p. 68, nr. 227, 228.

² L. Popa, E. Marin, *Referiri la circulația monetară din sud-estul Transilvaniei, conținute în documentele din arhivele statului Brașov (secolele XVIII-XIX)* în BSNR, LXXXVIII-LXXXIX (1994-1995), 1998, p. 125-126, cu referire la activitatea unor falsificatori de monede turcești (parale) din orașul Râșnov în anii 1844 -1845.

³ O. Iliescu, *Istoria monetei în România*, București, 2002, p. 140.

⁴ *ibidem*, p. 141

⁵ *ibidem*, p. 140

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

BANCNOTE ROMÂNEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE DIN SIBIU

Dan Ivănuș

Muzeul de Istorie din Sibiu păstrează în colecțiile sale, pe lângă bancnote străine, și o importantă colecție de bancnote românești, care acoperă o mare parte a emisiunilor monetare din perioada anilor 1877-2000.

Primele încercări de emiteră a biletelor de bancă, cu scopul de a ușura circulația monetară, s-au făcut abia la mijlocul secolului al XIX-lea, respectiv în 1852, când se înființează la Iași "Banca Moldovei", prima bancă românească de emisiune, cu aprobarea domnitorului Grigore Alexandru Ghica¹.

Datorită deficitelor bugetare din anii 1875 – 1877, s-a pus problema emisiunii de monedă hârtie. A fost aleasă soluția emiterii unor "bilete ipotecare", care aveau curs obligatoriu și erau primite ca monedă legală la toate casele publice. Au fost emise în 1877, cu valori de 5, 10, 20, 50, 100 și 500 lei, în colecție existând seria completă².

Banca Națională a României avea datoria de a retrage din circulație biletele ipotecare, în termen de 4 ani, înlocuindu-le cu bilete de bancă (conform legii din 1880). Retrageră celei mai mari părți a acestor bilete s-a făcut în 1882, în valoare de 24.339.000 lei.

Până la tipărirea biletelor proprii, Banca Națională a României a aplicat pe biletele ipotecare o ștampilă cu titulatura ei, un supratipar, înlocuind denumirile funcțiilor și semnăturile vechi cu cele corespunzătoare instituției nou create.

În perioada 1915-2001 au făcut emisiuni monetare: Banca Națională a României (1915-1948, 1991-2001), Ministerul Finanțelor (1917, 1945, 1947 și 1952), Banca Republicii Populare Române (1952) și Banca Națională a RSR (1966), cu valori de 1, 2, 3, 5, 10, 20, 25, 50, 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000, 50.000, 500.000, 1.000.000 și 5.000.000 lei.

Ministerul Finanțelor a emis, în 1917, trei bilete cu valori de 10, 25 și 50 de bani, iar trupele de ocupație germane au pus în circulație (în 29 ianuarie 1917) prin Banca Generală Română o singură emisiune (așa – zișii lei de război), cu 8 valori : 25 bani, 50 bani, 1 leu, 2 lei, 5 lei, 20 lei, 100 lei și 1.000 lei, care au circulat până la unificarea monetară din 1920-1921. Pe baza ordonanței din 28 ianuarie 1919, Ministerul Finanțelor a dispus ștampilarea lor, fiind exceptate de la ștampilare biletele de 25 bani și 50 bani, precum și cele de 1 leu. La Muzeul de Istorie se păstrează doar 7 valori: 25 bani, 50 bani, 1 leu, 2 lei, 5 lei, 20 lei și 100 lei, atât ștampilate, cât și neștampilate.

Începând cu anul 1915 emisiunile monetare vor deveni frecvente până în anul 2003, ultima emisiune prezentă în colecție fiind din anul 2000. Prezentarea

bancnotelor din colecție, aparținând acestei perioade, este realizată cronologic și pe ani, în ordinea crescândă a valorii, astfel³ :

10 bani (1917)
25 bani (1917)
50 bani (1917)
1 leu (1915⁴, 1920, 1937, 1938⁵, 1966⁶)
2 lei (1915, 1920, 1937)
- 3 lei (1952⁷)
5 lei (1917, 1920, 1928⁸, 1952, 1966)
10 lei (1966⁹)
20 lei (1924, 1925, 1928, 1929¹⁰, 1945¹¹, 1947¹², 1950)
25 lei (1966¹³)
50 lei (1966¹⁴)
100 lei (1931, 1932¹⁵, 1940¹⁶, 1945¹⁷, 1947¹⁸, 1966¹⁹)
200 lei (1992²⁰)
500 lei (1941²¹, 1991²², 1992²³)
1.000 lei (1941²⁴, 1948²⁵, 1950²⁶, 1991²⁷, 1993²⁸, 1998²⁹)
- 2.000 lei (1941³⁰, 1944³¹, 1999³²)
5.000 lei (1940³³, 1944³⁴, 1945³⁵, 1992³⁶, 1993³⁷, 1998³⁸)
10.000 lei (1945³⁹, 1994⁴⁰, 1999⁴¹, 2000⁴²)
50.000 lei (1996⁴³)
100.000 lei (1946⁴⁴, 1947⁴⁵, 1998⁴⁶)
1.000.000 lei (1947⁴⁷)
5.000.000 lei (1947⁴⁸)

Colecția de bancnote românești s-a constituit de-a lungul anilor având la bază vechea colecție Brukenthal, completată cu donații și achiziții, mai ales după anul 1990. Printre achizițiile făcute se numără și o bancnotă de 100 lei din anul 1944 emisă de Comandamentul Armatei Roșii⁴⁹.

Alături de bancnote în colecție se găsesc și alte mijloace de plată: bonuri și mandate de casă, tichete, care vor face obiectul unui studiu viitor.

BILLETS DE BANQUE DE LA COLLECTION DU MUSÉE D'HISTOIRE DE LA VILLE DE SIBIU

Résumé

La collection du Musée d'Histoire a été enrichie en permanence surtout après l'année 1990 avec les nouvelles émissions monétaires.

Dans la collection des billets de banque roumains on trouve les premiers billets émis en 1877 et aussi les autres émissions, de 1915 jusqu'à nos jours, avec la valeur de 10 bani, 25 bani, 50 bani et 1, 2, 3, 5, 10, 20, 25, 50, 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000, 50.000, 100.000, 1.000.000 et 5.000.000 lei.

À côté des billets de banque on trouve aussi d'autres moyens de payement (bons et tickets de caisse) utilisés en Roumanie après la Première Guerre Mondiale qui seront l'objet d'un prochain étude.

Note

- ¹ Cf. Buzdugan, George, Luchian, Octavian, Oprescu, C., Constantin, Monede și bancnote românești, București, 1977, p. 321-322
- ² Muzeul Brukenthal – Muzeul de Istorie Sibiu, nr. inv. T 1287
- ³ Emisiunile fără notă la subsol au toate același număr de inventar – T 1287
- ⁴ Muzeul de Istorie, nr. inv. T 1843
- ⁵ *ibidem* T 1842
- ⁶ *ibidem* T 3175
- ⁷ *ibidem*, T 1841
- ⁸ *ibidem*, T 1839
- ⁹ *ibidem*, T 2036, 2037
- ¹⁰ *ibidem*, T 1840
- ¹¹ *ibidem*, T 1310, 3319, 3320
- ¹² *ibidem*, T 3402
- ¹³ *ibidem*, T 1844, 2034, 2035
- ¹⁴ *ibidem*, T 2032, 2033
- ¹⁵ *ibidem*, T 3182
- ¹⁶ *ibidem*, T 1838
- ¹⁷ *ibidem*, T 1287, 1310, 1826
- ¹⁸ *ibidem*, T 1833, 3174
- ¹⁹ *ibidem*, T 2030, 2031
- ²⁰ *ibidem*, T 3365, 3366
- ²¹ *ibidem*, T 1287, 1835, 1836
- ²² *ibidem*, T 2988, 3397
- ²³ *ibidem*, T 2038, 3290, 3291
- ²⁴ *ibidem*, T 3318
- ²⁵ *ibidem*, T 3314
- ²⁶ *ibidem*, T 1287, 1837, 2102
- ²⁷ *ibidem*, T 3283
- ²⁸ *ibidem*, T 3284, 3285, 3286, 3287
- ²⁹ *ibidem*, T 3288, 3289, 3298, 3299
- ³⁰ *ibidem*, T 3362
- ³¹ *ibidem*, T 3317
- ³² *ibidem*, T 3341, 3342, 3343, 3344, 3345
- ³³ *ibidem*, T 3172
- ³⁴ *ibidem*, T 3391
- ³⁵ *ibidem*, T 1827
- ³⁶ *ibidem*, T 3292

- ³⁷ *ibidem*, T 3293
- ³⁸ *ibidem*, T 3294, 3295
- ³⁹ *ibidem*, T 1834, MC 596
- ⁴⁰ *ibidem*, T 2039, 3181
- ⁴¹ *ibidem*, T 3347, 3348
- ⁴² *ibidem*, T 3384, 3385
- ⁴³ *ibidem*, T 3296, 3297
- ⁴⁴ *ibidem*, T 3173, 3180
- ⁴⁵ *ibidem*, T 3361
- ⁴⁶ *ibidem*, T 3298, 3299
- ⁴⁷ *ibidem*, T 3171, 3316
- ⁴⁸ *ibidem*, T 3315
- ⁴⁹ *ibidem*, T 3169

TABLOURI PANDANTE ÎN COLECȚIA DE ARTĂ FRANCEZĂ A PINACOTECII BRUKENTHAL – COMPOZIȚIE, STRUCTURĂ, SEMNIFICAȚIE

Natalia Deleanu

Pandantele reprezintă mai mult, dar, în același timp, mai puțin decât un singur tablou. Un tablou singur este complet, din toate punctele de vedere: compoziție, structură, semnificație, simbolistică. Citirea lui ne dezvăluie sensul său ascuns, iar eventualele conotații se vor stabili cu alte opere de sine stătătoare ale aceluiași artist sau ale altora. Tablourile pendente își dobândesc deplina semnificație doar prin alăturare. Ele trebuie să aibă o compoziție de sine stătătoare dar, în același timp, să poată fi, într-un fel, parte a unei compoziții unice. Între ele trebuie să existe o corespondență având drept bază asemănări dar, obligatoriu, și deosebiri. Mai mult ca sigur, realizate la cererea expresă a unui comanditar, pandantele trebuiau să îndeplinească anumite condiții în primul rând în ceea ce privește tema și compoziția; este posibil ca, în funcție de gust și pregătirea intelectuală, comanditarul să fi influențat, pe lângă alegerea temei, chiar și structura ori simbolistica tablourilor. Pe de altă parte, pictorul își va fi luat, la rândul său, libertatea de a realiza o operă care să-i reflecte personalitatea artistică.

Compoziția pandantelor trebuie să fie asemănătoare, aceasta fiind și una din cerințele tablourilor de acest fel. De multe ori, ele apar pictate aproape în „în oglindă”. Alăturate, fiecare dintre ele va conține elemente ce vor compune centrul și laturile unei singure compoziții. Acest lucru se întâmplă mai ales în cazul peisajelor. Atunci când avem de-a face cu portrete, poziția și privirea personajelor, îndreptate una spre alta, dă senzația existenței unui centru virtual, aflat între cele două tablouri.

Structurarea elementelor poate fi diferită însă, în așa fel încât, cele două lucrări să se constituie într-un întreg de sine stătător, din punct de vedere al semnificației. În acest caz, tematica și elementele folosite au un rol esențial; cel mai adesea alegerea lor are drept punct de plecare existența unei dihotomii de genul: noapte/zi, iarnă/vară, bine/rău, nou/vechi, etc. Uneori, titlul lucrării se constituie într-un indiciu pentru descifrarea sensului. Alteori însă, acesta este pur descriptiv și convențional, fără a pune în evidență elementele purtătoare de semnificații și simbol.

În tablourile cu naturi moarte, compoziția este de asemenea foarte asemănătoare, diferă însă acele elemente care pot da cheia unei interpretări, uneori mai simplă alteori complexă, simbolică.

Există și false pandante. Sunt lucrări de sine stătătoare, aparținând aceluiași autor, având dimensiuni identice și care conțin elemente ce ar putea da naștere la o citire comună, fiind simțite ca pandante de către posesorul lor și expuse ca atare.

În întreaga colecție Brukenthal, numărul picturilor pendente este destul de mare, genurile cele mai frecvent abordate fiind peisajele și naturile moarte, urmate

de portrete și scene mitologice.

Colecția de pictură franceză este foarte modestă, comparativ cu celelalte școli europene prezente în Pinacotecă. Printre ele se remarcă câteva tablouri care se înscriu în această categorie interesantă a pendentelelor.

Foto 1-2

Pierre Mignard (1612-1690) (maniera lui), *Portretul lui Philippe d'Orleans* Pierre Mignard (1612-1690) (maniera lui), *Portretul Henriettei, soția lui Philippe d'Orleans*

Primele tablouri pendente au fost probabil portretele perechi soț, soție, din familiile nobile și chiar regești, care se completau reciproc în mod natural. Tablourile aveau și rolul de a se integra organic în partea de arhitectură și mobilier, încercând o armonizare a întregului.

Cele două portrete de "aparat", (foto 1-2) sunt portrete oficiale, de "*grande manière*" stil promovat de Le Brun, în care personajele au o atitudine rigidă, de poză, pline de magnificență și nu lipsite de grație. Portretele au fost catalogate drept copii de atelier ale pictorului Pierre Mignard (1612-1695), cunoscut prin plăcerea pictării acelor detalii, ornamente delicate ale costumelor, plăcute ochiului, numite de atunci, "*mignardises*".

Fiind vorba de portretele unor soți de viță nobilă, canoanele impuse în ceea ce privește ținuta și accesoriile, apoi moda timpului care „asortează” costumele celor doi, culorile și decorul în care sunt plasate, maniera comună în care au fost pictate, lucrările se înscriu firesc în seria tablourilor pendente. Dincolo de aceste

caracteristici generale, în cele două portrete există detalii care le accentuează acest statut. Astfel, în cele două costume se regăsesc aceleași culori, alb, auriu, albastru, iar roșul părții de jos a rochiei este reluat în tabloul cu Philippe d'Orléans, exact la aceeași înălțime, prin faldurile unei draperii. Albastrul și auriul florilor de pe partea exterioară a rochiei își are corespondentul în albastrul mantiei lui Philippe d'Orléans și, chiar mai mult, în bolta ce se întrevește printre copaci și draperie.

Foto 3-4

Anonim francez (sec.XVIII), *Bărbat cu manta roșie*

Anonim francez (sec.XVIII), *Bărbat cu manta albastră*

Alte două lucrări, caracteristice pentru portretul nobiliar al mijlocului de secol XVIII francez, (foto3-4) îndeplinesc și ele cerințele unor lucrări pendante, care trebuie să se completeze prin asemănare și contrast. Astfel, pictorul anonim a ales pentru cele două portrete aristocratice de un decorativism accentuat, două personaje a căror fizionomie diferă clar: un personaj cu o față plină, ovală, cu linii curbe, și un altul cu o față cu trăsături mai bine marcate, angulară. Vestimentația, realizată cu deosebită grijă pentru detaliu, în culori primare, vii și strălucitoare, este contrastantă: mantie roșie la unul, albastră la celălalt; fiecare din ele conține câte un detaliu ce are corespondență în costumația celuilalt: jaboul alb dantelat, reverul albastru pe de-o parte și cel roșu pe de alta. Perucile bogat buclate ale celor doi, eleganța și bogăția vestimentației au rolul de a scoate în evidență chipurile pline de siguranță de sine ale ambelor personaje care fac parte din aceeași lume, căreia i se impun aceleași canoane.

Foto 5-6

Gabriel Perelle (1600-1666), *Grădina publică cu perspectivă*

Gabriel Perelle (1600-1666), *Parc italian cu ruine*

Dacă portretele au constituit probabil cele mai vechi tablouri pendante, ca tematică, peisajul este cel mai comun și frecvent subiect al lor. În peisajele existente se prezintă sub formă de pendante. Ne vom opri la două perechi de lucrări din colecția de artă franceză cu teme mult abordate în secolul al XVII-lea.

Gabriel Perelle (1600-1666) este un pictor care a lucrat în atelierul pictorului peisagist Simon Vouet (1590-1649).

Peisajele pendante *Grădina publică cu perspectivă* și *Parc italian cu ruine* (foto 5-6) au fost achiziționate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către Samuel von Brukenthal și sunt menționate în cataloagele de specialitate. Punctele comune celor două tablouri sunt în primul rând dimensiunile, genul și tehnica, apoi spațiul din care se inspiră, peisajul italian presărat cu ruine antice, cu statui de zei și fântâni arteziene, preferat de pictori și public pentru posibilitățile plastice oferite și, în același timp, pentru pitorescul acelei regiuni dăruite cu frumuseți perene. Artistul poate investi într-o asemenea temă valențe simbolice sau chiar filozofice prezente în gândirea epocii. Citirea celor două lucrări ne va descoperi faptul că, în timp ce, în primul tablou, accentul cade asupra spațiului pe care omul reușește să-l organizeze și să-l ordoneze, în cel de al doilea, protagonist este timpul.

Ca o prelungire a ideilor platoniciene ce considerau natura treaptă cea mai de jos a întrupării sufletului universal și divin, nu natura frustă era considerată frumoasă, ci natura asupra căreia geniul matematic al omului își pune amprenta. Grădina a avut întotdeauna un înțeles simbolic, iar cel mai general și în acord cu ideile secolului ar fi acela de glorificare a înțelepciunii și de imagine a armoniei divine. O grădină, un parc se adresează atât minții cât și sufletului.

Grădina publică cu perspectivă a lui Gabriel Perelle, pur geometrică și arhitecturală, întrunește toate condițiile unui „spațiu organizat, corespunzând perfect unei viziuni raționaliste asupra lumii, cu rădăcini în secolul al XVI-lea, viziune ce se opune celei dramatice și sentimentale”.¹ Pe de altă parte, în tabloul lui Perelle, simetria accentuată a compoziției, dispunerea celor două personaje în prim plan, bărbatul și femeia așezate în centrul terasei, câteva alte personaje minuscule (figuri de stafaj) plimbându-se pe alea cu aspect de fundal, jocurile de lumină și umbră, te trimit chiar și la spațiul scenic baroc, un spațiu cu totul artificial, destinat principalului actor, omul.

În *„Parc italian cu ruine”*, spațiul se încarcă de valențe temporale și simbolice: în opoziție cu sentimentele de siguranță, de calm, degajate de primul peisaj, în care omul a silit natura să accepte instaurarea unui echilibru bazat pe simetrie și ordine, timpul istoric, ireversibil transformă în ruine construcțiile și tot ceea ce constituie mândria omului, *fugit irreparabile tempus*.

Compoziția se desfășoară tot pe orizontală și simetric, centrul tabloului fiind clar marcat de statuia lui Jupiter. Sensul compoziției este dezvăluit de jocul dintre lumină și umbră, cu efect structurant, care împarte tabloul de la stânga spre dreapta, pe diagonală, în trei zone distincte: triunghiul întunecat unde zac fragmente dintr-o metopă și un capăt de coloană, care în curând se vor transforma în țărână, aparțin, iremediabil, trecutului. Aria centrală a tabloului e dominată de statuia lui Jupiter cu vulturul, ce pare încă a fi, zeul tutelar al locului. În această zonă apar și personajele umane care „trăiesc prezentul ca o prezență a trecutului”² E o arie în care lumina și umbra creează forme noi între bolți, coloane și copaci, animând locul și făcând trecerea spre ultima zonă, intens luminată, din zare, spre care se îndreaptă personajele. Deși peisajele cu ruine induc o stare de melancolie, de nostalgie, acest spațiu nu rămâne la acest sentiment tocmai datorită acestei a treia zone, triunghiul din dreapta sus, rapelul colțului din stânga, jos. Fâșia diagonală din planul mijlociu, în care sunt incluse ruinele templului, statuia încă verticală și personajele, face legătura între un trecut destinat degradării și morții și acel colț însoțit, tânăr, de

unde lumina izvorăște triumfătoare.

Astfel, cele două tablouri ilustrează una din tendințele ce se manifestă în pictura peisagistică a acelei perioade, reprezentând un aspect dublu al aceleiași preocupări; lor li s-ar putea aplica explicațiile lui Al. Ciorănescu: „Cele două viziuni își corespund și se completează. Prima reprezintă eterna aspirație a celui *homo faber*, dorința lui de a se lua la întrecere cu zeii, vocația creației, în timp ce, a doua, este traducerea plastică a umilinței lui creștine și a nimicniciei noastre; una este setea noastră de stăpânire, iar cealaltă este voluptatea cenușii”.³

Foto 7-8

G. Podewin (sfârșitul sec. XVII), *Peisaj cu pădure și cascadă*

G. Podewin (sfârșitul sec. XVII), *Peisaj deluros cu pod de lemn*

G. Podewin un pictor a cărui identitate se cunoaște doar prin cele două tablouri, semnate și datate, aflate în Colecția Brukenthal, (foto 7-8) cultivă un alt fel de peisaj,

cu influențe flamande recognoscibile prin plăcerea redării atente și minuțioase a detaliilor Cele două tablouri reprezintă două peisaje compoziționale tipice, capabile să rezume universul prin bogăția inepuizabilă a motivelor. Apă, munți, copaci, așezări omenești sunt elementele pe care le regăsim în ambele lucrări, orchestrate aproximativ la fel, cu mici variațiuni.

În *Peisaj cu pădure și cascadă*, vederea e frontală și cele două drumuri laterale, unul coborând din pădure și celălalt îndreptându-se spre așezarea din depărtare, închid partea de jos a tabloului într-un paralelogram a cărui latură paralelă cu rama, o constituie probabil o punte nevăzută de noi, ce trece peste apele cascadei. Puntea apare însă în cel de-al doilea tablou, *Peisaj deluros cu pod de lemn*, constituind o linie în corespondență perfectă cu orizontul. Și aici prim planul tabloului poate fi încadrat într-un paralelogram. Desfășurarea compoziției în primul tablou se face pe orizontală: pragurile cascadei din planul apropiat au rolul de a realiza deschiderea perspectivei spre așezarea omenească din vale și, mai departe, spre înălțimile muntoase și cerul luminos. În a doua lucrare, râul care șerpuiește printre copaci creează o perspectivă pe diagonală. Copacii, unii în pâlcuri, alții asemenea unor coloane torsionate, constituie o „image verticală a infinitului”.⁴

Cele două compoziții respiră un sentiment de liniște și armonie, mai ales prin prezența omului, nu atât ca personaj în natură, aflate în ambele tablouri în partea de jos, sub formă de stafaje, cât prin „urmele” sale: poteca, aici „locul trecerii spre orașul mamă”⁵, drumul trasat prin hățșul pădurilor ori puntea ce îți permite să treci peste o apă învolburată, până la așezarea omenească care se zărește în fundalul luminos.

Compozițiile simetrice, planurile desfășurate în principal pe orizontală, formele armonioase, fără accidente tectonice majore dezvoltă și ele un sentiment de calm și echilibru ce denotă și unele influențe italiene. G. Podewin face parte dintre pictorii „cărora le sunt suficiente variațiile clarului și sumbrului *unui anumit ton, ca să exprime prin el totul*.”⁶ El folosește „tonurile pământului”, verde și brunuri.

Foto 9-10

Jean-Baptiste Marie Pierre (1713-1789), *Răpirea Europei*

Jean-Baptiste Marie Pierre (1713-1789), *Venus și Vulcan*

Jean - Baptiste Marie Pierre (1713-1789) pictor mediocru al decorului baroc tardiv, succede în 1770 lui Boucher ca "prim pictor al Regelui". Cele două tablouri din colecția Brukenthal (foto 9-10) nu e sigur că au fost concepute de la bun început ca pendante; e sigur însă că au fost expuse în acest fel și pot fi considerate ca atare, deoarece ele au în comun tema, inspirată din mitologia erotică a iubirilor lui Jupiter și a imperiului lui Venus, iar ca element contrastant, faptul că subiectele lor se desfășoară în medii opuse care cer o structurare deosebită a compoziției: în primul tablou, *Răpirea Europei* mediul fluid și aerian favorizează un colorit generos și decorativismul desfășurat ascensional având ca suport trupul Europei, în a doua lucrare, *Venus și Vulcan*, imperiul subteran al lui Vulcan, în care predomină volumele maselor tectonice ce se confundă aproape cu masivitatea trupurilor, sunt scoase în evidență de luminozitatea emanată de trupul strălucitor al zeiței Venus.

Există o anumită plăcere în a avea două obiecte asemenea, două obiecte care să se completeze și care să incite la comparație, prima și cea mai simplă operație mentală, ce declanșează o serie de întrebări care, în cazul unor picturi, favorizează citirea și satisfacția descoperirii mesajului.

QUELQUES TABLEAUX PENDANTS DE LA COLLECTION D'ART FRANÇAIS DE LA PINACOTHÈQUE BRUKENTHAL - RÉSUMÉ

Il est certain qu'on ressent un vrai plaisir dans la possession de deux objets similaires qui incite à la comparaison -la plus simple des opérations mentales - et même à une analyse plus approfondie. Alors qu'il s'agit des tableaux, on se met une série de questions dont la réponse favorise la satisfaction de découvrir leur message.

Les tableaux pendants trouvent leur complète signification seulement par une lecture parallèle. Leur composition autant que leur structure doivent présenter tant des éléments communs que différents. Seulement une interprétation concomitante des deux laisse sortir le sens, la signification complète de deux tableaux.

La modeste collection d'art français de la Pinacothèque Brukenthal comprend quelques pendants, intéressants du point de vue de la composition et de la symbolique: des portraits, des paysages et des scènes mythologiques: atelier de Pierre Mignard (1612-1690), les portraits de Philippe d'Orléans et de sa femme Henriette, un peintre anonyme du XVIII-e s., les paysages de Gabriel Perelle(1603-1677) et de G. Podewin(fin du XVII-e s.) et les scènes mythologiques de Jean Baptiste Marie Pierre(1713-1789) .

Note:

¹ Wojciechowski, Aleksander, *Arta peisajului*,, București, 1974, p.35,

² Assunto , Rosario, *Peisajul și estetica*, București,1986, vol. I, p.107

³ Ciorănescu , Alexandru, *Barocul sau descoperirea dramei*, p.83

⁴ Assunto, Rosario, *op.cit.*, p.147

⁵ Assunto , Rosario, *op.cit.*, p. 90

⁶ Lhote, Andre, *Peisaje și figuri*, București, 1969, p.29

DESPRE „ȚEHIUL” CROITORILOR ROMÂNI DIN ȘCHEI

Ioan-George Andron

Cel mai vechi document care face referire la existența unor croitori români din Brașov (foarte probabil din Șchei) datează din anul 1692, când, un anume Marcus Fuchs, dă mărturie pentru niște bani luați cu împrumut printr-un valah numit „Crăstia [Cârstea] croitorul”¹ iar în 1723 Radu Căciulă și Radu Panciova se pun chezași pentru scoaterea din „prinsoare” a lui Enache Croitoru și Sora, femeia lui².

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea croitorii români trebuie să fi avut o activitate destul de importantă din moment ce au deranjat, prin concurența pe care o făceau, pe croitorii sași din cetate organizați în breaslă, care se bucurau de sprijinul conducerii orașului, reprezentată de patriciatul săsesc. Aceasta reiese din cuprinsul memoriului obștei românilor din Șchei înaintat către generalul de Wallis la 1735, prin care românii se plâng că sunt împiedicați de la lucrul care până acum le era liber, iar croitorii și cojocarii sași umblă din casă în casă și le confiscă materialele și utilajul³.

La mijlocul veacului al XVIII-lea, văzându-se concurați în meșteșugul lor de unii croitori veniți din Țara Românească și de țigani și femei localnice, croitorii români din Șchei solicită Magistratului să-i protejeze în fața acestora, arătând că în afara meșteșugului lor, pentru care plătesc impozit, nu mai au altă sursă de câștig. Luând în dezbaterea sfatului orașului această cerere, Magistratul o consideră „întemeiată pe echitate” și emite în 15 martie 1756 o hotărâre prin care celor doisprezece croitori petenți (anume Stan Badie, Miheilă Croitor, Radul Bureț, Petru Muntean, Vassie Badie, Radul Orloierul, Dumitru Muntean, Ene Muntean, Cârste Muntean, Mihail Muntean și Gheorghe Ghiuță) „li se îngăduie rugămintea lor și deci acordăm lor celor 12 croitori numiți mai sus, numai lor și excluzând pe toți ceilalți croitori români, care nu sunt stabiliți în suburbiile, de asemeni pe țigani și pe femei, permisiunea să confecționeze și să lucreze haine românești. În consecință, dar de fiecare dată cu știrea judicaturii, ei pot lua tuturor celorlalți astfel de lucrări și să le confiște”. Prin aceasta croitorii români par să fi dobândit exclusivitatea confecționării hainelor românești, însă hotărârea mai prevede că „dacă unul sau altul din croitorii români, care nu sunt stabiliți aici, ar dori să plătească taxa meșteșugului, atunci el s-o plătească pe loc, deoarece ar putea fi bănuat că vrea să fugă [să plece din oraș], iar apoi să aibă și el libertatea de a lucra”. Magistratul mai precizează că „toate cele de mai sus [se permit] însă fără [să fie] cel mai mic dezavantaj pentru cinstita breaslă a croitorilor și cu rezerva ca pe viitor, corespunzător cu circumstanțele care se vor întâmpla, aceste [dispoziții] să poată fi modificate”⁴.

Hotărârea Magistratului conține așadar prevederi contradictorii: pe de o parte acorda celor 12 croitori care făceau parte din țeh dreptul exclusiv de a confecționa haine valahe, iar pe de altă parte orice alt croitor, chiar fără a fi domiciliat în

oraș, putea exercita meșteșugul, singura condiție impusă fiind achitarea taxei de meșteșug către oraș, „taxam opificii”, ceea ce denotă că de fapt Magistratul urmărea mai degrabă să evite evaziunea fiscală în acest domeniu decât să recunoască țeul croitorilor români, cărora li se recunoștea – și acesta era câștigul – dreptul de liberă practică a meșteșugului. Ca o măsură de precauție, Magistratul își rezervă dreptul de a reveni în viitor asupra celor cuprinse în această hotărâre. Jumătate din croitorii cuprinși în hotărâre poartă numele de „Muntean” și doi de „Badea”, unii dintre aceștia, dacă nu chiar toți, fiind înrudiți, făcând parte din aceeași familie și moștenind meseria din tată în fiu⁵. Cei doisprezece croitori români confecționau „haine valahe”, o îmbrăcăminte specifică modei orășenești din țările române pentru negustorimea locală și reprezentau 20% din numărul meșterilor sași de haine nemțești, care lucrau în principal pentru clienții din cetate, dar și pentru o elită românească modernizată⁶.

Croitorii români înțeleg să-și apere interesele specifice unei grupări profesionale organizate în breaslă, întreprinzând, pe de o parte, acțiuni la forurile provinciale împotriva Magistratului care sprijinea breasla croitorilor sași din cetate în fața concurenței meșteșugarilor șcheieni, iar pe de altă parte întreprind acțiuni la Magistrat, căruia îi solicită sprijinul în fața concurenței unor meseriași din afara țeului lor, mai ales români și țigani veniți din Țara Românească.

Deși țeul lor nu era recunoscut oficial, croitorii nu iau în seamă acest lucru și în adunările lor stabilesc reglementări tot mai detaliate specifice organizațiilor de tipul breslei. Astfel, la 15 martie 1760 ei înaintează Magistratului spre aprobare condițiile care trebuiesc îndeplinite de cei ce vor să intre în țe: localnicii maturi trebuiau să depună o sumă de 20 de florini (din care jumătate revenea județului, măsură ce pare a fi fost menită să atragă bunăvoința conducerii orașului), tinerii și copiii 10 florini, iar străinii 20 de florini, din care jumătate reveneau de asemenea județului. Croitorii mai solicită Magistratului să recunoască țeului dreptul de a pedepsi cu amendă pe meșteri pentru delicturile de furt, înșelăciune și minciună, cu obligația de a încunoștința județul despre cazurile de acest gen și de a da o parte din amendă județului⁷.

La adunarea generală a „țeului croitorilor rumănești din Bolgarsegi” ținută la 30 decembrie 1778, după ce s-a citit, spre auzul tuturor, „din cuvânt în cuvânt” conținutul „cărții” (foarte probabil hotărârea Magistratului obținută în 1756) ținută „spre o păstrare mai bună” în vistieria bisericii Sf. Nicolae, cei de față hotărâsc de comun acord să-și aleagă o conducere a țeului cu mandat pe un an de zile, alcătuită din doi bătrâni, unul „țe-meșter bătrân” și altul „țe-meșter tânăr”, pentru ca „astfel ne legăm noi toți meșterii den țe nostru cel rumănesc ca orice ne va poronci bătrânii să avem a da ascultare”, stabilindu-se și o amendă de 50 de bani pentru cei „care n-ar da ascultare la folosul țeului”. Adunarea implică răspunderea țeului pentru calitatea produselor confecționate de membrii săi, prin aceea că „ne legăm între noi, ca oricare din meșteri ar strica niscareva haine omenești, păgubașiu să fie datori a ne căuta la țe și țeul după vină să fie al birșagului după vina greșelilor lui”. În privința condițiilor de intrare în țe a unor noi membrii, adunarea fixa o taxă de 5,40 zloți ungurești pentru „copii de-ai noștri” iar „pre alții care ar fi strein și am vrea să-i primim la țe să să împace întâiu cu Măria sa domnul Județul, apoi să facă pace și cu țeul nostru”. Întocmit de „scriitorul cinstului Magistrat, Pavel

Ioan Lazăr" și purtând pecetea acestuia ce conține o ancoră și inițialele „P.I.L.", documentul este semnat de Ioan Lebul, Pătru Stan, Ioan Ianovici Marin, Ioan Vlad, M. Voicu, Radu Subani, Radu Stoica Pitiș, Radu Duma ca martori și de următorii meșteri: Stalperiu, Jenea Ioan, Radu Bureța, Toma Ene, Ion George Muntean, Ioan Ienea, Ștefan Mihai, Dumitru Croitor, Călin Ioan Croitor, George Iosif, Ion Dumitru, Ioan Cârstea, Mihai Munteanu, Ioan Șerban, Irimia Tomaș, Pătru Șerban, Petcu sin Petru, Georgie Stan, Ioan Craiovanul, Ion Mihai și Nițilă Craioveanu⁸.

Un incident în rândul croitorilor a avut loc în anul 1794, și soluționarea lui a depășit autoritatea țehului, care solicită sprijinul judeului, după cum aflăm dintr-o scrisoare semnată de Gheorghe Stan vâtaful și de bătrânii croitori din Bolgarszeg, care fac reclamație către judele Fronius contra unor „fușeri" tineri, care, dând iscălituri „cu îmbunări și icleșug" că se vor purta cu cinste și vor asculta poruncile bătrânilor și ale vâtafului, au luat „protocolul ăl vechi și cel nou și bizchinul cel umblător din duminică în duminică pe la meșteri și o cheie de la ladă", necinstind pe vâtaf și aducându-i și pagubă. Cere să fie puși sub „strof" pentru a împlini paguba⁹.

Deși în întreg imperiul au fost introduse prețuri maxime încă din timpul lui Iosif al II-lea, fiind prevăzute pedepse corporale pentru cei ce le încalcă mergând până la 50 de bastoane, în urma războaielor napoleoniene prețurile cunosc o tendință de urcare, în parte obiectivă, în parte determinate de speculă. În aceste condiții breslele caută să-și stabilească prețuri pentru produsele lor, iar croitorii din Șchei se întrunesc în acest scop la 22 octombrie 1794, când, „cu carte de jurământ", stabilesc „cu ce feli de preț să cade a lucra toți meșterii hainele, nu unu mai sus și altu mai jos". Urmează lista completă a tuturor lucrurilor ce erau de competența lor să le facă, dezbat și stabilesc prețurile curente ce nu puteau fi nici depășite, nici scăzute. Din păcate, documentul ni s-a păstrat într-o variantă incompletă, fără prețuri, dar este valoros prin consemnarea a nu mai puțin de 66 de sortimente de produse confecționate de croitori¹⁰, în special piese de îmbrăcăminte valahe și turcești, multe din ele realizate în două standarde de calitate a materialului și a manoperei, răspunzând cererii unor clienți de condiții sociale diverse. Prețurile hainelor din acea vreme erau destul de mari, după cum aflăm dintr-un document de la 1790: 12 taleri o pereche de șalvari, 8 taleri o giubea, un taler o cămașă, 8 taleri un mintean, 40 taleri un biniș îmblănit, 46 de taleri o giubea germesut, 6 taleri o scurteică, 24 taleri un antieru germesut, 13 taleri un brâu, 10 taleri un ișlic, 33 taleri un biniș mohorât, 22 taleri un antieru¹¹.

Într-o scrisoare către Magistrat din 19 august 1795, croitorii, după ce evocă dreptul lor exclusiv „de a lucra pentru neamul și nația noastră în ramura croitoriei", și obligațiile față de stăpânire („suntem cotați destul și la contribuție, ba trebuie să efectuăm rufăria, mai ales așternutul la armată, neretribuiți"), se plâng că nu se țin seama de toate acestea, ba mai mult, sunt „împiedicați de fiecare nechemat, ca bunăoară un oarecare Nicolae Craioveanu, care, după ce a cutreierat Moldova și Valahia, s-a așezat aici, făcându-ne neajunsuri, și, cunoscând bine limbi străine, se introduce în case românești ca prin calomnii și lingușiri să ne ia tot lucrul"¹². Rezoluția Magistratului din 5 septembrie, semnată de secretarul și notarul Marcus Tartler, conchide că „nu se poate lua în considerare cererea, deoarece din însăși

cuvântarea petiționarilor reiese că Neculai Craioveanu s-a stabilit aici și va trebui să plătească contribuția ca și ei¹³, ceea ce confirmă interpretarea pe care am dat-o hotărârii din 1756, anume că Magistratul era interesat să impoziteze cât mai mulți meșteșugari români, chiar dacă nu făceau parte din țeh sau nu erau agreați de acesta. De altfel, răspunzând probabil nemulțumirii țehului, la 7 noiembrie, același „secretar și notareș” Marcus Tartler pune o rezoluție mai edificatoare: „nu numai acelora ce sunt înlăuntru scriși le este slobod a lucra haine românești, ci și fiștecăruia este așa de slobod a lucra ca și celor ce sunt aicea moșteaneani, dând dajdea și împlinind slujbele împărătești”¹⁴. Prin această rezoluție se confirmă duplicitatea hotărârii Magistratului din 1756, în sensul că croitorilor români nu le este garantată exclusivitatea confecționării hainelor românești, nefiind protejați împotriva oricărui concurent, dacă acesta plătea impozitul pe meșteșug. Ei nu se vor împăca niciodată cu această stare de fapt și vor apela, în repetatele lor cereri înaintate Magistratului și Curții de la Viena, la prevederile ordonanței din 1756, pretinzând exclusivitatea de a lucra „haine românești și turcești” și interdicția pentru alții de a le confecționa și de a le vinde la Brașov. Pentru a confisca hainele făcute de meșteri din afara țehului, croitorii trebuiau să obțină aprobarea prealabilă a judecătorului, iar mai târziu a poliției. Ori, aceste condiții erau greu de îndeplinit, autoritățile nu-și dădeau silința în rezolvarea acestor cazuri, ele urmărind cel mult ca „fuserii” să plătească impozitul și mai puțin apărarea privilegiului meșterilor din țeh.

Croitorii erau „de facto” organizați în țeh care avea la conducere un „țeh-meșter”, iar atribuțiile sale erau recunoscute în virtutea obiceiului, dar fără a fi recunoscute de autoritățile competente, neputând judeca, nici singur și nici cu sfatul său, toate abaterile, acestea fiind deferite spre soluționare Magistratului. Insistentelor solicitări ale meșteșugarilor români de a li se recunoaște dreptul de a se constitui în țehuri, Magistratul le răspunde că dreptul la țeh, și de lucru în orice ramură, este un drept cetățenesc, și că nimeni nu poate practica un meșteșug privilegiat decât supunându-se legilor, adică devenind cetățean, iar apoi numai cu dobândirea titlului de maistru în ordinea prescrisă de legi¹⁵.

Făț de această atitudine, la 5 februarie 1796, Gheorghe Albu, „scriitorul țehiului”, în numele „plecate slugi, noi tot țehiul croitorilor rumânești din Bolgarseki” redactează și înaintează o jalbă în zece puncte, de data aceasta nu Magistratului, ci „Guberniului Chezaro-Crăiesc”. În jalbă se arată că deși un decret al Guberniului prevede că „fără deschilnirea neamurilor toți locuitorii numai să fie de această cinstită stare să se primească la țehuri și la meșteșuguri”, totuși „oamenii ai opștii noastre, care de multă vreme în multe feluri de meșteșuguri de mână care de la strămoși au fost învățat, și neîncetata gonire au pătimit”. Resemnați că nu sunt primiți în breslele sașilor din cetate, ei cer ca „dacă nu s-au primit între cetățeni, să fie slobози în Bolgarseki a ținea meșteșugurile slobode, care le-au fost învățat de la strămoșii noștri” și deoarece „noi din moșii strămoșii noștri am avut țehi dară nu privilegiat” ei cer Guberniului să dea un decret „ca să avem o putere și noi în Bolgarseki la treaba meșteșugului a opri pă cum și cetățenii în cetate pă ai lor opresc”. O hotărâre anterioară a Guberniului, potrivit căreia breslele din cetate ar trebui să le primească copiii la meșteșuguri, este „fără de folos, că ei sînt foarte cu pizmă pă noi că ce avem slobozenie și nu vrea să primească nici la un fel de

meșteșug copii de român la învățătură”. După ce se arată că „moșii și părinții noștri din vechitură și până acuma au făcut ladă și tot așa se cheamă lada țehiului”, și deși în ladă se adună contribuția de 3 bani pe lună de la fiecare meșter, nu le este de ajuns să plătească suma de 30 de florini nemțești pe care o pretind sașii pentru a intra în breasla lor, căci cei bătrâni nu au de unde să dea, iar dintre tineri, dacă unii ar intra, atunci comunitatea profesională a croitorilor români s-ar diviza iar „aceasta ar fi o mare neunire”. În jalbă, croitorii se mai plâng că nu sunt protejați în fața concurenței neloiale a unor muieri care „lucrează meșteșugul croitorii prost, rău și fără nici un fundament, și haina care o face un om [meșter din țeh] pentru 10 bani ele o face cu 5 și ne strică foarte rău”. Mai mult, sunt meșteri care vin din țară și fac cu un florin o haină pe care ei o fac cu 1,50 florini, iar oamenii le duc lor de lucru, astfel încât „opștea noastră a croitorilor sîntem mare greutate de aceasta cît unii sau dus pîn țară și încă se duc de lucrează meșteșugul”. După ce arată dragostea „desăvârșită a moșilor și strămoșilor noștri și a noastră spre împăratu”, în încheierea jalbei lor, croitorii cer „să ni se dea un prea milostiv dicret de țehi [...] ca să mai putem și noi norodul neamului rumânesc a ne ridica din prostie și a ne deprinde să mergem înainte [...] că și noi ca alte neamuri am dat jurămîntul împăratului și la toate poruncile împărătești slujim, după putere, dar bunătățile țehurilor după cum au cetățeni până acum n-am căpătat, pentru aceia cu genunchi plecați ne rugăm [...] ca să avem și noi o putere de țehi la Bolgarseki”¹⁶.

Țehul croitorilor avea o ladă în care se păstrau actele, documentele, scrisorile și alte obiecte de valoare¹⁷, precum și o „cutie” din tablă prevăzută cu capac, înaltă de 16 cm. și diametrul de 9,5 cm., decorată cu o foarfecă din alamă, cu stema orașului și purtând inscripția „1810”¹⁸. Pecetea cu care își marca țehul actele emise, de formă ovală cu diametrul mare de 3 cm. și cel mic de 2,5 cm., avea gravată o foarfecă, o inimă, doi porumbei cu cruce în cioc și stema orașului, iar de jur împrejur inscripția „Sigillum Sart[orum] Valach[orum] Coron[enses]”, o prescurtare a titlaturii ce o purta țehiul pe la 1829, de când pare a data pecetea¹⁹.

Pentru deprinderea meșteșugului croitoriei și parcurgerea tuturor treptelor profesionale, de ucenic, calfă și meșter, erau necesari ani de muncă și cheltuială. Bucur Mavrodin de pildă, a învățat meșteșugul în 11 ani, timp în care „s-a purtat cu vrednicie”, drept pentru care a fost primit în țehul croitorilor și i s-a acordat „slobozenie” de a practica meșteșugul, după cum o atestă documentul emis la 11 septembrie 1811 de Johann Michael Wagner, scriitor și asesor, de Dumitru George, țehmeșter și de Ion Dumitru, croitor²⁰.

Croitorii nu au obținut mult râvnitul privilegiu dar nu renunță, și după 22 de ani, la 28 ianuarie 1818, ei înaintează prin preotul Ioan Băran o nouă cerere către împăratul aflat atunci la Presburg, cu rugămintea de „a dispune, a întări și a ne elibera înaltul privilegiu [...] deoarece meșteșugul nostru îl exercităm fără nici un dezavantaj pentru breasla locală germană și saxonă, care nu lucrează lucrări de-ale noastre și întrucât noi tot timpul le-am exercitat”²¹. Cererea este retrimisă de la Curtea imperială spre soluționare Guberniului Transilvaniei, care la rândul său îndrumă Magistratul să dea croitorilor tot ajutorul în exercitarea meseriei lor. Ajutorul Magistratului s-a rezumat însă doar la publicarea, inclusiv în bisericile românești, a unei „publicațiuni” în care se scria că nici un croitor străin nu putea

lucra haine românești și grecești „sub pedeapsa confiscării”, dacă acest lucru este spre paguba croitorilor nemțești și ungurești²². Așadar, în urma demersurilor croitorilor români de a obține exclusivitatea hainelor românești și grecești, în cele din urmă croitorii sași și unguri au ajuns să se bucure de această protecție, pe care nici nu au cerut-o!

Croitorii – ca de altfel nici ceilalți meșteșugari români din Șchei – nu vor obține niciodată privilegiul legal de organizare în breaslă, ceea ce nu i-a împiedicat să-și practice pe mai departe meșteșugul în „țehiul” recunoscut doar de ei, căutând mereu să-i îmbunătățească formele de organizare. În 1819 ei fac un pas important în acest sens prin adoptarea unor noi măsuri menite să le reglementeze activitatea, elaborând așa numita „Instrucție a țehului croitorilor românești din Bulgarsek” în 19 „ponturi” (puncte), o sinteză a practicii administrative acumulate până la acel moment, în care remarcăm, printre altele, preocuparea pentru probitatea profesională și moralitatea meșterilor, prin prevederea unor pedepse pentru furtul de materiale, stricarea lucrului, ocara sau defăimarea între meșteri²³.

Tulburările produse în Țara Românească de mișcarea Eteriei au determinat un adevărat exod de refugiați în sudul Transilvaniei, în anul 1821 fiind înregistrați oficial în Brașov un număr de 7204 refugiați, dintre care 2326 în Șchei și 4878 în restul orașului²⁴. Printre refugiați s-au aflat și croitori, mai mult sau mai puțin calificați, care fac concurență meșterilor locali, iar aceștia nu întârzie să se plângă Magistratului, care, apreciind că „în actualele vremuri, când se găsesc foarte mulți refugiați din provinciile de dincolo”, soluționează conflictul de interese dintre croitorii români din Șchei și cei refugiați printr-o hotărâre luată la 12 iunie 1821, potrivit căreia „nu se poate interzice croitorilor care s-au refugiat din Valahia să nu-și câștige hrana cea de toate zilele prin confecționarea de haine valahe și grecești pentru refugiați, nu însă și pentru valahii și grecii localnici”, iar dacă se va dovedi că lucrează și pentru localnici, „petiționarii se vor adresa poliției spre a interveni”²⁵. Croitorii din Valahia nu par să respecte această hotărâre și nici înțelegerea făcută cu țehul local potrivit căreia puteau folosi cel mult câte două calfe, deoarece croitorii din țeh reclamă Magistratului pe clandestinii ce „cu îndrăznială țin câte zece calfe și cârpaci, ba mai mult, prin cei din Prahova au adus pe cheltuiala lor pe câte mai mulți din București și astfel continuă meseria”²⁶. Au fost și cazuri în care croitorii șcheieni din țeh s-au dovedit îngăduitori față de unii meseriași refugiați, căci la 4 ianuarie 1822, țehmeșterul Ioan Craioveanu, al doilea țehmeșter Șerban Solodor, tatăl de feciori Petru Gheorghe „cu tot țehul croitorilor români din Bolgarșeg” adevăresc că se îngăduie croitorului Costandin Gheorghiu, băjenar din Țara Românească, să practice meșteșugul cu condiția să lucreze pentru boieri (boierii munteni refugiați) pe timpul cât vor fi aici, deoarece „a pus și ceva ajutor la lada țehului, s-a însurat aici și s-a legat că după pace se va întoarce în patria lui”²⁷. Unii croitori refugiați și-au continuat viața și activitatea în Brașov și după ce lucrurile în Valahia s-au liniștit, iar cei mai mulți boieri refugiați s-au întors din bejenie, ceea ce provoacă o nouă intervenție a croitorilor șcheieni la Magistrat, care dă la 20 septembrie 1823 o rezoluție prin care ordonă Poliției să apere interesele petiționarilor²⁸.

Pe lângă intruziunea veneticilor în meșteșugul pentru care ei pretindeau a avea – potrivit hotărârii Magistratului din 15 martie 1756, la prevederile căreia recurg cu

persistență – exclusivitatea pe plan local, croitorii șcheieni încep să se confrunte, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu o infiltrare din ce în ce mai puternică a croitorilor din satele vecine Brașovului, mai cu seamă din cele „patru sate” ce vor compune mai târziu Săcelele (Baciu, Turcheș, Cernatu și Satulung), care fac haine și le vând brașovenilor. Țehul protestează, cerând Magistratului să-i adune pe croitorii de la sate cu cătanele și să-i aducă în fața țehului să fie puși la probă, dar acesta răspunde că poate interzice doar confecționarea, nu și vânzarea hainelor făcute de aceștia pe piața Brașovului²⁹.

Printr-o înțelegere cu autoritățile orașului încheiată cel mai târziu în 1796³⁰, țehul croitorilor își asumase obligația de a coase diferite articole de rufărie (lepedee, saltele, strejace, fețe de pernă) pentru garnizoana armatei imperiale din Brașov și pentru spital, lucrări ce erau repartizate fiecărui meșter după puterea sa de muncă și pentru care croitorii nu erau remunerați, fiind scutiți în schimb de „cvartiruire”, de „angăriile” căraușiei și de alte obligații ale vecinătății. În condițiile în care materialul pentru aceste lucrări (pânza, ața) erau asigurate de autorități iar croitorii prestau manopera, deși aceasta presupunea un mare volum de muncă (în anul 1817 și începutul lui 1818 s-au lucrat pentru armată 32.000 de „coți” de pânză), colaborarea părea avantajoasă pentru croitori, deoarece, atunci când, în 1830, Magistratul și autoritățile militare au dat aceste lucrări lui Ioan Both în urma unei licitații, croitorii caută să demonstreze Magistratului că ei le-ar fi lucrat mai ieftin³¹. Printr-o cerere din 1837 formulată de „Membrii țehiului croitorilor valahi din suburbia de sus a Brașovului”, se solicită Magistratului comanda unor furnituri militare, ceea ce denotă că croitorii români nu mai executau gratuit aceste lucrări. Semnăturile de pe acest document ne dezvăluie structura „țehului” din acel moment: în calitate de „Zunftmeister” semnează (prin punerea degetului) Iuon Popasu, ca „bătrân” semnează Iuon Gheorghe, Dumitru Gheorghe și Neculai Stan, iar ca membri semnează zece persoane, alături de care sunt trecute numele meșterilor decedați înlocuiți, pentru a-și justifica calitatea de membri în sensul ordonanței din 15 martie 1756, care acordase dreptul de funcționare al țehului cu 12 membri, cu prevederea ca în cazul decesului unuia, locul putea fi ocupat de un nou membru³².

Conjugarea mai multor factori au contribuit la scăderea treptată a numărului meșterilor croitori și la slăbirea economică a acestora. Pe de o parte, ei făceau față tot mai anevoie concurenței neloiale a unor meseriași mai mult sau mai puțin calificați, unii veniți din alte părți, mai ales din Țara Românească, alții din satele din preajma Brașovului, atrași de o clientelă numeroasă și cu o stare materială bună. Acești concurenți au proliferat, favorizați de condiția lor de meseriași nesupuși rigorilor țehului, care reglementa prin reguli statornicite pe parcursul mai multor generații, condițiile, deloc ușoare, ale parcurgerii treptelor profesionale, cu probele de rigoare. de la ucenic și calfă până la meșter. Pe de altă parte, de pe la 1800 încoace, are loc o mutație în moda vestimentară a păturilor avute, hainele valahe, grecești și turcești fiind înlocuite cu hainele purtate în Europa occidentală și centrală, așa zise „europenești”, „nemțești” sau de la „Viena”, a căror confecționare făcea obiectul exclusivității breslelor săsești, în care românii nu aveau acces³³. Așadar, croitorii români din Șchei se văd perdanți în ambele principale prevederi ale ordonanței din 15 martie 1756: cea care le asigura exclusivitatea în suburbiul Șchei, și cea care privea domeniul de activitate, anume hainele valahe. Ei ajung să

se plângă că, aflați la strâmtoare din lipsa de comenzi pentru haine românești, au ajuns să lucreze plăpumi și „matrațe” plătite prost, după cum vrea clientul, iar haine „nemțești” vor ajunge să lucreze târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când croitorii sași nu vor mai putea face față cererii și vor închide ochii³⁴.

Țehul croitorilor brașoveni și-a creat în anul 1851, ca simbol reprezentativ, un steag din mătase roșie având o lățime de 160 cm. și o lungime de 165 cm., pe care este pictată o ghirlandă aurită de frunze de laur, în cele patru colțuri un înger cu o bucată de pânză în mâini, iar central o coroană, stema Brașovului, o foarfecă și inscripția „1851”. Pe cealaltă față, într-o coroană, se află inscripția: „Zeul Croitor Român”³⁵. Și totuși, „zeul croitor” nu pare să fi fost prea român la acea vreme, căci la sfârșitul aceluiași an, când toate asociațiile profesionale sunt chemate să răspundă unor întrebări necesare constituirii Camerei de Comerț și Industrie, țehul răspunde că nu are arhivă, nu are avere, nu are privilegiu, și nu doresc decât să li se permită să facă orice fel de haine³⁶. La o anchetă din anul 1857 a aceleiași Camerei de Comerț din Brașov asupra „industriilor”, din partea „țehiului croitorilor” – cum le plăcea croitorilor să se denumească – se răspunde că în țehi se mai află 10 oameni, care roagă să li se procure „un inspector binevoitor, calfe și ucenici”, specificându-se faptul că „o ladă are țehiul, care însă este mai mult goală”³⁷.

La 27 februarie 1872, prin adoptarea „Articolului de lege VIII” care prevede desființarea breslelor în forma lor veche și proclamă libertatea desăvârșită a exercitării tuturor profesiunilor economice, se deschide posibilitatea meșteșugarilor și meseriașilor de a se întruni în organizații profesionale de un tip nou, cu caracter civil, numite „asociații”, „societăți”, „reuniuni”, etc. dar lipsite de orice drept de monopol. La Brașov, cu ocazia convocării de constituire a „Asociației românilor din Brasiovu pentru formarea și înaintarea meseriilor între români”, printre cele șase asociații menționate în protocolul încheiat la 12 martie 1874, se numără și cea a croitorilor³⁸. Conștiința apartenenței la „țeh”, cu toate că acesta nu a primit niciodată recunoașterea oficială a autorităților, era atât de adânc pătrunsă în rândul croitorilor români încât la 17 martie 1877 un tânăr pe nume George Babos cerea Asociației un ajutor de 7 florini necesari înscrierii în „țehul croitorilor”³⁹!

BIBLIOGRAFIE

1. AM-IAN *Arhiva Magistratului Orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I-II, București, 1959-1961.
2. CDR *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. I-II, București, 1955-1975.
3. Colan 1944 COLAN Ion, *Contribuțiuni la cunoașterea țehiurilor românești brașovene*, Brașov, 1944.
4. Micu 1968 MICU Emil, *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Câteva date și documente privind refugiații din Țara Românească în districtul și orașul Brașov*, în „Cumidava”, Brașov, tom II, 1968, p. 119–143.
5. Pavlescu 1970 PAVLESCU Eugen, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVIII-XIX)*, București, Ed. Academiei, 1970.
6. Țehiul croitorilor DJAN-Brașov, *Fondul Țehiul croitorilor români din Brașov*.

La Corporation des couturiers roumains de Șchei (Résumé)

Attestés en 1692 pour la première fois par des documents, les couturiers roumains du quartier Șchei de Brasov réussissent en 1735 à faire concurrence aux couturiers saxons de la cité, qui leurs confisquent matériels et outils de travail. Par l'ordonnance du 15 avril 1756, le Magistrat de la ville (correspondant au Conseil local de nos jours) accorde à 12 couturiers roumains le droit de «faire des vêtements valaques». Ceux-ci s'organisent dans une association professionnelle dite «țeh» et établissent toute une série de dispositions spécifiques aux corporations. A la fin du XVIII-ième et au début du XIX-ième siècle, ils sollicitent la protection du Magistrat devant la concurrence des couturiers roumains parvenus des localités voisines, de la Valachie et de la Moldavie, mais qui sont tolérés par les autorités administratives, à condition de payer des taxes établies par la ville.

Bien que organisés *de facto* dans une corporation, ayant un coffre pour documents, un sceau à l'inscription «Sigilium Sart[orum] Valach[orum] Coron[enses]» et, à partir de 1851 un étandard symbolique avec l'inscription «Dieu couturier roumain», cette corporation n'a été reconnue par aucune autorité publique, et leur accès à la corporation des couturiers saxons (qui bénéficiaient de privilèges et de protection) fut interdit. En 1872 les corporations sont abolies par loi, les artisans ayant le droit de se constituer dans des organisations professionnelles à caractère civil, et c'est ainsi que les couturiers roumains fondent une «association» propre en 1874.

Note

¹ CDR, I, p. XLV.

² *ibidem*, doc. 312.

³ Pavlescu 1970, p. 77.

⁴ *Țehiul crioitorilor*, nr. 1.

⁵ Colan 1944, p. 5.

⁶ Pavlescu 1970, p. 168.

⁷ AM-IAN, I, doc. 1686.

⁸ *Țehiul crioitorilor*, nr. 3.

⁹ CDR, I, doc. 3018.

¹⁰ „biniș bun cu capace, biniș mai prost cu capace, biniș bun cu șiret, biniș mai prost cu șiret, jubea cu astare, jubea refecată, chiurc fără mâneci, chiurc mai prost, scurteică fără mâneci, scurteică cu mâneci, scurteică fără mâneci cu sfori, scurteică cu mâneci cu sfori, antiriu cu cheltuele, antiriu fără cheltuele, antiriu cu sfori, antiriu cu bumbac, ilec de postav, ilec cu alifița, ciac și zibuni, ciac și zibuni mai proști, dulamă bună cu tigăl, dulamă mai proastă fără tigăl, jubea de postav cu mâneci bune, jubea mai proastă cu mâneci, jubea turcească bună, jubea turcească mai proastă, poturi bune, poturi mai proaste, șalvari buni, șalvari mai proști, nădragi posnăgești buni, nădragi posnăgești mai proști, nădragi ungurești căptușiți, nădragi necăptușiți, bundă bărbătească, bundă muerească, plapumă de mătase bună, plapumă de mătase mai proastă, plapumă de carton bună, plapumă de carton mai proastă, dulămiță albă,

dulamă muierescă, ghiordii, țilivichii, rochea bună, rochea mai proastă, șurțu cu bărcan cu colți, șurțu fără de colți, antiriu scurt mueresc, mintean de alăgea, mintean de postav, ilicu cu sfori, biniș popesc, antiriu filem lat mărunț, rasă cu sângeafuri, rasă mai proastă, sfită de mătase, sfită de carton, stihari de mătase, stihari de carton, patrahiru, rocavițele, potcapiu, antiriu scurt cu flori, sucnă căptușită, sucnă necăptușită” (Pavlescu 1970, p. 258.).

¹¹ CDR, I, doc. 2327.

¹² *Țehiul croitorilor*, nr. 12.

¹³ Pavlescu 1970, p. 71.

¹⁴ *Țehiul croitorilor*, nr. 10.

¹⁵ Pavlescu 1970, p. 77.

¹⁶ *Țehiul croitorilor*, nr. 14.

¹⁷ *Țehiul croitorilor*, nr. 9.

¹⁸ Pavlescu 1970, p. 279.

¹⁹ *ibidem*, p. 280.

²⁰ CDR, II, doc. 1892.

²¹ *Țehiul croitorilor*, nr. 24.

²² Colan 1944, p. 15.

²³ *Țehiul croitorilor*, nr. 61.

²⁴ Micu 1968, p. 132-133.

²⁵ Colan 1944, p. 19.

²⁶ Pavlescu 1970, p. 178.

²⁷ CDR, II, doc. 4362.

²⁸ Colan 1944, p. 19-20.

²⁹ *ibidem*, p. 17.

³⁰ *ibidem*, p. 21

³¹ *ibidem*.

³² în locul decedatului Ștefan Muntean semnează Dumitru Muntean, în locul lui Ieremia Toma semnează Iuon Popescu, în locul lui Ion Muntean semnează Mavrodin Bucur, în locul lui Ion Mihai Muntean semnează Anghel Ivan, în locul lui Ion Dumitru semnează Petru Gheorghe, în locul lui Ion Cărste semnează Manole Dimitrie, în locul lui Gheorghe Ștefan semnează Gheorghe Ștefan jr., în locul lui Barbul Muntean semnează Gheorghe Șerban, în locul lui Petru Ion Cojocar semnează Wlad Klippe și în locul decedatului Antonie Dumitru semnează Wasile Iordache (Pavlescu 1970, p. 164.)

³³ Colan 1944, p. 17.

³⁴ *ibidem*, p. 22.

³⁵ Pavlescu 1970, p. 282.

³⁶ Colan 1944, p. 22.

³⁷ *Țehiul croitorilor*, nr. 57.

³⁸ Pavlescu 1970, p. 376.

³⁹ Pavlescu 1970, p. 411.

ALBUME DE CUSĂTURI ȘI BRODERII ROMÂNEȘTI PREZENTATE LA EXPOZIȚIA ASTREI DIN 1905

Gherghina Boda

Faptul că la toate expozițiile organizate de românii transilvăneni produsele industriei de casă au constituit punctul de atracție al publicului vizitator, a determinat valorificarea motivelor naționale specific românești, strângerea lor în albume, cu scopul de conservare și valorificare, atât de generațiile prezente, cât și de generațiile viitoare.

La expoziția națională de la Sibiu din anul 1905 a fost prezentat un *Album de cusături și țesături* românești, realizat de Minerva Cosma, reprezentantă a "Reuniunii femeilor române" din Sibiu. Acest album a avut un predecesor în culegerea de modele românești intitulată "*Ornamentica română*", care a fost realizat de Dimitrie Comșa, din însărcinarea comitetului "Reuniunii agricole române" din Sibiu și prezentat în cadrul expoziției industriale de la Sibiu din anul 1902. Acest album a fost finalizat abia la sfârșitul anului 1904, fiind prezentat tot la expoziția din anul 1905.

Ambele albume prezintă importanță prin faptul că relevă, pe de o parte, un număr însemnat de modele de cusături și țesături românești originale, iar pe de altă parte, aduc în atenția publicului frumusețea și bogăția de imagini și culori a produselor noastre etnografice, imaginația și gustul artistic desăvârșit al țărâncei române, originalitatea produselor, finețea și eleganța formelor și culorilor acestora. Totodată, aceste albume se disting și printr-o deosebită importanță științifică relevată de faptul că din studiul acestor modele (natura și felul motivelor de inspirație, alegerea și combinarea culorilor, forma desenului) se pot trage concluzii privind trecutul nostru etnic și istoric, precum și influențele interetnice din domeniul etnografic.

Societatea culturală Astra a inițiat și ea un proiect de album de cusături și țesături, prezentat de Vasile Goldiș într-un articol din revista "Transilvania" din anul 1902. Articolul se intitula sugestiv *Albumul colorat al costumelor naționale românești de pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei*¹. Sarcina de a întocmi un asemenea album i-ar fi revenit secției istorice care, printre altele, trebuia să se ocupe și cu "studii etnografice și în deosebi cu explorări, publicațiuni speciale și cu expozițiuni etnografice, cu arangearea și completarea Museului etnografic proiectat de Asociațiune și în fine cu măsuri referitoare la conservarea portului național și a motivelor originale în industria de casă a poporului român"².

Decizia de realizare a unui asemenea album a fost luată în ședința din 18 februarie 1902. Albumul se dorea realizat sub forma unei colecții de fotografii color ale costumelor naționale, însoțite de un text care să cuprindă descrierea costumelor,

părțile lor componente, însemnătatea acestora, modul de realizare, într-un cuvânt orice informație utilă de importanță etnografică. Deoarece realizarea unui asemenea album necesita un volum imens de muncă și de timp afectat culegerii materialului, V. Goldiș, referentul secției istorice, sugera realizarea lucrării pe parcursul a mai mulți ani. El preconiza începerea lucrării cu "părțile cele mai apusene" ale teritoriului locuit de români, deoarece în zonele de periferie costumele sunt mai mult expuse influențelor străine, fapt care determină ori pierderea originalității, ori contaminarea acesteia într-o măsură mai mare sau mai mică.

V. Goldiș credea că albumul ar trebui să cuprindă 4 părți, astfel: 1) teritoriul dintre Tisa și malul drept al Mureșului și Maramureșul; 2) Banatul Timișan și Severinul; 3) partea Transilvaniei din dreapta Mureșului; 4) partea Transilvaniei din stânga Mureșului³. Totodată, V. Goldiș solicita suma de 1000 coroane, cheltuieli cu albumul și ajutorarea celor însărcinați cu realizarea acestuia, de către preoți și învățători, în mod special. Aceștia aveau sarcina de a alege costumele cele mai reprezentative pentru comuna sau ținutul respectiv, pentru bătrâni și tineri, bărbați și femei, cu această ocazie fotografiindu-se și ținuturile originale specifice zonei respective.

Fotografiile trebuiau să fie de mărimea 18/24 cm iar albumul de 23^{1/2} / 30^{1/2} cm, la finalizare urmând a fi tipărit în cel puțin 1000 de exemplare, destinate vânzării⁴.

Această inițiativă a Asociațiunii de a tipări un album colorat, chiar dacă este limitată doar la costume și, într-o măsură mai mică, la ținuturi, se înscrie pe linia etnografică a culegerii și conservării modelelor pur naționale românești, a transmiterii lor generațiilor viitoare, a păstrării nealterate a motivelor artistice populare.

Realizarea practică a unui album de cusături și ținuturi naționale românești s-a materializat prin "*Ornamentica română*", album realizat de Dimitrie Comșa. Despre acest om știm doar că era privit ca "...tânărul profesor bătrân, frumos la chip și fricos la inimă...Un profesor de seminar care se pricepe la lucrul de mână, un agricultor care prețuiește pe țărani până și în arta lor, un "intelectual" care străbate căsuțe de căsuțe și strânge "zdreanță" veche împreună cu ținutura nouă, un om foarte ocupat și puțin plătit..."⁵.

Acest album este consecința firească a expoziției industriale de la Sibiu din anul 1902. Oct. C. Tăslăuanu, într-un articol din revista *Luceafărul* nr. 6/1905, intitulat "Din ornamentica română", relevă faptul că ideea de a aduna produsele industriei noastre naționale, mai curând îndemnul de a face acest lucru, îi aparține lui D. P. Barcianu, care încă din anul 1881 a lansat acest apel în presă prin seria de articole apărute în cotidianul *Telegraful Român*, intitulate sugestiv "*Preambulări prin expozițiunea română*". Cu deosebit realism remarcă faptul că toate "comorile, cari...zac ascunse în poporul nostru, de la sate, ar trebui ridicate, adunate în reprezentanți caracteristici la un loc, ca așa pe de o parte lucrări originale, frumoase ca stil, să nu se piardă iar pe de altă parte, să contribuie la răspândirea cât mai mare a modelelor de gust și frumuseță adevărată. Folosul unei astfel de colecțiuni inaugurate și făcute cu sistem, pentru cultura poporului ar fi de neprețuit și cheltuielile, ce le-ar reclama, ar fi înmiit răsplătite prin rezultatele ce le-ar dobândi producțiunea industrială a poporului"⁶.

Ideile avansate de Barcianu și-au găsit realizarea practică abia cu ocazia expoziției din anul 1902 organizată de "Reuniunea agricolă română" din Sibiu și

de "Reuniunea sodalilor români". Această expoziție a oferit cadrul lansării inițiativei de formare a trei colecții prețioase, și anume: "una de păpuși – reprezentând portul românesc, - alta de țesături și cusături și alta de vechituri"⁷. Acestor colecții li s-au mai adăugat și alte obiecte adunate cu multă trudă de președintele Reuniunii, toate obiectele regăsindu-se în cele 12 albume alcătuite cu această ocazie: 4 albume de cusături cuprinzând 270 de modele de broderii și "chindiseli", 4 albume cu țesături din bumbac cuprinzând 58 de modele și 4 albume cu țesături de lână cuprinzând 56 de modele. Aceste albume au stat la baza alcătuirii "*Albumului artistic*" litografiat, care cuprindea un număr de 284 de modele pe 4 cartoane, dintr-un total de 384 de modele. Modelele prezentate sunt reprezentative aproape pentru toate ținuturile românești din Ungaria, cele mai multe fiind caracteristice comitatului Sibiu, încadrarea lor în timp variind între trecut și prezent, cele mai vechi fiind de 100 de ani, reprezentând modele exclusiv țărănești⁸. Albumele pentru cusături și țesături urmau a fi legate în "table elegante, cu flori și litere aurite" având forma "albumurilor pentru ilustrate, cu foi de hârtie tare, și în foi cu aperturi (goluri) în cari se se așeze modelele de pânză. Pe fiecare foaie a albumului se așează modele pe amândouă paginile"⁹.

Alegerea modelelor a fost făcută de un comitet de femei din Sibiu împreună cu pictorul Strâmbulescu din București. Modelele de cusături și țesături se prezentau sub forma unor fâșii mici de pânză cu lungimea de 13 cm și lățimea de 6-7 cm; pe lungime, modelul va fi doar de 8-10 cm, ceilalți 3-4 cm cuprinzând doar urzeala, ceea ce va permite oricărei femei să facă și ea acea cusătură, în continuarea modelului¹⁰. În paginile albumului se pot găsi, alături de modele noi și modele vechi, acest lucru permițând un studiu comparativ al modelelor, sesizarea procesului de dezvoltare a gustului artistic și a îndemnării femeii române. Albumele urmau să coste peste 3000 coroane.

Albumul cu fotografii avea forma unei cărți, dar de fapt era o cutie cu 25 de cartoane nelegate între ele. Fotografiile redau culorile originale, "încât îți pare că e țesutura ori cusătura cutare înșasi, cu fețele, cu firul ei de aur ori de argint, cu mărgelile ce scilipesc pe ea"¹¹. Fotografiile redau și modele de covoare, modele ornamentale de pe cojoace etc. Albumul urma a fi tipărit în 500 de exemplare și costa 100 coroane bucata, acesta urmând a se vinde muzeelor, iubitorilor de artă populară, firmelor din străinătate etc.

Cheltuielile însemnate reclamate de realizarea acestor albume se preconizează a fi suportate din fondul "Reuniunii agricole române", care considera aceste cheltuieli "ca o investiție de capital în niște lucruri de mare folos național". După expoziția din 1902, D. Comșa a lansat un apel către "obștea românească" de a contribui cu anumite sume de bani, după posibilități, la fondul necesar tipăririi acestor albume. Colecta s-a deschis chiar în timpul expoziției, când D.P. Barcianu a dat suma de 100 cor., alte sume venind de la Constanța Barcianu – 30 cor., A. Olteanu – 20 cor., avocatul E. Pătăcian – 10 cor., notarul comunal G. Borzea – 2 cor.¹². Oaspeții din România nu s-au lăsat nici ei mai prejos, contribuind astfel: S. Beloescu – 10 cor., D. Ureche – 5 cor., C.C. Georgescu – 2 cor., N. Manole – 5 cor., C. Roth – 5 cor., N. Mondrea – 18 cor. 92 bani (20 lei)¹³. De asemenea, E. Carada, directorul Băncii Naționale a României a făcut comandă de albume în valoare de 500 lei¹⁴. D. Comșa

a oferit Academiei Române din București, în anul 1905. un exemplar din albumul de țesături, cusături și broderii naționale din Transilvania și Ungaria.

N. Iorga vede aceste albume ca o adevărată *antologie* – “și e potrivit cuvântul, căci “athos” e floare, - antologia meșteșugului de colorat, de izvodit, de potrivit, de lucrat cu dragoste și mândrie al țerancei noastre. Din crucilițe, din liniuțe, din pătrate, din fire de coloare, din linii armonice și nou amestecate, din jocul câtorva colori puternice...se alcătuieste o epopeie a tonurilor tot așa de mândră ca aceia cu care în primăvară Dumnezeu câmpiile ce le-a dăruit României”¹⁵.

Albumul costa “60 de lei. Și peste 18,000 de lei s-au cheltuit ca să-l facă și în el zace un entusiasm curat care nu se poate plăti cu bani...”¹⁶.

Albumul era precedat de o *Prefață* și de un *Cuvânt înainte* în care D. Comșa vorbește, în linii generale, de sculptură, arhitectură, pictură și celelalte industrii casnice la români¹⁷. Această lucrare a fost considerată ca “...un monument al gustului artistic și destoiniciei femeii române, și chiar a istoriei noastre naționale. Lucrarea e totodată o mărturie a străduinței și puterii de muncă a puținilor cari au plănuit-o și executat...”¹⁸. Albumul reprezenta și un îndemn pentru păstrarea îndeletnicirii lucrului de mână, care dezvoltă gustul artistic, contribuind totodată la ridicarea bunăstării materiale și la reducerea cheltuielilor pe produse străine, care nu sunt atât de frumoase și de trainice ca produsele naționale românești.

După închiderea expoziției, modelele pentru albume au fost realizate în două ateliere, unul în casa lui D. Comșa și un altul în oraș, aici instalându-se 2, respectiv 5 războaie și 11 lucrătoare¹⁹.

Valoarea artistică a acestor albume este neprețuită, ele fiind “povestea în culori a simțului estetic rafinat și variat al țăranilor noastre”²⁰. Oct. C. Tăslăuanu arată că simetria geometrică perfectă, ca și motivele prelucrate cu multă finețe reprezintă calități proprii, trăsături definitorii ale produselor realizate de o individualitate etnică înzestrată cu un deosebit simț artistic. Aceste modele, creații artistice originale, sunt dovada cea mai elocventă a înclinațiilor artistice ale poporului român. De aceea, artiștii noștri ar trebui să se inspire mai mult din arta populară românească decât din cea străină, deoarece comoara neexploată a satelor românești este un izvor nesecat de inspirație iar dacă acesta va fi filtrat de “lumina senină a sufletului lor” și îmbrăcat în “forma aleasă a artei” vor da naștere unor opere veșnice și originale, de o valoare inestimabilă.

Oct. C. Tăslăuanu arată faptul că toate popoarele culte și-au dezvoltat artele industriale din arta populară, cea chintesență veritabilă a sufletului național. De aceea, autorul îndeamnă la reîntoarcerea la origini, la exploatarea benefică a artei populare românești, ba chiar mai mult, la introducerea acesteia ca obiect de studiu în școlile profesionale din Transilvania, cât și din Regat.

Un al doilea album apărut în anul 1905 și expus în cadrul expoziției din același an din Sibiu este “*Albumul de cusături și țesături*” al Minervei Cosma. Acesta era alcătuit din 20 de “cartoane”, cuprinzând nenumărate modele alese cu grijă de autoare și sistematizate în două caiete. Modelele din al doilea caiet cuprindeau și informații privind firul țesăturii, ceea ce ajută foarte mult la executarea practică a cusăturii²¹. Prețul acestui album era de 16 coroane iar pentru România de 20 de lei²².

Aceste albume prezentau o deosebită importanță și din punct de vedere practic, acestea erijându-se în adevărate surse teoretice aplicabile în industria de casă românească, precum și ca obiecte neprețuite pentru comercianții români. Cotidianul *“Poporul Român”* din Budapesta publică în acest sens un articol intitulat *“Lățirea industriei noastre de casă”*²³, care relevă importanța albumului *“Ornamentica română”* pentru industria și comerțul românesc. Se sublinia faptul că *“măiestria și negoțul”* sunt surse sigure de venit și că arta populară a țărâncii române a depășit frontierele românești, ea fiind remarcată și admirată nu numai de români, ci și de străini, talentul nativ al acestor femei simple din popor putând concura nestingherit cu cel al altor popoare.

Autorul articolului remarcă faptul că multe produse ale industriei de casă românești se vindeau în Ungaria și în alte țări ca produse ungurești și nu românești. O soluție pentru a stopa această stare de lucruri era, după părerea autorului, deschiderea unui magazin de *“manufacturi românești”* la Budapesta *“ca astfel să se poată vinde aceste produse la cât mai mulți străini”*. Această decizie putea avea ca urmări imediate realizarea anumitor venituri materiale concomitent cu popularizarea produselor artisanale românești în cercuri tot mai largi, favorizând astfel extinderea relațiilor comerciale *“cu toate centrele Europei și cu câte un centru chiar și din alte continente”*. Și astfel *“...industria noastră de casă ar putea deveni un frumos izvor de venit pentru țărâncă noastră – și tot românii luând în mână vinderea acestor produse industriale, adică tot ei fiind și negustori, folosul pentru noi este cu atât mai mare”*²⁴.

Această idee de valorificare a produselor industriei de casă datează de mai mult timp, ea fiind lansată de D. P. Barcianu încă din anul 1881. Mai târziu, într-un articol din anul 1897²⁵, Barcianu afirmă faptul că folosul practic al expozițiilor poate fi obținut doar urmând un plan bine stabilit care să cuprindă direcțiile de achiziționare a produselor cele mai valoroase și punerea lor în circuitul comercial. Dar pentru a putea realiza acest lucru, trebuie *“să se producă lucruri de același fel în câtățimi mai mari, ăr pentru a ajunge la sporul dorit al producției trebuesc unelte mai perfecționate și material brut mai mult și mai efin”*²⁶.

Anul 1897 este și anul nașterii societății comerciale sibiene *“Concordia”*, care își fixase drept scop *“de a trage comerțul merunt de prin satele române către un centru condus tot de puteri românești”*. D.P. Barcianu s-a pronunțat pentru extinderea activității acestei societăți și asupra produselor industriei de casă românești, mai întâi achiziționându-le în număr cât mai însemnat, apoi valorificându-le prin intermediul comerțului. Acest fapt ar fi fost benefic și pentru reuniunile femeilor, care prin acest mod și-ar fi putut populariza produsele, ar fi stimulat producția prin vânzarea acestora, ar fi organizat această producție a industriei de casă prin înlesnirea procurării materiilor prime mai ieftine, a uneltelor moderne mai perfecționate, indicând totodată ramurile de producție mai avantajoase²⁷.

O altă idee lansată de D. P. Barcianu, care se va materializa în acele albume de cusături și țesături a fost ca *“lucrurile cele mai frumoase și mai perfecte, fie prin modul de executare, fie prin combinația de colori, fie prin muștră (desemnul lor) se fie conservate ca modele și făcute accesibile nu numai publicului românesc, ci și publicului strein”*. El arăta faptul că firmele industriale și comerciale, precum

și școlile industriale străine pun un mare accent pe produsele manufacturiere populare, trimițând în acest scop specialiști pe la expoziții sau prin sate pentru a culege modele originale și deosebite ale produselor industriale sau obiecte de artă, care ulterior se vindeau foarte scump. De aceea și românii ar trebui să ia exemplu de la străini, mai ales că în ultimul timp arta fotografică a cucerit teren, ceea ce ar fi facilitat fotografierea modelelor și compunerea unui "*frumos, bogat, interesant, instructiv și original album de lucruri din industria de casă românească*". Unul din profesorii noștri de desen s'ar însărcina cu aranjarea și complectarea lui artistică și astfel am dobândi o lucrare de o *întăla valoare și națională, și artistică, și industrială*"²⁸.

Este demn de amintit faptul că atât în România, cât și la alte naționalități din Imperiul austro-ungar sau din afara acestuia au existat preocupări pentru conservarea și dezvoltarea lucrului de mână. În România un prim exemplu, în acest sens, l-a dat chiar regina Elisabeta, care a înființat societatea "Furnica", condusă de Elena Cornescu și care a depus eforturi lăudabile pentru răspândirea și valorificarea comercială a cusăturilor. Apoi putem aminti societatea "Albina" a Elizei Marghiloman, societatea "Munca" condusă de doamna general Fălcoianu, precum și toate școlile profesionale de fete²⁹. Eliza Marghiloman a realizat un album de cusături și țesături, dar care nu a avut succesul scontat deoarece nu a avut o răspândire prea mare.

Printre publicațiile străine tot de natură etnografică putem aminti: *Ornemento de l'industrie domestique sutheniène*, de Wierzbicki, *Ornements des artes et métiers des slaves du sud de Lay* și *Ornement de l'Industrie domestique dela Houpie* de dr. Perlsky, lucrarea din urmă cuprinzând 40 de planșe cu 128 de modele, dintre care 39 sunt românești, 38 fără indicația naționalității, 26 modele de pe trei cămăși aduse din Siberia, 6 ungurești, 3 secuiești iar restul săsești, slovace, croate etc.³⁰

Putem conchide astfel că albumele românești, pe lângă importanța arătată mai sus, au avut și o importanță europeană, ele încadrându-se pe linia etnografică lansată de diverse naționalități de conservare și popularizare a modelelor artistice naționale. Prin aceste lucrări s-a urmărit păstrarea specificului național, transmiterea lui generațiilor următoare, precum și cultivarea respectului și mândriei naționale pentru arta populară specifică fiecărui popor.

Albums de tissus et de broderies roumains presents a l'exposition d'Astra en 1905

Les expositions nationales d'Astra se sont remarquées par la richesse des objets exposés appartenant a l' industrie domestique. Pour cette raison, les modèles spécifiques roumains ont été réunis dans des albums ayant comme but la conservation et la valorification.

Lors de l' exposition nationale réalisée à Sibiu en 1905, ont été présentés deux albums de coutures et de tissus roumains, l' un réalisé par Minerva Cosma et l' autre réalisé par Dimitrie Comșa.

Les deux albums sont importants parce qu' ils rélévent, d 'une partie un nombre important de modeles de coutures et de tissus roumains originaux, d' autre

partie les albums apportent dans l' attention publique la beauté et la richesse des images et des couleurs de nos produits ethnographiques, l' imagination et le goût esthetique parfait de la paysanne roumaine, l' originalité des produits, la finesse et l' élégance des formes et des couleurs. En même temps, ces albums sont très importants parce' que l' étude de ces modèles (la nature et la variété des motifs d' inspiration, le tri de la combinaison de couleurs, la forme du dessin) conduit à nombreuses conclusions sur notre passé ethnique et historique, sur les influences interethniques du domaine ethnographique.

Note

¹ *Transilvania*, 1904, p. 145.

² *ibidem*.

³ *ibidem*, p. 146.

⁴ *ibidem*.

⁵ *Tribuna*, nr.47/1905, p. 3, N. Iorga, *O comoară de artă*.

⁶ *Luceafărul*, nr. 6/1905, p. 128.

⁷ *ibidem*, p. 129.

⁸ *ibidem*, p. 128.

⁹ *Libertatea*, nr. 49/1902, p. 1.

¹⁰ *ibidem*.

¹¹ *Libertatea*, nr. 49/1902, p. 2.

¹² *Bunul econom*, nr. 2/1903, p. 2.

¹³ *ibidem*.

¹⁴ *ibidem*.

¹⁵ *Tribuna*, nr. 47/1905, p. 3.

¹⁶ *ibidem*.

¹⁷ *ibidem*, *Țesături și cusături naționale românești din Transilvania*.

¹⁸ *ibidem*.

¹⁹ *Libertatea*, nr. 49/1902, p. 1.

²⁰ *ibidem*.

²¹ *Luceafărul*, nr.6, 1905, p. 129.

²² *Luceafărul*, nr. 15-16, p. 323.

²³ *Poporul Român*, nr. 15, 1905, p. 1.

²⁴ *ibidem*.

²⁵ *Foaia pedagogică*, nr. 13, 1897, p. 209-213.

²⁶ *ibidem*, p. 211.

²⁷ *ibidem*.

²⁸ *ibidem*, p. 212-213.

²⁹ *Tribuna*, nr. 47/1905, p. 3, *Țesături și cusături naționale din Transilvania*

³⁰ *ibidem*.

ASPECTE ALE ECONOMIEI AGRARE TRADIȚIONALE ÎN COMUNA CRIZBAV

Ioan-George Andron

Economia rurală tradițională a comunei Crizbav s-a caracterizat prin coexistența celor două ramuri principale ale agriculturii, cultivarea plantelor și creșterea animalelor, aflate în legătură indisolubilă și în raporturi de complementaritate.

Cultivarea plantelor

Înainte de colectivizarea agriculturii, țăranii din Crizbav cultivau grâul, secara, orzul, ovăzul, cartoful, porumbul, sfecla de zahăr, plantele furajere (sfecla, trifoiul, borceagul) și cânepa, cele mai mari suprafețe fiind cultivate cu grâu și cartof. Satul dispune de două categorii de teren arabil: *pământul negru* mai sensibil la secetă, având nevoie de ploi mai multe și *pământul galben*, mai argilos și mai rezistent la secetă. Cel mai bun era pământul negru din hotarul spre Feldioara, urmat de pământul negru dinspre Satu Nou apoi de pământul galben dinspre Dumbrăvița, iar cel mai slab era pământul galben dinspre pădure¹.

Până la primul război mondial întregul teren arabil din hotarul satului era împărțit în trei zone: o treime era lăsată *ogor*, a doua treime era cultivată cu cereale iar a treia era cultivată cu alte plante (de obicei prășitoare), rotindu-se de la an la an această utilizare a terenurilor, astfel încât fiecare lot de teren era cultivat doi ani consecutiv dar cu culturi diferite, iar în al treilea an pământul era lăsat să se *odihnească*. Partea din hotar destinată a fi lăsată *ogor* era desemnată în fiecare an de Primărie și pe loturile din această zonă nici un gospodar nu cultiva nimic, deoarece vitele și oile aveau voie să le pășuneze. Pe loturile aflate în celelalte două treimi din hotar fiecare gospodar cultiva ce voia, dar experiența a dovedit că după *ogor* cel mai bine se fac cerealele².

Majoritatea locuitorilor aveau o suprafață de teren arabil cuprinsă între 4 și 6 *holde* (echivalentul unui jugăr sau 56 de ari), unii aveau chiar mai puțin de 4 holde, cea mai mare suprafață fiind deținută de Sândor Iuliu, care avea 21 de holde, adică peste 10 hectare. La Crizbav pământul nu a fost comasat, astfel încât fiecare gospodar avea pământul împărțit în mai multe parcele. O unitate de măsură mai mică a terenurilor era *feldera*, corespunzând unei suprafețe de 7 ari. În general parcelele aveau o întindere de 3 sau 4 feldere (între 21 și 28 de ari) iar pentru diminuarea riscurilor în cazul unui sezon cu excese meteorologice (secetă, umezeală prea mare sau grindină), țăranii cultivau aceeași plantă pe diferite parcele răspândite în diferite locuri din hotarul satului.

În pământul negru, roditor, dinspre Feldioara și Satu Nou, se putea cultiva orice plantă, cu condiția de a efectua lucrările de întreținere necesare și de a-l îngrășa.

Pământul galben dinspre Dumbrăvița și cel dinspre pădure erau favorabile culturilor de grâu, orz, ovăz și borceag precum și culturii cartofului în anii mai secetoși, în schimb erau nefavorabile culturilor de porumb și sfeclă de zahăr. În distribuția culturilor pe diferite terenuri se ținea seama și de alți factori, ca de pildă preferința animalelor sălbatice pentru anume soiuri de plante, în zonele din apropierea pădurii cultivându-se cu predilecție o varietate de grâu numită *grâu cu hoaspe*, adică cu spice lungi, care era mai puțin tentantă pentru mistreți decât *grâul șut* sau *fără mustăți*, care se cultiva spre Feldioara și Satul Nou, unde nu ajungeau mistreții. În pământul negru se putea cultiva aceeași plantă până la trei ani consecutiv, însă în pământul galben aceeași plantă se putea cultiva doar doi ani la rând, dacă nu se îngunoia.

După primul război mondial, odată cu abandonarea vechiului sistem de împărțire a hotarului în trei zone, din care una era necultivată, s-a trecut la o agricultură de tip intensiv, adoptându-se sistemul alternanței culturilor de la an la an pe toată suprafața arabilă a comunei. În urma experienței acumulate pe parcursul multor generații, țăranii au ajuns să cunoască foarte bine caracteristicile solurilor și ale plantelor, constatând astfel că în rotația culturilor după cartof se putea cultiva orice altă plantă (porumb, sfeclă, grâu, orz, orzoaică), după porumb se cultiva orice cereală (orz, orzoaică, ovăz, secară) cu excepția grâului deoarece „după porumb se face grâu slab”³, după orz „nu se face grâu” și se cultiva de preferință ovăz, borceag, trifoi, după ovăz „dacă ogorăști, gunoiezi și ari din nou, poți pune grâu” iar după trifoi se poate semăna grâu, dar se zice că „face rugină”⁴.

Grâul. În general se cultiva grâul de toamnă și mai puțin grâul de primăvară. Toamna, după recoltarea cartofilor, terenul se ara adânc apoi se grăpa cu grapa din lemn cu dinți din fier (unii gospodari aveau și grape în întregime din fier), iar dacă rămăneau bulgări mari de pământ numiți *bruși*, aceștia se spărgeau cu muchia sapei. Pe terenul astfel pregătit, se semăna grâul. Mai demult, în perioada interbelică, erau în sat doar două-trei mașini de semănat, grâul fiind semănat mai mult cu mâna de către bărbați, care scoteau dintr-un sac purtat peste umăr boabele și le împrăștiau pe holdă. După semănat se mai grăpa odată, apoi nu se mai făcea nici o lucrare până primăvara, când *mărăcinii*, buruienile mai mari crescute printre firele de grâu, erau tăiate de la rădăcină cu *pleditorul* (plivitorul), un băț lung de circa 1,20 m. în care era fixată o lamă ascuțită ușor curbată, confecționată de fierari. Buruienile mai mici precum neghina și rapița sălbatică erau smulse cu rădăcini cu tot, cu mâna. Pe unele terenuri unde pământul era bun iar primăvara grâul era crescut, se obișnuia să se treacă odată cu tăvălugul, pentru a *frânge* tulpinile pentru ca acestea să nu crească prea înalte, să nu fie culcate la pământ de vânturile mai puternice.

Grâul de primăvară se cultiva pe pământ fertil sau pe pământ de calitate a doua dar bine îngunoi în prealabil, de preferință pe un teren pe care în anul precedent au fost cartofi. Pentru cultivarea grâului de primăvară, toamna, după strângerea recoltei, terenul se *ogora* (ara) iar primăvara se ara din nou. Dacă în urma arăturii de primăvară nu rămăneau bulgări mari de pământ se putea *semăna pe arătură* și apoi se grăpa, iar dacă erau bulgări se grăpa și înainte de semănat. Peste grâul de primăvară nu se dădea cu tăvălugul ci doar se pliveau buruienile cu plivitorul și cu mâna.

Grâul se recolta pe la sfârșitul lunii iulie sau începutul lunii august, când era copt. Până pe la sfârșitul secolului al XIX-lea grâul – ca și secera și ovăzul – se recolta cu secera, spunându-se că „e păcat să-l cosești, că se scutură boabele”. La secerișul cu secera participa întreaga familie, fără deosebire de vârstă sau sex. Mai întâi se făceau *legături* din două mănunchiuri subțiri de tulpini îmbinate prin răsucire în partea cu spicele, iar peste legăturile așezate jos din loc în loc, se așezau mănunchiurile de spice secerate: cu mâna stângă se adunau spicele iar cu mâna dreaptă se tăiau cu secera. Dacă paiele nu erau prea umede, când într-o legătură se adunau suficiente spice cât să formeze un snop, acesta se lega și se bătea de două-trei ori în picioare „să se așeze” paiele și se lăsa pe holdă. Dacă paiele erau mai umede, erau lăsate să se mai usuce pe legături câteva ore sau chiar până seara, când se legau în snopi. Spre seară, la sfârșitul zilei de seceriș, sau mai repede dacă erau semne de ploaie, se făceau *clăie* alcătuite din 20 de snopi care se așezau în rânduri suprapuse *în cruce*, cu spicele spre interior. Din ultimul snop, cel de deasupra clăii, se smulgea o mână de paie care se introduceau într-unul din snopii de dedesubt, pentru ca să nu-l răstoarne vântul. În perioada interbelică s-a generalizat secerișul cerealelor cu coasa, secera fiind folosită doar în porțiunile de lan unde spicele au fost culcate la pământ de vânt și care nu se puteau cosi. Secerișul cu coasa era mult mai eficient decât cel cu secera, dar avea dezavantajul că o parte din boabe se scuturau din spice și cădeau la pământ. Pentru seceriș, coasei i se atașa o *greblă* (o nuia sau o tijă fixată pe coada coasei și prevăzută cu trei cuie din lemn) confecționată în gospodărie sau într-un atelier de tâmplărie sau rotărie, care avea rolul de a aduna laolaltă spicele tăiate de lama coasei. Spre deosebire de seceratul cu secera la care participa întreaga familie, cu coasa secerau numai bărbații și feciorii, deoarece presupune un efort fizic mai mare. Gospodarii care aveau suprafețe mai mari cultivate cu grâu obișnuiau să angajeze la seceriș oameni mai săraci din sat și țigani din Cutuș, pe care îi plăteau cu ziua⁵. Femeile și fetele făceau legăturile, adunau mănunchiurile de spice rămase în urma cosașului și le legau în snopi. La așezarea snopilor în clăi participa toată lumea, fără deosebire. Clăile erau lăsate în câmp câteva zile, cel mult o săptămână, să se mai usuce spicele și paiele, apoi erau transportate cu căruța în gospodărie, unde erau descărcate în șură pe un pat de nuiel peste care se așeza un strat de paie din recolta anului precedent ca să nu tragă *bucatele* umezeală din pământ, deoarece pentru treierat trebuiau să fie bine uscate. Mai demult toate cerealele păioase se treierau cu îmblăciul. Treieratul cu îmblăciul se făcea în *aria șurii*, care era lipită pe jos cu un amestec de lut galben, balebă de cal sau de vacă și apă. Pe aria curățată bine în prealabil se așezau pe două rânduri snopii desfăcuți de legături și răsfițați, cu spicele spre interior, iar *îmblățitorul* lovea alternativ cu îmblăciul cele două rânduri de spice. Paiele cu spice erau întoarse apoi pe cealaltă parte și îmblătitul continua până ce se desprindeau din spice toate boabele. Paiele erau adunate de pe jos și după ce erau scuturate cu mâna să mai cadă eventualele boabe care nu s-au desprins din spice prin îmblățire, se păstrau pentru a fi folosite ca așternut pentru vite. Boabele rămase pe arie se adunau cu grebla și mătura de nuiel într-o grămadă, apoi se *vânturau* aruncându-le dintr-un loc în altul cu *lopățica* făcută de țigani cu scoaba dintr-un trunchi de lemn. Pleava, fiind mai ușoară, cădea mai aproape de cel ce vântura, iar boabele, fiind mai grele, zburau mai departe,

astfel că se adunau două grămezi: una de boabe și alta de pleavă. După vânturat, boabele se dădeau și printr-un *ciur* mare cu *veșca* din lemn și *sita* din piele cu găuri de dimensiune astfel potrivită încât impuritățile de mici dimensiuni și boabele mărunte și seci să treacă prin *ciur*, iar boabele bune să rămână. Erau două tipuri de *ciururi*: unul pentru „bucate” (cereale păioase) și altul pentru porumb.

În perioada interbelică s-a generalizat treieratul cu batoza, continuând să fie treierată cu îmblăciul doar secara, pentru că șurile, grajdurile și chiar unele case se mai înveleau cu *jipi* de secară legați cu sârmă de șarpanta din lemn a acoperișului⁶. În Crizbav au existat trei batoze aparținând unor persoane particulare și patru batoze aparținând unor asociații de proprietari. Sala András și Szöcs Tamás au avut batoze acționate de mașini cu abur care erau tractate de boi iar Veres Jozsef a avut o batoză „MAV” (Magyar Állami Vasúti Gépgyár) acționată și tractată de un tractor „Hannomag”. Fiecare din cele patru asociații de proprietari au avut câte o batoză „MAV” care erau acționate de trei locomobile cu aburi și de un motor cu ardere internă tractat cu animalele⁷.

După treierat, boabele se puneau apoi în saci de cânepă și erau depozitate în podul casei, de unde, pe măsura necesității, erau duse la măcinat la moară. Mai demult a fost în sat o moară de apă la care se măcina orz, ovăz și porumb pentru *uruială*⁸ la porci și porumb pentru făină de măcăligă. Înainte de construirea actualei mori, grâul era dus la moara de făină din Hălchiu și mai rar la moara din Feldioara.

Porumbul. A constituit o cultură secundară la Crizbav, fiind cultivat pe suprafețe mici, pentru obținerea făinii pentru măcăligă și ca hrană pentru porci și vite sub formă de *uruială*. Porumbul se putea cultiva după orice altă cultură, dar de preferință se cultiva pe terenuri cultivate în anul precedent cu grâu sau cartofi. Primăvara, indiferent dacă toamna s-a *dezmiriștit* terenul de pe care s-au recoltat cereale sau nu, se făcea o arătură adâncă de 5–10 cm., se grăpa apoi se semăna porumbul. În vechime porumbul se semăna împrăștiind cu mâna boabele purtate într-un sac, la fel ca grâul, dar în perioada interbelică s-a generalizat semănatul în rânduri, cu mașina de semănat tractată de animale. Porumbul semănat cu mâna se prășea numai manual, cu sapa, iar cel semănat cu mașina de semănat se prășea cu prășitoarea (aceeași cu care se prășea cartoful) între rânduri și cu sapa manuală între plantele de pe același rând. Recoltarea se făcea rupându-se cu mâna știuleții, care erau duși în coșuri de nuiiele până la căruță iar cu aceasta erau transportați în gospodărie, unde în aceeași seară se făcea clacă de *desfoiat* știuleții, care se păstrau împrăștiați pe jos în podul casei⁹.

Cartoful. Crizbăvenii spun că „mai demult era un soi de cartofi cu coaja vânăță, bun pentru pită”, care a fost înlocuit apoi cu soiurile de cartof „alb”, caracterizat ca „făinos” și cartoful „roșu”, care se zdrobește mai puțin la fierbere decât cel alb. Cartoful putea fi cultivat după oricare altă cultură, cu condiția ca terenul să fie îngrășat în prealabil cu gunoi de grajd, dar îi priește cel mai mult terenul „odihnit” care a fost cultivat în prealabil cu lucernă sau trifoi¹⁰.

Potrivit celei mai vechi practici de cultivare a cartofilor¹¹, toamna, terenul pe care urmează să se pună cartofi se îngunoia și apoi se ara, iar primăvara cât mai devreme, de îndată ce se zvânta pământul după topirea zăpezii se grăpa, apoi se făceau cu sapa *cuiburi* dispuse în rânduri, la circa 40 de cm. între ele. În fiecare

cuib se punea câte un cartof de dimensiunile unui ou mai mic sau doi cartofi de dimensiunile unei nuci, care erau acoperiți cu pământ tras cu sapa. Cartofii plantați în cuiburi se prășeau tot cu sapa, de două ori: la prima prașilă se tăiau buruienile iar la a doua se tăiau buruienile și se făcea *mușuroi*, adică se aduna pământ în jurul tulpinilor. Mai demult cartofii nu se stropeau, căci „nu se știa de mană, nu se știa de gândaci”. Recoltarea cartofului se făcea în a doua jumătate a lunii septembrie, când erau scoși din pământ cu furca cu patru coarne, adunați în coșuri de nuiete împletite sau în găleți din tablă și apoi puși în saci de cânepă care se încărcau în căruță și erau transportați în gospodărie, fiind depozitați pe pământ, în beci.

După o altă metodă tradițională de cultivare a cartofilor¹², toamna, după secerișul păioaselor, terenul nu se ara ci se lăsa *miriște*. Primăvara terenul se îngunoia, fie descărcând gunoiul din căruțe în grămezi mari din care apoi se împrăștia, fie împrăștiind gunoiul direct din căruță, spărgându-se apoi cu furca bulgării mai mari. După îngunuire terenul se ara și se grăpa, după care se plantau cartofii în cuiburi făcute cu sapa sau în rânduri făcute cu plugul.

În perioada interbelică a apărut o metodă mai eficientă de cultivare a cartofului¹³. Cât mai curând după secerișul cerealelor, terenul se *dezmiriște*, adică se făcea o arătură de suprafață adâncă de doar 4–5 cm. Cei mai buni gospodari arau chiar printre clăile de cereale, iar după ce duceau clăile acasă arau porțiunile dintre clăi rămase nearate. Arătura de „dezmiriștire” avea rolul de a favoriza păstrarea umezelii în sol cât și încolțirea semințelor de buruieni, deoarece vara după seceriș mai ploua și răsăreau o diversitate de plante. Pentru dezmiriștit câțiva gospodari din comună aveau un plug special prevăzut cu două brăzdare, ce era tras de două vite, deoarece arătura era de suprafață. Prin luna octombrie și chiar în noiembrie se făcea *arătura de toamnă* adâncă de 15–20 cm., cu un plug având un singur brăzdar și cu corman fix (pluguri cu corman schimbător erau puține, fiind folosite doar pe terenuri în pantă) tras de patru boi sau de patru cai, iar gospodarii care nu aveau decât o pereche de animale împrumutau pentru arat încă o pereche. Primăvara terenul se grăpa și se făceau rânduri cu *brăzdătorul* sau *marcatorul*. Confectionat în sat de rotar și de fierar, brăzdătorul avea două *coarne* pentru dirijarea utilajului și un cadru transversal din lemn pe care erau prinse trei *cormane* duble din fier (unul median, fix, și două laterale, mobile). Atașat la *rotilele* de la plug prin intermediul unui *grindei* din lemn, brăzdătorului i se putea regla atât distanța dintre brazde, fixând cormanele laterale pe cadrul transversal mai aproape sau mai departe de cormanul median, cât și adâncimea brazdelor, prin poziționarea pe verticală a capătului grindeiului pe *perna* de la roțile. Pentru a păstra între rânduri (brazde) distanțe egale de circa 60 cm., un corman era dirijat pe traseul brazdei anterioare iar celelalte două cormane făceau două brazde noi, în general adâncimea brazdelor fiind reglată la 10 cm, coama brazdei era de circa 5 cm., astfel încât adâncimea reală a brazdei poate fi considerată ca având 15 cm.

În urma brăzdătorului mergeau plantatorii, în general femei și copii, care purtau cartofii în *coșuri* din nuiete, punând din loc în loc, la distanță de circa 40 cm., câte un cartof în fundul brazdei. Coșurile din nuiete împletite de țigani din Cutuș aveau mai demult o formă ovală, alungită, dar în ultimul timp se fac coșuri rotunde¹⁴. După plantarea cartofilor în brazde aceștia se acopereau cu pământ fie cu sapa, fie cu prășitoarea, pe care se monta un corman special pentru această lucrare.

Și cartofii plantați în brazde se prășeau de două ori cu *prășitoarea* din fier cumpărată din comerț, care avea un cadru pe care se puteau monta diferite tipuri de cuțite. Pentru prima prașilă, pe cadrul prășitoarei se monta un cuțit frontal median având două cuțite dispuse în triunghi și două perechi de cuțite laterale având lame trapezoidale curbate, orientate spre interior. La prima prașilă, care avea rolul de a tăia buruienile, după prășitoare (care tăia buruienile dintre rânduri) urmau prășitorii cu sapa manuală, care tăiau buruienile dintre cuiburi. Pentru prașila a doua, prășitoarea păstra cuțitul frontal și perechea de cuțite laterale mediane care tăiau buruienile, dar în locul perechii de cuțite laterale din spate avea montat un corman dublu care răsturna pământ în dreapta și în stânga, spre cele două rânduri de cartofi printre care se deplasa prășitoarea.

Recoltarea cartofilor cultivați în rânduri, în brazde făcute cu brăzdătorul, se făcea fie cu plugul folosit pentru arat, fie cu un plug special pentru scos cartofi¹⁵.

Creșterea animalelor

Înainte de colectivizare în Crizbav erau între 700 și 800 de vaci cu lapte, între 200 și 300 de boi, între 300 și 500 de juninci, între 200 și 300 de cai, între 1500 și 2000 de oi și în aproape fiecare gospodărie se creșteau între 2 și 4 porci¹⁶.

Satul dispunea de suprafețe întinse de fânețe: în *Valea Cetății* (la nord de sat, sub munte), în *Sidiraș* (la nord-vest de sat, la vale), în *Vizköz* (la vest de sat, lângă pădure), *Sub Dealu Rotund* (la sud-vest de sat, spre Țânțari), în *Șesu Morii* (la vest de sat), în *Bercu* (la est de sat), în *Valea Bătrână* (la est de sat, pe locul lacului actual) și în *Nirbea* (la sud de sat, unde era mai mult pășune). Pășunile satului, toate în proprietatea satului și administrate de Primărie, se aflau *Pe Csere* (la nord de sat, cea mai mare pășune, unde pășunau concomitent mai multe ciurde), *Pe Golean* (la nord de sat, la poalele pădurii) și în *Nirbea* (la sud de sat, unde erau și puține fânețe)¹⁷.

Pe durata iernii toate animalele erau ținute în sat, în gospodării, vitele și caii în grajd iar oile într-un mic saivan sau într-o separație a șurii, fiind hrănite cu fân, trifoi, lucernă, borceag (uneori în amestec cu paie, mai ales la cai), cu sfeclă furajeră (cailor li se dădeau întregi, iar vacilor și bivolițelor tăiate în bucăți), cu cartofi (fierți în amestec cu „uruială”), „lubenițe” (bostani cruzi sau fierți în amestec cu uruială, la porci) și cu boabe de porumb (care se dădeau la oi, alături de fân).

Pe timpul verii, animalele erau ținute la ciurdă, în afara satului. Din primăvară, în jurul zilei de 10 mai, proprietarii de animale se adunau la Primărie și angajau păstorii pentru toate ciurdele, plătind Primăriei o taxă pentru fiecare cap de animal dat la pășunat iar păstorilor o sumă de bani negociată și produse pentru fiecare cap de animal dat în grija acestora. Pentru o vită proprietarul dădea păstorului o sumă cuprinsă între 15 și 20 de lei (din care jumătate o achita la Rusalii și restul la spargerea ciurdei) și 15 kg. de „bucate” constând în grâu și porumb. Erau ciurde separate pentru boi, pentru vacile cu lapte, pentru juninci (de vite și de bivolițe), pentru bivolițele cu lapte, pentru cai și pentru oi. În pășunea din Valea Cetății de la poalele pădurii erau cele mai multe ciurde, care se adăpau din *crepuri* (jgheaburi scobite în trunchiuri de copac dispuse în cascadă, apa de izvor curgând continuu dintr-unul în altul)¹⁸.

Unele animale (toate oile, vitele tinere, dar și unii boi și cai) stăteau toată vara la pășune, altele erau scoase la ciurdă în fiecare dimineață de pe la ora 5, întâi boii

și caii urmați de viței, de vitele cu lapte și la urmă de bivolițe și erau aduse spre seară pe la orele 19 – 20, primele sosind vacile cu lapte, apoi bivolițele, vițeii iar la urmă boii și caii. Oamenii care își țineau boii și caii la pășune pe toată durata verii, atunci când aveau nevoie de ei pentru vre-o lucrare agricolă sau pentru transport, se duceau după ei la pășune și îi aduceau acasă cât timp aveau nevoie. La pășune toate animalele dormeau noaptea în aer liber, la fel și păstorii de la ciurdele de peste zi, numai păstorii animalelor care stăteau toată vara la pășune aveau o colibă unde dormeau.

NOTĂ:

Prezentul articol reprezintă rezultatul cercetării întreprinse în vara anului 2003 în localitatea Crizbav de Muzeul de Etnografie Brașov, sub coordonarea doamnei dr. Ligia Fulga.

Mulțumim pe această cale Primăriei comunei Crizbav pentru sprijinul acordat și locuitorilor care ne-au furnizat informații, în mod deosebit doamnei Ana Pușcaș (nr. 425) și domnilor Gheorghe Năpar (nr. 65), Mircea Toma (nr. 473), Dionisie Coșcodar (nr. 436), Dezső András (nr. 138) și Vasile Mirea (nr. 448).

Aspects de l'économie agraire traditionnelle de Crizbav (Résumé)

L'économie rurale de la commune de Crisbav est caractérisée (en grande mesure) par la coexistence des deux branches principales de l'agriculture : la culture des plantes et l'élevage, trouvées dans une relation indissoluble et en rapports de complémentarité.

Jusqu'à la coopérativisation de l'agriculture de la période communiste, les plus grandes superficies ont été cultivées avec du blé et des pommes de terre, auprès des quels on cultivait aussi le seigle, l'orge, l'avoine, le maïs, la bettrave, les plantes fourragères et le chanvre. Jusqu'à la première guerre mondiale chaque lot était cultivé deux années consécutives mais avec des cultures différentes, la troisième année la terre « se reposait ». Entre les deux guerres on a commencé à pratiquer une agriculture de type intensif par l'adoption du système de l'alternance des cultures tous les ans. Après l'apparition des machines agricoles à traction animale, les anciennes pratiques (tels le semis et le sarclage manuels) ont été abandonnés et l'égrenage manuel remplacé par les batteuses. La majorité des agriculteurs possédaient une superficie de terrain arable de deux ou trois hectares, le plus riche avait un peu plus de 10 hectares. Chaque fermier partageait son terrain en plusieurs parcelles de 21 à 28 ars, et pour diminuer les risques en cas d'excès météorologiques, les paysans cultivaient la même plante sur différentes parcelles parsemées dans le territoire du village.

Avant la coopérativisation, à Crisbav il y avait entre 700 à 800 vaches laitières, 200 à 300 bœufs, 300 à 500 génisses, 200 à 300 chevaux, 1.500 à 2000 brebis et dans presque chaque ferme il y avaient 2 à 4 cochons. Pendant l'hiver tous les animaux étaient gardés dans le village, dans les fermes, où ils étaient nourris de foin, de bettrave, pommes de terre, céréales broyées, citrouilles et maïs. Pendant

l'été, on ramassait les animaux dans les pâturages aux alentours du village. Il y avait des troupeaux de bœufs, de vaches laitières, de genisses et bufflettes, de bufflonnes laitières, de chevaux et de moutons. Pendant le pacage les animaux restaient à la belle étoile, de même que leurs bergers. Seuls les bergers des animaux qui passaient tout l'été au pâturage y improvisaient une hutte.

Note

¹ inf. Gheorghe Năpar, n. 1928, nr. 65.

² inf. Mircea Toma, n. 1924, nr. 473.

³ inf. Gheorghe Năpar, n. 1928, nr. 65.

⁴ inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

⁵ inf. Vasile Mirea, n. 1911, nr. 448.

⁶ inf. Vasile Mirea, n. 1911, nr. 448.

⁷ inf. Dezső András, n. 1931, nr. 138.

⁸ făină din boabe de orz și porumb măcinată grosier înmuiată în apă.

⁹ inf. Mircea Toma, n. 1924, nr. 473.

¹⁰ inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

¹¹ inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

¹² inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

¹³ inf. Mircea Toma, n. 1924, nr. 473.

¹⁴ inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

¹⁵ inf. Ana Pușcaș, n. 1922, nr. 425.

¹⁶ inf. Dionisie Coșcodar, n. 1924, nr. 436.

¹⁷ inf. Dezső András, n. 1931, nr. 138.

¹⁸ inf. Dionisie Coșcodar, n. 1924, nr. 436.

ARTA PICTURII PE STICLĂ LA FAMILIA TĂMAȘ

– ATELIER FĂGĂRAȘ –

Elena Băjenaru

În colecția de icoane pe sticlă a Muzeului Țării Făgărașului se păstrează un număr mare de icoane (peste 1000) pictate de membrii familiei Tămaș tată și fiu – și Ana Deji – fiică.

Arta picturii pe sticlă a acestei familii nu a făcut obiectul nici unui studiu din partea specialiștilor, fiind cercetată adiacent în lucrări generale dedicate acestui meșteșug țărănesc.

Familia Tămaș s-a stabilit în Galați și mai târziu în Făgăraș, venind din zona Gherla. Unii specialiști sunt de părere că această familie a fost adusă în zonă de vestitul iconar Savu Moga, pe la anul 1860¹. Alți cercetători ai fenomenului picturii pe sticlă consideră că Petru Tămaș, împreună cu familia (soție și doi copii) s-a stabilit în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Făgăraș, fără a face vreo referire la numele lui Savu Moga². Consider că Petru Tămaș s-a stabilit în zona Făgărașului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece nu se cunoaște nici o icoană pictată de acest iconar mai devreme de 1860-1865.

Această familie a pictat icoane pe sticlă pe parcursul a aproape o sută de ani, de la 1860-1865 până în preajma celui de-al doilea război mondial. Ana Deji, fiica lui Petru Tămaș moare în 1940 și este înmormântată în cimitirul ortodox din Făgăraș.

Arta lor se înscrie în curentul zugravilor de icoane ce au învățat să picteze în familie. În Țara Făgărașului a mai existat un caz asemănător – cel al familiei Grecu – originară din Arpaș dar stabilită în Săsăuși și care a pictat biserici și icoane mai bine de un secol.

Această modalitate de a înfăța meșteșugul picturii din tată în fiu a dus la un fenomen negativ în ceea ce privește arta picturii, valoarea ei estetică și teologică. Meșterii iconari de la început au mai multă siguranță, originalitate în compoziție, având chiar curajul de a introduce elemente locale (arhitecturale florale și chiar etnografice). Cei care urmează, însă, devin tot mai stereotipi, mai slabi în desen și concepție. Dacă primii respectau canoanele și erminile, ultimii nu vor ține cont de nici o regulă sau canon. În cazul nostru, la un capăt al acestei linii se află Petru Tămaș – Tatăl, iar la celălalt capăt icoanele Anei Deji.

Stabilindu-se în Făgăraș iconarii din Familia Tămaș vor fi nevoiți să-și adapteze maniera de lucru (desen, cromatică, tematică) la cerințele mediului mai evoluat de aici. Venind dintr-o zonă – Gherla – unde se picta pe suprafețe mici, ei își vor mări compozițiile la dimensiunile cerute de populația din zona Făgăraș.

Icoanele lor au fost răspândite în toată Țara Făgărașului. Lena Constante, participând la cercetările monografice demarate de Dimitrie Gusti în 1932, prezintă proveniența icoanelor din satul Drăguș³. Din totalul de 519 icoane găsite aici, 124

au fost pictate de Ana Deji și cinci de Petru Tămaș-tatăl.

Demersul identificării icoanelor din colecția ce poartă amprenta familiei Tămaș nu a fost dificil în cazul Anei Deji și a fratelui său Petru Tămaș. Însă, identificarea icoanelor pictate de tatăl acestora a fost destul de greoaie, deoarece nu se cunoaște nici o icoană semnată de acesta, iar cele datate sunt extrem de rare. Nesemnarea icoanelor era un fenomen obișnuit la zugravii pe sticlă (mai ales unde se lucra în ateliere), deoarece iconarii nu aveau conștiința propriei valori, nu se considerau artiști sau pictori. Puțini iconari își vor semna lucrările, lucrări ce se vor ridica la un nivel artistic deosebit. În ateliere, o icoană era realizată de mai mulți iconari, neexistând amprenta individualității vreunui dintre ei.

Identificarea icoanelor din colecție pictate de Petru Tămaș – tatăl am realizat-o plecând pe de o parte, de la icoanele reproduse în albume și lucrări de specialitate (foarte puține), iar pe de altă parte de la modalitatea de a realiza desenul, detaliile – fața, linia nasului, tratarea ochilor și a mâinilor, punctele de deasupra buzei superioare, cromatica (unele din aceste detalii se întâlnesc și la urmașii săi). Toate aceste elemente și detalii apar astfel, ca o marcă de fabricație.

Lena Constante, în studiul său despre pictura pe sticlă din Drăguș, prezintă, în reproduceri, patru din cele cinci icoane pe care le-a pictat Tămaș – tatăl și găsite aici, autoarea articolului preciza: „proveniența celor cinci icoane le-am stabilit cu precizie”⁴. Ea rămâne impresionată, în special de „Coborârea de pe cruce” pe care o consideră extrem de frumoasă.

Valeriu Literat a găsit la biserica din Felmer un aer realizat de Petru Tămaș – tatăl și era de părere că și ușile bisericii ortodoxe din Galați au fost pictate tot de acesta⁵.

Din familia Tămaș (la zugrăvirea icoanelor se pare că a ajutat și soția lui Tămaș⁶), icoanele lui Tămaș – tatăl sunt cel mai bine realizate cu un desen îngrijit și un simț al compoziției și o cromatică cu tonalități rafinate ales pe măsura și în acord cu subiectul iconografic ales.

Am identificat în colecție, un număr de 15 icoane lucrate de Petru Tămaș – tatăl. La o privire generală sunt icoane frumoase, în accepțiunea estetică a cuvântului. Dar la o cercetare atentă desenul, mai ales cel al mâinilor este mai primitiv, așa cum este cazul pieselor din colecție cu număr de inventar 12, 17, 337. Însă tocmai în acest „primitivism” al desenului stă frumusețea și farmecul icoanelor.

Deși folosește același izvod (cum este cazul temei Maica Domnului Jalnică, nr. inv. 12, 191), Tămaș încearcă să varieze, cromatic mai ales, tema. El nu se îngrijește atât de perspectiva optică, de echilibru compozițional, cât de semnificația și mesajul teologic al subiectului. De exemplu, Maica Domnului – din tema iconografică Maica Domnului Îndurerată – ocupă aproape întreaga suprafață a icoanei, în timp ce crucea cu Iisus răstignit se pierde în spate. Zugravul oferă un caz al „perspectivei de valoare”⁷, voind să accentueze importanța suferinței Maicii Domnului prin mărimea reprezentării ei.

Ceea ce impresionează la icoanele lui Petru Tămaș – tatăl este, însă, coloritul, el dovedind un simț al culorilor specific țaranului român și despre care Nicolae Iorga spunea că acest „este ieșit dintr-o intuiție cu totul specială cu care te naști”⁸. Acolo unde folosește albastrul așează roz, roșul îl pune lângă verde (mai ales la veșminte), obținând un efect cromatic deosebit.

Primul iconar din familia Tămaș pictează pe suprafețe medii – 50-60 cm – pe suport de glajă. Preferă chenarul geometric în locul celui floral, iar foița de aur este folosită pentru a pune mai bine în valoare scena iconografică și mesajul biblic al acestuia (de exemplu Emanuel în Potir).

Tematica abordată de Tămaș este diversă: de la teme frecvent la teme mai rare, „mai puțin populare”⁹.

În lumea satului românesc a existat o anume ierarhie, preferință pentru scene cristologice sau sfinți „care consideră că îi reprezintă cel mai bine”¹⁰. Manifestarea acestui simț de preferință scoate în evidență „profunzimi sufletești destul de complicate și interesate pentru psihologia poporului”¹¹ și trebuie raportată la calitățile pe care țărănul le atribuie unor sfinți, „presimțind în surdina credința despre puterea magică a icoanelor”¹².

Tămaș tatăl a pictat, îndeosebi Maica Domnului Jalnică, Maica Domnului cu Pruncul, Iisus cu vița-de-vie, Sfântul Nicolae (acestea vor fi și temele preferate ale copiilor săi).

Tema Iisus cu vița-de-vie este pictată de Tămaș ca în toate centrele de pictură – Iisus, șezând pe lăiță, stoarce strugurii în Potir. Referindu-se la acest subiect iconografic, Nicolae Cartoian a subliniat legătura cu legendele religioase din literatura română¹³, considerând că iconarul țărăn a realizat o viziune naivă a acestei teme iconografice.

Zugravul a dat o interpretare simbolică scenei de la Cina cea de Taină, când s-a instituit misterul Euharistiei. Elementele ce compun scena – coarda vie încărcată cu struguri, coasta lui Iisus străpunsă de sulița soldatului – dovedesc că legenda Proclei și a viței-de-vie era cunoscută de țărani și iconari.

Compoziția temei iconografice Maica Domnului Jalnică este realizată ca și la ceilalți iconari. Maica Domnului privește pe Iisus răstignit. La baza crucifixului, iconarul a pictat un craniu recunoscut ca fiind craniul lui Adam și două oase „sudate de sângele lui Iisus ce se scurge din rănila picioarelor”¹⁴. Această reprezentare își are sursă într-o legendă bogomilică¹⁵ și își propune, printr-un proces de interpretare simbolică să arate cum Crucea pe care a fost răstignit Iisus a fost ridicată pe locul unde era craniul lui Adam, iar sângele lui Hristos, căzând pe craniu, a răscumpărat lumea de păcate.

În icoana Sfântul Nicolae (nr. inv. 235) sfântul este reprezentat central, șezând pe tron și binecuvântând, iar de o parte și alta a lui cele trei fete și tatăl acestora, în casete. Icoana are chenar geometric, iar fondul este albastru cu stelute roșii și albe.

Între subiectele rar întâlnite în pictura țărănească pe sticlă dar realizate de Tămaș – Tatăl amintim: Emanuel în Potir, Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul, Învierea lui Iisus.

În Icoana Emanuel în Potir (nr. inv. 191), central, într-un oval, Emanuel (Hristos-copil) este reprezentat în Potir binecuvântând. Ovalul, din foiță de aur, este încadrat de inscripția cu caractere chirilice „Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu”. În cele patru colțuri ale icoanei câte un înger. Fondul icoanei este albastru cu rozete albe, iar chenarul din benzi roșii, albe și foiță de aur. Cu o cromatică restrânsă, iconarul a mizat pe efectul foiței de aur a ovalului.

În iconografia bizantină, Emanuel – Hristos copil cu aspect de adult – este pictat

pe tron cu însemnele puterii Sale¹⁶. Aceasta este una din cele trei reprezentări ale lui Hristos, celelalte două sunt Mandyllion – chipul nefăcut de mâna omului oferit regelui Abdar și Pantocrator – Iisus stăpân absolut¹⁷.

Această reprezentare Emanuel în Potir – se pare că are la bază o ilustrație dintr-o carte religioasă¹⁸, transpusă în cromatica tradițională a icoanelor pe sticlă. Emanuel în ebraică înseamnă Dumnezeu este cu noi, iar Potirul este cel al Euharistiei sau al Împărtășaniei. „cel ce mănâncă Trupul Mieui și bea Sângele Mieui” sunt cuvintele spuse de Iisus la Cina cea de Taină. Cel ce mănâncă din Trupul lui Iisus și bea din Sângele Său se va împărtăși cu Acesta dar și Hristos ni se împărtășește nouă. Dumnezeu se umanizează și omul se îndumnezeiește. Întrupării lui Dumnezeu îi va răspunde îndumnezeirea omului¹⁹.

Tema iconografică Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul este rar întâlnită în iconografia țărănească. În icoana cu acest subiect (nr. inv. 133), Petru Tămaș – Tatăl a pictat de o parte și de alta a trupului Sfântului pe Irod ce ține în mână capul lui Ioan și Irodiada în genunchi și cu tava în mână. Icoana este de un dramatism aparte fapt sugerat și de fondul roziu al acesteia. Tămaș a simplificat erminiile²⁰ privitoare la această scenă redând doar personajele principale: Sfântul Ioan, Irod, Irodiada.

O piesă deosebită de referință în colecția muzeului pictată de Tămaș este Învierea lui Iisus (nr. inv. 174), redată conform erminiei. Pe un fond albastru închis cu stelute roșii și albe, Iisus cu steagul în mână se înalță pe un fond de nori albi. Lângă mormânt trei soldați și un înger. Icoana are chenar dublu – unul din foiță de aur. Tema are câteva elemente de influență apuseană – steagul – simbolul biruinței, îngerul de lângă mormânt – care nu apare în iconografia bizantină. Tămaș-tatăl a făcut dovada talentului său realizând o icoană impresionantă, de excepție.

Icoanele primului zugrav din familia Tămaș, impresionează mai ales prin culoare. Un simț al culorii se desprinde din felul cum a ales tonurile, dispoziția cromatică nefiind niciodată stridentă și creând armonii de o uimitoare subtilitate.

Tămaș moare, după unele date, la 1915²¹.

Cu Petru Tămaș – fiul și mai ales Ana Deji, meșteșugul picturii pe sticlă din Țara Făgărașului intră în declin și dispăre odată cu aceștia (Ana Deji moare în 1940 și este înmormântată în cimitirul ortodox din Făgăraș).

În 1934, la inițiativa lui Nicolae Iorga, Ana Deji va face o demonstrație de pictură pe sticlă cu prilejul expoziției sociologice „Satul românesc”²².

Tămaș – fiul și Ana Deji nu au nici inventivitatea iconarilor cunoscuți din zonă și nici nu stăpânesc desenul pentru a realiza compozițiilor icoanelor. Ei vor lucra icoane caracterizate de contemporani de „un tragism monstru”²³, deformând desenul în mod barbar²⁴, ajungând la compromis, uneori, între pictura pe sticlă și litografie.

În perioada dintre cele două războaie mondiale Ana Deji a executat icoane „hibride” de tranziție între cele pictate pe sticlă și litografii. Se lua o icoană litografiată și se punea pe o bucată de sticlă mai mare decât litografia. În spațiul rămas gol, Ana Deji zugrăvea chenare din semicercuri sau flori (mai rar). Pătrunderea în lumea satelor a litografiilor (cu mult mai ieftine) a fost una din cauzele care au dus la dispariția meșteșugului picturii pe sticlă.

Icoanele pictate de Petru Tămaș – fiul sunt de o factură simplistă, unilaterală,

însă, cu un efect cu mult mai decorativ decât cele îngrijit desenate și compuse. Ana Deji, deși folosește același șablon cu al fratelui său, au un desen nesigur, o cromatică închisă, sumbră.

Opera lor (în colecția muzeului se păstrează aproape 90 de icoane pictate de Tămaș – fiul și Ana Deji) este ușor recognoscibilă datorită modului de a picta personajele, prin supradimensionarea acestora, fapt ce a făcut ca ele să aibă un aspect grotesc și care vine în contrast cu exuberanța lor cromatică. Această supradimensionare a fost determinată de folosirea sticlei industriale ca suport al icoanelor, de dimensiuni mari 70-90 cm (glaja avea dimensiuni medii 50-60 cm). Faptul acesta a dus și la lipsa efectului cristalin al glajei, culoarea opacă a sticlei răpind icoanelor farmecul pe care l-a adus glaja.

Lipsiți de orice noțiune de anatomie, ultimii iconari din Făgăraș vor fi incapabili să varieze fizionomiile și expresiile fețelor sfinților. Toți au ochi triști, fețe grave, până și calul Sfântului Gheorghe sau ciurma pe care Sfântul Haralambie o calcă în picioare au aceleași fețe umane ca sfinții.

Legile compoziției, ale perspectivei ce au ghidat într-o oarecare măsură, iconarii talentați din Țara Făgărașului, nu le sunt cunoscute celor doi frați iconari. Ei vor crea liber, orice ordine sau regulă fiindu-le străină. Scopul principal al desenului lor este umplerea spațiului gol, tema iconografică trecând pe un plan secundar. Fundalul icoanelor, de cele mai multe ori albastru – marin, este o umplere ornamentală, ornamente ce își au originea în cotidian. Toate formele sunt acoperite de stele, linii, semicercuri. Iconarii au transformat tema iconografică într-o compoziție de artă populară, iar efectele cromatice amintește de țesăturile de casă din Țara Făgărașului.

În comparație cu Ana Deji, Tămaș – fiul are un desen mai îngrijit, nu omite amănunte, Ana Deji, uneori, nu conturează ochii sfinților (piesele cu nr. de inventar 49, 129, 177), mâinile acestora au uneori patru sau chiar șase degete. Ultramarinul este înlocuit, spre sfârșitul perioadei, cu albastru aproape negru, roșu sângieru se transformă în roșu de vișină putredă.

Tematica abordată de ultimii iconari ai Țării Făgărașului este destul de restrânsă, pictând cu predilecție sfinți. Ei nu au avut curajul să picteze teme iconografice ample datorită dificultăților de execuție. Compozițiile se rezumă numai la desenarea sfinților, fără alte elemente iconografice.

Temele predilecte ale celor doi iconari au fost Iisus cu vița-de-vie, Maica Domnului Jalnică, Sfântul Gheorghe, Sfântul Nicolae, Sfântul Haralambie. Uneori, se întâlnește pe aceeași icoană teme duble (icoanele cu numere de inventar 99, 189, 182, 194, etc.).

De exemplu, tema Sfântului Gheorghe (nr. inv. 308, 335 etc.) este înfățișat doar Sfântul călare pe un cal alb, fără fata de împărat sau castelul, ce apar conform legendei. Sfântul Nicolae este pictat binecuvântând, cele trei fete și tatăl lor negăsindu-și locul în nici o icoană pictată de Tămaș – fiul sau Ana Deji (piesele cu număr de inventar 3, 40, 74, 169 etc.).

Cu acești doi iconari – Petru Tămaș - Fiul și Ana Deji se încheie istoria unui meșteșug țărănesc deosebit, în Țara Făgărașului, după o existență de mai bine de un secol și jumătate.

Împreună cu alte genuri ale artei populare, icoanele pe sticlă ale țăranilor

ardeleni, oglindesc, în „inefabila lor frumusețe”²⁵, toată puterea de viață a acestui neam care a găsit întotdeauna credință, tradiție și artă „reazemul permanent al ființei lui naționale”²⁶.

L'art de la peinture sur verre chez les Tămaș – Făgăraș (Résumé)

Originaire de Gherla, établie ensuite à ensuite à Făgăraș aux environs de 1860, la famille Tămaș (pire, fils et fille) s'est consacrée à l'art de la peinture sur verre presque 100ans, jusqu'au début de la deuxième guerre mondiale. Leur art s'inscrit dans le courant des peintres d'icônes qui ont appris cette profession au sein de leur famille. Cette modalité d'apprendre ce métier transmis de père en fils, a eu des conséquences négatives en ce qui concerne la valeur esthétique et théologique des icônes.

Les peintures du père, Petru Tămaș, s'avèrent être plus expressives. Sa maîtrise et son habileté à manier le pinceau, ses qualités de coloriste nous donnent la certitude d'une valeur dans ce domaine. Je s'est fait aussi remarquer pas l'originalité de ses compositions qui consiste dans la permanence des éléments locaux tout à fait surprenants. Ses icônes impressionnent surtout par le coloris varié. La manière de choisir les tons, la disposition chromatique sans aucune stridence, les harmonies d'une étonnante subtilité lui confèrent une place d'honneur dans la production d'icônes. En échange les peintures de ses enfants – Ana Deji et Petre Tămaș, annoncent une vision originale. Selon les remarques des contemporains, ces icônes « tournent au tragique affreux ». leurs icônes sont facilement reconnaissables grâce à la manière insolite de peindre des personnages surdimensionnés et d'aborder une perception restreinte des couleurs – bleu-marin, rouge et noir.

Avec ces deux derniers peintres s'achève l'histoire d'un métier paysan remarquable dans le Pays de Făgăraș depuis une existence de plus d'un siècle et demi.

Pareillement aux autres genres de l'art populaire, les icônes sur verre renferment dans « leur ineffable beauté » toute la force de vivre de ce peuple qui a découvert dans la foi religieuse, la tradition et l'art « le soutien permanent de l'être national.

Note

¹ Gh. Pavelescu, *Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania*, în APULUM, I, 1939-1942, p. 289.

² Iuliana Dancu, *Câteva identificări de icoane pe sticlă din colecția Muzeului Satului*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1966, p. 401.

³ Lena Constante, *Pictura pe sticlă în Drăguș*, în Artă și Tehnică Grafică, caiet 6/1939, p. 68.

⁴ *ibidem*

⁵ V. Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 216.

- ⁶ D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975, p. 26.
- ⁷ Al. Dima, *Împodobirea porților, interioarelor caselor, opinii despre frumos*, Institutul Social Român, 1945, p. 24.
- ⁸ N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Ed. Episcopia Hotinului, 1934, p. 50.
- ⁹ Gh. Pavelescu, *Op.cit.*, p. 291.
- ¹⁰ *ibidem*
- ¹¹ *ibidem*
- ¹² *ibidem*
- ¹³ Apud, *Arta populară Română*, Ed. Academiei, București, 1969, p. 584.
- ¹⁴ Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Ed. Meridiane, 1979, p. 146.
- ¹⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare din literatura română*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București, 1974, p. 133.
- ¹⁶ Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre Absolut*, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 90.
- ¹⁷ *ibidem*
- ¹⁸ D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească ...*, p. 137.
- ¹⁹ Paul Evdekimov, *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 94.
- ²⁰ Erminia lui Dionisie din Furna descrie astfel scena (p. 211): „Un palat regesc și înlăuntrul lui o masă și așezat la aceasta Irod și cu el dregători și domni și două slugi aduc bucate de la o altă slugă ce se ivește cu pieptul și mâinile printr-o ușă din margine. Înaintea mesei o fată bogat înveșmântată dănuiește și într-o parte a mesei o încăpere și în ea Irodiada (...) și în fața ei o copilă purtând pe un talger capul Botezătorului (...). Ceva mai departe apostolii Andrei și Ioan așează trupul în mormânt”.
- ²¹ C. Irimie, M. Focșa, *Icoane pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 14.
- ²² D. Dancu, J. Dancu, *Pictura Țărănească ...*, p. 73.
- ²³ *ibidem*.
- ²⁴ Ioan Muslea, *Icoane pe sticlă și xilografurile țăranilor români din Transilvania*, Ed. Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1995, p. 15.
- ²⁵ I.C. Ioanidu, G.G. Rădulescu, *Icoane pe sticlă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1942 (iulie-octombrie), p. 165.
- ²⁶ *ibidem*.

Foto 1. Sfântul Nicolae

Foto 2. Învierea lui Iisus Hristos

ACTIVITATEA SECȚIEI MARKETING CULTURAL - RELAȚII PUBLICE (2002-2004)

Voica Istrate

În lumea contemporană asistăm la o creștere semnificativă a ponderii funcției educative a muzeelor în condițiile în care eficiența acestora începe să fie apreciată după numărul de vizitatori. Secțiile de marketing cultural și de pedagogie muzeală din muzeele importante ale lumii testează interesul publicului față de ofertele muzeale, creează diverse strategii de atragere a acestuia, oferă programe specializate pe grupe de vârstă sau de interes, propun orare speciale de vizitare, organizează expoziții-spectacol, își fac publicitate. Avantajele educației muzeale sunt comparate cu alte tipuri de educație, dar și cu ofertele alternative de petrecere a timpului liber.

Unele muzee din România au făcut eforturi de aliniere la această nouă modalitate de raportare la public. Pe aceeași linie, Muzeul Județean de Istorie Brașov a înființat în anul 2002 Secția de Marketing Cultural și Relații Publice. Componenta ei este următoarea: muzeograf-șef de secție Dorina Negulici, muzeografi Alexandru Stănescu și Voica Istrate, restaurator Ligia Drăghici, fotografi Terezia Simon și Paul Pavel. Acțiunile secției s-au derulat pe trei mari direcții:

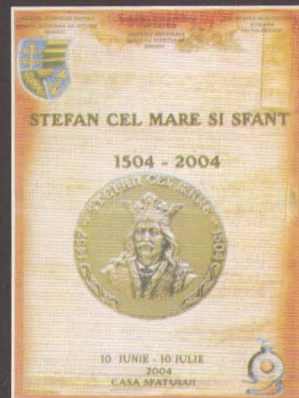
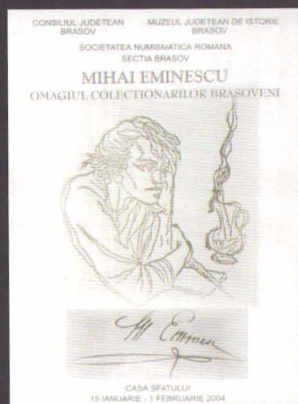
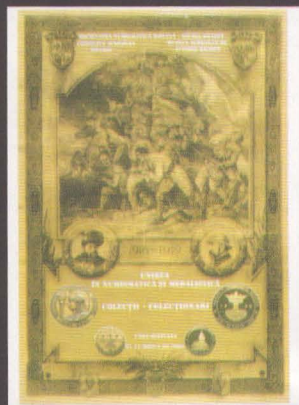
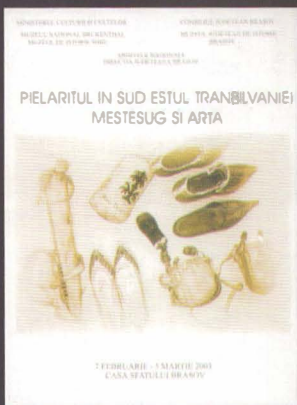
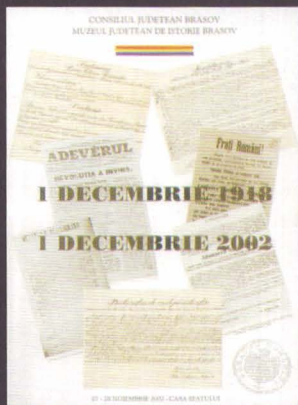
- **Patrimoniul cultural și coeziune socială**
- **Prietenii muzeului**
- **Sărbători tradiționale la muzee**

Fiecare acțiune a fost promovată corespunzător în presa scrisă și vorbită, au fost elaborate comunicate de presă, invitații, pliante, afișe, cataloage de expoziție.

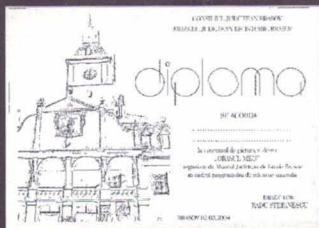
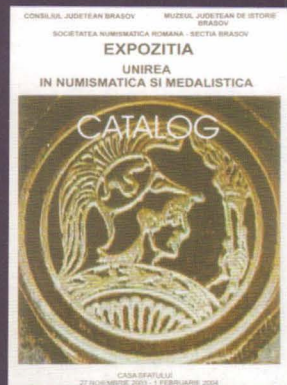
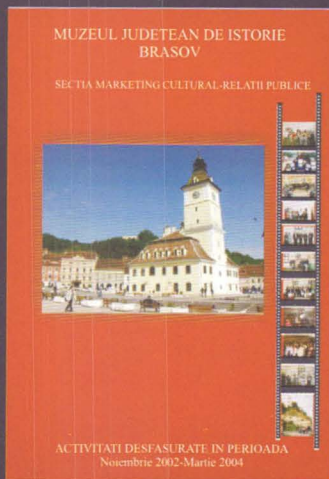
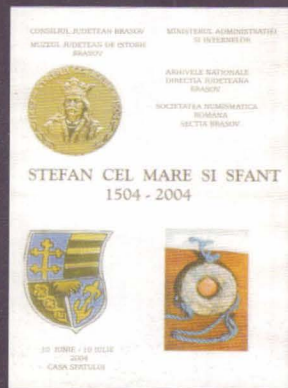
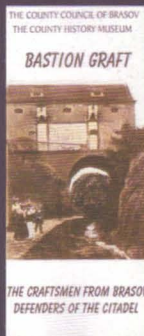
NR. CRT.	TITLUL ȘI TIPUL ACTIVITĂȚII	PERIOADA	COLABORATORI
1.	„Etnogeneza românească” - Lecție de istorie în muzeu - Concurs interșcolar - Vizionarea de filme și documentare istorice - Concertul corului „Deo Gratia” de la Seminarul Teologic	27-28 nov. 2002	Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae” Școala Generală Nr. 6 Școala Generală Nr. 11
2.	„Expoziția de iesele” - reuniune corală - concert de muzică medievală - ateliere de creație - parada modei de Crăciun - scenetă de Crăciun - dansuri tradiționale grecești	decembrie 2002	Forumul Democratic German Comunitatea Grecilor Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae” Agenția „Dream Models” Școala Generală Nr. 6 Școala Generală Nr. 11 Liceul „J. Honterus”

3.	„Unirea din 24 ian. 1859” - concurs în emisie radio pe teme de istorie, cu acordarea unei legitimații de vizitare gratuită a muzeului pe parcursul anului 2003 - vizită gratuită pentru elevi	22 ian. 2003	Radio Antena Brașovului
4.	Expoziția „Pielăritul în Sud-Estul Transilvaniei” - meșteșug și artă” - vernisaj - lecții pentru elevi cu tema „Asociațiile profesionale în burgurile medievale”	februarie - martie 2003	Muzeul National Brukenenthal Muzeul de Istorie Sibiu Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov Colegiul Național „Unirea” Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae” Grupul Școlar de Industrie Ușoară
5.	Retrospectiva cinematografică „Karl Valentin” a filmului german - vizionarea unor filme germane din perioada ante- și interbelică	12 - 15 martie 2003	Centrul Cultural German Institutul „Goethe” Centrul de Tineret
6.	Concerte de muzică medievală	nov. 2002 - martie 2003	Liceul „Aprily Lajos”
7.	Expoziția „Brașovul în imagini vechi și noi” - vernisaj - lansarea cărții „Miss București” de Richard Wagner	nov. 2002 - martie 2003	Asociația culturală româno-germană “Bistro de l'Arte” Consulatul German
8.	Pedagogie muzeală „Ora de istorie” - consultații pentru examenele de capacitate și bacalaureat	Anul școlar 2003 - 2004	Colegiul Național „Unirea” Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae” Școala Generală Nr. 6
9.	„Desen și culoare” - atelier de pictură și desen	2002 - 2004	Grupul Școlar de Industrie Ușoară
10.	Expoziția „Unirea în numismatică și medalistică” - vernisaj - simpozion - lansarea medaliei aniversare a Societății Numismatice Române Secția Brașov - catalog de expoziție	nov. 2003 - ianuarie 2004	Societatea Numismatică Română - Secția Brașov
11.	„Moș Crăciun vine la muzeu” program intercultural - concert de colinde - scenetă cu subiect istoric - dansuri tradiționale grecești - dansuri populare românești	3 - 5 decembrie 2003	Corul Seminarului Teologic „Dumitru Stăniloae” Corul Școlii Generale Nr. 11 Liceul „Aprily Lajos” Comunitatea Grecilor

12.	„Plăcerile mesei” - civilizație și rafinament - lecție în muzeu	12 - 14 ianuarie 2004	Grupul de Inițiativă Locală „Corona” Școala Generală Nr. 6 „Bistro de l'Arte”
13.	Expoziția „Mihai Eminescu - omagiul colecționarilor brașoveni” - vernisaj - recital de poezie - înmânarea către colaboratorii profesori a diplomelor de „Prieteni ai muzeului”, pe anul 2003	15 ian. - 1 feb. 2004	Colegiul Național „Unirea” Școala Generală Nr. 20 Centrul de copii „Poiana Soarelui” Școala Generală din Prejmer Societatea Numismatică Română Secția Brașov
14.	„Alexandru Ioan Cuza” - concurs interșcolar - lansarea medaliei omagiale „Al. I. Cuza” - reuniune corală - dansuri populare	22 - 23 ian. 2004	Societatea Numismatică Română Seminarul Teologic „Dumitru Stăniloae” Colegiul Național „Unirea” Școala Generală Nr. 11 Școala Generală Nr. 27 Școala Generală din Prejmer
15.	Expoziția de pictură și desen „Orașul meu” - principalele monumente istorice ale Brașovului văzute de elevi	martie 2004	Școala Generală Nr. 11
16.	„Zilele Brașovului” - acțiune de promovare a muzeului prin crearea unui stand de vânzare în Piața Sfatului și distribuirea de fluturași publicitari - concert de muzică medievală	16 - 18 aprilie 2004	Liceul „Aprily Lajos”
17.	„Amicii muzeului” - cerc școlar; atelier de restaurare carte veche și istoria tiparului	februarie - aprilie 2004	Școala Generală Nr. 6 „Iacob Mureșianu”
18.	„1 iunie la Bastionul Țesătorilor” - dansuri moderne - bal mascat - ghidaj făcut de elevi pentru elevi - muzică corală - concurs de costume - premiere cu legitimații de vizitare gratuită a muzeului pe anul 2004 „1 iunie la Turnul Negru” - scenetă de teatru - dansuri populare - parada costumelor	1 iunie 2004	Școala Generală Nr. 11 Școala Generală Nr. 6 „Iacob Mureșianu”
19.	Expoziția „Ștefan cel Mare și Sfânt 1504 - 2004” - vernisaj - simpozion - catalog de expoziție	15 iunie - 15 iulie 2004	Societatea Numismatică Română - Secția Brașov Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov

PARTENERIATUL MUZEU-ȘCOALĂ. ROLUL COMPLEMENTAR AL INSTITUȚIILOR MUZEALE ÎN DOMENIUL EDUCAȚIEI NON-FORMALE

Mihaela Voinea

Provocările educației postmoderniste

Societatea postmodernă ale cărei caracteristici principale sunt globalizarea, multiculturalitatea, comunicarea, volumul mare al informațiilor și multitudinea de opțiuni, ridică numeroase provocări educației, numită sugestiv de Membrii Comisiei Internaționale pentru Educație în secolul XXI, „*Comoara lăuntrică*”.

Un deziderat major este reprezentat de ideea realizării unei educații eficiente bazate pe formarea competențelor academice, dar și sociale, cultivarea spiritului și a gândirii critice, a toleranței și a respectului celuilalt în contextul unei educații permanente, îmbinând diferitele forme ale educației.

Postmodernismul impune în educație o nouă paradigmă, cea existențial umanistă, care pune în centrul preocupărilor sale persoana. Totodată, postmodernizarea școlii pare a fi una dintre soluțiile posibile de a face școala mai atractivă pentru elevi, propuse de specialiștii români C. Cucuș, E. Păun.

Postmodernizarea școlii apare ca o soluție dacă luăm în considerare faptul că acest curent pune în centrul tuturor preocupărilor *individul*, însă nu un individ abstract, ideal, rupt de realitatea în care trăiește, ci un individ concret cu dificultățile și realizările sale. În acord cu acestea și școala trebuie să răspundă cerințelor individului.

Ideea este surprinsă foarte bine de E. Păun: "putem vorbi de o reîntoarcere a individului ca actor în spațiul social și o resurecție a elevului în calitate de persoană cu caracteristicile sale specific-diferențiatore ce trebuie valorizate maximal, constituie dimensiunea dominantă a pedagogiei postmoderne". ¹(6, p.20)

Accentul cade azi, pe promovarea unei educații globale, care vizează toate dimensiunile personalității umane, combinând dezvoltarea capacităților intelectuale cu cele afectiv-motivaționale și creative.

Învățarea inovativă, concept promovat de specialiștii în științele educației, ca M. Malița, J. Botkin și M. Elmandjra, a devenit un fapt real, datorită complexității și dinamicii lumii noastre.

Învățarea devine o caracteristică a societății în ansamblu, surprinsă prin sintagma consacrată "*learning society*" sau societatea educativă, termen lansat de Torsten Husen², prezintă următoarele trăsături:

- învățare continuă

- responsabilitate față de propria evoluție socială și profesională
- evaluare centrată mai mult pe confirmarea progreselor decât pe constatarea eșecului
- participare civică și munca în echipă
- parteneriat social

Din punctul nostru de vedere importanța ultimelor două trăsături, este demnă de luat în seamă în condițiile în care, școala nu mai poate asigura formarea tuturor competențelor necesare vieții actuale. Pe de altă parte, școala nu poate fi ruptă de comunitatea în care funcționează și cu care se află într-o strânsă legătură.

În planul comunității locale dar și în sfere mai largi ca planul naționale acționează instituții culturale ca muzeele de istorie și științe naturale, teatrele și casele de cultură cărora le revine un rol important în domeniul educației. Aceste instituții oferă modalități de instruire complementare sau independente de procesul instructiv educativ desfășurat în școală.

Comunitatea prin istoria și instituțiile ei oferă experiențe de învățare care pot fi fructificate de către mediul școlar, care pot spori calitatea actului didactic prin conectarea școlii cu experiența directă, prin formarea unor competențe sociale, iar școala, la rândul ei oferă baza teoretică necesară înțelegerii și valorificării experiențelor ce provin din mediul nonformal.

Aceste idei le regăsim și în lucrarea elaborată cu sprijinul Ministerului Educației Naționale, intitulată "Dezvoltarea educației permanente în România"³: "învățarea prin experiență directă („*learning by doing*”) devine tot mai importantă; instituțiile educative sunt chemate să țină seama de această dimensiune socială a învățării nu doar prin prescripții curriculare limitate (stagii de practică, studiul științelor aplicate și al tehnologiilor) ci și prin participare directă la activități de producție, management, cercetare și inovație tehnologică”.

Această orientare a școlii către alte forme de educație, colaborarea tot mai strânsă dintre toate formele educației este o caracteristică a societății confruntate cu tot felul de crize (criza economică, criza educației, criza valorilor morale, criza informațională etc.).

Fenomenul de "socializare secundară" rezultat din interacțiunea școlii cu celelalte medii educative subliniază această caracteristică a școlii postmoderne .

Din această interacțiune rezultă competențe pe care societatea postmodernă le solicită. dar se subliniază înlocuirea conceptului calificării cu teza dezvoltării competențelor, care se realizează „pe viu”, în contextele sociale și profesionale, și doar prin experiență. Competențele se formează în urma intersectării proceselor de învățare organizate și acelor informative, prin combinarea influențelor socializării cu activitățile intenționale de instruire⁴.

Datorită exigențelor actuale, azi educația se fundamentează pe alți patru piloni: a învăța să știi, a învăța să faci, a învăța să trăiești împreună cu ceilalți, a învăța să fii.

Fiecare dintre acești piloni ai educației vizează formarea unor anumite competențe, din perspectiva societății contemporane. Astfel, a *învăța să știi*, azi se referă nu la volumul cunoștințelor deținute de o persoană la un moment dat, cât mai ales, la depinderile și capacitățile de a învăța, pentru "a profita de oportunitățile pe

care educația ți le pune la dispoziția de-a lungul întregii vieți.”⁵.

A învăța să faci, în viziunea postmodernă, se referă mai ales la competența de a face față unor situații cât mai diverse și complexe, în scopul adaptării optime.

A învăța să trăiești împreună cu ceilalți, pilon necesar într-o societate globalizată, multiculturală, presupune cultivarea empatiei și aprecierea corectă a interdependenței.

A învăța să fii, un pilon deosebit de important în societatea noastră, presupune dezvoltarea personalității, prin formarea unor competențe de relaționare armonioasă și creative cu oamenii, prin dezvoltarea responsabilității și a inițiativei. De aceea, "educația nu trebuie să neglijeze nici o latură a potențialului uman: memoria, rațiunea, simțul estetic, calitățile fizice și capacitatea de a comunica"⁶.

Aceste competențe pe care dorim să le formăm nu pot fi atinse doar cu ajutorul educației formale, ci prin îmbinarea tuturor influențelor educative care provin din educația nonformală și informală.

Însemnătatea educației nonformale din muzee

Societatea postmodernă cu toate caracteristicile menționate mai sus, a impus restructurări și reconsiderări în toate formele educației. Astfel, educația formală, desfășurată în instituțiile de învățământ, este forma educației cea mai vizibil restructurată în scopul adaptării optime la societatea actuală.

Este cunoscut faptul că reforma învățământului din țara noastră promovează un învățământ centrat pe competențe și nu pe conținuturi, o "școală a elevului", cu accent pe individualizarea învățământului, pe promovarea gândirii critice și autonomiei elevului.

Totuși în ciuda tuturor schimbărilor intervenite, școala singură nu mai poate face față tuturor exigențelor indivizilor și societății.

Numeroși pedagogi, printre care menționăm pe G. Văideanu, C. Cucuș și alții, recunosc faptul că, deși școala este baza celorlalte forme ale educației, că prin caracterul ei organizat și sistematic oferă bază de cunoștințe și deprinderi indispensabile adaptării în diferite situații de viață, în anumite privințe școala oferă prea puține ocazii de cultivare a creativității, de dezvoltare a aptitudinilor și intereselor elevilor, de formare a unor competențe sociale, de a răspunde în profunzime unor întrebări sau curiozități ale elevilor.

În acest context, educația nonformală joacă un rol din ce în ce mai important în motivarea, consolidarea și amplificarea cunoștințelor și competențelor dobândite în instituțiile de învățământ. Ea apare mai mult decât o alternativă a educației formale, o însoțitoare permanentă acesteia, un tip de "educație paralelă", ce sprijină permanent, nuanțează și consolidează educația formală.

Succesul reformei educaționale este dependent de colaborarea mult mai strânsă a celor trei tipuri de educație (formală, nonformală, informală), împreună reușind să atingă obiectivele principale ale reformei.

Educația nonformală, parafrazând titlul raportului comisiei UNESCO pentru educație în sec.XXI, este una dintre comorile insuficient exploatate, care poate contribui cu mare eficiență la formarea oamenilor indiferent de vârstă sau de categoria socială căreia îi aparțin. Ne referim în primul rând la forța motivațională

superioară instituțiilor școlare, pe care o deține această formă a educației. Se știe că principala problemă cu care se confruntă cadrele didactice din ziua de azi este demotivarea elevilor, din diverse cauze. Pe de altă parte, în societatea contemporană, școala a pierdut monopolul în formarea tinerei generații.

Așadar, concluzionează membrii Comisiei " profesorii și școlile, fiindcă și-au pierdut în mare măsură poziția de lideri în formarea educativă a copiilor, se văd nevoiți să facă față unei noi provocări: aceea de a face școala mai atractivă pentru copii"⁷.

Mai mult, profesorii sunt constrânși să găsească soluții creative pentru a face față întrebărilor, nevoilor elevilor, trebuind să îmbine lecțiile din clasă cu cele din afara clasei, să fructifice influențele educative din mediul social și încercând să mențină un echilibru cât mai bun între teorie și practică, între școală și "viața așa cum este ea", după cum afirma pedagogul român, C.Cucoș într-un capitol dedicat școlii postmoderne⁸.

Legătura școală-comunitate, favorizează așa cum am mai subliniat, atât formarea unor competențe sociale cât și sesizarea de către elevi a legături școală-practică-viață, legătura considerată de către mulți elevi ca fiind slabă sau chiar inexistentă.

Aspectul elitist al școlii românești, ca de altfel și caracterul pur teoretic, livresc, poate fi diminuat dacă nu chiar eliminat prin legătura strânsă școală-comunitate și prin colaborarea școlii cu instituții culturale din mediul extrașcolar, dar a căror activitate are scopuri cultural-educative.

Colaborarea dintre instituția muzeală și școală

Dintre instituțiile educației nonformale cu rol important în educația oamenilor de toate vârstele, muzeul de istorie este poate, una dintre instituțiile cele mai accesibile și cu efecte formative evidente.

Muzeul este prin definiție instituție care păstrează patrimoniul cultural comunitar și chiar universal și are pe lângă funcțiile de conservare, cercetare și o funcție didactică. Obiectele de interes istoric, artistic, arheologic expuse întregesc și materializează prin însăși existența lor informațiile adesea pur teoretice pe care elevii și le însușesc adesea în mod mecanic fără a face apelul la judecată.

Muzeele prin natura colecțiilor lor, pot oferi un cadru, mult mai adecvat decât sala de clasă, pentru ținerea unor lecții în care metodele clasice să se combine cu noile metode provenite din sfera educației non formale.

În ultimele două decenii s-a impus o nouă concepție privind rolul educativ al muzeelor care a dus la transformarea muzeelor în centre culturale și mediateci. Muzeele din întreaga lume s-au adaptat noului tip de public care este grăbit, în criză de timp și nu prea citește, dar care este mare consumator de imagine și preferă metodele practice de instruire și educație⁹. Această adaptare a fost determinată de „noua ordine” impusă în domeniile educației și divertismentului de revoluția tehnologiei informatice. Rețelele internet și televiziune constituie principala concurență a muzeelor și instituțiilor de învățământ.

Impactul internetului și televiziunii este major atât în domeniul educației cât

și domeniul divertismentului, cele două rețele s-au constituit practic în instituții paralele de educație. Informația oferită de internet și televiziune este necontrolată, adesea de o calitate îndoielnică și reprezintă un singur punct de vedere, care poate să nu fie cel acceptat de lumea științifică.

Publicul acceptă mai ușor ceea ce este explicat cu ajutorul demonstrație, pentru că are posibilitatea de a vizualiza ceea ce se petrece, de aceea reconstituirile de situații (lupte, evenimente dintr-o anumită epocă), procese tehnologice, aspecte de viață cotidiană se bucură de un mare succes în rândul publicului ca argument aducem faptul că filmele istorice au întotdeauna un public numeros.

Explicația constă în faptul că există o anumită curiozitate naturală care-i determină pe oameni să cerceteze trecutul, această curiozitate privește cele mai diverse aspecte ale vieții.

Școala reușește numai într-o mică măsură să satisfacă interesul pentru trecut al elevilor, de aceea mulți recurg la alte modalități de informare ca vizita la muzeu, lecturile, vizionarea unor filme istorice, artistice și documentare precum și la informațiile oferite de internet. Toate acestea atestă faptul că numai educația formală din școală nu este de ajuns și majoritatea oamenilor conștientizează acest fapt. Prin urmare este necesar ca alte instituții să vină în sprijinul școlii oferind un plus de informații prin mijloacele care le stau la dispoziție. Un rol însemnat revine muzeului care poate oferi o alternativă mai ales prin utilizarea colecțiilor, muncii specialiștilor și a spațiilor sale pentru programe educative destinate elevilor și tinerilor.

Aceste programe de educație ar trebui să se înscrie în sfera educației non-formale pentru a avea un grad mai mare de atractivitate în rândul elevilor și tinerilor. Metodele de educație non-formală, foarte la modă în Occident, prezintă o serie de avantaje în fața educației formale. Pentru a întări afirmația de mai sus, vom evidenția unele dintre obiectivele educației nonformale care pot fi atinse prin activitățile didactice din cadrul muzeului de istorie:

- asigurarea legăturii dintre generații prin promovarea valorilor culturii naționale și ale civilizației universale;
- lărgirea orizontului de cunoaștere;
- formarea gustului și a judecății estetice;
- dezvoltarea motivației intrinseci pentru studiul evenimentelor importante din viața unui popor sau comunități;
- formarea deprinderilor de vizitare a diferitelor tipuri de muzee;
- formarea competențelor de relaționare în instituții publice;
- formarea sentimentelor și atitudinilor patriotice;
- formarea sentimentelor și atitudinilor de respect și toleranță pentru alte culturi;
- formarea unor deprinderi de informare în legătură cu diverse evenimente culturale, ca bază a educației permanente;
- formarea unor atitudini de sensibilizare față de evenimentele importante ale unui popor sau comunități;

În acest sens în cadrul muzeului de istorie se pot efectua diferite activități care vin fie în sprijinul fixării și consolidării cunoștințelor din școală, fie vizează aprofundarea sau deschiderea către aspecte care educația formală nu le poate cuprinde. Prin activitățile din cadrul muzeului de istorie elevii își pot dezvolta anumite aptitudini sau își pot satisface interesele legate de o anumită temă.

De remarcat este și faptul că, activitățile din cadrul muzeului nu se adresează în exclusivitate elevilor ci tuturor persoanelor de orice vârstă, devenind un centru cultural formativ, prin excelență. Oricum, se pare că punctul de plecare pentru formarea și susținerea interesului pentru muzeu, ține în mare măsură de educația formală, care pune baza pentru continuarea educației. Iată de ce, colaborarea bună dintre instituțiile de învățământ și muzeul de istorie devine una dintre condițiile necesare ale educației permanente .

Colaborarea școală – muzeu se concretizează în activitățile din cadrul muzeului la care pot participa :

- elevii împreună cu profesorii
- elevii împreună cu părinții
- profesorii din aceeași arie curriculară sau din arii curriculare diferite
- profesori care desfășoară activități științifice și de cercetare din domeniul istoriei și memorialisticii.

De asemenea această colaborare se poate evidenția și în activitățile desfășurate în școală la care pot participa: muzeografi, arheologi, artizani, artiști ș.a.m.d.

În cadrul muzeului de istorie se pot desfășura următoarele activități cu caracter didactic:

- anumite unități de învățare care pot fi desfășurate în muzeu, prin predare în echipă profesor- muzeograf;
- expoziții cu caracter didactic pentru un anumit grup țintă;
- activități extracurriculare cu desfășurare în cadrul muzeului, în proximitatea unor monumente istorice, în rezervații arheologice sau de arhitectură:
- cercul de istorie
- excursii de studiu
- ateliere de creație
- spectacole
- jocuri de rol
- concursuri pe diferite teme istorice sau în legătură cu diferite evenimente culturale.
- studiul de caz

Aceste tipuri de activități se pot desfășura într-o manieră mult mai flexibilă și atractivă pentru elevi, dată fiind și situația mult mai bogată în stimuli educogeni decât atmosfera școlară, care uneori poate induce, mai ales elevilor timizi, anxietate sau teama de implicare.

De exemplu, în cadrul anumitor teme pot fi utilizate cu succes metode activ-participative cum ar fi: jocul de rol, atelierul de creație pe o anumită temă,

concursul de tipul „găsește comoara”, studiul de caz, beneficiind în acest context de materialele existente în muzeu.

Aceste activități didactice au ca efecte formative nu numai consolidarea și îmbogățirea cunoștințelor, dar mult mai importante din punctul nostru de vedere sunt formarea unor competențe sociale cum ar fi cele de relaționare armonioasă, de cooperare, de formare a gustului și a judecării estetice, de dezvoltare a motivației intrinseci pentru studiul istorie, civilizației, culturii, de sensibilizare față de evenimente definitorii din viața oamenilor.

Așadar, muzeul apare ca un mijloc de cunoaștere, promovare, cultivare a principalelor elemente de cultură și civilizație specifice comunității locale sau chiar civilizației europene ori universale.

Tot în cadrul muzeului de istorie pot fidesfășurate activități cu caracter didactic pentru cadrele didactice:

- ateliere de creație pe teme de interes general, prin colaborarea cadrelor didactice cu muzeografi
- cursuri de vară pe diferite teme și domenii ale științei istorice
- sesiuni de comunicări pentru profesorii de istorie
- spectacole
- expoziții
- vizionări de filme documentare și artistice cu caracter istoric

Ca și în cazul elevilor aspectele formative ale acestor activități sunt demne de subliniat: motivarea pentru perfecționarea continuă și menținerea unor standarde ocupaționale înalte, preocuparea pentru înglobarea influențelor educative ale mediului nonformal în activitățile concrete din cadrul școlii, formarea unei viziuni interdisciplinare prin colaborarea cu profesorii de altă specialitate și cu muzeografi.

Pe lângă aceste activități cu caracter explicit didactic, pot fi organizate activități de petrecere a timpului liber, care au efecte formative deosebite, cum ar fi:

organizarea unor concursuri de tipul “Găsește comoara”, întreceri cu arcul, cu sulița;

- ateliere de modelaj, pictură, desen, culoare;
- cursuri practice (restaurare de carte, restaurare ceramică)
- spectacole, festivități organizate cu diverse prilejuri.

Permanența colaborării școală-muzeu se poate face simțită și prin activitățile organizate în cadrul școlii unde sunt invitați muzeografi:

- festivități la care participă muzeografi
- predarea în echipă cadru didactic-muzeograf
- organizarea unor cabinete de istorie sub îndrumarea muzeografilor
- activități didactice din cadrul curriculum-ului elaborat în școală (opționale) la care sunt invitați muzeografi.

Muzeul - centru cultural-educativ și de documentare

Deschiderea instituțiilor muzeale spre public implică reorganizarea activității acestora, înființarea unor secții noi care să ofere noi servicii culturale.

Nu este suficient ca să fie creată o secție de marketing cultural și relații publice, contactul cu publicul trebuie menținut prin toate mijloacele de care dispune instituția muzeală (activități ale secțiilor de istorie, conservare și restaurare, deschiderea bibliotecii către public, crearea unei fototeci publice, reînnoirea periodică a informațiilor pe site-ului de internet al muzeului, menținerea unei corespondențe permanente cu publicul prin intermediul poștei electronice).

Muzeul care reușește să încheie și să mențină un autentic parteneriat cu publicul și școala, devine o instituție deschisă și dinamică, iar efectele formative vizate de noile tendințe din educație și cultură sunt atinse.

Pe de altă parte, colaborarea deschisă cu cei doi parteneri menționați mai sus determină schimbări și la nivelul imaginii muzeului, care prin implicarea sa mult mai activă la nivelul comunității își întărește poziția sa de for educativ și cultural de referință.

Abstract

The main idea of this article is to underline the importance of non-formal education role in our complex world, regarding the permanent education. Today's teachers are forced to make the learning more attractive, to develop new relational and methodological competence for students. To achieve this goal we may use non-formal education as a solution.

An important cultural institution with a major role in nonformal education is the History Museum. This institution is a „bridge” between formal and non-formal education, wich can lead to the development of social competences, critical thinking and creativity to students.

Note:

¹ E. Păun, „O „lectură” a educației prin grila postmodernității”, în „ *Pedagogie-fundamentări teoretice și demersuri aplicative*, Iași, 2002, p. 20.

² *** Dezvoltarea educației permanente în România, București, 1998, p. 7.

³ *Op. cit.*, p. 12.

⁴ H. Siebert, *Învățarea autodirijată și consilierea pentru învățare*, Iași, 2001, p. 37.

⁵ *** *Comoara lăuntrică. Raportul către UNESCO al Comisiei Internaționale pentru educație în secolul XXI*, Iași, 2000, p. 78.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Op. cit.*, p. 120.

⁸ C. Cucoș, *Pedagogie și axiologie*, București, 1995, p. 28.

⁹ Irina Oberländer-Târnoveanu, „Educația muzeală și noile tehnologii de comunicare”, în *Colocviul național de pedagogie muzeală*, III, Sibiu, 1997, p. 9-10.

ORGANIZAREA FONDULUI DE CARTE VECHĂ, HĂRȚI ȘI STAMPE

Adriana – Elisabeta Mincă

Prezentarea fondului de carte veche, hărți și stampe

La sfârșitul secolului XIX, mai exact în 1893, se constituia la Brașov "Asociația Colecționarilor Brașoveni" (Verein Kronstadter Sammler) cu un patrimoniu de circa 30.000 de piese. Inițial colecția de bază este formată din donații ale celor cinci animatori ai acestei acțiuni: Friedrich Deubel cedează colecția de zoologie, Julius Romer cea de botanică, iar Franz Podek pune bazele secției de științele naturii. Gustav Treiber pune la dispoziția muzeului diferite materiale cu conținut istoric, referitoare la monumente și cetăți din regiune, iar colecția de numismatică și arme i se datorează în întregime lui Edward Lehman. Acesta era nucleul unui viitor muzeu care avea să înceapă să funcționeze la Brașov în anul 1908 sub denumirea de "Muzeul Săsesc al Țării Bârsei" (Das Burzenlander Sachsische Museum).

Ca fondator al muzeului și director, până în anul 1936, Julius Teutsch pune la dispoziție un bogat material arheologic, o colecție etnografică și un număr mare de cărți din diverse domenii, constituind astfel fondul de bază al bibliotecii, format din aproximativ 4000 de volume. Mulți intelectuali brașoveni, simpatizanți ai muzeului, cum ar fi: Erich Jekelius, Julius von Roll, Emil Bömches, prof. dr. Valeriu Bologa și alții au susținut biblioteca prin subvenții bănești și donații de carte.

Cartea veche

Biblioteca muzeului deține, cu valoare de patrimoniu, o bogată colecție de carte veche românească și străină apărută între secolele XVI – XIX. Fondul numără circa 550 de volume. Cea mai veche carte din colecție este "Biblia Sacro" – apărută la Basel în 1562.

Cartea veche străină cuprinde exemplare tipărite în marile centre ale Europei (Germania, Austria, Elveția, Franța). Cele mai numeroase sunt bibliile, păstrate într-o stare de conservare relativ bună; enciclopedii din secolul al XVIII-lea, manuale de matematică, astronomie și științele naturii, datând din același secol.

Pentru spațiul românesc, deosebit de valoroase sunt cărțile lui Tröster care cuprind numeroase știri despre românii din Transilvania. Cartea cu caracter religios ocupă un loc însemnat în colecția ce o deținem, în acest sens trebuie menționată „Cazania lui Varlaam”, cea mai veche carte românească pe care o deținem, apărută în tipografia Trei Ierarhi, în anul 1643, una din cărțile de căpătâi ale literaturii religioase române vechi. Exemplarul conține însemnări ale diverșilor

posesori, ceea ce dovedește prezența lui în Transilvania și circulația acestei cărți în provinciile românești. „Cazania lui Varlaam” – intitulată: „Carte românească de învățătură duminelor de preste an”, respectă toate dogmele ortodoxismului, iar prin simplitatea expunerii și limba populară în care e scrisă, lucrarea mitropolitului Varlaam s-a impus și ca o carte de lectură.

În ceea ce privește cartea cu caracter laic, în colecție există manuale școlare din secolul al XIX-lea, exemplare rare, datorită faptului că fiind funcționale s-au distrus în cea mai mare parte. În acest context se detașează „Pravila comercială” a lui Gh. Nica, tipărită la Brașov în anul 1837, care amintește de începuturile învățământului comercial brașovean.

Harta

Colecția de hartă cuprinde piese de mare valoare artistică și documentară aparținând unor autori vestiți: Blaew, Janssonius, Homann, Müller, Lotter, Rizzi Zannoni și alții, care se plasează în intervalul de timp situat între sfârșitul secolului al XVII-lea și ultimul sfert al veacului următor. Aceasta se compune din circa 240 de piese, hărți și atlase purtând amprenta unor școli celebre de cartografie (germană, olandeză, austriacă, franceză și română). Marea majoritate a pieselor provin din două colecții particulare. Este vorba de colecția Julius Teutsch, director al Muzeului Săsesc al Țării Bârsei și D. Z. Furnică, fondator al Muzeului Astei din Brașov.

Pentru secolul al XVI-lea, colecția noastră cuprinde o singură piesă, aceasta este cea mai veche și poate fi considerată cea mai valoroasă. Este vorba de harta Daciei, aparținând celebrului cartograf Abraham Ortelius, apărută la Anvers în anul 1595.

Șaisprezece hărți datează din secolul al XVII-lea, cele mai multe aparțin lui Guiljelmus Blaew, care apare ca autor sau editor și școlii lui Blaew de la Amsterdam, urmașii cartografului olandez. Toate aceste hărți poartă amprenta stilului lui Blaew, cartograf de seamă a primei jumătăți a secolului al XVII-lea, fondator al celei mai importante întreprinderi cartografice din Europa.

Pentru harta de secol XVIII – reprezentativ este un atlas aparținând institutului cartografic „Urmașii lui Homann”, editat la Nürnberg. Johann Baptist Homann, gravor, cartograf și editor și-a desfășurat mare parte a activității sale la Nürnberg. Prima sa lucrare datează din 1692, iar în 1707 elaborează primul atlas conținând 40 de hărți. În 1712 tipărește opera sa fundamentală „Grosser Atlas über die Ganze Welt” (Marele Atlas pentru întreaga lume) ce conține 126 de hărți. După moartea sa, activitatea editorială și tipografică va fi preluată de urmașii săi (Homanische Erben sau Homaniani Heredibus sau Les Heritiers de Homann).

Ca tehnică de realizare, hărțile din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov sunt gravuri în aramă; acest lucru se recunoaște ușor după șanțul din apropierea marginii hârtiei, rezultat în urma presării planșei pe placa de aramă, iar culorile sunt aplicate manual.

O altă categorie de hărți ce le deținem sunt cele cu caracter militar. Hărțile militare sunt deosebit de amănunțite: apar numeroase date despre bătălii unități și garnizoane, stampe și planurile unor fortărețe. Un exemplu elocvent îl constituie atlasul „Wöchentliche Kriegssplatzkarte 1917”.

Stampa

Deși mai redusă ca număr de piese, colecția numără circa 30 de exemplare, acestea sunt valoroase deoarece se referă la trecutul orașului Brașov. Gravurile în aramă și litogravurile pe care le deținem indică fazele dezvoltării urbanistice a orașului în momentul în care se făcea trecerea de la orașul medieval la cel modern. Foarte interesante pentru istoria locală sunt planurile Brașovului, de canalizare, de introducere a iluminatului, precum și cele ce cuprind terenurile agricole din împrejurimile Brașovului.

O lucrare inedită este stampa "Cetatea Brașovului în 1824", care prezintă cetatea pe latura sud – vestică. Prim-planul lucrării îl formează o promenadă, în afara incintei cetății, pe unde trec femei și bărbați în costume săsești. În planul al doilea, Bastionul Țesătorilor, cu zidul cetății complet până la Poarta Ecaterinei. În fundal dealul Straja și dealul Spirii cu cele două turnuri, central se remarcă Biserica Neagră și Casa Sfatului.

Starea de conservare a fondului de carte veche, hărți și stampe

Starea de conservare a cărților din colecția de carte veche poate fi apreciată atît privind ansamblul lucrării (bloc și legătură) cât și starea de conservare a filelor propriu-zise.

Analizând starea generală de conservare a colecției s-a ajuns la concluzia că ea este rezultatul raportului obiect - ambient de-a lungul timpului.

Condițiile de microclimat în care au fost păstrate înainte de intrarea în muzeu, când cărțile aveau funcție utilitară, au determinat apariția unor fenomene distructive pentru obiectele pe suport papetar.

Degradări de origine biologică produse de bacterii, fungi, insecte, rozătoare, stopate în evoluție, sunt prezente la 320 de cărți, 108 hărți și 10 stampe.

Degradări datorate variațiilor factorilor de microclimat: temperatură, umiditate, agenți poluanți din mediul ambiental (praf, gaze toxice) – degradări fizico-mecanice, chimice și fotochimice, prezente la 350 de cărți, 32 de hărți și 12 stampe.

Pentru hârtie și piele, materiale suport pentru legătură, umiditatea de suport necesară apariției mucegaiului este de 70%. Adsorbția și desorbția exercită o acțiune pregnantă asupra stabilității dimensionale a obiectelor de natură organică (hârtie, pergament, piele, lemn). Aceste materiale higroscopice se umflă și se contractă ca urmare a schimbărilor valorilor UR, acestea duc la modificări succesive de formă ce afectează în final rezistența și elasticitatea pieselor, fenomen observat la toate piesele din colecție.

În urma acțiunii combinate a factorilor de deteriorare, obiectele pe suport papetar din fondul bibliotecii Muzeului Județean de Istorie Brașov, prezintă degradări de tipul:

- scăderea rezistenței mecanice a hârtiei și a pielii scoarțelor – prezentă la toate piesele din colecție
- rupturi, fisuri, sfășieri ale paginilor – la toate cărțile, hărțile și 25 de stampe;

- pierderi de material suport: – din legătură – la 120 de cărți,
– din blocul cărții – la 315 cărți;
- lemn fisurat, chiar fragmentat, la copertile îmbrăcate în piele – la 32 de cărți;
- corodarea hârtiei datorită cernelurilor ferogalice, având ca efect, în cele mai multe cazuri, pierderea textului, a mesajului informațional – la 25 de cărți din secolul al XVI - lea;
- pierderea unității lucrării prin desprinderea foilor din legătură și a copertilor – la 28 de cărți;
- prezența găurilor de zbor datorate insectelor xilofage – la 120 de cărți;
- pete de grăsime – la 270 de cărți și 50 de hârti;
- pete de cerneală – la 175 de cărți și 60 de hârti;
- pete de rugină – la 204 de cărți;
- pete de murdărie ancrasate pe materialul suport – la 255 de cărți, 110 hârti și 15 stampe;
- pierderi de legătură – la 15 cărți;
- pierderi de forțaț – la 120 de cărți;
- pierderi de fascicule – la 12 cărți;
- prăbușire de cotor – la 125 de cărți;
- stingerea, migrarea cernelurilor – la 110 cărți;
- pielea crăpată și exfoliată datorită pierderii elasticității – la 120 de legături;
- pete roșiatice datorate foxingului – la 310 cărți, 20 de hârti și 5 stampe;
- îmbrunarea hârtiei – la 57 de cărți, 70 de hârti și 16 stampe.

Condițiile de păstrare a colecțiilor noastre vor fi îmbunătățite în așa fel încât acțiunea distructivă a acestora să fie redusă la minim.

Condiții și mod de depozitare

Valoarea documentară și artistică a colecțiilor de carte veche, hârti și stampe impune asigurarea unor condiții de păstrare și microclimat optime, absolut necesare unui patrimoniu valoros, pentru a împiedica declanșarea unor procese de degradare la aceste piese.

Factorii de macroclimat și microclimat au o importanță majoră în conservarea bunurilor de patrimoniu. Acțiunea lor, în cazul în care nu sunt controlați, duce la modificarea stării de conservare a bunurilor culturale. Aceste modificări la nivelul obiectelor sunt de cele mai multe ori ireversibile. Din acest motiv, menținerea constantă a parametrilor microclimatici la valori cât mai apropiate de cele optime reprezintă principala grijă a conservatorului.

Clădirea în care se află în prezent depozitate colecțiile este amplasată în centrul Brașovului, într-o zonă cu o intensă circulație rutieră, respectiv cu un grad foarte mare de poluare de tip urban. Acest fapt este de natură să genereze existența în atmosferă a unor cantități de dioxid de sulf, de carbon, de azot, gudroane; poluanți nocivi care induc procese chimice complexe ce afectează starea de conservare a

bunurilor, mai ales a celor de natură organică.

Clădirea, construită la începutul secolului XX, este sănătoasă. Zidurile exterioare sunt din cărămidă tencuită și au o grosime de circa 80 cm., aceasta asigurând o bună izolare termică.

Microclimatul din încăperi este relativ stabil, cu mici variații diurne (noapte-zi) și foarte lente între anotimpuri. Variațiile se datorează mai ales ferestrelor ce se constituie în punți termice. Astfel, iarna se înregistrează valori ale umidității relative cuprinse între 45-50% și temperaturi între 15-16,5°C, iar vara, UR între 50-65% și temperatura între 16-24°C.

Clădirea este salubră și igienizată. Instalația electrică a fost recent înlocuită și este verificată periodic pentru eliminarea riscului de incendiu.

Sistemul de încălzire existent (centrală termică cu calorifere) elimină și el posibilitatea producerii incendiilor.

Pentru asigurarea securității colecțiilor, din punct de vedere al normelor P.S.I., depozitele sunt prevăzute cu extintoare (tip P3, cu CO₂ și pulbere).

Securitatea tuturor colecțiilor este asigurată printr-un sistem de pază permanentă (24 de ore din 24) și prin grilaje la accesul în depozite și la ferestrele acestora.

Colecțiile bibliotecii (carte vechi, hărți, stampe) sunt depozitate în incinta bibliotecii. Aceasta este poziționată în partea estică a clădirii, etajul I. Accesul în bibliotecă se face din interiorul clădirii, printr-o singură ușă, situată pe peretele vestic al încăperii.

Illuminatul încăperii se realizează cu ajutorul luminii fluorescente prin intermediul unei lămpi cu neon neprevăzute, în prezent, cu filtre UV. Încăperea este parchetată și paluxată, fiind ușor de întreținut curățenia în acest spațiu; iar zugrăveala este cu humă.

Încălzirea se face cu ajutorul unui calorifer cu trei elemente legat la centrala de încălzire a întregii clădiri, aceasta funcționând numai 8 ore pe zi, atât cât durează programul angajaților și numai din luna noiembrie până în luna aprilie a fiecărui an.

Pătrunderea luminii naturale este împiedicată prin obscurizarea ferestrelor cu polistiren expandat și carton ondulat, introduse între geamuri. Acestea asigură și o termoizolare eficientă a spațiului. Sistemul de ventilație al încăperii este cel natural, realizat prin poziția ușă - fereastră.

Aparatura de înregistrare a parametrilor microclimatici este reprezentată de un termohigrograf, care a fost amplasat în depozitul de carte veche, hărți și stampe.

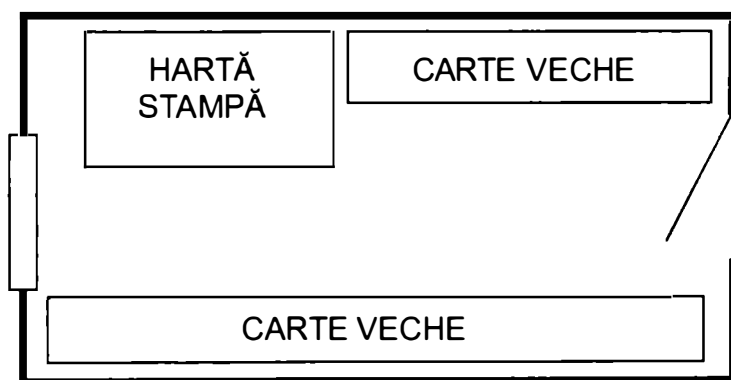
Iarna, datorită încălzirii centrale, nu se mai stabilește un raport direct proporțional între microclimatul încăperii și climatul exterior acesteia. În timpul funcționării încălzirii, UR scade până la 45-50%, înregistrând modificări lente (în afara programului de încălzire) datorită marii inerții termice a zidurilor și termoizolării cu polistiren și carton ondulat.

Schița grafică a depozitului de carte veche, hărți și stampe

Modulii de depozitare sunt amplasați pe pereții laterali longitudinali ai încăperii. Au fost tipodimensionați pentru colecțiile depozitate și sunt ancorați în perete. Polițele sunt din PAL, acoperite cu folie de polietilenă, pentru a putea fi ușor

curățate. Pe modulii din partea stângă a fost depozitată colecția de carte veche.

Pentru protejarea pieselor a fost conceput un sistem, de așa manieră încât să asigure protecția pieselor împotriva prafului și a altor agenți care le-ar putea influența starea de conservare. Pentru fiecare volum în parte, conform dimensiunilor specifice, s-a confecționat o casetă din carton. Aceste casete au fost căptușite cu hârtie neutră pentru a asigura o și mai bună protecție a pieselor împotriva prafului și a luminii. Casetele sunt prevăzute cu orificii pentru ventilație.

Pe polițe sunt așezate cărțile în poziție orizontală, relaxată. În partea inferioară a modului se află cărțile cele mai mari și în partea superioară cele mai mici. Volumele mari (lungime – 44 cm., lățime – 27,5 cm și înălțime – 12 cm, dimensiunile celui mai mare volum) dintre care unele prezintă și ferecătură metalică, sunt așezate pe un singur rând. Fiecare casetă are două etichete: una cu un număr de ordine (1 - 558) și a doua cu numărul de inventar al piesei și anul de apariție (dacă se cunoaște).

Pentru colecțiile de hărți și stampe s-a optat, deasemenea, pentru confecționarea de casete, conform dimensiunilor specifice. Fiecare casetă cuprinde între 8 și 10 piese cu caracteristici comune: dimensiune, autor, perioadă, restaurat/nerestaurat. Casetele sunt căptușite cu hârtie neutră pentru a asigura protecția pieselor împotriva prafului și a luminii, și sunt prevăzute cu orificii pentru ventilație. Piesele nu intră în contact una cu alta deoarece între ele s-a pus hârtie neutră. Casetele cu piese sunt așezate pe polițe în poziție orizontală, relaxată; fiecare are câte o etichetă cu un număr de ordine (1- 32).

S-a asigurat sistemul de evidență a pieselor pe moduli, rafturi, polițe și casete, conform, normelor în vigoare. Acest sistem permite regăsirea cu ușurință a piesei dorite fără a fi nevoie să se deschidă mai multe casete, evitându-se astfel manipulările inutile. Rafturile sunt numerotate cu cifre romane (I - VI), iar polițele sunt notate cu litere (a - f). Având înscris pe fișă cota topografică (locul exact unde se află piesa), aceasta va fi foarte ușor de regăsit, fără dubii și manipulări inutile, care nu fac decât să contribuie negativ la starea de sănătate a piesei.

Organizing the ancient books, maps and prints collection

The value of the ancient books, maps and prints collection required an evaluation of its condition. The results imposed a set of reorganizing procedures to be taken in order to improve the preservation conditions - light, temperature, degradation agents (dust, microorganisms). The ultimate intention was that the deterioration processes to be reduced to minimum.

DEPOZITAREA BUNURILOR MUZEALE DIN MUZEUL DE ISTORIE SIGHIȘOARA

Niculina Ciotloș

1. GENERALITĂȚI

Muzeul a încetat de mult să mai fie un simplu depozit pentru obiecte de valoare sau rare, documente sau piese istorice, de artă ori istorie naturală. Rolul său a devenit mult mai complex, mai vast fiindcă depozitarea presupune astăzi conservarea perfectă a pieselor, cercetarea lor științifică și, în fine, valorificarea prin publicații și expoziții, menite să contribuie la instruirea și educarea unui public larg.

Pentru a face față acestor sarcini, Muzeul a trebuit să-și valorifice, să-și diversifice obiectivele, formele de activitate, metodele și tehnicile.

Expunerea publică trebuie să evidențieze clar ideile care au stat la baza aranjării colecțiilor, iar obiectele luate în parte să transmită fiecare un mesaj limpede. Modul în care acest mesaj este recepționat de către publicul vizitator depinde, în bună parte, de priceperea și talentul muzeografului. Reliefarea anumitor aspecte ale obiectului muzeal, punerea în valoare a semnificației sale, încadrarea în contextul altor piese nu sunt deloc o sarcină simplă și nici ușor de rezolvat.

Îmbogățirea continuă a colecțiilor muzeului cu noi mărturii despre istoria și etnografia poporului nostru și păstrarea în cele mai bune condiții a acestora este una din sarcinile noastre principale.

O dată cu creșterea patrimoniului este necesară acordarea unei atenții sporite păstrării și evidenței obiectelor aflate în colecții. Aceste obiecte se află în:

- depozitul de istorie medie
- depozitul de istorie modernă și contemporană
- depozitul de artă și artă populară
- depozitul de arheologie
- depozitul de etnografie
- depozitul de mobilier
- seiful cu colecția de numismatică

Clădirea cu principalele depozite , respectiv Turnul cu Ceas, este o clădire veche monumentală cu spațiul salubru și stabil din punct de vedere al microclimatului. Zidurile sunt din piatră groasă, umiditatea relativă nu are fluctuații mari, iar temperatura este aproape constantă. Ferestrele sunt dispuse sub plafon, au dimensiuni mici astfel încât lumina este destul de slabă și îndeplinește cerința ca lumina să fie cât mai redusă în depozite. Încăperile sunt cu pereții zugrăviți cu var alb, respectiv humă albă, pardoseala este din scândura băițuită și permite întreținerea în condiții bune a curățeniei.

Spațiul destul de restrâns pentru depozitare a impus folosirea lui judicioasă pe verticală și astfel s-a realizat un mobilier simplu, util totodată, constând din dulapuri cu polițe rabatabile sau fixe, în funcție de dimensiunile obiectelor. Lemnul folosit la confecționarea mobilierului pentru depozitare a fost tratat în prealabil cu substanțe

insecticide împotriva insectelor xilofage evitându-se un eventual atac biologic.

Peste tot în lume se caută modalitățile cele mai potrivite pentru conservarea bunurilor cultural-artistice, pentru că acestea sunt mărturiile fundamentale ale istoriei și civilizației umane.

Voi începe de aici înainte să expun problemele tehnice de conservare, de ceea ce înseamnă ea și de posibilitățile îmbunătățirii ei în condițiile reale date, folosindu-mă de o sinteză a muncii mele de până acum în acest domeniu amplu de activitate.

2. MICROCLIMATUL MUZEAL

AMBIENTUL sau mediul ambiant reprezintă ansamblul condițiilor în care se păstrează bunurile muzeale acționând ca factori de influență asupra stării lor de sănătate.

Climatul constituie unul din factorii fundamentali de influențare a condițiilor de păstrare a bunurilor de patrimoniu și în această privință există deja exemple clasice.

Parametrii climatici cei mai importanți pentru conservarea bunurilor muzeale sunt: temperatura, umiditatea relativă, umiditatea absolută a aerului, compoziția chimică a aerului, lumina, sunt factorii care vin în contact direct cu obiectul muzeal și nu pot fi acuzați că degradează aceste obiecte atâta timp cât sunt respectate normele de conservare, general acceptate. Nivelul și dinamica acestor parametri sunt variabile și depind de conjunctura spațială de amplasare și de ambientul obiectului.

Din punct de vedere al exigențelor de conservare se pot delimita următoarele nivele de influență climatică asupra obiectelor ce se păstrează în muzee:

Criptoclimatul- este climatul spațiului din imediata vecinătate a obiectului cultural, este vorba de condițiile de temperatură, umiditate, luminozitate, mijloace de păstrare cum ar fi mobilier, vitrine, nișe, casete, huse, etc. precum și în alte medii în care schimbul de echilibru cu aerul înconjurător nu are loc.

Microclimatul- sau climatul încăperii de depozitare, păstrare sau expunere.

Topoclimatul sau climatul specific localității (Sighișoara)

Macroclimatul- climatul specific Podișului Transilvaniei

Nanoclimatul- climatul de zonă mare, zonă temperată.

Influențarea nivelelor inferioare de organizare climatică de carte se manifestă pretutindeni și nu este nevoie de demonstrație. Interesul unui conservator este acela de a limita această influențare, încât climatul din imediata vecinătate cu obiectul de patrimoniu să se mențină la parametri optimi:

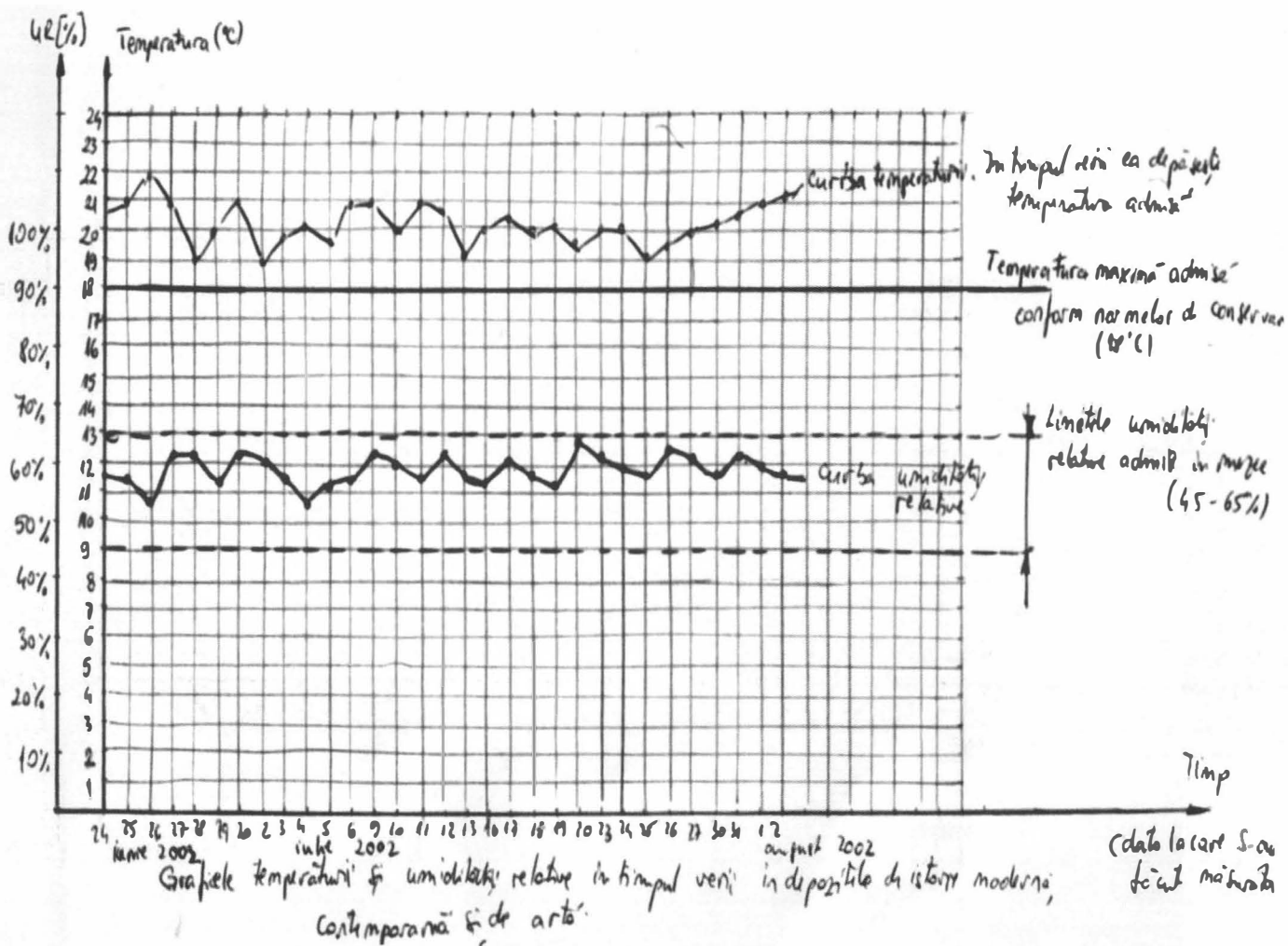
- temperatura cuprinsă între 1-18 grade Celsius
- umiditatea relativă între 50-65%
- stabilitate microclimatică bună
- instalații de încălzire, iluminat, apă-canal în bună stare de funcționare
- securizarea încăperilor.

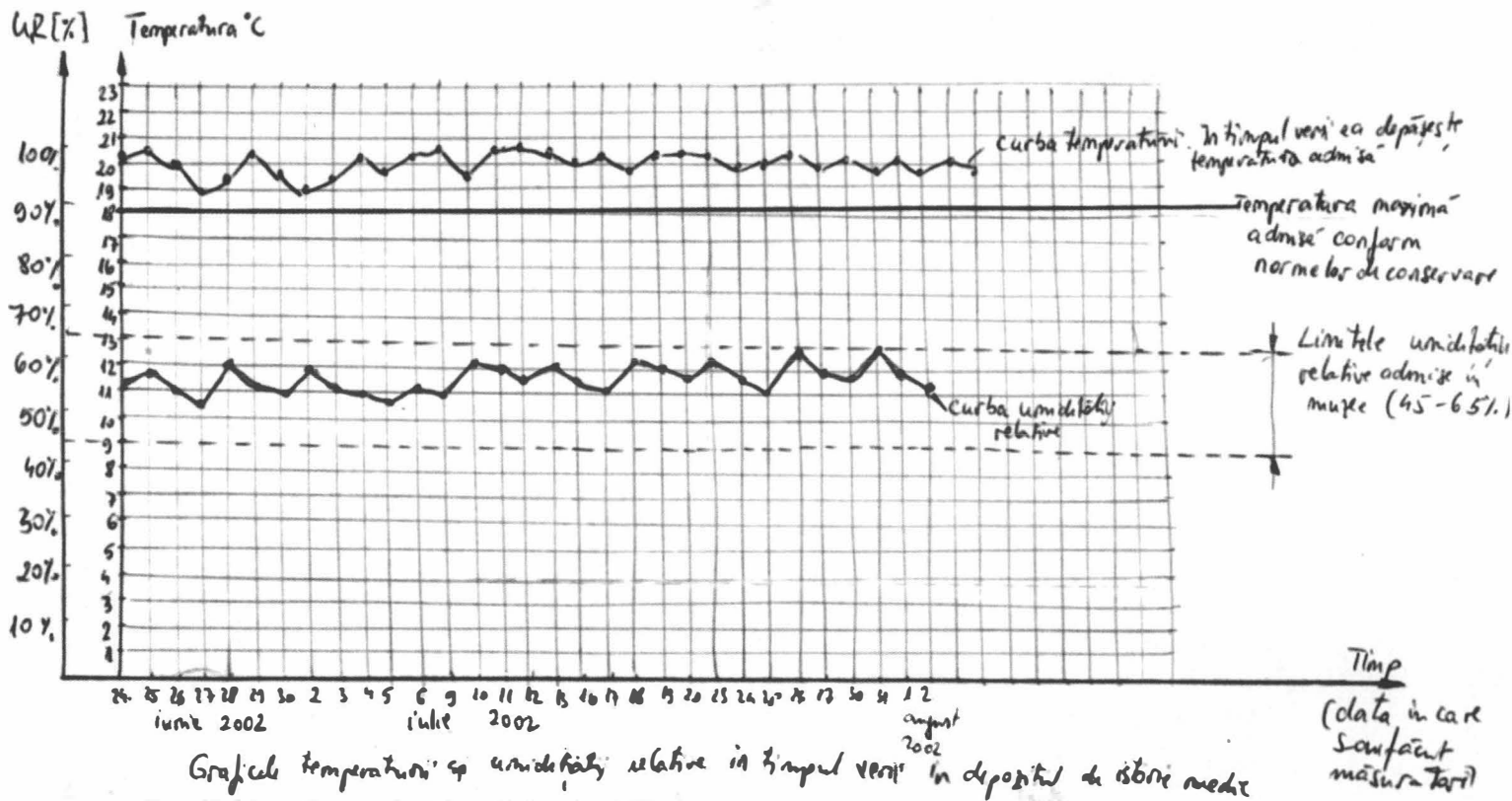
Umiditatea aerului reprezintă cantitatea de apă aflată sub formă de vapori în aer, iar umiditatea relativă este adevărata stare higrometrică a aerului- gradul de saturare a aerului cu vapori de apă.

Temperatura este un alt parametru de stare și este o mărime fizică ce caracterizează starea de încălzire a ambientului sau a corpurilor la un moment dat. Iluminatul este o altă sursă de deteriorare a materialelor datorită energiei degajate de intensitatea fluxului luminos.

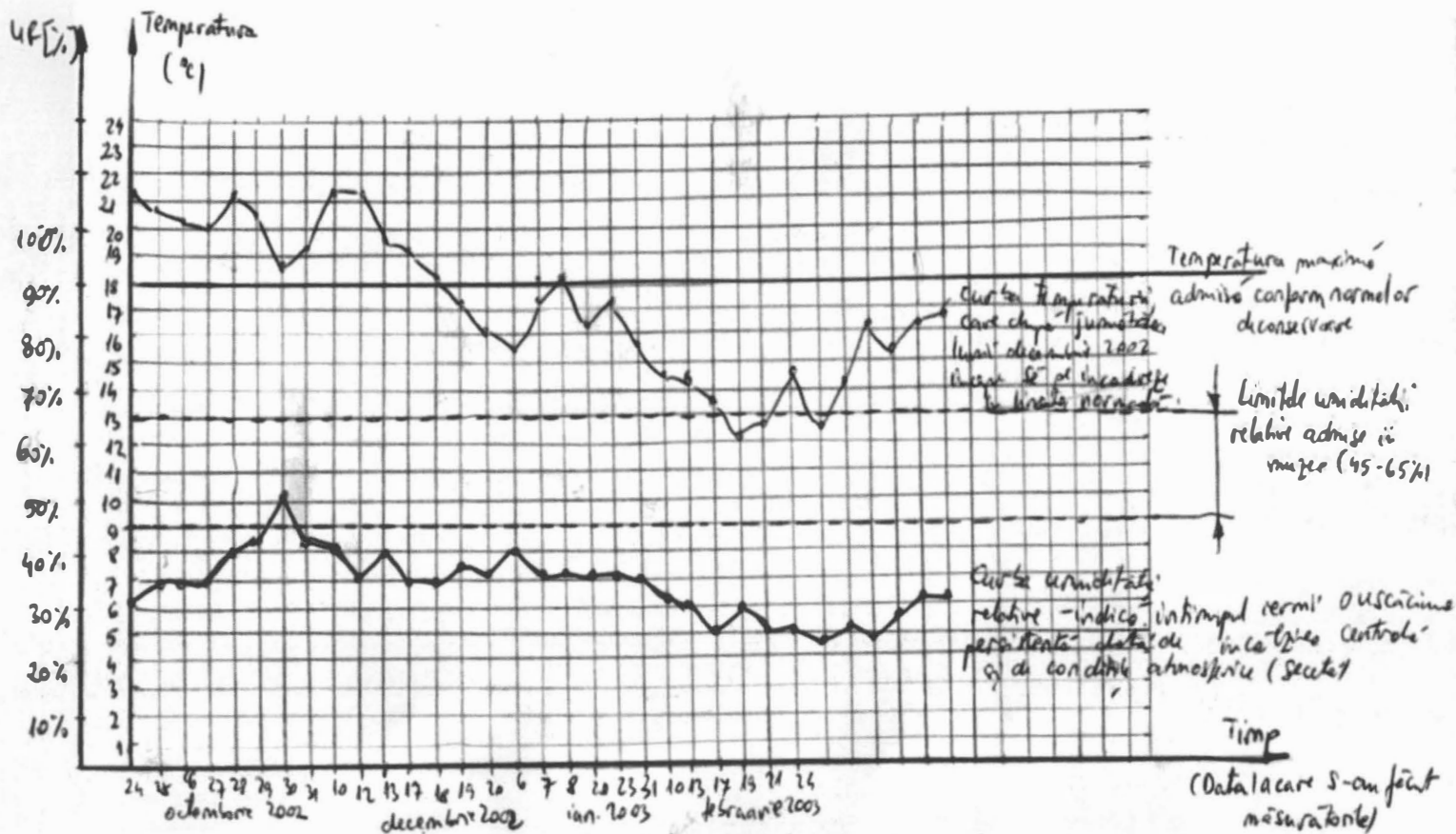
În cele ce urmează vă prezint graficele temperaturii și umidității relative, date preluate pe parcursul mai multor sezoane.

Planșe

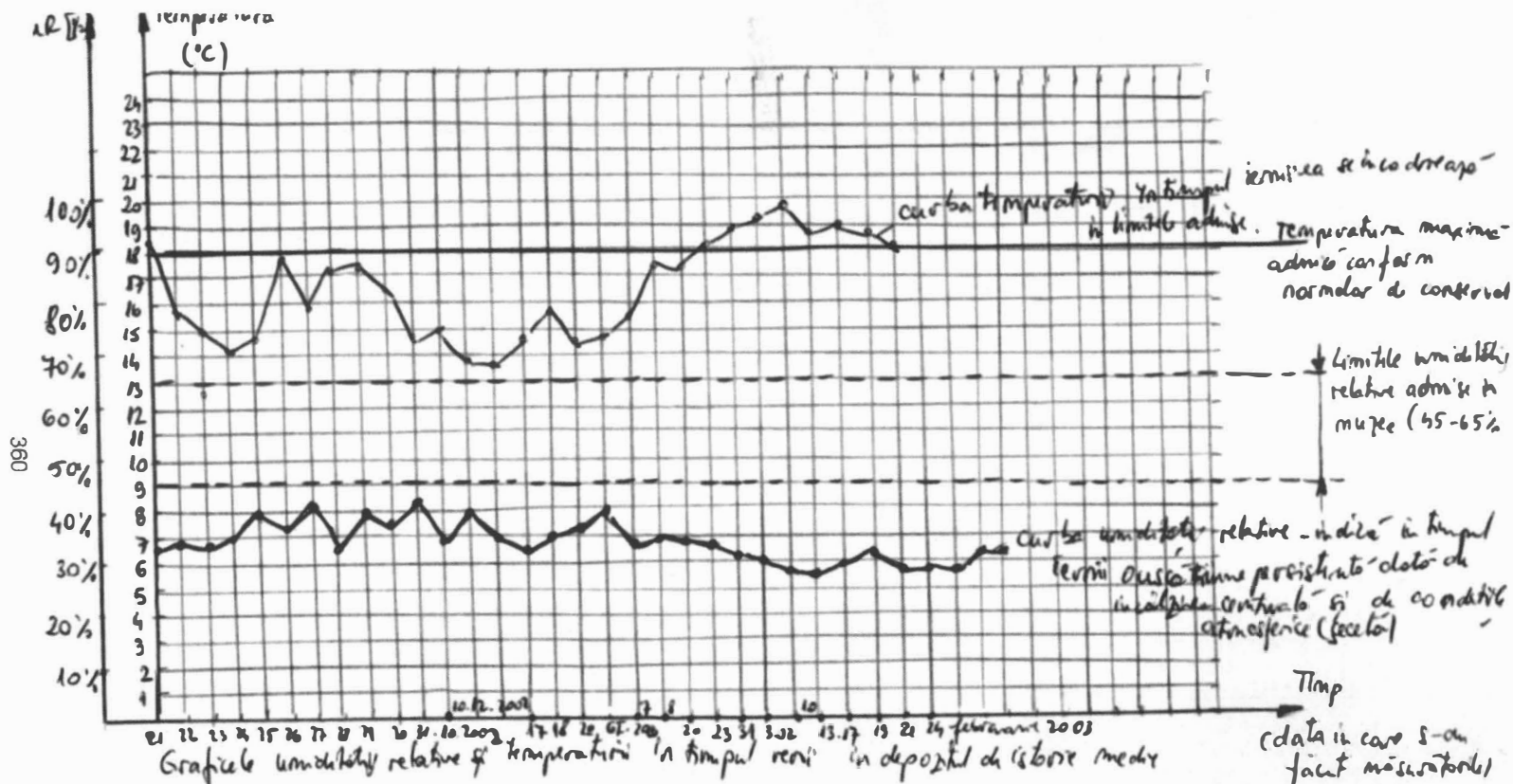

Graficul temperaturii și umidității relative în timpul verii în depozitul de izbni medice

Graficul temperaturii și umidității relative în timpul verii în depozitul de izolare modernă - contemporană & artă

3. DEPOZITAREA BUNURILOR MUZEALE DIN MUZEUL DE ISTORIE SIGHIȘOARA.

Oricât de paradoxal ar părea, depozitarea este o sursă de deteriorare a bunurilor de patrimoniu. Faptul că obiectele stau nemișcate permanent, într-o stare de repaus, nu elimină efectele deteriorante pe care le pot avea poziția acestora, modul în care sunt, contextul în care se află. Este de ajuns să amintesc câteva ipoteze: plierea și împăturirea textilelor, așezarea lor în praf, plasarea picturilor mai multe la număr în același compartiment, etc.

În general lipsa de spațiu mărește indicele de îngrămădire a obiectelor.

Normele de conservare spun că obiectele trebuie așezate astfel încât să-și păstreze poziția de repaus, să nu se plieze dacă nu este cazul, să nu se așeze unele peste altele în număr prea mare și să fie asigurată stabilitatea necesară.

Diversitatea mare de forme și dimensiuni obligă la gruparea obiectelor după tipuri morfologice, dimensiuni și colecții. Este ușor de înțeles că organizarea unui depozit de bunuri cultural-artistice nu este simplă dând probleme oricărei persoane care se ocupă de acest lucru.

Organizarea depozitării bunurilor culturale este o activitate dificilă care impune soluționarea corespunzătoare a numeroaselor probleme cum sunt:

- asigurarea calității generale a spațiului de depozitare
- alegerea criteriului de bază după care se face gruparea
- stabilirea unității modulare de bază (raft, stelaj, cutie, etc.)
- elaborarea cataloagelor topografice de regăsire rapidă a obiectelor.

Primul pas pentru organizarea unui depozit făcut de mine a fost sortarea obiectelor după natura materialului lor: metal, lemn, ceramică, hârtie, textile, etc., cât și după colecțiile din care fac parte (arme, farmacie, istorie medie, istorie modernă și contemporană, arheologie, numismatică, etnografie textile și ceramică, etc).

Depozitele, ca și spațiu, au fost alese cu mult înainte de angajarea mea la muzeu și spațiile au dovedit în timp că sunt stabile din punct de vedere microclimatic, sarcina mea rămânând a fi gruparea pe tipuri morfologice, dimensionale și depozitarea bunurilor muzeale în moduli de bază (dulapuri cu rafturi fixe și uși închise, cutii) și elaborarea cataloagelor de regăsire rapidă a obiectelor.

Condițiile generale cerute de un spațiu de depozitare sunt:

- salubritatea spațiului
- stabilitatea microclimatică care este dată de inerția termică a zidurilor groase din piatră a Turnului cu Ceas
- fiabilitatea instalațiilor electrice și de iluminat întreținute în stare bună de funcționare, de electricianul muzeului
- rezistența plafoanelor
- organizarea compactă și pe verticală a depozitelor încât să se permită depozitarea unui număr mare de obiecte
- securizarea depozitelor
- dublarea ferestrelor încât să se asigure o stabilitate termică cât mai mare.

Evident, fiecare din criteriile de grupare folosite prezintă și avantaje dar și dezavantaje. În practică, gruparea obiectelor se face pe genuri artistice, pe tipuri morfologice și după natura materialului, cel mai folosit criteriu este tipodimensionarea, care nu este ușor de realizat. Stabilirea tipului morfologic se

realizează prin împărțirea obiectelor dintr-o categorie de materiale (textile, ceramică, etc.) în subgrupe dimensionale, operațiune efectuată de către conservator uneori împreună cu muzeograful care se ocupă de o anumită colecție și care o cunoaște.

Din toate operațiunile care impun organizarea unui depozit cea mai importantă este elaborarea proiectului, care este o activitate complexă.

Proiectul ce trebuie elaborat pentru muzeul nostru este necesar să fie adaptat condițiilor date și în care deja există depozite cu mobilier adecvat (dulapuri cu polițe fixe și uși), astfel nu mi-a rămas decât să măsoar piesele de un anumit tip morfologic și să le grupez în funcție de mobilierul deja existent, deci nu poate fi vorba de un proiect în sine cu memoriu tehnic, cu calcule de rezistență și altele de acest fel.

DEPOZITUL DE ISTORIE MEDIE - în general nu prezintă probleme de depozitare, astfel că piesele au fost măsurate, sortate după natura materialului, după colecții (arme, farmacie, bresle, unelte) fotografiate împreună cu fotografii muzeului și așezate pe rafturi fixe, după ce în prealabil ele au fost curățate și ambalate în hârtie subțire, neutră din punct de vedere chimic. După terminarea operațiunilor indicate anterior s-a trecut la întocmirea unui registru de regăsire a obiectelor și totodată inițierea operației de întocmire a fișelor de conservare (de sănătate) a acestora.

DEPOZITUL DE ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ - se prezintă de asemenea într-o stare bună, etapele de depozitare fiind cele menționate anterior (sortare după colecție, după natura materialului, măsurare, curățare, ambalare, depozitare pe rafturi cu polițe fixe, întocmirea unui registru de regăsire a obiectelor).

DEPOZITUL DE PE STRADA TÂMLARILOR. În acest depozit s-au depozitat obiectele provenite de la Casa Memorială Cernea, iar în lăzile din colecție și pe mobilierul existent sunt depozitate obiectele din ceramică și textilele. Condițiile de păstrare din acest depozit nu sunt ideale din lipsă de mobilier necesar depozitării, dar obiectele au fost aranjate în așa fel încât să nu se tensioneze. În acest depozit se mai află și obiecte de uz gospodăresc și care au fost separate de cele de patrimoniu într-o altă încăpere a imobilului. S-a realizat pentru acest depozit de asemenea un caiet (registru) de regăsire rapidă a obiectelor ca și în cazul celorlalte depozite.

DEPOZITUL DE ARHEOLOGIE - se află într-o încăpere la parter în imobilul unde sunt și birourile muzeului. Condițiile microclimatice au fost și aici urmărite ajungându-se la concluzia că acestea se încadrează în limitele cerute de normele de conservare. Obiectele au parcurs aceleași etape în vederea depozitării ca și în cazul celorlaltor depozite (sortarea după natura materialului, măsurarea, curățarea, ambalarea, așezarea în unitatea modulară-cutie) și întocmirea registrului de regăsire rapidă a obiectelor.

DEPOZITUL DE ETNOGRAFIE - se află în aceeași încăpere ca și depozitul de arheologie, dar în dulapuri diferite. Și în acest depozit s-au respectat aceleași etape de depozitare (sortare după material, măsurare, aerisire, expunere la soare a țesăturilor și blănilor, tratarea cu substanțe insecticide, fotografiere, curățare, ambalare în hârtie subțire neutră din punct de vedere chimic, așezare pe polițe fixe în dulapuri cu uși închise), iar în prezent s-a trecut la întocmirea fișelor de conservare a obiectelor și de regăsire rapidă a obiectelor.

4. BIODEGRADAREA OBIECTELOR MUZEALE DIN LÂNĂ ȘI BLANĂ PRODUSE DE MOLII

Conservarea patrimoniului este o sarcină prioritară a instituțiilor de cultură, activitate care trebuie să pună un accent deosebit pe prevenirea deteriorării bunurilor.

Textilele sunt materiale de natură organică în permanență supuse acțiunii bacteriilor, mușgaiurilor și insectelor a căror dezvoltare este favorizată de anumite condiții de microclimat.

În cadrul colecțiilor etnografice, colecția de textile și port ocupa un rol important, cuprinzând piese cu rol funcțional sau decorativ, obiecte cu valoare istorică, artistică și documentară, precum și noi achiziții.

Pe baza observațiilor, prelevărilor de probe, a aplicării măsurilor de profilaxie și combatere a insectelor care deteriorează textilele se poate spune că frecvența cea mai mare o au moliile de blană, de haine și de covoare.

METODE DE PREVENIRE

- respectarea obligatorie a fluxului circulației obiectelor
achiziție ----> carantină ----> dezinsecție -----> depozit sau expoziție
- aplicarea unor măsuri preventive tradiționale cu levantică, foi de tutun pentru a crea o barieră în calea insectelor
- organizarea corespunzătoare a depozitelor și asigurarea condițiilor optime de microclimat
- asigurarea celor mai bune condiții de ambalare, mânuire, întinerare și etalare
- efectuarea controlului periodic pentru a lua măsurile necesare în caz de apariție a vreunui atac de insecte

METODE DE TRATAMENT

Combaterea moliilor se face ținând seama de receptivitatea lor și în funcție de stadiile lor de dezvoltare.

1. Combaterea fizică prin curățarea obiectelor prin scuturare, periere, expunere la soare, adunarea manuală a larvelor și adulților.

2. Combaterea chimică prin care se folosesc preparate organice, anorganice, și anume cele destinate combaterii insectelor din familia moliilor.

ÎN CONCLUZIE

Trebuie arătat în finalul lucrării de față că disciplina numită conservarea bunurilor muzeale este un domeniu de activitate ce presupune o muncă susținută de cercetare a acestor bunuri pentru a putea transmite generațiilor viitoare atât obiectele în stare de sănătate cât mai bună dar și informații utile despre materialitatea lor, despre tratamente aplicate asupra lor cât și indicații sau măsuri de profilaxie, unde este cazul.

Conservarea fizică a obiectelor sau obiectivelor înseamnă nu numai conservarea anumitor aspecte care se adresează mai ales afectivității noastre ci conservarea tuturor informațiilor strânse în legătura cu proveniența, starea de sănătate, anamneza obiectului, datări, determinări, materiale, tehnici, adică toate elementele care constituie atribute esențiale ale bunului muzeal.

**Depositing the museum' goods
in History Museum of Sighișoara
(Summary)**

The article presents the main ways of piece's storing in the History Museum of Sighișoara. Also, the article presents the results of studies made on temperature and humidity in exhibitions and storing places.

PROIECT DE CONSOLIDARE PROFILACTICĂ A COLECȚIEI DE PICTURI ÎN TEMPERA PE SUPT LEMNOS APARTINÂND MUZEULUI DE ARTĂ BRAȘOV

Nicoleta Rossi

Tehnica originală de lucru și natura materialelor constituate ale bunurilor culturale, conferă caracterul ulterior al degradărilor ce pot să apară la nivelul diferitelor substraturi ale respectivelor piese. În cazul lucrărilor realizate în tehnica picturii în tempera pe suport lemnos cele mai multe probleme le ridică degradările fizice și cele biologice, rareori cele chimice (poate doar ca efect al unui atac fungic). În ceea ce privește degradările fizice acestea pot fi foarte variate în funcție de substratul la care apar: deformări ale suportului lemnos, strat de preparație friabil, fisuri cu tendință de desprindere, desprinderi în două ape ale stratului pictural sau ale peliculei de culoare, lacune ale stratului pictural, exfolieri sau pulverulențe la nivelul peliculei de culoare, subțieri sau pierderi ale peliculei de culoare, rețele de cracluri etc. la toate acestea adăugându-se efectele unui eventual atac al insectelor xilofage care acționează împreună cu factorii de microclimat într-o relație de interdependență spre accentuarea degradării picturilor în tempera pe suport lemnos.

Colecția de icoane a Muzeului de Artă Brașov cuprinde un număr de cincizeci și opt de piese și două porți împărătești, majoritatea prezentând, în momentul depozitării, diverse forme de degradare fizică, în diferite stadii mai mult sau mai puțin avansate acestea necesitând intervenții urgente de consolidare a stratului pictural. De menționat este faptul că piesele sunt păstrate respectând (în măsura posibilităților și a spațiului disponibil) normele de conservare aplicabile la acest gen de bunuri culturale cu sensibilitate mare la modificările parametrilor de microclimat, respectiv în poziție orizontală, cu microclimat stabil, depozitul fiind total lipsit de lumină naturală, sursa de lumină folosită ocazional fiind un bec cu lumină incandescentă.

La momentul preluării de către mine a responsabilității restaurării colecției de icoane, un număr de aproximativ cinci piese prezentau intervenții anterioare de restaurare, dintre care una dintre icoane părea a fi fost restaurată recent. Aș dori să mai menționez că până la angajarea mea la Muzeul de Artă Brașov, acesta nu a beneficiat de prezența unui restaurator specializat pe tehnica picturii în tempera pe suport lemnos, astfel că este firesc ca starea de conservare a pieselor din colecție să fie aceeași cu cea în care obiectele au fost achiziționate.

La toate aceste precizări introductive ar mai fi de adăugat una și anume aceea că sunt o persoană tânără, relativ recent ieșită de pe băncile facultății, în curs

de atestare, ceea ce determină o anumită limitare în ceea ce privește anvergura intervențiilor de restaurare ce îmi sunt permise la statutul meu.

Astfel, în urma studierii stării de conservare a fiecărei piese în parte am analizat ansamblul colecției și am conceput un proiect de consolidare profilactică a stratului pictural a icoanelor din colecție, care, în perfectă conformitate cu principiile fundamentale ale restaurării, să păstreze stratul pictural în stadiul actual de conservare și care practic să îmi confere, mie - restauratorului și piesei în sine mai mult timp - timp de durată nedefinită necesar pentru restaurarea întregii colecții de icoane.

Ce înseamnă de fapt acest lucru? Timpul efectiv de lucru la realizarea unei restaurări complete din toate punctele de vedere asupra unei singure picturi pe suport lemnos este relativ, totul depinzând de foarte mulți factori și anume: materialele originale constituente, tehnica originală de lucru, gravitatea degradărilor, selectarea materialelor cu care se vor efectua intervențiile în perfectă compatibilitate cu materialele originale ale piesei, metodologia aplicată în procesul restaurării, reacția materialelor originale la metodologia aplicată, dimensiunile icoanei etc. Astfel, restaurarea unei piese poate dura două – trei luni dacă nu și mai mult. Această perioadă înmulțită cu aproximativ treizeci (numărul aproximativ al icoanelor care prezintă degradări cu tendință evolutivă și care, existând pericolul pierderii stratului pictural, ar necesita intervenții urgente de restaurare) ar presupune că ultima piesă ar trebui să aștepte timp de câțiva ani buni până să beneficieze de intervențiile de consolidare de care ar avea nevoie.

Date fiind aceste coordonate, în urma consultării cu conservatoarele Muzeului de Artă Brașov și cu specialiști în domeniu din Brașov și București s-a apreciat că atât acest proiect cât și metodologia de aplicare a intervențiilor propuse sunt corecte, și conforme atât cu principiile fundamentale ale restaurării cât și cu normele legale de efectuare a unor intervenții de restaurare pe bunuri culturale, de către restauratori în curs de atestare, proiectul fiind astfel înaintat conducerii muzeului și aprobat de către aceasta.

În ce constă de fapt acest proiect? În vederea consolidării profilactice a stratului pictural s-a aplicat o peliculă de foiță japoneză cu clei de pește, local sau pe întreaga suprafață a stratului pictural, la acele piese care prezentau desprinderi sau exfolieri cu caracter evolutiv, cazuri în care exista pericolul pierderii stratului pictural sau a unuia din substraturile acestuia, aceste piese urmând să se întoarcă în depozit până când, în funcție de urgența intervențiilor, vor reveni în atelierul de restaurare pentru definitivarea intervențiilor de restaurare. Acest fapt permite restauratorului să câștige timpul necesar pentru consolidarea întregii colecții înainte de realizarea restaurării pieselor respective, controlând astfel starea de conservare a întregii colecții, fără ca vreo piesă să se afle în pericol iminent.

S-a stabilit inițial o ordine în care icoanele să intre în atelier în vederea efectuării consolidării profilactice, în funcție de gravitatea desprinderilor și s-a demarat proiectul, pentru fiecare piesă existând câțiva pași care trebuiau respectați.

Întocmirea documentației de restaurare, care să conțină: descrierea amănunțită a stării de conservare a piesei la nivelul tuturor substraturilor; eventuale intervenții anterioare; propunerile de restaurare adiționale consolidării profilactice unde este cazul, aprobate de comisia formată din personalul de specialitate al muzeului;

ulterior efectuării intervențiilor – descrierea metodologiei de restaurare, observații etc; procesul verbal de recepție a piesei aprobat de comisia formată din personalul de specialitate al muzeului; documentația desenată care să ilustreze starea de conservare a piesei înainte și după intervenție și documentația fotografică care să ilustreze starea de conservare a piesei înainte și după intervenție.

Intervenția efectivă asupra piesei constă în aplicarea local sau pe întreaga suprafață a stratului pictural a unei hârtii japoneze (aplicată în petece suprapuse pe margini, pentru evitarea tensiunilor) cu o soluție de clei de pește în apă distilată. Concentrația acestei soluții este mică, între 3% și 5% maxim și este aleasă în funcție de materialele originale și de starea acestora de conservare. Metodologia aplicată în general a fost aceea de consolidare cu spatula caldă alternată cu presă rece, prin intermediul unor straturi suprapuse de hârtie pelur, ulterior îndepărtate, conferind astfel icoanei o consolidare preliminară dar care să asigure stratul pictural până în momentul restaurării fără a-i provoca neajunsuri pe termen lung.

A treia fază o reprezintă prezentarea piesei cu foița profilactică pe suprafața stratului pictural comisiei de specialitate din muzeu spre recepție, și întoarcerea temporară a icoanei în depozit până la restaurarea acesteia.

Astfel, toate piesele cu probleme primesc un strat suplimentar profilactic temporar care să le permită o bună rezistență în timp și care să faciliteze accesul la obiecte pentru dezinsecțiile periodice fără să existe vreun pericol de pierdere a stratului pictural exfoliat sau desprins.

În loc de concluzie ar mai fi de menționat faptul că această metodă de control a stării de conservare a ansamblului colecției, a fost inițial analizată din toate punctele de vedere, și s-a decis că materialele propuse – compatibile cu materialele originale, în concentrațiile indicate și cu metodologia descrisă teoretic nu pot afecta stratul pictural al icoanelor din colecție. Cu toate acestea starea de conservare a pieselor pe care s-a intervenit este în permanență observată cu atenție.

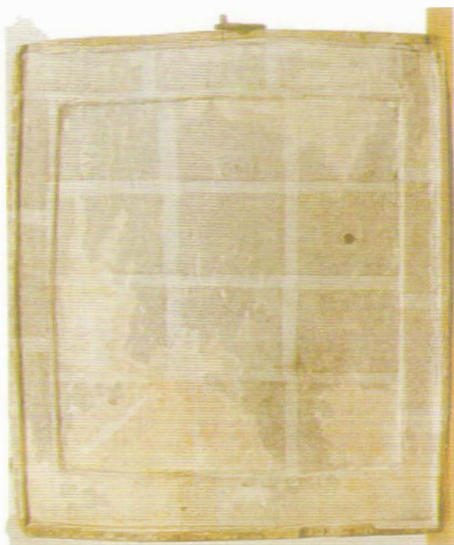
Există mai jos exemplificate două dintre icoanele pe care s-a intervenit cu foița profilactică fiind ilustrată starea de conservare a pieselor înainte de consolidare și respectiv aspectul ansamblului icoanei după intervenție.

PROJECT CONCERNING THE PROFILACTIC CONSOLIDATION OF AN ENTIRE COLLECTION OF PANEL PAINTINGS, APPLIED AT THE ART MUSEUM OF BRAȘOV

The study discusses an experimental method in which a restorator can control the health of an entire collection of panel paintings during the time it takes to restore one particular icon, considering the poor state of health of the other icons in the collection.

The experimental solution proposed is that there should be done in advance a profilactic consolidation with Japanese paper and a solution of fish glue in a very small concentration, to all the pieces that need it, this ensuring an appropriate amount of time for the proper restoration of the entire collection.

The method has been so far successfully applied at the Art Museum of Brașov.

MAICA DOMNULUI CU PRUNCUL

27,5 x 30,5 cm

Anonim

Muzeul de Artă Braşov

nr. inv. - 2872

CETELE TUTUROR SFINȚILOR

28 x 22,5 cm

Anonim

Muzeul de Artă Braşov

nr. inv. - 2861

TEHNOLOGIE NOUĂ – NOI TEHNICI DE RESTAURARE A PATRIMONIULUI PE SUPORT PAPETAR

Ligia Drăghici

Din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Brașov fac parte un număr impresionant de documente, stampe, hărți, periodice, cărți și alte obiecte ce au drept material constitutiv comun hârtia, căreia i se adaugă pielea, pergamentul, lemnul, pânza și, uneori, metalul. Toate reprezintă materiale organice care sunt amenințate permanent de o gamă largă de agenți de degradare fizici, chimici și biologici. Acțiunea lor distructivă începe din momentul „nașterii” obiectului, dacă nu chiar cu mult înainte de confecționarea lui; aceasta se datorează faptului că materialele au făcut parte și ele din sisteme vii.

Când ajung în patrimoniul muzeal, obiectele au deja o existență anterioară îndelungată, pe parcursul căreia au suferit degradări ce au dus la alterarea vizibilă a aspectului lor estetic dar și a integrității lor.

Protejarea valorilor culturale, menținerea obiectelor muzeale în condiții care să le asigure păstrarea în stare de sănătate, constituie una din problemele de mare actualitate ale societății contemporane.

În prezent, activitatea de conservare și restaurare constituie un domeniu inseparabil de alte activități muzeistice. Specialiștii acestor departamente sunt cei ce „recuperează trecutul” pentru a-l îmbrăca într-o „formă nouă” pentru viitor. Laboratoarele de conservare-restaurare din cadrul muzeelor sunt una din căile de pătrundere ale noului, sub aspectul cercetării științei și a tehnicii.

Dezvoltarea accelerată a tuturor domeniilor impune o permanentă perfecționare a specialiștilor restauratori. Metodele tradiționale trebuie împletite cu cele noi, astfel încât, la final, obiectul restaurat să poarte amprenta perfecțiunii în ceea ce privește tratamentul ales.

Folosirea noilor tehnici de restaurare, dar și a noii aparaturi destinată laboratoarelor de conservare-restaurare, nu fac altceva decât să permită personalului de specialitate să redea cercetătorilor și iubitorilor de artă, în timp mai scurt, mai multe obiecte restaurate. În acest sens, preocuparea Muzeului Județean de Istorie Brașov este lăudabilă, laboratorul de restaurare carte-veche fiind dotat cu o serie de aparate de ultimă generație. Scopul acestui material este de a prezenta utilitatea și performanțele acestor noi achiziții.

În cadrul colecției de obiecte pe suport papetar și pergament a Muzeului de Istorie Brașov, aciditatea este de multe ori o problemă acută. Aceasta trebuie măsurată, de la caz la caz, în diferite puncte ale obiectului, la umed sau pe suprafață uscată, înainte și după spalare, etc. În ajutor vine noul aparat pH metru „Metler Toledo” MP 220 – 3 în 1 ce conține: un senzor pH, un electrod de referință și un dispozitiv de probă a temperaturii. Acesta este realizat la cea mai înaltă

tehnologie, fiind robust, confecționat dintr-un material special. Fiecare componentă a aparatului a fost concepută astfel încât să efectueze operațiuni specifice, având capacitatea de a atinge rezultate precise fără operațiuni ce solicită efort. El este construit ergonomic, brațul mobil putând fi folosit atât cu mâna stângă cât și cu cea dreaptă. Aparatul este digital, cu afișaj electronic și memorie. Acesta afișează simultan temperatura soluției precum și pH-ul. Noul „Mettler Toledo” are 3 soluții pentru echilibrare, soluții cu pH – 4.01, pH – 7.00 și pH – 9.21. Gama pH variază de la 0 la 14. Temperatura pe care o poate înregistra este de la 0 grade la 60 de grade Celsius, iar timpul de reacție este de maxim 20 de secunde (vezi foto 1).

În laboratorul de restaurare carte – veche se fac și o serie de tratamente de conservare – restaurare ce sunt realizate cu etuva APT. Line Economy – Binder. Avantajele utilizării acesteia sunt: uscarea rapidă și intensă datorată schimbului rapid de aer; căldura care nu irită; extracție controlată a vaporilor de uscare; distribuție excepțională a temperaturii omogene și flux de aer sintetic în interiorul etuvei; reținere rapidă a temperaturii de uscare sau sterilizare datorată timpului scurt de încălzire și revenire; sistem de alarmare programată; evacuare controlată a gazelor toxice; temperatură de sterilizare (180 grade Celsius). Etuva oferă performanță în special pentru materiale cu conținut umed. Aplicațiile ei sunt practic nelimitate datorită echipamentului complet.

Restaurarea obiectelor unde este necesară completarea cu pastă de hârtie este mult ușurată datorită utilizării spatulei electrice. Restauratorii care utilizează spatule de fier știu, datorită experienței și a simțurilor, când temperatura este corectă pentru un anumit proces de restaurare, aceasta corelându-se cu forma și dimensiunea vârfului folosit. Cele 6 vârfuluri sunt alese pentru o varietate largă de aplicații: pentru a înmuia și înlătura adezivul, pentru a usca și netezi suprafețe mici, pentru lipirea cu adezivi specifici, pentru lipirea suprafețelor dezlipite ale documentelor laminate, etc.

Spatula, alături de cele 6 vârfuluri detașabile, posedă o stație de control ce afișează temperatura corectă, indiferent de mărimea vârfului. Tija de fier este din inox, iar cablul din silicon oferă protecție mărită împotriva arsurilor accidentale. Trasăturile speciale de siguranță, de la 115 sau 230 volți, sunt diminuate până la 24 volți. Temperatura de lucru este cuprinsă între 30° C și 200° C. Ea se reglează în funcție de vârful, materialul sau adezivul folosit.

Stația este setată pentru limba engleză iar citirea temperaturii se poate face atât în grade Celsius cât și Fahrenheit. Coeficientul ridicat al temperaturii pozitive oferă un timp rapid de revenire al temperaturii vârfului și o încălzire rapidă de la rece (50 de secunde), până la temperatura maximă (foto 3).

Preocuparea pentru o restaurare tot mai bună (aceasta însemnând calitate dar și cantitate) este permanentă în laboratoarele muzeului nostru. A ține pasul cu tot ceea ce este nou în materie de tehnologie, materiale, tehnici de lucru, etc., înseamnă a ridica în permanență ștacheta, care, în restaurare nu poate fi decât la cel mai înalt nivel.

Summary

The preoccupation for a better preservation and restoration (meaning both quality and quantity), is permanently met into our museum laboratories. To keep up with everything that's new as regards technology, materials, working techniques, etc., means to constantly improve up to the highest possible level.

ANEXA

Foto 1- pH Metru

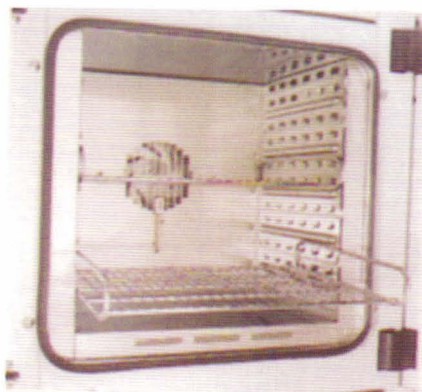
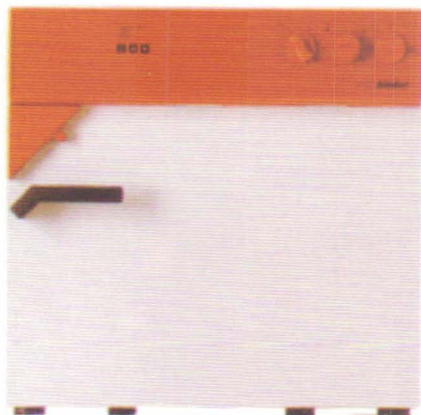

Foto 2 - Etuvă

Foto 3 - Spatulă electrică

GRAVURA ÎN ARAMĂ (TEHNICI ȘI ETAPE) – IMPORTANTĂ SURSĂ DOCUMENTARĂ ÎN PROCESUL DE RESTAURARE A HĂRȚILOR VECHI

Sârghie Valerica

Restaurarea mai multor hărți vechi din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov a presupus și o amplă documentare a condițiilor și modului practic de realizare a gravurii. După cum bine se cunoaște, primele hărți au fost gravate pe plăci de lemn (xilogravura). Pentru că acest material prezenta numeroase inconveniente de ordin tehnic s-a recurs la gravura pe placa de aramă, mult mai avantajoasă și mai durabilă. Dintre metalele utilizate la confecționarea plăcilor pentru gravat, cele mai folosite erau: zincul, cuprul, iar mai târziu oțelul. Deși oțelul era mai sensibil la detalii, iar gravarea pe el lăsa linii mult mai precise, mai târziu el a fost scos deoarece era foarte greu de utilizat.

Acest tip de gravură în metal a fost folosit pe scară largă până la începutul sec. al XIX-lea, când acest procedeu va fi înlocuit cu litografia. Folosind o bibliografie de ultimă oră, completată de o bogată documentație oferită de internet și pentru că hărțile vechi din colecția muzeului sunt gravuri în aramă, am considerat necesară expunerea pe scurt a operațiunilor și etapelor specifice în succesiunea lor firească.

Gravarea unei hărți se împarte în cinci operațiuni principale ale căror detaliu ajută în: a analiza, a cunoaște, a aprecia și a clasa "stările" unei hărți în curs de realizare.

Prima operație este linia (trasarea). Deși foarte simplă, operația trasării este cea care cere cea mai mare grijă din partea gravorului. Mai întâi este așezată foaia de calc pe placa metalică. Apoi pe o foaie lăcuită sau transparentă, cu un vârf tocit sunt presate toate liniile și punctele desenului. Odată ce această operație este terminată, gravorul execută linia geografică (ziduri de apărare), drumuri, planuri de oraș, râuri, mări, lacuri pe care le trasează pe foaie cu un vârf de oțel de diferite grosimi. Micile cercuri care indică orașele și satele cer a fi desenate cu multă finețe și regularitate. Acestea sunt bătute cu ajutorul unui poanson numit poziționar.

Sunt folosite 2 metode de gravare: acul de gravat și acvaforte (acid azotic). Când linia este gravată cu acul, imediat după ce au fost trasate contururile pe placă lăcuită, el decapează placa prin încălzire. Linia apare incizată ușor pe aramă și este apoi brăzdată cu acul de gravat. Metoda este mai lungă și costisitoare, dar tăietura acului de gravat este mai profundă și mai egală decât cea prin acvaforte.

Dacă gravura se realizează cu acvaforte, imediat ce linia este trasată pe lac, gravorul trece placa prin acvaforte, dar nu înainte ca placa metalică să fie acoperită cu o peliculă de ceară pentru a reține acvaforte care este răspândită pe suprafața

ei. Metoda este mai rapidă și mai economică. Dar, dacă linia obținută este mai delicată, în schimb, ea este mai fragilă și rezistă mai puțin la uzură. În timp ce o placă gravată cu acul poate da până la 10.000 de lucrări, cea gravată cu acvaforte nu dă decât 2.000.

2) A doua operație este scrisul.

Odată ce trasarea a fost terminată placa este încredințată gravorului de litere, pentru gravarea literei, care constituie o parte importantă în gravarea unei hărți. Forma și mărimea literelor, dispunerea cuvintelor îi conferă hărții de fapt eleganța și claritatea care o redau frumoasă și utilă. În timp ce printr-un aranjament prost al cuvintelor și prin proporții nepotrivite, litera strică cea mai buna hartă, făcând-o dezagreabila privirii, confuză sau chiar ilizibilă. Gravorul trebuie să aibă multă deprindere și talent pentru a desena literele uniform și corect.

Gravarea începe cu trasarea literei. Gravorul se folosește de compasul cu șurub și paralele de oțel, ale căror vârfuri împreunate mai mult sau mai puțin îndepărtate unul de celălalt indică locul și înălțimea cuvintelor. Se observă adesea pe hârtie urma acestor paralele. El desenează în locul în care trebuie, pornind de la dreapta către stânga, invers scrisului, forma fiecărei litere fiind obținută cu ajutorul unui vârf subțire ascuțit. Este o adevărată artă să spațiezi corect fiecare literă. Deasemenea tot gravorului de litere îi revine și gravarea titlului folosind caracterul de literă adecvat.

3) Acvaforte pentru munți și păduri.

Gravarea munților, pădurilor, stepelor este rezervată unui specialist căruia îi trebuie mult talent pentru a reda perfect efectele de umbră și lumină, printr-un aranjament bine gândit al tăieturilor și vârfurilor. Ea se realizează cu acvaforte și este finalizată cu acul de gravat după aceleași procedee ca și cele pentru linie. Gravorii buni de acest fel fiind puțini, în lipsa lor, se recurgea la gravorii cu practică în peisaj.

4) Desenarea apelor.

Gravarea apelor mării, ale lacurilor sau mlaștinilor este încredințată unui alt gravor. Gravorul apelor are două modalități de a le reda. Prima modalitate – hașurarea. Gravorul trasează pe aramă linii drepte paralele cu ecuatorul; pleacă toate de pe țărmuri (maluri) și se vor pierde (atenua) la o oarecare distanță. Apa astfel figurată este numită apă hașurată. A doua modalitate constă în a trasa cu acul un anumit număr de linii paralele, ușor ondulate care urmăresc exact contururile malurilor mării, lacurilor sau a cursurilor de apă. Apele astfel figurate se numesc ape prelinse.

5) Sfârșitul: reprezintă ultima operație în gravarea unei hărți. Este aproape imposibil ca diferitele procedee precedente mai ales cele cu acvaforte să ducă dintr-o dată la rezultate aproape perfecte, pentru ca planșa să nu aibă nevoie de retușuri. Deseori se impun retușuri și întregiri mai ales la hărțile topografice. Este obligația gravorului însărcinat cu terminarea și armonizarea finală să reia lucrările împlinite separate pe aceeași placă de către gravorii pentru linie, pentru literă, munți și ondularea mărilor și râurilor, în vederea realizării unui acord perfect al tonurilor și efectelor. Tot la sfârșit se adaugă și executarea ornamentelor.

Gravarea ornamentelor este încredințată unui alt gravor decât celor care au gravat planul sau litera, care trebuie să fie un expert în arta ornamentului.

În funcție de artist și epocă planșa poate fi executată și printr-o combinație a celor două procedee (ac de gravat și acvaforte). Harta gravată este o operă complexă și este rareori opera unui singur gravor. De obicei ea este opera unei echipe de cel puțin 3 gravori; un gravor al planului, un gravor al literei și unul al ornamentelor (mai ales al cartușelor). Scurte indicații apărând pe marginile hărții sau în cartuș pot identifica numele fiecărui membru al echipei și calitate.

Mulțimea și complexitatea mare a operațiilor necesare în gravarea unei hărți, precizia și claritatea detaliilor, toate acestea la un loc fac din hartă o adevărată operă de artă.

Elementele descrise mai sus se regăsesc pe hărțile din colecția muzeului nostru. Este vorba în principal de creațiile școlii germane de cartografie, a cărei perioadă de strălucire acoperă întreg parcursul sec. XVIII-lea. Această documentație se exemplifică în principal în "Urmașii lui Homann", apărut la Nürnberg în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Din acest atlas au fost restaurate un număr de 11 hărți reprezentând Europa și Africa.

Materiale și tehnologie de fabricare a hărților

Hărțile restaurate este de fabricație manuală din fibre textile, cu linii de apă verticale slab vizibile și filigran cu motive geometrice și florale stilizate. Gravura este în aramă iar colorarea este manuală. Homann este cel care folosește pentru prima dată în Germania coloritul în tonuri tari atât pentru granițe cât și suprafețe. Cernelurile folosite sunt tipografice de culoare roșu, roz, ocru, verde, albastru, galben, iar pe forșături însemnări manuscris, pentru care s-a folosit cerneală ferogalică și de carbon.

Hărțile au fost restaurate în laboratorul de restaurare carte-veche cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum, care este folosită în tratamente la obiectele pe suport de hârtie.

SUMMARY

The restoration of certain old maps from the collection of the Local Museum, presupposed a vast documentation of the terms and the practical ways of achieving the engraving. The elements described in the present paper are found on the maps made by the German school of map drawing. This documentation is mainly described in the atlas called "Homann's Heirs", published in Nuremberg in the second half of the XVIIIth century.

The maps from "Hofmann's Heirs" are rare and precious pieces. They remain as devoted witnesses of the times when they were created, being real works of art, both from the documentary and from the making techniques points of view.

Lista hărților din atlas:

"Helvetia Statibus Liberis" Nürnberg, 1751, având ca autor pe renumitul cartograf german Tobias Mayer.

"Gli stati d'Italia" Nürnberg, 1752.

"Provinces on de l'Allemagne Inferievre" sau Germania inferioara, Nürnberg, 1748.

"Great Britain and Ireland" întocmită de cartograful german Tobias Mayer, Nürnberg, 1749.

"Terra Sancta", Nürnberg, 1725.

"Scandinavia via conplectens Sveciae Daniae et Norvegiae", Nürnberg, 1750.

"Imperii Romano-Germanici", Nürnberg, 1751.

"Russische Reich", Nürnberg, 1786.

"Africa", Nürnberg, 1749.

Hărțile din Atlasul lui Homann sunt piese rare și prețioase. Ele rămân martore fidele ale vremurilor în care au fost create, fiind din punct de vedere documentar cât și al tehnicilor și manierelor de execuție adevărate opere de artă.

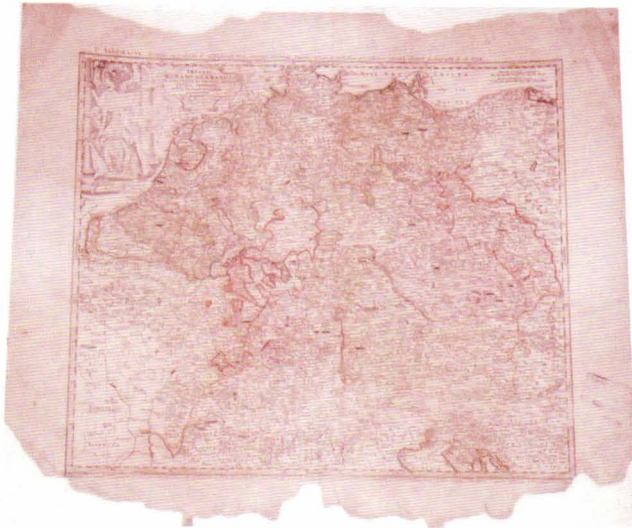
Concluzia acestei contribuții este una singură: și munca unui restaurator presupune în condițiile exploziei informaționale a zilelor noastre o amplă muncă de documentare.

Bibliografie

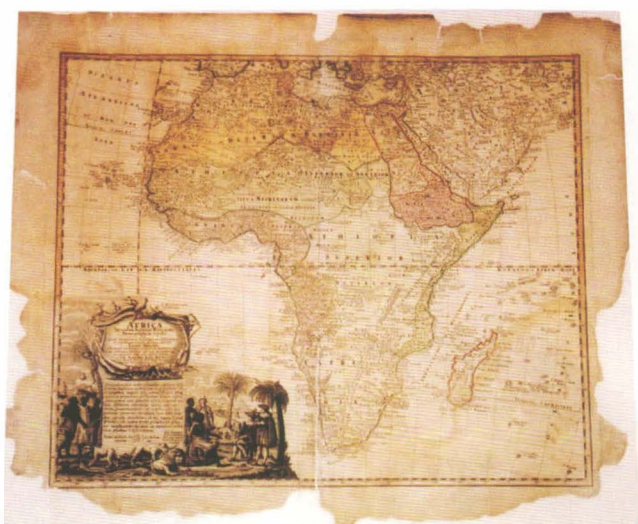
Francois de Dainville, Le langage des geographes, termes, signes, couleurs, des cartes anciennes, 1500-1800, Paris 1964, pag. 70-80

Lexikon zur Geschichte der Kartographie, vol. I Wien, 1986, pag. 316

[http:// www.broward.org/library/bienes/lii_14009.html](http://www.broward.org/library/bienes/lii_14009.html)

RESTAURAREA UNEI PIESE METALICE DIN SECOLUL XX ¹

Mary-Claudia Staicu

Articolul de față prezintă restaurarea unei mașini de tocat aparținând Muzeului Județean de Istorie Brașov, piesă donată instituției noastre de către O. P. C. N. Ghimbav (conform F. A.E.). *Mașina de tocat - inv. 517 l. m .-* (foto 1, 2) este cofecționată din fontă, ca materiale auxiliare folosindu-se tablă din material feros și neferos, precum și lemn. Având dimensiunile: H = 30 cm, L = 28,5 cm, l = 26 cm, piesa se compune din pâlnie tronconică (care are în interior zimți dispuși oblic), tocător semisferic și tavă colectoare care sunt susținute de un trepied (prevăzut cu șuruburi care fixează pâlnia) în interiorul căruia este fixat un sistem de roți dințate, care angrenat de manivelă, produce mișcarea de rotire a tocătorului.

Piesa a fost propusă pentru a fi restaurată în anul 2004 în vederea expunerii ulterioare restaurării în cadrul unei expoziții temporare având ca scop prezentarea unui segment din viața cotidiană a Brașovului de odinioară. La data intrării în laboratorul de restaurare, mașina de tocat prezenta produși activi de coroziune (foto 3, 4), depuneri de praf și mizerie ancrasată (foto 5, 6, 7, 8), iar uneia dintre roți și tăvii colectoare le lipsea din materialul original.

Procesul de restaurare a început cu desprăfuirea și dezasamblarea piesei (foto 9), operație care s-a dovedit destul de anevoioasă datorită prezenței coroziunii. O dată realizată dezasamblarea s-a trecut la degresarea părților componente pentru a putea fi tratate chimic cu soluție 5% acid sulfuric cu inhibitor (pentru piesele componente din material feros) și complexon III (pH=10, pentru tava colectoare), tratament care a alternat cu perierea fiecărei piese în parte. Neutralizarea, pasivarea cu soluție 20% acid fosforic fără inhibitor și uscarea au fost ultimele etape înainte de testul clorurilor. Neevidențindu-se clorurile s-a continuat cu taninarea și uscarea pieselor componente, înlăturarea surplusului de tanin și completarea zonelor unde lipsea materialul original. Următoarea etapă a fost conservarea acestora folosind soluție 5% Paraloid B72 în toluen și spray siliconic (foto 10). Asamblarea pieselor componente s-a dovedit a fi extrem de facilă de această dată, mai ales că toate filetele, inclusiv mecanismul mașinii de tocat au fost gresate cu vaselină siliconică, operație care a încheiat procesul de restaurare (foto 11, 12).

La restauration d'une piece metallique du XX - eme siecle (Résumé)

L'article présente la restauration d'une presse du XX- ème siècle qui est dans la propriété du Musée d'Histoire Brasov (photo 1, 2).

Après la description de la pièce avant sa restauration et son état initial de conservation (photo 3, 4, 5, 6, 7, 8), l'article présente le traitement employé pour sa restauration et sa conservation (photo 9, 10, 11, 12).

Lista ilustrațiilor:

- 1 - Piesa înainte de restaurare (foto: Terezia Simon)
- 2 - Piesa înainte de restaurare (foto: Terezia Simon)
- 3 - Detaliu al piesei înainte de restaurare (foto: Terezia Simon)
- 4 - Detaliu al piesei înainte de restaurare (foto: Terezia Simon)
- 5 - Detaliu al piesei înainte de restaurare, în timpul dezasamblării (foto: Terezia Simon)
- 6 - Detaliu al piesei înainte de restaurare, în timpul dezasamblării (foto: Terezia Simon)
- 7 - Detaliu al piesei înainte de restaurare, în timpul dezasamblării (foto: Terezia Simon)
8. Aspectul piesei în timpul dezasamblării (foto: Terezia Simon)
- 9 - Părțile componente ale piesei după dezasamblare (foto: Terezia Simon)
- 10 - Părțile componente ale piesei după curățare și conservare (foto: Paul Pavel)
- 11 - Aspectul piesei după restaurare (foto: Paul Pavel)
- 12 - Aspectul piesei după restaurare (foto: Paul Pavel)

Note

- ¹ Lucrare prezentată în cadrul Sesiunii Naționale de Conservare – Restaurare, Bușteni 2004.

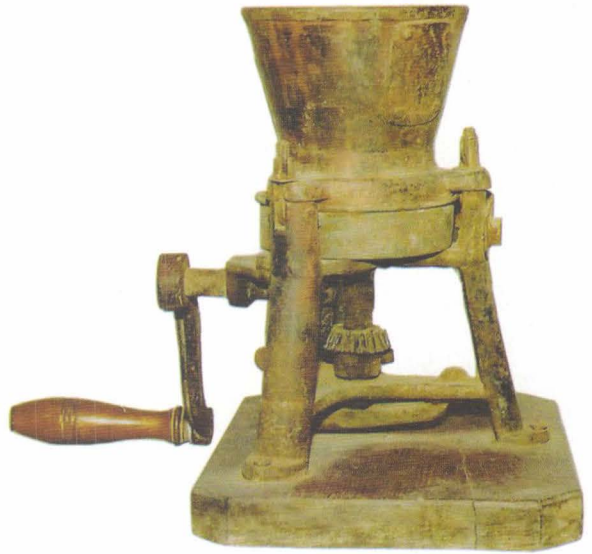
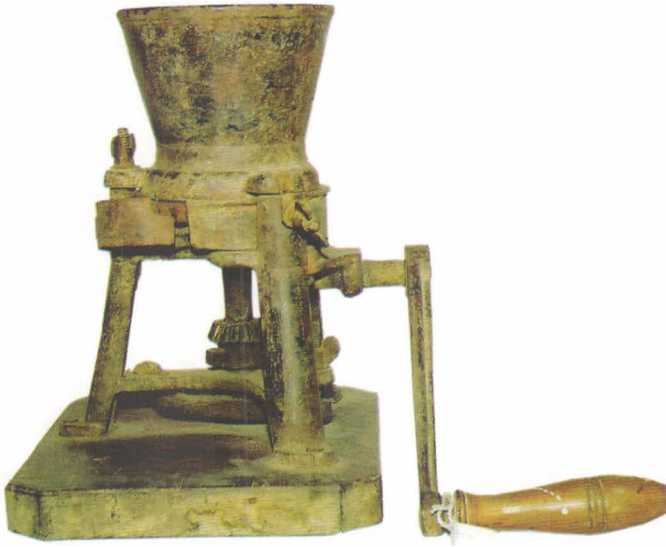

Foto 2

Foto 3

Foto 4

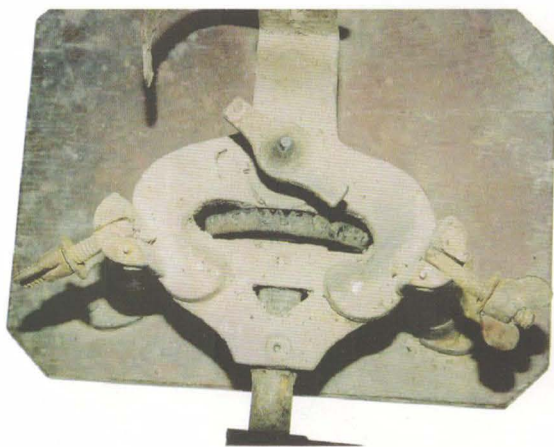

Foto 5

Foto 6

Foto 7

Foto 8

Foto 9

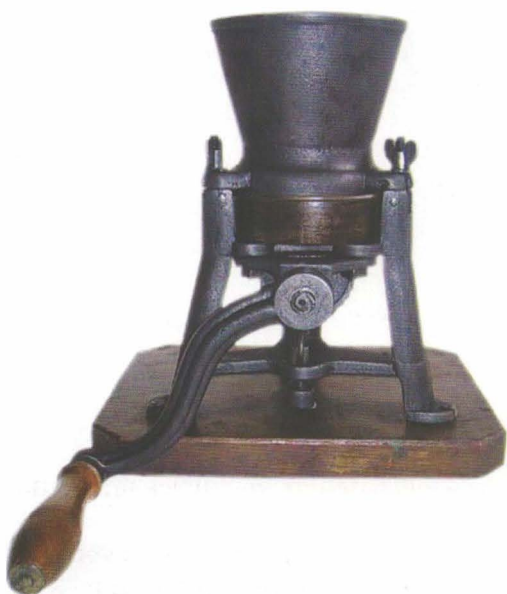

Foto 10

Foto 11

CANĂ DE „VECINĂTATE”

(ASPECTE PRIVIND STRATEGIA RESTAURĂRII)

George Iacobeanu

Motto:

„De la Omar Khaiyam până la sentințele folclorului autohton, de la literatura medievală la Blaga, asocierea destinului uman cu cel al vasului – superioară și vag anatomică ridicare a materiei din amorf – este repetată în cele mai diverse formule. Lutul înobilat prin ardere, ca și materia înobilată de spirit, este în același timp etern și fragil.”

Călin Dan

Piesa supusă proceselor de tratare - restaurare provine de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei și este datată potrivit inscripției aplicate pe umăr: anul 1846.

Recipientul este din lut, modelat manual pe roata cu două platforme. Fundul ușor profilat, corp „pântecos”, toarta laterală cu element profilat pe mijloc și terminată cu un buton cilindric în secțiune. Gura este bilobată cu perete despărțitor, iar marginile rotunjite. Arsă oxidant („Olăria smălțuită merge de două ori la cuptor, o dată pentru arderea corpului și a culorii, iar a doua oară pentru smalt”), angoba de culoare albă cu reflexe gălbui, decor albastru de cobalt dispus în patru registre pe întreaga suprafață exterioară a piesei, smalt încolor. Întregul ansamblu (material, tehnologie, formă, decor, smalt) este caracteristic zonei Țara Bârsei.

Starea de conservare:

Recipientul prezintă intervenții executate mai degrabă inabil decât empiric, partea inferioară fiind spartă în șase fragmente, ulterior asamblate prin lipire cu utilizarea celuloidului dizolvat în acetonă având ca rezultat dislocarea parțială a fragmentelor consecință directă a mecanismului de neaderență la lipirea cu adezivi, precum și deteriorarea adezivului. Au fost identificate deteriorări severe ale smaltului, angobei (exterior și interior) precum și ale decorului. Gura vasului prezintă două zone lacunare plombate ulterior cu ghips care s-a dorit apoi integrat cromatic. La una din zonele plombate, lateral dreapta pe peretele despărțitor, a fost identificată o deteriorare gravă produsă de o intervenție cu flacăra deschisă astfel încât o porțiune de 2,2 x 2,7 cm a fost afectată. De asemenea au mai fost constatate fisuri, cracluri, vicii tehnologice, uzură funcțională (fundul vasului – exterior și interior).

Aspectul general al piesei era tern, șters urmare a stratului consistent de murdărie depus pe întreaga suprafață exterioară și parțial pe cea interioară.

Prezentul studiu va evidenția doar câteva aspecte legate de tehnica restaurării care, în opinia noastră, au fost mai interesante.

Analiza stării de conservare a relevat tipuri de intervenții efectuate în vechime și executate neadecvat. Urmare a acestui fapt, tehnicile de restaurare au avut ca

punct de plecare evaluarea impactului pe care aceste intervenții l-au avut asupra materialului ceramic.

Dezasamblare:

Piesa a fost dezasamblată prin injectări cu utilizarea acetonei ca agent de înmuiere, după care s-a procedat la dislocarea graduală și desprinderea fragmentelor asamblate.

Examinarea microscopică a muchiilor a evidențiat o deteriorare severă, aceasta fiind consecința severă a unei intervenții cu utilizarea unui instrumentar neadecvat suprafeței.

În opinia noastră, intervențiile mecanice asupra materialelor ceramice presupun:

Selecția riguroasă a instrumentarului, funcție de structura materialului, starea de conservare, precum și a intervențiilor anterioare.

O bună cunoaștere a caracteristicilor și a calității tehnice a instrumentarului pentru care s-a optat.

Adaptarea instrumentarului la o suprafață care a suferit intervenții neadecvate.

În cazul acestei piese, curățirea muchiilor s-a efectuat cu utilizarea unor baghete din material plastic și lemn de esență moale, pensule adaptate precum și cu utilizarea acetonei ca agent de înmuiere.

Degresarea suprafețelor:

Pentru degresarea suprafețelor s-a utilizat procedeul de pensulare cu alcool etilic 2% urmată de tamponări cu apă distilată.

Etape ale asamblării:

La efectuarea operațiilor de asamblare și umplere a fisurilor și crăpăturilor, considerăm importante cel puțin trei aspecte, și anume:

Definirea cu exactitate a caracteristicilor suprafeței.

Alegerea adezivului în funcție de aceste caracteristici.

Compatibilitatea adeziv – aderent în scopul prevenirii:

efectului generat de mecanismul de neaderență la lipirea cu adezivi

efectului negativ al solidificării adezivului lichid.

Noi am utilizat un adeziv fără constituenți de plastifiere și cu o vâscozitate care să permită o îmbinare adezivă eficientă.

După completarea zonelor lacunare, s-a procedat la reconstituirea angobei, motivului ornamental și a smălțului. Operațiunile au fost executate în urma unui studiu asupra tehnologiilor utilizate de meșterul olar.

Angoba:

Culoarea albă cu reflexe gălbui a impus efectuarea unor teste privind tonurile de alb și galben care vor fi utilizate, precum și proporțiile în care aceste vor fi amestecate și apoi preparate.

În acest caz am optat pentru albul de zinc care din punct de vedere chimic este un oxid de zinc atenuat cu un conținut de cadmiu pentru tonul general ușor gălbui. Am folosit galbenul de zinc care în amestec cu albul a oferit un ton ușor diferențiat față de tonul original.

Decorul:

Specific zonei Țara Bârsei, decorul este dispus pe suprafața vasului în patru registre dintre care cel principal compus din trei grupaje florale – lalele sau măr rodat – incluse în accolade. Pe umeri apare datarea 18-46. La baza și la gura vasului este un decor geometric „Tabla de șah”. Motivul ornamental este caligrafiat cu utilizarea cornului ca instrument, iar ca material albastru de cobalt. Barbu Slătineanu descrie cornul astfel: „un corn adevărat, găunos, cu cotor de pană înfipt în vârful lui prin care culoarea se scurge dinăuntru.” Subliniem faptul că acest cotor de pană înfipt în vârf provenea de la o pană de gâscă. Cotorul era utilizat datorită flexibilității sale. Culoarea albastru de cobalt a fost prezentă în pictura murală din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, îmbunătățită, după ani de cercetări, de francezul Jacques Thénard în anul 1802. A fost utilizată trei decenii mai târziu pentru a înlocui albastrul de smalt care prezenta calități modeste comparativ cu aceasta. Tenta sa este asemănătoare, după opinia unor cercetători, cu ultramarinul natural. Interesant este faptul că prin amestec cu o mică cantitate de alb (se pune problema asupra tonului de alb folosit) luminozitatea și opacitatea sporesc.

Meșterii olari, preluând tehnica și experiența meșterilor din Eger și Delft, preparau albastrul de cobalt din oxid de cobalt. „Materialul era procurat de la negustori. Prețul însă era atât de ridicat încât se măsura (cântărea) în comenzile care se dădeau.”

La reconstituirea decorului, după testele de culoare efectuate, am optat pentru albastrul de cobalt marca „Maimeri”. Alegerea acestui material a fost justificată de faptul că, utilizat corespunzător, oferă o bună aderență și este pretabil la o reconstituire a unui decor ușor reliefat unde „schimbărilor de presiune ale mâinii artistului pe vârful instrumentului le corespund modificări ale lățimii liniilor.” În cazul decorațiunilor pe obiecte ceramice, în special pe cele realizate în Țara Bârsei, mâna are un anumit ritm de execuție rapidă, dictat de materialul fluid (vopsea).

Smaltul:

Meșterii olari preparau în cele mai multe cazuri smaltul din oxid de plumb, glazură măcinată și apă la care se adăuga o proporție de siliciu. Existau și cazuri însă când oxidul de plumb era înlocuit cu sticlă pisată la care se adăuga un colorant.

Tehnologia de preparare implica o morișcă de mână unde materialele erau măcinate la un loc, apoi amestecate cu apă.

Aplicarea smaltului se făcea cu ajutorul unei linguri de lemn (forma cupei, lungimea și grosimea mânerului comportau caracteristici ergonomice), piesa mișcându-se repede pentru a „rămâne pe suprafață atât cât trebuie”. Smaltul odată „trecut” pe vas, acesta era pus în cuptor iar smaltul adera prin topire pe suprafață, devenind dur, incolor și translucid. Tehnica „armonizării efective și practice a coeficienților de dilatare pentru cele trei straturi: pământ, angobă, smalt” constituia doar unul din secretele meșteșugului.

În cazul acestei piese, operațiunea pentru reconstituirea smaltului a fost un verni care să întrunească următoarele calități: să aibă o bună aderență, să nu dăuneze culorii, să fie stabil, adică să-și mențină gradul de strălucire, să nu vireze culoarea nici la lumină nici la întuneric, să-și mențină transparența, să fie reversibil, să-și

mențină caracterul incolor și să aibă strălucirea calităților optice la îmbătrânire.

Pentru zona afectată grav, localizată la gura vasului, s-a utilizat rășina epoxydică convențională cu întăritori amine (bicomponentă) „Devcom 2020” ale cărei calități justifică opțiunea pentru acest material.

Rezumat

Piesa ceramică Cana de „vecinătate” care a fost supusă proceselor de restaurare provine de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei.

Summary

The piece of ceramics „Neighborliness” Pot that suffered the restoration procedures is from the German Museum of Bârsa County.

Notă:

În text „caligrafia” decorului. În artele vizuale cuvântul „caligrafie” este utilizat frecvent atunci când ne referim în special la desenele executate cu materiale fluide. Nathan Knobler definește acest procedeu astfel: „Orice semne liniare clar definite ce au un caracter distinct cinetic pot fi numite caligrafice”. Considerăm că decorul aplicat acestei piese justifică o astfel de interpretare.

Bibliografie selectivă

Barbu Slătineanu, *Studii de artă populară*, Ed. Minerva, București, 1972

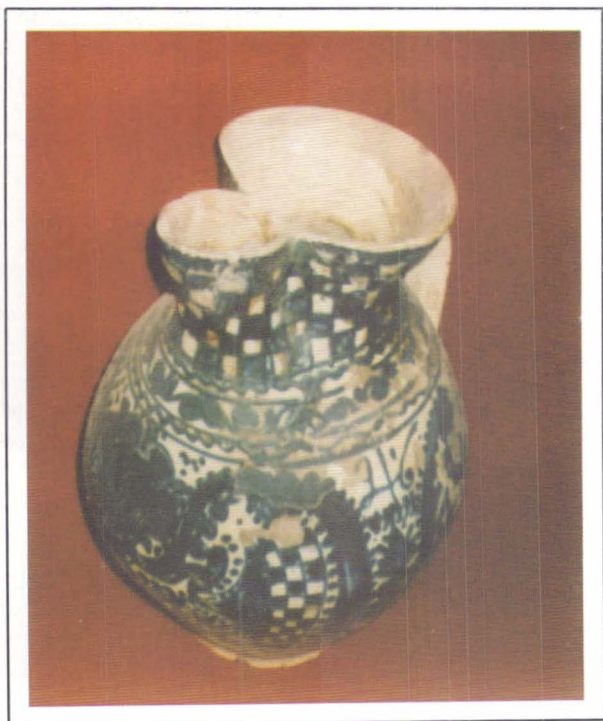
Ceramica feudală românească, București, 1958

Nicolae Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927

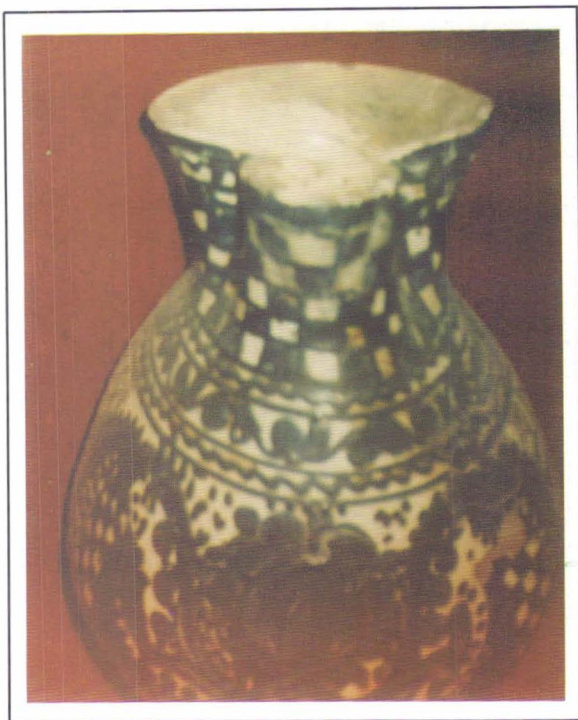
Nathan Knobler, *Dialogul vizual*, București, 1983

***

Pe această cale aducem mulțumirile noastre Doamnei Dorina Negulici – Șef Secție Marketing Cultural în cadrul Muzeului Județean de Istorie Brașov și Doamnei Dr. Ligia Fulga – Director al Muzeului Etnografic Brașov.

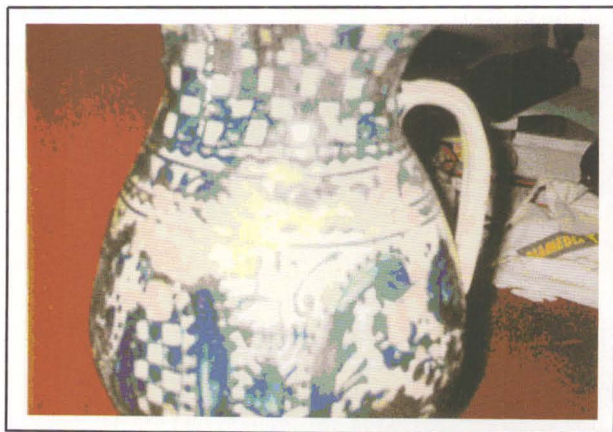

Înainte de restaurare

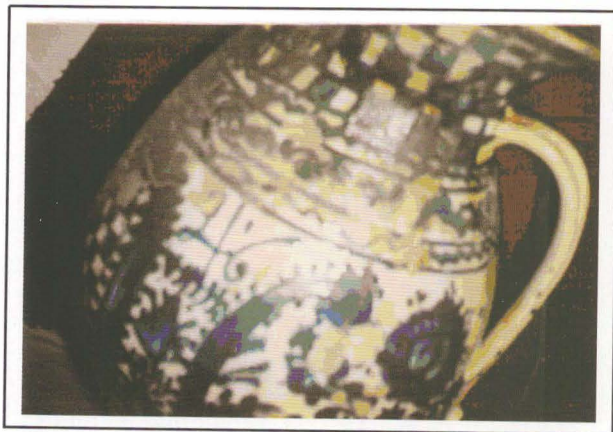

Detaliu 1

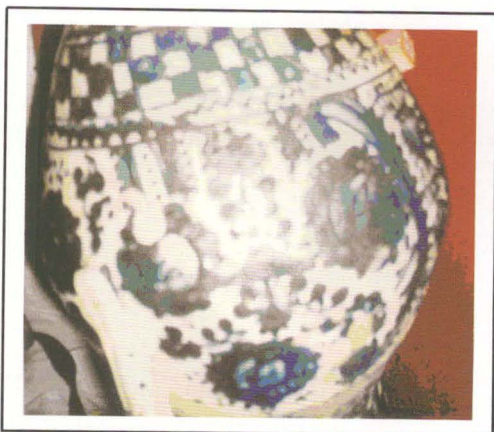
Detaliu 2

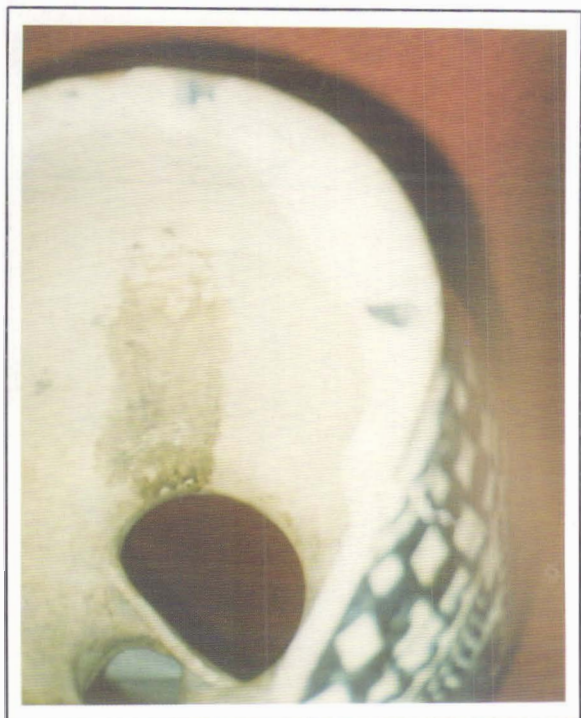

Detaliu 3

Detaliu 4

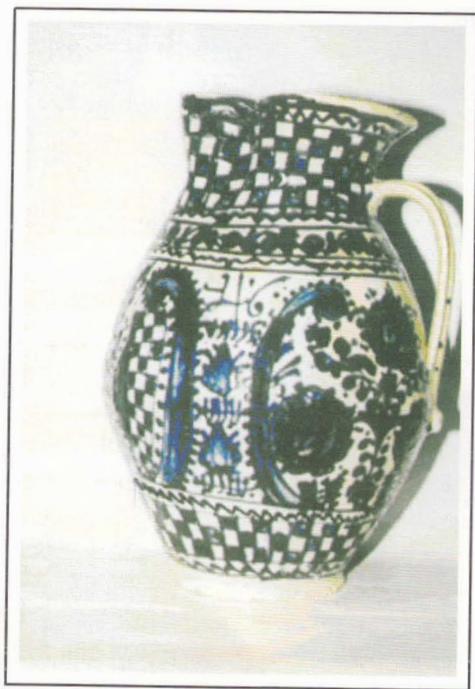
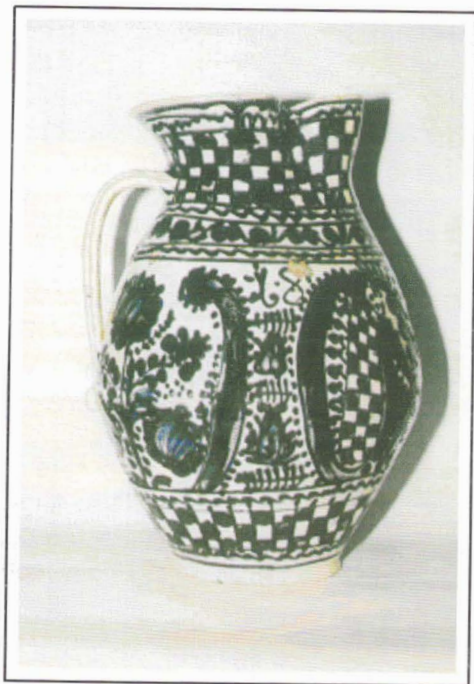
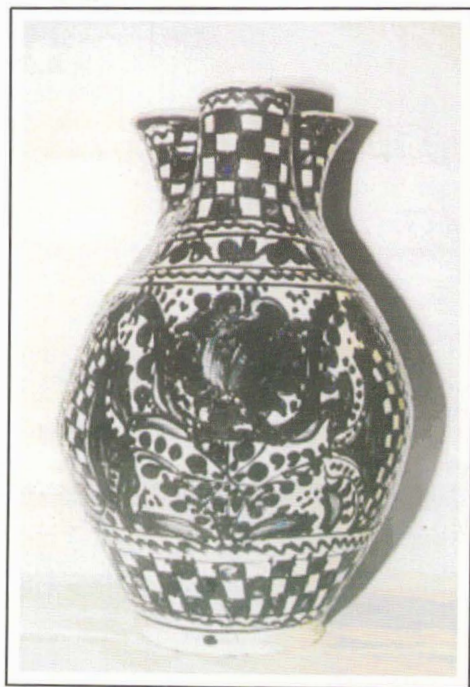
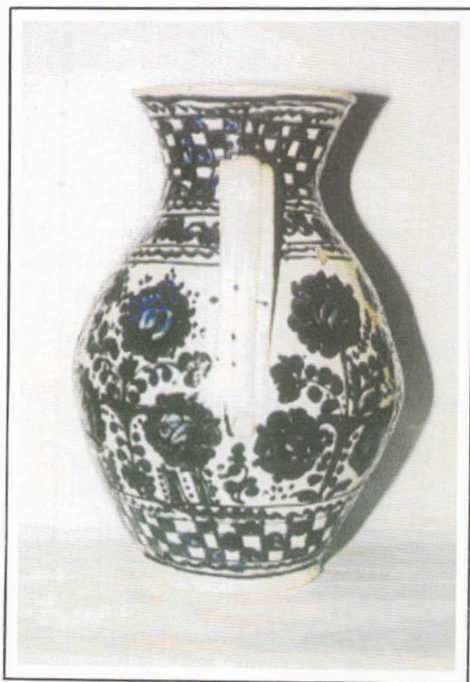
În timpul restaurării

Detaliu

După restaurare

GÂNDIREA MEDIEVALĂ ÎN HĂRȚI – MAPAMONDUL DE LA HEREFORD

Dinu Crăciun

Mapamondul de la Catedrala Hereford din localitatea cu același nume este cea mai mare și mai elaborată hartă a lumii care s-a păstrat de dinainte de secolul al XV-lea și până în zilele noastre.

Realizată în preajma anului 1300, (M. Popescu-Spineni, în teza sa de doctorat din 1938, o datează în anul 1313), de un anume Richard de Holdingham, harta ajunge la Hereford în împrejurări necunoscute unde o putem vedea și în prezent.

Mai mult decât o simplă hartă, lucrarea ni se dezvăluie ca o enciclopedie a lumii și gândirii medievale bazată pe elemente mitologice dar și de istorie și geografie istorică.

Naomi Reed Kline, autoarea lucrării “Gândirea medievală în hărți – Paradigma Hereford” este profesor de istoria artei la Plymouth State College fiind unul dintre cei mai mari cercetători din domeniul cartografiei al secolului XX. Hereford *mappa mundi* ocupă însă locul central în preocupările sale științifice.

Harta este desenată pe o singură bucată de pergament ce măsoară 1,58 x 1,33 m. Roșul este utilizat pentru o parte din decorații și litere – incluzând și nume de popoare și provincii – ca și pentru culoarea Mării Roșii și a Golfului Persic, iar cerneala folosită pentru contururi și scris e de culoare neagră. Cea mai mare parte a spațiului este cuprins într-un vast cerc. În jurul “lumii” delimitată de ocean, se află o bandă exterioară unind punctele cardinale. Deasupra hărții este Hristos în judecată cu cei ajunși în paradisi în dreapta sa, și cei damnați în iad, la stânga. Râurile apar peste tot pe hartă, la fel și munții ce trasează granițe între popoare și provincii. Tot spațiul de pe hartă este acoperit de însemnări și imagini. Vestul și sud-estul Europei, Asia Mică, Palestina și coasta din nordul Africii diferă de restul, ele aparținând vechiului Imperiu Roman, deci mai bine cunoscut. În teritoriile necunoscute la acea vreme apar mai ales animale cu păsări ciudate, rase monstruoase cu fizicul deformat. În centrul hărții se află Ierusalimul – o cetate circulară. Raiul apare în partea de sus, ca o insulă în restul lumii, cu Adam și Eva schițați. Totul formează un fel de enciclopedie aranjată geografic (vezi planșă).

Mapamondul de la Hereford aparține unui întreg grup de hărți din care se cunoaște doar o mică parte și care, se pare că, au fost foarte răspândite în Anglia secolului al XIII-lea. Dintre toate aceste hărți, cea de la Hereford este acum cea mai cuprinzătoare și detaliată din cele păstrate, un document deosebit despre dezvoltarea cartografiei occidentale.

Summary

The Hereford map belongs within the greater tradition of medieval learning as it was disseminated in its many forms. The images and texts from the map belong to an endless network of other images and texts placed side by side on pages of manuscripts containing collections of revered material. This map is a compendium of information, a encyclopedia, whose subject begins with the earth's creation.

Mapamondul de la Hereford

ISBN 973 - 8424 - 28 - 3

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>